

de polder Oostzaan

DE POLDER

J.J. Schilstra | dr. S. Hart | C. Eijerman | J. de Boer | dr. ir. R. van de Waal

OOSTZAAN

1979

Een uitgave van de polder Oostzaan

COLOFON

<i>redactie en illustraties</i>	J.J. Schilstra
<i>omslag en tekeningen</i>	Henk Tol
<i>foto's</i>	Wijndel G. Jongens <i>zwartwit</i> C. Eijerman <i>kleur</i>
<i>vormgeving</i>	Joop de Nijs <i>g.v.n.</i>
<i>lithografie</i>	Hooijschuur & Jaspers, Zaandam Koningsveld & Zoon bv, Leiden
<i>zetten</i>	Internationaal Zetcentrum bv, Wormerveer
<i>drukken</i>	Drukkerij Meijer Wormerveer bv
<i>binden</i>	Binderij Callenbach bv, Niikerk

Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

7 Ten geleide

J. J. SCHILSTRA

9 Blik in het verleden

- 9 De polder Oostzaan
- 14 Het bestuur
- 18 Het wapen
- 19 Kaarten
- 22 Oude paperassen
- 27 Rekeningen
- 28 1800 notities uit en over Oostzaan
- 30 Armoede
- 33 De polder en de poëzie
- 33 Molennamen
- 35 De 3 watermolens
- 38 Stoombemaling?
- 38 Problemen van toen: ebdeuren en peilbemaling
- 39 Waar ging het om?
- 43 Wat er allemaal niet mocht
- 44 Watersnoden
- 48 Overstroming van 1786
- 54 Dijken, kadijken en dammen
- 61 De ambachtsheerlijkheid van de dorpen Oostzaan en Oostzaandam
- 62 Het roemloze einde van de heerlijkheid
- 63 De banne in de Franse tijd
- 68 Veen en turf
- 70 Schepen op de Zaan en Oostzaner binnenwateren
- 71 De visrechten
- 74 Het grasgewas van de Hoge Zeedijk
- 74 Twee recepten
- 74 Brand!
- 75 Het eeuwige modderen

DR. S. HART

83 Oostzaners en hun betrekkingen met het buitenland

- 83 Schotskoopman
- 85 Route
- 86 Vrachtprijzen
- 87 Schippers
- 90 Kooplieden

- 92 Walvisvaart
- 94 Lijmkokerij
- 94 Stijfelmakerij
- 95 Polders in Médoc in Frankrijk

C. EIJERMAN

99 De polder leeft

- 99 Baggertoestanden
- 99 De geologische ontwikkeling van het gebied van Oostzaan
- 101 De verdere ontwikkeling van het veengebied
- 102 De veenvorming
- 107 De waterbeheersing
- 110 Het chloridegehalte van het water in de polder Oostzaan

J. DE BOER

127 Het dorp Oostzaan

- 127 Middelen van bestaan
- 129 Waterbeheersing
- 130 Middelen van vervoer
- 133 Wegen
- 138 Bruggen
- 139 Straatverlichting
- 139 Volksgezondheid
- 141 De Nederlandse Hervormde Kerk
- 142 Armenzorg
- 142 Scholen
- 145 Het Nederlands Hervormd Weeshuis
- 145 Kermis
- 146 Gemeentehuis
- 147 Watersnood 1916
- 150 Gas- en elektriciteitsvoorziening
- 151 De bezetting

DR. IR. R. VAN DE WAAL

153 De polder verandert

- 167 Enkele belangrijke en ook onbelangrijke jaartallen van de banne
- 186 Een oud keurboek
- 208 Bestuursleden polder Oostzaan
- 210 Verklaringen van enkele woorden en begrippen
- 212 Literatuur

Ten geleide

Voor de uitgave van een polderboek moet een aanleiding zijn: een eeuwfeest of een zeer ingrijpende gebeurtenis. Voor de polder Oostzaan is dit laatste het geval, namelijk toen bleek dat haar oude zelfstandigheid op het spel stond, toen ook de drang tot schaalvergroting zich over de waterschappen in dit lage land ging uitstrekken.

Een herdenkingsjaar zou 1989 kunnen zijn. Dan is het 400 jaar geleden dat door de aanleg van de achterdichting langs het Twiske, de Luyendijk, deze waterscheiding als grens tussen Kennemerland en Waterland werd getrokken.

Het had 1975 kunnen zijn. Toen was het 350 jaar geleden dat de achterdichting langs de Wijde Wormer werd gelegd en de ring van dijken rond de banne gesloten. Of 1996, dan is het 200 jaar geleden dat de scheiding tussen burgerlijk bestuur en polderbestuur tot stand kwam.

Waterschappen, de oudste bestuursvorm met democratische inslag in ons land, hebben hun onmisbare rol gespeeld en zullen die blijven spelen. Zonder hun nooit aflatende zorg voor dijken, peilbeheersing, sluizen, bruggen en vaak ook wegen waren onze lage landen onbewoonbaar geweest. Het is spijtig dat dit werk weinig bekendheid heeft gekregen en onbekend maakt onbemind. Eerst in de laatste jaren dringt dit door tot de velen die profiteren van het werk van weinigen. Het is een stuk historie, waarmee onze voorouders meer te maken hebben gehad dan met andere spectaculaire facetten van onze geschiedenis.

Bij geschiedschrijving speelt het toeval een grote rol: welk materiaal is voorhanden, wie maakt de keuze en hoe wordt deze verwerkt. Wat het historische deel van het boek van Oostzaan betreft was leidraad hetgeen in het polderarchief zelf aanwezig was. Belangrijke en onbelangrijke zaken en toevallige vondsten geven een relaas van het zwoegen en werken hoe het polderland aan latere generaties is doorgegeven. Zonder conflicten is dit niet gegaan. Nu is het een gehavend landschap. Dat wel. Een dierbaar gebied. Dat ook. En waard in woord en daad voor onnodige offers te behoeden.

In teamverband is ook aandacht geschonken aan de banden in het verleden met Amsterdam, aan de planologische ontwikkelingen, aan de Oostzaner gemeenschap van de laatste generaties en aan de planten- en dierenwereld in de polder. Verder werkten mee aan de vormgeving de tekenaar, de fotograaf en vooral ook de boekverzorger.

Grote dank is verschuldigd aan de verzorgers van archieven, prenten- of kaartencollecties, met name in Zaanstad en Haarlem, en anderen die gegevens afstonden voor illustraties in dit boek.

Voor geïnteresseerden in verdere details, is een exemplaar van dit boek aan het polderarchief toegevoegd, met aanduidingen waar gegevens in het polderarchief te vinden zijn.

De polder Oostzaan

Voorheen 'de banne Oostzaan en Oostzaandam' geheten en nooit in omgekeerde volgorde; ze heeft zich altijd op haar eerste geboorterecht laten voorstaan en zich erop beroepen.

Oostzaan! In de charterboeken ook geheten: Oessaenden, Oetsaenden, Oestzaenden, Oestzande, Oistzaenden, Oossanen, Oostzaanden, Oostsanen, Oostzanen.

De verwarring en verwisseling van Oostzaan en Oostzaandam is zelfs vanuit Oostzaan wel begrijpelijk – zij het niet vergeeflijk – want de plaats heeft al zo lang onopvallend in het omringende polderland gelegen, tussen de volkrijke Zaanstreek en het befaamde Broek en andere plaatsen in Waterland. Men kon er moeilijk komen.

Toen het IJ nog open water was – tot kort na 1865 toe – waren er veerdiensten van Amsterdam naar de overkant van het IJ. De verbinding naar Oostzaan was bij die naar Zaandam vergeleken van geringe betekenis. Het verschil in pacht maakt dit duidelijk. In 1784, toen Oostzaandam de pacht-rechten kocht: f80 voor de ene en f18 's jaars voor de andere. Verder:

- was de weg over de Hoge Zeedijk slecht;
- was de tweede smalle wegverbinding met de Zaan, het Weerpad, waar eertijds een deel alleen bij vriezend weer met paard en wagen gereden mocht worden. Dit betrof de meelvoorziening;
- had de weg door het dorp zich splitsend in Heul en Haal geen goede verdere verbinding met Purmerend. Tussen de Kalverpolder gemeenschap en noord-Oostzaan is er lange jaren een voetpad geweest met een roeiboort-overhaal. Dat was alles.

Nee, het verkeer in al die jaren ging vroeger om Oostzaan heen, zoals ook heden nog – gelukkig – het grote verkeer het dorp mijdt, hoezeer de moderne wegeaanleg de polder ook heeft aangetast. Oostzaan heeft zich van dit alles niet teveel aangetrokken. Het zuidelijke deel – de oude

indeling in vieren verloor in de 18de eeuw geleidelijk aan zijn betekenis – was op Amsterdam gericht met belangen bij handel, scheepvaart en assurance. Het noordelijke deel was meer de boerenhoek en dat is nog zo. Hier ook zullen de verveners hebben gevonden die het land zijn karakter van een gebied van duizend eilanden hebben gegeven. De kerk stond centraal, ook in die zin dat er weinigen in Oostzaan woonden die niet de gereformeerde religie waren toegedaan. Rooms-katholieken waren er weinig en doopsgezinden slechts een enkele. In Oostzaandam was het percentage doopsgezinden vrij groot, evenals dat van de Rooms-katholieken mede door een aanzienlijk aantal van hen wonend op het Kalf.

Van de grotere welvaart van Oostzaandam heeft Oostzaan zijn aandeel gehad. Ook na 1729 toen de heerlijkheid van deze streek voor f100000 van de Staten van Holland werd gekocht en 4 van de 8 ambachtsbewaarders Oostzaners waren. Hoewel armoe meer dan welvaart in de voorgaande eeuwen een opvallende trek was, heeft Oostzaandam die tweederangsplaats moeilijk kunnen verkroppen, en heeft het in de Franse tijd toen aan zoveel gevestigde waarden een eind kwam, weten door te zetten dat het zich als zelfstandige gemeente kon afscheiden: in 1812 werden Oost- en Westzaandam samengevoegd tot de stad Zaandam en daarmee ging wel iets van de oude glorie van Oostzaan verloren.

In het duister van de geschiedenis achter ons kunnen we nauwelijks binnendringen. Het licht van ons polderarchief is maar zwak. De vele rekeningen vertellen van molenbouw, van lonen en materiaalprijzen, maar onze voorouders gaan er achter schuil. Het is boeiend de charters en plakaten van graven en hertogen en andere souvereinen te citeren en er soms verschillende conclusies uit te trekken, maar ze leren ons niets van het leven van de bewoners zelf, hun verwachtingen, hun angsten, hun gesprekken bij de haard en over de haag, hun kennis van ziekten

en de middelen ze te genezen, de plaats van het kind en bejaarden in het gezin; wat status gaf, welke taboes er waren en de grote geloofs-overgang in de 16de eeuw. Oudheidkundige vondsten zijn er weinig gemeld. Kastelen en kloosters spraken er niet tot de verbeelding. Met 7 overstromingen tussen 1650 en 1920 is niet te verwachten dat monumentale kerken, rechtehuizen en boerderijen blijk geven van rijkdom, vakmanschap en ijdelheid in het verleden. En toch! Hoezeer ook verminkt door de genoemde wegenaanleg en door stadsuitbreidingen is de Oostzaner polder een echt stukje Holland, polderland, produkt van zwoegen en volhouden. Het is land dat zijn karakter verliest als de nimmer aflatende zorg van de mens, door welke oorzaak dan ook, verdwijnt. De eerste gegevens uit de middeleeuwen betreffen de dijkbouw, het herstel ervan en de twisten daarover met de bureu. Er was toen dus al voldoende werkverdeling, gezag en welvaart om dijkanaanleg mogelijk te maken en het onderhoud te kunnen volhouden. Toen de eerste bewoners die veeteelt en landbouw kenden, de wildernis van dit land boven het IJ binnendrongen, lag het 'hoe' als plan klaar. De makers van dit zogenaamde slagenlandschap kenden het. Vanuit een centrale weg en sloot werden vrijwel haaks op die weg en in elk geval evenwijdig aan elkaar de sloten gegraven. Deze kwamen uit op brede dwarsvaarten, de wateringen, van waaraf weer nieuwe slagen gemaakt konden worden. Als Watering, de Weer, de Gouw en het Twiske staan ze op de kaarten, mogelijk waren het ook ten dele oude natuurlijke afwateringsgeulen naar het IJ gericht. 'Weer' is de naam die gebruikt werd voor land tussen twee sloten gelegen, waaraan de naam van de oude eigenaar werd toegevoegd om een bepaalde 'weer' van andere te onderscheiden. De verovering van de wildernis, op geen eeuw nauwkeurig te bepalen – 11de?, 12de?, 13de – was mogelijk door twee voorwaarden.

- Allereerst moet de zeis bekend en in gebruik zijn geweest, anders was het onmogelijk voldoende hooi binnen te krijgen om met het vee de winter door te komen. Mogelijk lag het accent aanvankelijk op de landbouw.
- Verder was er veen = turf nodig voor de mens zelf, voor voedselbereiding en warmte de jaargetijden te kunnen doorstaan. Vooral de winter, als onder één dak mens en dier het dan voor beiden onleefbare klimaat buiten de deur moesten houden in een gebied, waar bruikbaar hout eerst schaars en later vrijwel geheel afwezig was. Wij weten vrijwel niets van die verre voorouders af. Wel hebben zij meer dan de volgende generaties het landschap bepaald, de plaats van de weg, de ligging van de kerk, de splitsing van Heul en Haal, de sloten en vaarten...

De sloten!

- Zij zorgden wat het uitgestoken en uitgebaggerde veen betrof voor warmte.
- Zij waren erfscheiding met de bureu.
- Zij dienden om het vee letterlijk binnen de perken te houden.
- Zij bleken steeds meer nodig voor de afwatering.
- Zij namen voor het vervoer te water een onmisbare plaats in.

Of van de Oostzaandammer zijde en van Purmerland uit eenzelfde proces werd ingezet, is mogelijk en waarschijnlijk. Langs de Zaan was de Schinkeldijk het uitgangsgebied. Wanneer de beide ontginningen elkaar hebben ontmoet?

De Watering was vanouds de grens tussen beide dorpen en dus voor het 'waar' waarschijnlijk wel het antwoord.

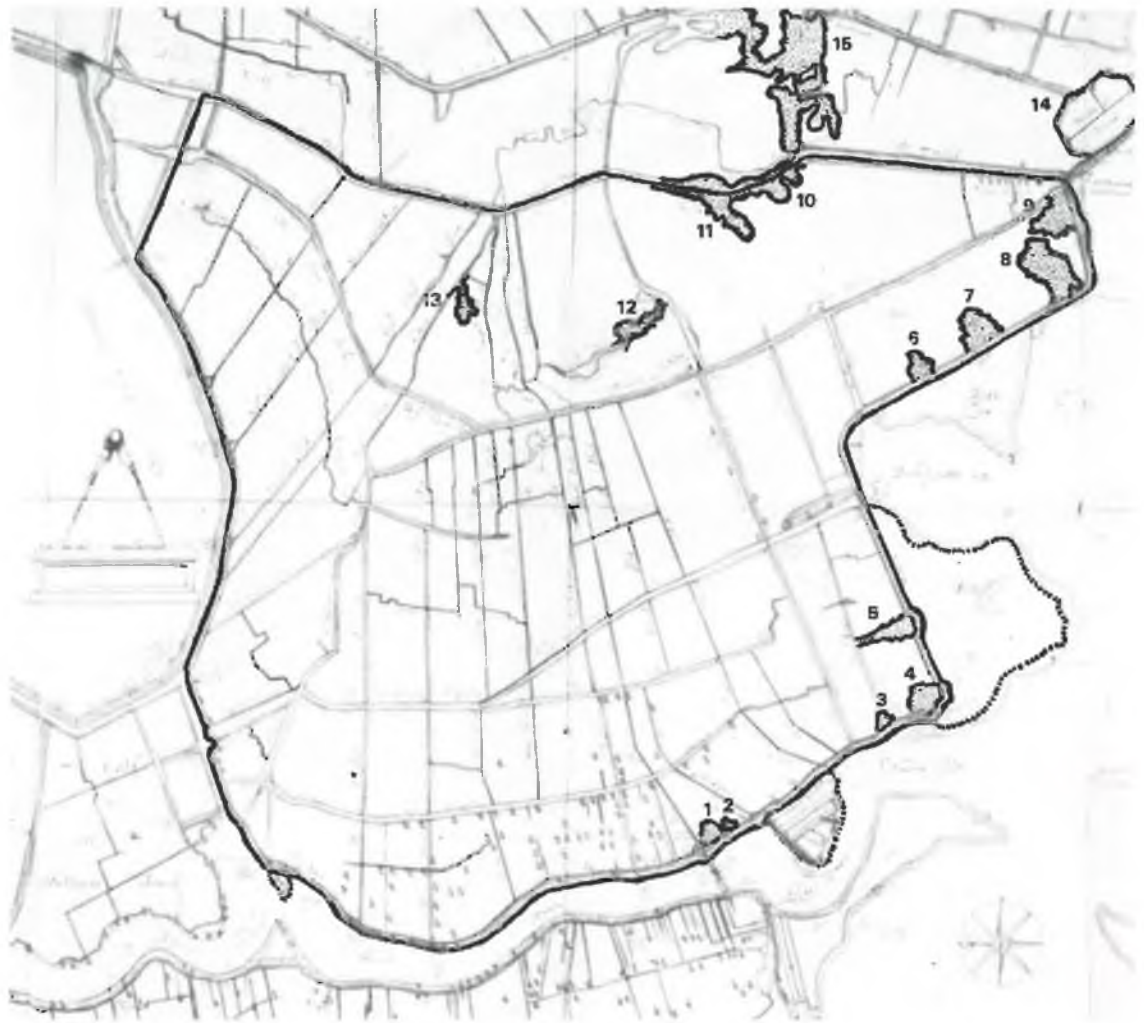
Nog is aan de kaart te zien dat vanaf de Hoge Zeedijk langs het IJ geen pionierswerk als ontginning heeft plaats gevonden. De kade en latere dijk was daarvoor te onveilig en de ligging te onzeker. De vele braken getuigen van de vele doorbraken die daar hebben plaats gevonden. Vanuit Landsmeer en de IJp daarentegen was het proces hetzelfde. Het Twiske was de plaats waar de beide ontwikkelingen elkaar troffen. Met dien verstande dat het lijkt dat de Oostzaners plaatselijk over het Twiske heen zijn gegaan.

Opzienbarende vondsten uit historische en pre-historische tijd zijn in de polder niet gedaan of zijn niet bekend. Deze middeleeuwse potscherven kwamen langs het Zuideinde voor den dag.

Op de kaart van Leupenius (1693) staan de 'braken' aangegeven. De naam houdt verband met in- of doorbraak, later kreeg de naam een algemene betekenis, zoals die van de meertjes bij het Twiske.

- 1 Kleine Braak
- 2 Grote Braak
- 3 Befjes Braak
- 4 Boeren Braak
- 5 Buynder Braak of Mooi Japengat
- 6 Graaf Willems Braak
- 7 Bom Braak
- 8 Nieuwe of Kouwenhorn Braak
- 9 Dijk Braak of Oude Braak
- 10 Kleine Braak
- 11 Grote Braak
- 12 Spitsberger Braak
- 13 Braakje
- 14 (Wilmke Braak)
- 15 (Kerk Braak)

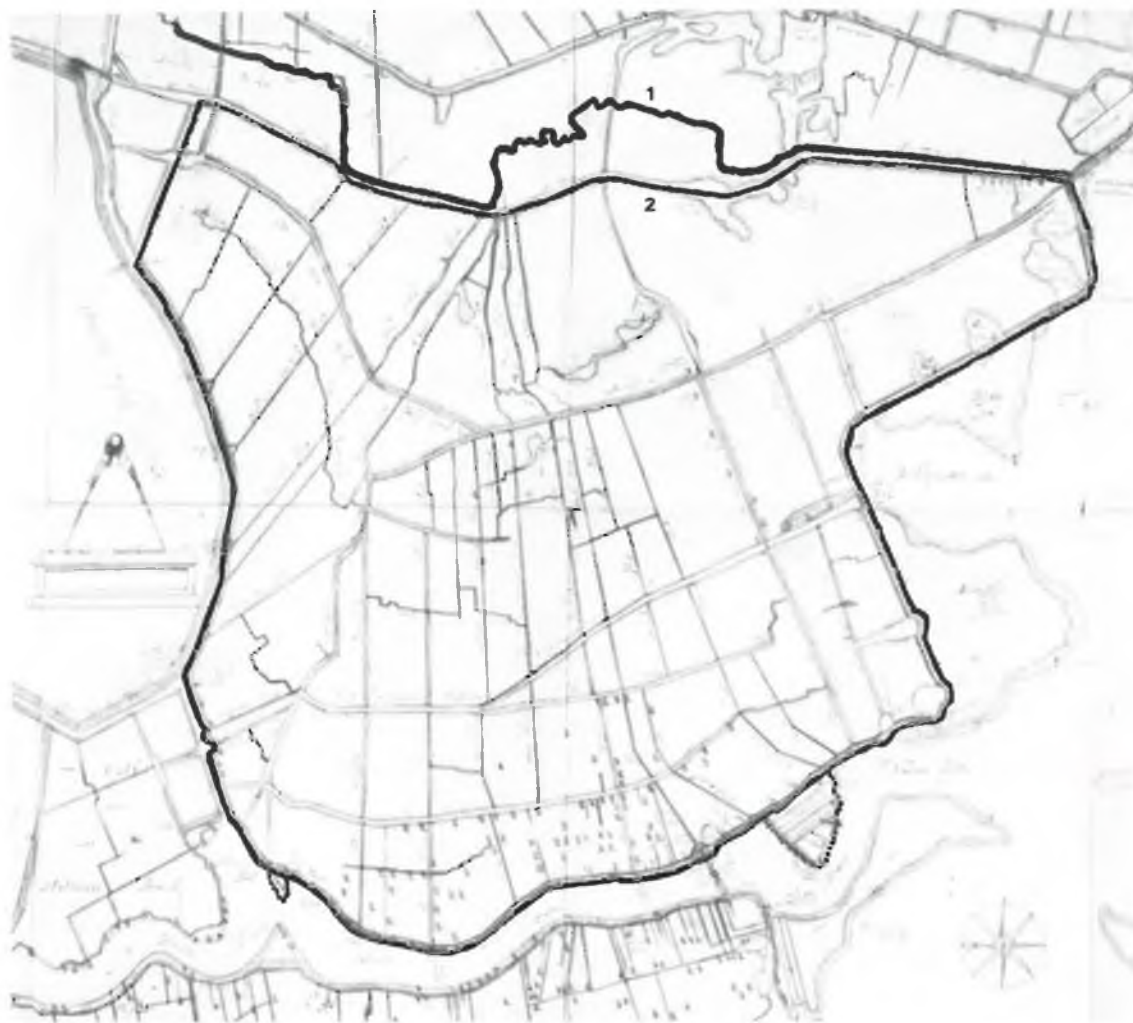
Toen de Waterlanders ter plaatse hier een achterdichting legden, heeft deze kade een vreemd verloop gekregen. De situatie is in het noorden nog herkenbaar want verder heeft het recreatiegebied 'het Twiske' vele historische gegevens weggevaagd.

Als in 1544 Klaas Albertszoon en Cornelis Nanninck uit Oostzaan worden afgevaardigd naar de grote 'hearing' in Alkmaar, gelast door Keizer Karel v en afgenomen door de heren van Bronckhorst en Stalpaert, krijgen we voor het eerst een beeld van het land. In 1545 is Oostzaan net als de meeste andere steden en dorpen boven het IJ weer in Alkmaar vertegenwoordigd, om uiting te geven aan de wil om mee te betalen aan de werkzaamheden, het zeewater te beletten steeds weer bij Edam en de Nieuwendam bij Beverwijk in en uit te stromen.

Hoe was dat beeld?

In 1544: er liggen kaden tussen de banne en het open water van de Schermer en Beemster en Wijde Wormer. Uitwatering op Schermerboezem vindt niet plaats. Het land ligt daarvoor te laag. Wel door sluizen in de zeedijk.

In 1555: wij vormen, zo zeiden de gedeputeerden uit Oostzaan, met die uit Waterland één polder. Met de Waterlanders hebben wij sluizen in de zeedijk. Langs de Wormer hebben wij een kade of kadijk opgeworpen. Slagdeuren hierin laten wel schepen door, maar geen water van betekenis. Wel openen wij tussen Sint Maarten en Onze Lieve Vrouwe Lichtmis de zeesluizen. Het water loopt dan over onze landen en weer af op de Wormer. Maar dit is in tien jaar tijd niet meer gebeurd, want wij verbouwen nu graan vanwege de duurte van het koren. Gevaar van hoog water in de Wormer blijft bestaan ondanks onze kadijkjes.

De oude begrenzing van de banne. Een klein deel, 100 deimt groot, binnen het Twiske gelegen, hoorde aan Purmerland. Tot voor kort is daarvoor aan de polder Oostzaan vergoeding van de bemalingskosten betaald.

De Luyendijk (1), was voor Waterland sedert de aanleg ervan in 1589 de achterdichting, maar het Twiske (2) – vroeger dè Twiske – was en bleef de banne-grens.

Men wil dus wel meebetalen aan het afsluiten van de zeegaten. Uitwateren en niet inwateren is een goede zaak, 'maar' zo zeggen ze, 'het land Oostzaan is een arm land van kleiner waarden, liggende gemeen met die van Waterland in sluizen en sluisochten en waren begerende dat Mijn Heren van de Rade willen aanzien heurluiden armoede ende last die zij te dragen hebben'.

Hieruit blijkt dat:

- een kade in het noorden bescherming gaf;
- men eigenlijk niet op Schermerboezem water loosde;
- dat – een oude tactiek – men nadrukkelijk vermeldde door armoede niet in staat te zijn lasten te dragen;
- men met Waterland eigenlijk één geheel vormde.

Dat was belangrijk want Waterland was vrij van betaling voor de aanleg van dijken, wegens een

recht verkregen bij het leggen van de Nieuwendam bij Monnickendam in 1400. De vlieger ging niet op. Waterland was Waterland en de banne Oostzaan was Kennemerland. Het werd ingedeeld in de tweede contributie. Per morgen was dit de jaarlijkse betaling van één blank of driekwart stuiver, te voldoen met een halve stuiver of groot en vier penningen.

Later wordt geen melding meer gemaakt van betaling aan Uitwaterende Sluizen, behalve voor het buitendijkse land langs de Schinkeldijk in de Zaan gelegen.

Zo legden vergeten voorouders een landschapspatroon vast dat deels nog bestaat en deels teniet is gedaan wegens de structuurverandering door woningbouw en wegnaanleg. Voor Amsterdam en de Zaanstreek.

Rechts: Hoe diep de aanleg van de spoorlijn naar Purmerend in 1884 en die van rijksweg 8 en stadsuitbreidingen in onze tijd in het oude landschapsbeeld hebben ingegrepen, toont deze kaart van Staatsbosbeheer.

In vroeger tijd, toen de turfwinning bleef doorgaan en meer ging betekenen dan het winnen van brandstof alleen voor eigen gebruik is er roofofbouw gepleegd waarvan de gevolgen nog te zien zijn. Toen zijn er talloze nieuwe sloten bijgekomen en werd de bovenveenlaag afgestoken tot de polder bijna een merengebied werd en deels door onderbemaling droog gehouden moest worden. Op vele plaatsen ten zuiden van het IJ is dit gebeurd. Waarom niet in Oostzaan? Het archief geeft er geen antwoord op. De verplichting, gemaakte veengaten weer met specie te dichten, kwam pas later. Bewaardgebleven berekeningen waar het turfwinning betrof, reppen er niet van. Misschien een kwestie van traditie. De polder is, wat het agrarisch gedeelte betreft, een vaarpolder gebleven, met grote problemen nu ten aanzien van tijdverlies voor de agrariërs. Er waren geen problemen toen maaien en hooiwerkzaamheden, toen baggeren en het kanten van slootwallen uitsluitend handwerk was. Nu machines het werk moeten overnemen zijn de percelen te klein en het vervoer van landbouwwerktuigen niet of nauwelijks mogelijk. Daar zijn wij nog niet uit.

Het bestuur

Het oudste bestuur van dijkgraaf en heemraden was zuiver een dijkcollege. De afwatering vond tot 1636 op natuurlijke wijze plaats. Pas toen de achterdichting langs het Twiske door Waterland was gelegd en het kadijkje langs de Wijde Wormer een achterdichting was geworden, was de tijd gekomen met windkracht en dus molens de afwatering verder kunstmatig te regelen. Met één, later drie watermolens aan de molenkolk bij het Bardegat is dat twee en een halve eeuw zo gebeurd. Het polderbestuur maakte deel uit van het burgerlijk bestuur. De schout was tevens dijkgraaf. Maar dijkrecht ging bovendien. De directe invloed van de soeverein is lang levend gebleven en benoeming door deze, door de koning, is tot in onze tijd door vele waterschappen als een recht beschouwd dat bovendien prestige gaf en geeft. In 1795 vond in het begin van de Bataafse vrijheid de scheiding plaats tussen beide besturen. Het burgerlijk bestuur werd in 1812 nogmaals gesplitst over twee gemeenten, maar de banne, later polder Oostzaan en Oostzaandam, is tot nu toe een zelfstandige eenheid gebleven. Hoe lang nog? Door de concentratiegedachte, die landelijk en provinciaal vele aanhangers heeft, zijn de plannen ver gevorderd ook de waterschappen van Waterland samen te voegen. In 1980. Bij het afwegen van voor- en nadelen neemt de polder Oostzaan een behoudend standpunt in en biedt fel verzet. Een goede of slechte beslissing? Een zegen, een ramp? De tijd zal het leren.

In 1617, zo staat genoteerd, werd de regering van de banne te groot gevonden. Er waren 31 onbeëdigde vroedschappen, 7 schepenen en 4 schotvangers. Voortaan zouden er 8 vroedschappen komen uit Oostzaan en 7 uit Oostzaandam; Uit de rijkste en bekwaamste ingezetenen. Die zouden de eed afleggen in handen van de schout van Oostzaan evenals trouwens de 4 burgemeesters, vroeger schotvangers, en 8 schepenen, eerlijk over de 2 dorpen verdeeld. De burgemeester en de vroedschap vormden het burgerlijk bestuur; de schout en de schepenen, de justitie.

Zij zouden aanstellen: de schoolmeesters, kerkmeesters, weesmeesters, weesvaders en -moeders, armvoogden, poldermeesters, molenmeesters, korenmeesters, zettters van schepels, turfzondsters, nachtwakers, rollenmeesters, hooischatters, keurmeesters met toezicht op bakkers, vuurstokers en dienders.

Een enkele keer wist de schout zijn zin als dijkgraaf door te zetten, gebruik makend van het dijkrecht dat hij mocht hanteren. In geval van nood. Een verzoek in 1717 aan de staten een apart polderbestuur te mogen formeren met 1 dijkgraaf en 7 heemraden, werd afgewezen.

In 1795, zoals gezegd, 'hernam de landman zijn recht op het bestuur van zijn landerijen'.

Vier heemraden uit Oostzaan en vier uit Oostzaandam vormden toen met de dijkgraaf, de secretaris en penningmeesters, het polderbestuur.

De naam dijkgraaf werd tot de bevrijding in 1813 dijkrichter, het 'graaf' klonk te adellijk. De eerste was Maarten van Orden.

Salaris f 126-10-1, plus f 50-:-: voor vertering. De heemraden waren toen:

voor Oostzaan: Jacob van Heiningen
Jan Klooker
Jan Vleeshakker

voor Oostzaandam: Arend Dekker
Jan Wageman
Pieter Peet
Jelis Spekham

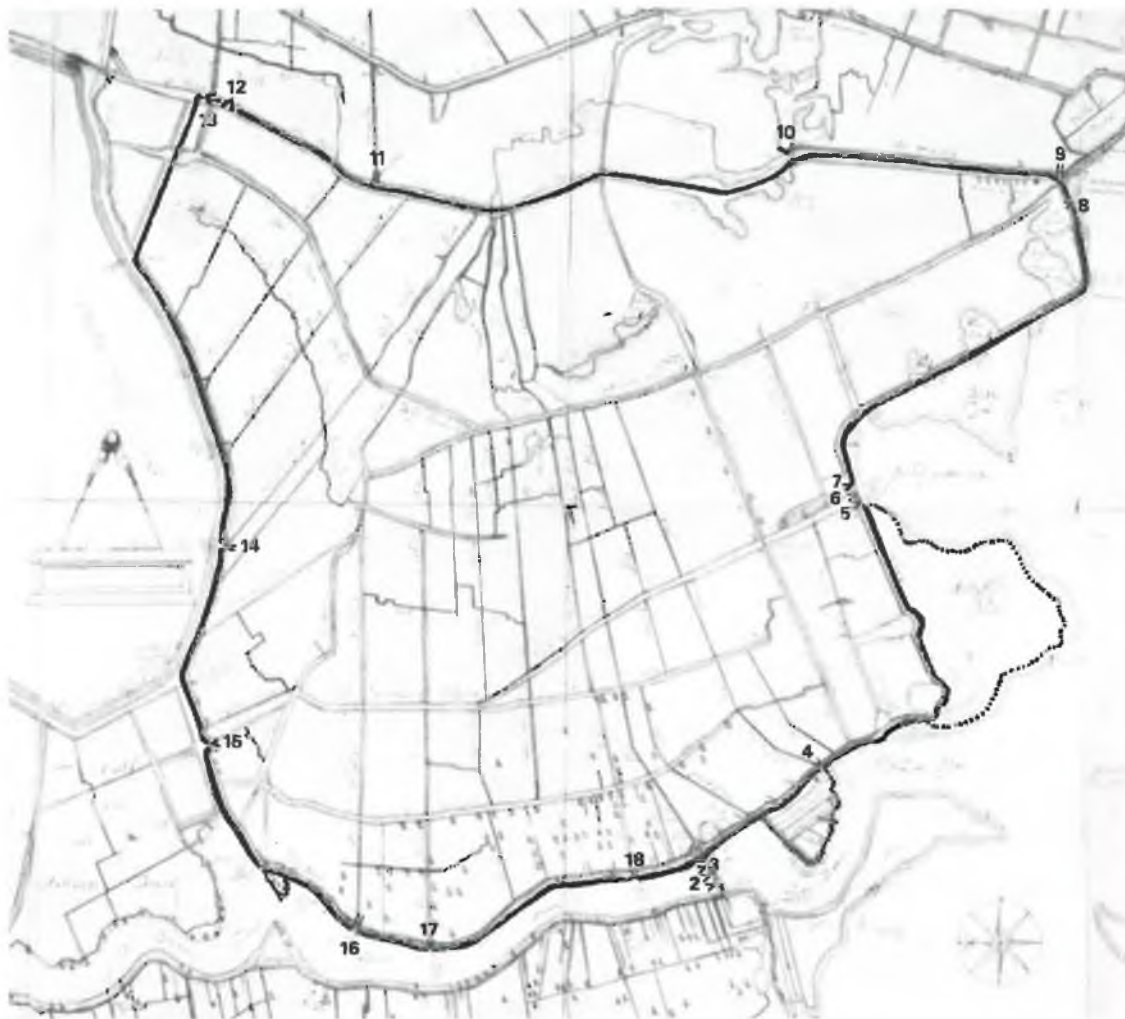
Zij moesten minstens twee morgen land bezitten, niet jonger zijn dan 25 jaar en kregen f 50 voor vertering. De secretaris was toen Albert Booker, met een salaris van f 136 plus nog f 50 voor onkosten en enige emolumenten. De thesauriers waren Jan van Heteren en Willem Kroes. Beiden werden met f 500 gesalarieerd en profiteerden van enige extraatjes.

De dijk- en timmerbaas was in die tijd Arend Latensteyn met een inkomen van f 620.

Dijken en wegen waren vroeger zó slecht, dat varen de manier was om overal te kunnen komen. Overtomen en sluisen waren daarom in het polderland noodzakelijk. Het zijn er vele geweest. Alleen de Hanepadsluis heeft nog een functie, en de Twiskesluis.

- 1 Grote Sluis
- 2 Kleine Sluis
- 3 Duikersluis (of oorgat)
- 4 Hanepadsluis (1714 tot heden)
- 5 Barnegatter sluis (in 1714 opgeheven)
- 6 duikersluis
- 7 duiker, ook oorgat genaamd
- 8 Oostzoner overtoomsluis
- 9 overtoom
- 10 Twiskesluis, voorheen overtoom
- 11 overtoom
- 12 Suzannasluisje (gestopt, maar nog te zien) naar Purmerland
- 13 sluisje naar de Wormeringvaart, dus Schermer-boezem
- 14 overtoom
- 15 Doodsluisje
- 16 overtoom
- 17 Noordervaldeursluis
- 18 Zuidervaldeursluis

De lasten die de 2000 morgen land te dragen hadden staan jaar na jaar opgetekend. Hier is er een voor 1796:

binnenland f_5-13- :
 braak land f_3-2- :
 Zaanland f_1-- :
 buitenland f_1--12

Hoe was de binnenbanse of binnenlandse omslag opgebouwd?

voor de zeedijk $f:-15-$:
 sluisen en binnendijken $f:-13-$:
 voor de Hondsbosse $f:-19-$:
 watermolens en kolksluis $f:-16-$:
 algemene polderlasten f_1-10- :
 _____
 f_4-13- : per morgen

Van 1729 tot circa 1810 was de invloed van de ambachtsheren merkbaar. Aangezien zij alle acht, weer twee uit elk der vierdelen, dezelfde waren als de schout, burgemeesters en schepenen en zij elkaar zelf aanvulden in geval van vacantkomen van een plaats, is het duidelijk dat de regering in handen was van enkelen, behorend tot dezelfde kleine groep.

We laten de kerkbestuurders er nog buiten, ook daar komen we dezelfde namen tegen.

Naar mate de 19de eeuw vorderde en de greep van het provinciaal bestuur steeds groter werd, nam ook de mogelijkheid tot het invoeren van democratische verkiezingen toe. Met name in de jaren zestig is in de vorige eeuw veel gemoderniseerd. 'Bebouwd' en natuurbescherming is nu ook in het polderbestuur vertegenwoordigd.

Nu, in 1979 bestaat het bestuur uit:

1 dijkgraaf
6 heemraden
8 hoofdingelanden
1 secretaris-penningmeester
1 opzichter
1 verzorger van het gemaal

Vele malen wordt in de loop der geschiedenis, tot de Franse tijd toe, de taak van het polderbestuur opgesomd, om ten aanzien van de hoge autoriteiten in Den Haag en Hoorn vermindering van lasten te krijgen, uitstel van betaling of als

ondersteuning van bezwaren tegen belastingverhoging. Hier onder vergelijken we de taak die genoemd is in 1825 met die van 1979. Maar de wezenlijke taak bleef dezelfde: te zorgen dat de voeten droog blijven, zoals men wel zei; het water niet te hoog en niet te laag. De voortdurende zorg dat de waterwegen niet te ondiep worden en de vaarweg via de Hanepadsluis bruikbaar blijft. Het is een eeuwigdurende zorg, die hoezeer wetenschap en techniek de samenleving in het algemeen hebben beïnvloed, nog vrijwel geheel afhankelijk is van jarenlange ervaring, grote kennis van plaatselijke omstandigheden en van het boerenbedrijf.

1825 • heden

'Schutsluis bij het Hanepad • Schutsluis bij het Hanepad

Noordervaldeursluis in de Schinkeldijk • Gesloopt in 1961

Zuidervaldeursluis • Sluiskolk volgestort in 1949

Het 'Doodsluisje' aan de Braaksloot • Gesloopt

Schutsluis bij de Overtoom • Gesloopt, is nu een duiker

Duiker bij de Molenkolk • Is nu de duiker bij het gemaal, met waakdeuren

3 windwatermolens • Sinds 1905 de zorg voor een nieuw gemaal, aangedreven door een diesel, tweede diesel in 1913
In 1966 nieuw gebouw met diesel en elektromotor

– • Inlaatduiker Otterbos

2000 morgen land, deels buitendijks gelegen • 3000 ha

7385 meter zeedijk van de Hoge Dam tot het Twiske • Is nu in beheer van het hoogheemraadschap Noordhollands Noorderkwartier

9469 meter Schinkeldijk • Sedert 1832 als weg overgedragen aan de gemeente Zaandam; de polder voert, als verantwoordelijk voor de dijk als waterkering, nog de schouw

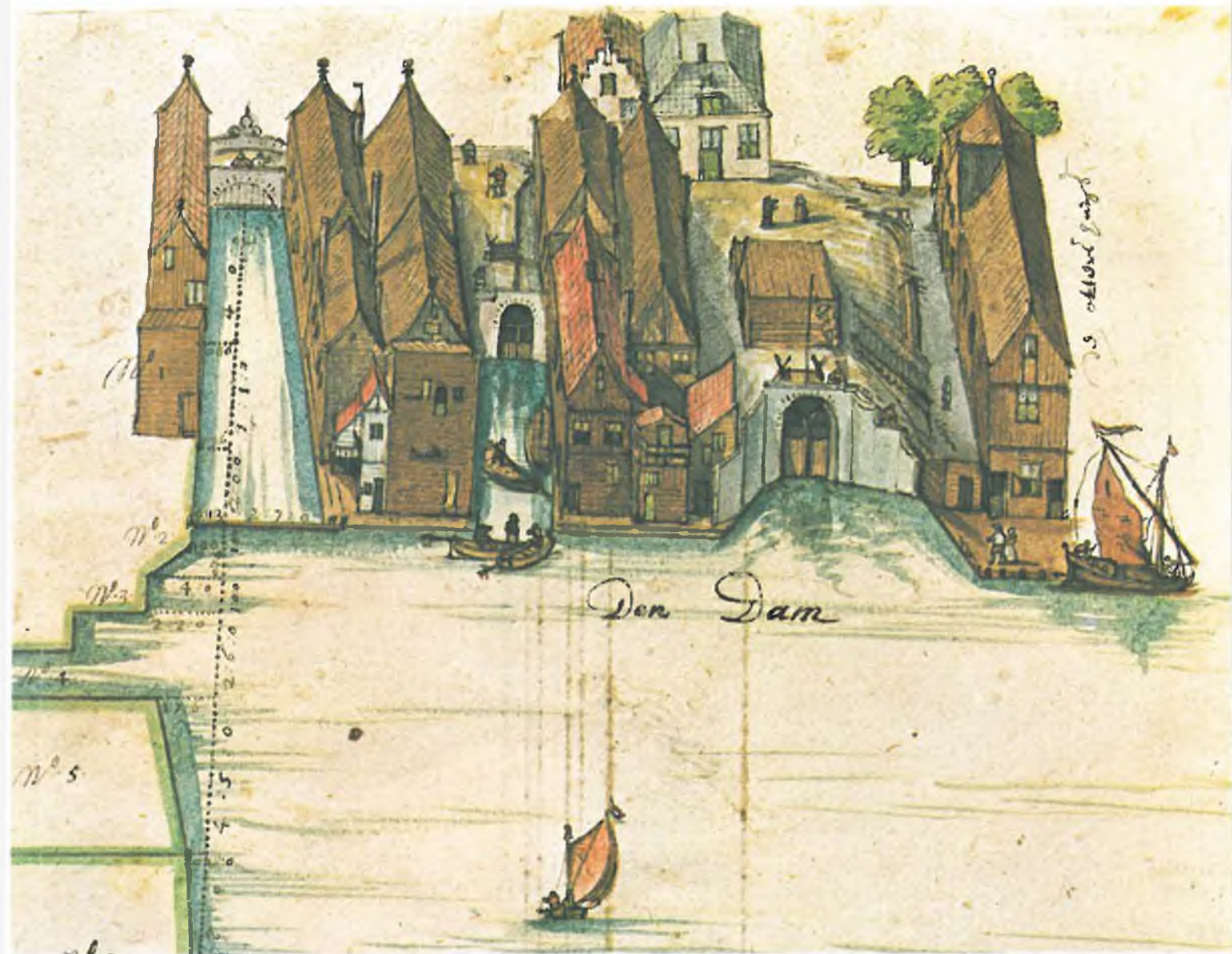
De achterdichting langs de Wijde Wormer • De achterdichting langs de Wijde Wormer

Voorts 3 ophaalbruggen, krabbenhoofden, steigers en timmerkeet • 7 Ophaalbruggen

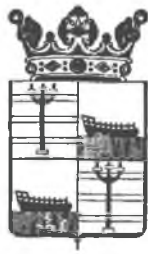
Het onderhoud van binnenbanse wateren • Het onderhoud van binnenbanse wateren

Voorts het snoeien van bomen, de broodzetting, de tractementen • Alleen enige tractementen

Omslag f5,65 per mad, is bijna f10 per ha • Omslag f13 per ha

Oude kaarten hebben vaak een charme die hedendaagse kaarten missen. Op een van de kaartboeken uit de 17de eeuw die het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen liet maken, komt dit gezicht op 'Den Dam' van Zaandam voor, vanuit de Binnenzaan gezien. Links de Duikersluis, dan de Kleine Sluis en rechts de Grote of Hondsbosse Sluis. De Kleine Sluis is tot 1840 door die van Oostzaan, Jisp, Neck en Wormer beheerd geweest.

Het wapen

Op 25 oktober 1815 schreef burgemeester Avis van Oostzaan aan de Hoge Raad van Adel in Den Haag dat het dorp Oostzaan tot dusver als wapen had:

Deze tekening maakte hij in de marge van zijn brief. Hij voegde er aan toe: '... zijnde een drietande vork of Greep, waarmede Mest over het Land geslegt wordt, met een kaas aan iedere tand...' Dan volgen de kleuren geel of goud en de kazen groen. Van de oorsprong is hem niets bekend, maar hij meent dat het ontleend is aan de 'de vee en akkerbouw, waaruit dit Dorp voornamelijk bestaat'. De officiële beschrijving die het jaar daarop bij de erkenning werd gevoegd, spreekt van '... zijnde van goud beladen met een drietandige vork van sabel aan welker punten 3 kazen van synople'.

Avis was slecht op de hoogte of deed alsof. Het bedoelde wapen was dat van de gehele banne van Oostzaan en Oostzaandam geweest.

Tot 1796 toe, toen het polderbestuur en de burgerlijke overheid nog één en hetzelfde college vormden, was de greep met zijn 3 tanden en de 3 graszoden of kazen of wat het ook maar geweest moge zijn, het wapen dat de banne voor het gehele gebied gebruikt had. De gemeente Oostzaandam heeft daarna een schip als wapen aangenomen, hoewel dit toen niet een geheel nieuwe vondst was en heeft in 1816 bij de samenvoeging met Zaandam aan de overzijde van de Zaan, in kwartier drie van het nieuwe Zaandammer wapen, dit schip ingebracht.

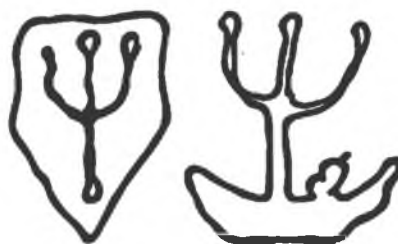
De vraag is vaak gesteld; hoe oud is het Oostzaaner wapen eigenlijk en wie kan met zekerheid zeggen wat is afgebeeld?

Soeteboom in zijn 'De Nederlandsche beroerten', had van een geuzenavontuur gehoord. Geuzen hadden zegt hij indertijd een Spaans bevoorradingsschip geënterd en in hun haast de lading kaas te lichten een greep gebruikt. Een herinnering aan het kaas- en broodvolkoproer is evenmin

aantoonbaar. Weer anderen zagen in de greep een herinnering aan de tijd dat een landeigenaar de spade kon steken, om daarmee al zijn land en ook de daaraan verbonden verplichtingen kwijt te raken. Dit gebruik, niet letterlijk natuurlijk, leefde nog in het begin van de vorige eeuw. Men sprak toen liever van het land abandonneren. Van een spade een greep te maken is wat ver gezocht. Bovendien zijn dit soort zaken niet bij wapens gebruikt. Kazen zijn bovendien niet groen en waren dat ook vroeger niet. Het oudste mij bekende wapen komt voor op een kaart uit 1590.

De greep heeft hier een normale stand, namelijk naar beneden gericht; een latere copie van deze kaart geeft al de nieuwe stand weer. Enkele boeken in het polderarchief hebben een ingekraste en ingekleurd polderwapen op de lange zijkant, niet de rugzijde. Op een weesboek (1729-1782) uit de banne afkomstig en nu in het Rijksarchief te Haarlem zijn twee van die ingekraste tekeningen te zien en nu ook hier:

Wapens waren status- en prestigesymbolen. Oostzaan dat er toch steeds prat op ging de oudste rechten te hebben en Oostzaandam tot 1796 kon dwingen in Oostzaan te vergaderen en altijd op het tweede plan te staan, hebben in die strijd het wapen als wapen gebruikt. Nu is dit alles verleden tijd, althans die gevoelens, hoewel...

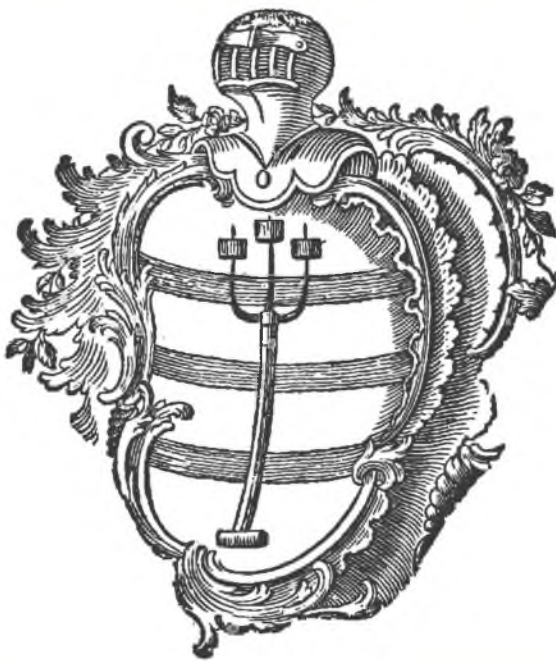
In 1972 is de polder officieel het wapen verleend waarmee dit hoofdstuk begint. De omschrijving luidt: 'gevierendeeld; I en IV in goud 3 versmalde dwarsbalken van azuur; over alles heen een drietandige greep van sabel met aan iedere punt een graszode van sinopel, geplaatst I en 2; II en III in zilver een in aanbouwzijnd schip van sabel, drijvend op een zee van azuur. Het schild gedekt met een gouden kroon van 3 bladeren en 2 parels'.

Hiermede is de oude eenheid van het gebied van de banne tot uitdrukking gebracht en de fout van de kazen – of was het een voorbeeld van volkshumor? – hersteld.

Kaarten

Het aantal overzichtskaarten uit de 16de en 17de eeuw waarvan de banne Oostzaan en Oostzaandam maar een klein gedeelte uitmaakt, is groot. Die van Sgrooten, Beeldsnijder en anderen laten weinig details zien. Kaarten, nu in het Amsterdams gemeentearchief, van eertijds kloosterlanderijen in de banne gelegen, geven meer gegevens, maar als het hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen en de banne besluiten gezamenlijk de buitendijkse landen van de Zaan op te tekenen, krijgen we meer gegevens. Het hoogheemraadschap had belang bij het ruimhouden van de Zaan als boezem en het innen van recognities voor het inslaan van elke paal. De bewoners hadden tegengestelde belangen en wierpen graag 'hun asse Zaanwaarts' zonder te willen betalen, ook voor de palen en dergelijke. De banne was weer een omslag verschuldigd aan de Uitwaterende Sluizen voor buiten de Schinkeldijk gelegen landen en wilde daarom graag precies weten hoe groot die landen wel waren. Het resultaat is een paar kaartboeken van perkament, die nu geen financieel nut meer hebben, maar het oog strelen door de charmante tekeningen van sluizen, molens en scheepjes op de Zaan. Zij prikkelen bovendien de historische interesse van ieder die de Zaanstreek ter harte gaat.

J. van Heymenbergh en J.J. Backer werkten er aan tussen 1635 en 1662. Een latere uitgave, bewerkt door L. C. Breen, dateert van 1670 tot 1684.

Merkwaardig, omdat hier al de beide wapeneenheden, greep en schip zijn samengebracht. In de Franse tijd, na de afscheiding van Oostzaandam, komen bovenstaande wapens voor. Mij dunkt – om ook een verklaring te geven – dat de zoden de 3 delen land voorstellen die de banne kende.

- het Oostzaandammer deel tussen de Zaan en de Watering;
  - het Oostzamer deel tussen de Watering en de Gouw;
  - het deel tussen de Gouw en het Twiske.
- De 3 horizontale banen stellen dan de wateren voor.

In een kaartboek van Waterland van Bartelmeus Simons uit 1590 vinden we al een apart kaartje van de banne, maar betrouwbaar is dit niet. De aanduiding 'calf' hoort 'schans' te zijn; de Zaanse Schans, nu bekend door zijn Zaanse woningen, maar eertijds door Sonoy opgeworpen tegen de Spaanse troepen. Ook de naam 'Twuyver' staat niet op de goede plaats. Later is van deze kaart nog een uitgaafje gemaakt voor een ruimere verspreiding. Nee, de eerste gedetailleerde kaart komt voor op de zestienvelskaart, uitgegeven door het hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen in circa 1670 door Jan Dou vervaardigd. Tot diep in de 18de eeuw werd deze kaart onveranderd herdrukt alleen de wapens in het sieraad waren steeds die van de nieuwe bestuurders. Op zestien vel, op vier en op één. In 1693 heeft Leupenius een kaart van de banne getekend, waarvan de zopas genoemde stellig als voorbeeld heeft gediend, maar nu door hem aangevuld met wat bij Dou ontbrak. Zo zijn onder andere de traankokerijen bij het Twiske genoteerd. Het is boeiend de beide kaarten te vergelijken. Het handschrift berust nu in de collectie van Zaanstad. Belangrijk zijn de toevoegingen van delen van de dijk die de banne moest onderhouden:

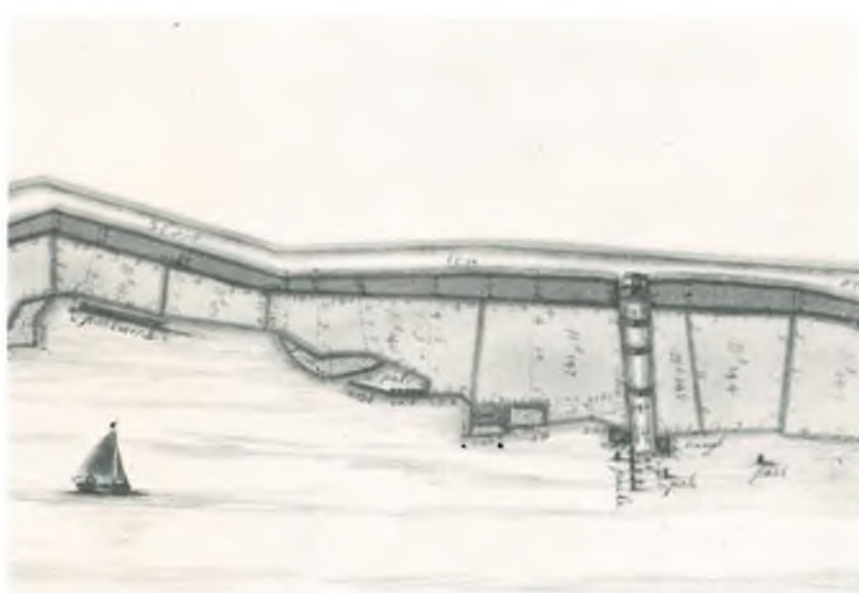
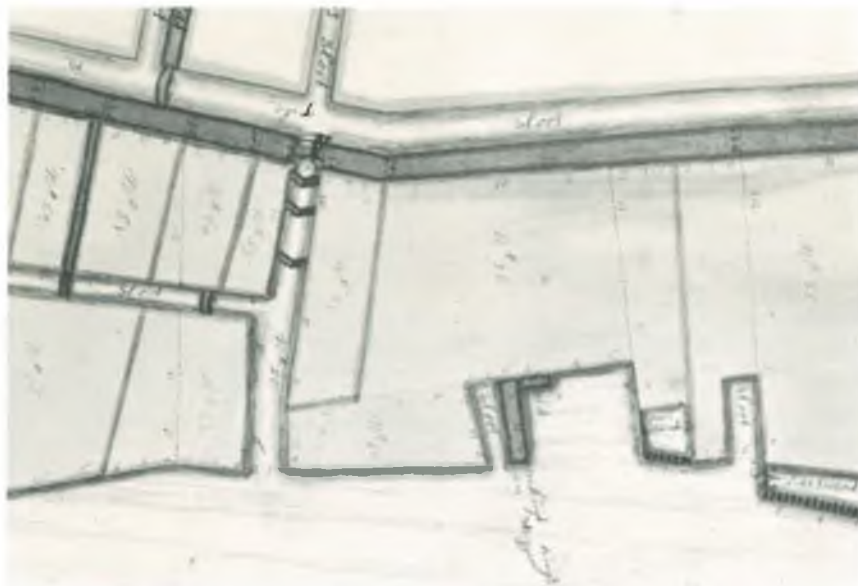
- de Achterdichting langs de Wijde Wormer
- de dijk langs de Braaksloot tussen de Wijde Wormer en de Poel
- de Schinkeldijk
- de Hoge Zeedijk tot en met de Oostzaner Overtoom

Enkele delen treft u hierbij aan.

Een grote uitgave van het erbij behorende, overzichtskaartje is later in de handel gebracht. Een herdruk van een exemplaar, onder andere aanwezig in de Bodel Nyenhuis collectie te Leiden, is aan dit boek toegevoegd. Het overzichtskaartje zelf is in dit boek gebruikt voor detail aanduidingen.

Zoals vaker gebeurde, ook met in kaart gebrachte gebieden ten zuiden van Amsterdam, is de vervening in al zijn bijzonderheden van veel water en smalle stroken land, niet te zien. Daarvoor moeten we wachten tot er in 1794 een grote, uit drie delen bestaande kaart verschijnt van het Oostzaandammer gedeelte van de banne, dus gelegen tussen de Zaan en de Watering. Jacob Oostwoud, schoolmeester in Oostzaandam en Jan van Heteren, waren de makers. De firma P. Out nv te Koog aan de Zaan komt lof toe een nauwkeurig nagetekende uitgave ervan in 1940 te hebben uitgegeven.

Jan van Heteren heeft de kaart naar Jacob Oostwoud's dood afgemaakt. Het werk de hele

polder in kaart te brengen is misschien nooit klaar-gekomen. Wel vonden wij een aansluitend gedeelte in handschrift tussen het Zuideinde van Oostzaan en de molenkolk en verder langs het Barndegat tot de Overtoom toe in het Rijksarchief in Haarlem. Zouden elders nog andere delen van de totale kaart aanwezig zijn.' Maar waar? Oostwoud, zoon van de bekende mathematicus uit Hem, die de kaart van Drechterland in 1723 maakte, had al eerder van zich laten horen. Na de watervloed van 1775 zette hij de aangerichte schade op een kaart en gaf die uit. Deze geeft een goed beeld van de zeedijk langs de Buitenzaan aan de Oostzaner en Westzaner kant. Een nauwkeurige detailkaart zou volgen toen de Achterdichting langs de Wijde Wormer in 1786 doorbrak en nogmaals in 1825, toen de doorbraak dicht bij de Zaan gelegen was. Het waren kaarten die als werktekeningen moesten dienen

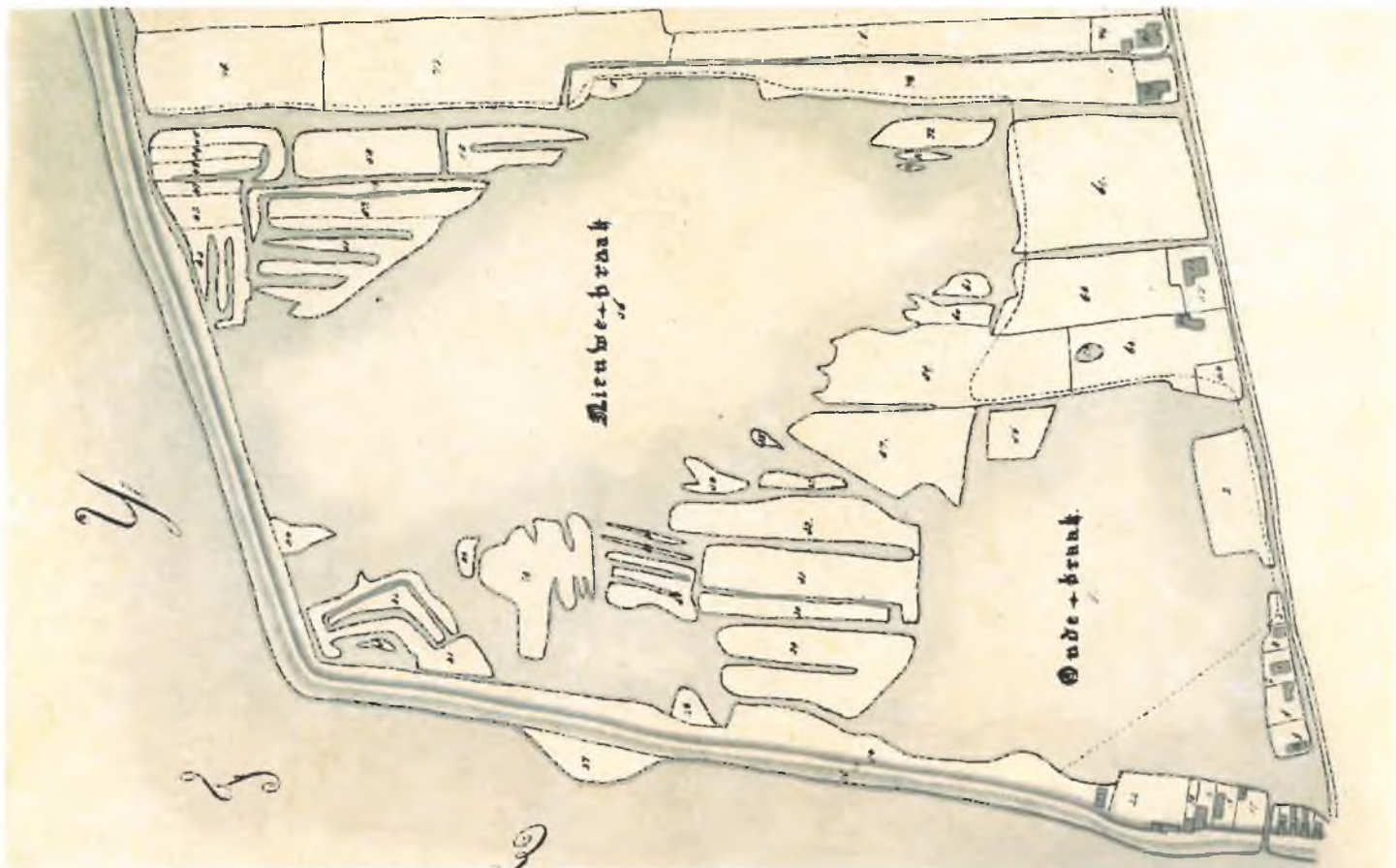
De Zuidervaldeursluis en de Noordervaldeursluis in de Schinkeldijk. Beide zijn gesloopt, de laatste enkele jaren geleden. Jammer, want voor de toegenomen recreatiezeilvaart is ter plaatse ècht aan een sluis weer behoefte.

Rechts: Jacob Oostwoud en Jan van Heteren maakten een grote, zeer gedetailleerde kaart van het Oostzaandammer deel van de banne. Het karakter van het oude slagenlandschap komt er bijzonder fraai op uit.

LANDERYEN GELEGEN

NIEUWE EN ZEER NADWKEURIGE
KAART VAN OOSTZAANDAM
met alle de Landen Daken Huizen Straaten en Klooster Zake onder Lehenen de
op d'alt in Kavellingen en gecommeet.
Op laat was 20 EN ACHTAREKENT MEENTEN VAN OOSTZAANDAM
begrueten en grootendeels veldvoed
Door
JAN DE WOUTWIJZEN VAN ROTTERDAM.
en en het overlijden van vorderen de laatste geheel veldvoed in den Jaare 1794

voor het dichten vande gaten (zie bladzijden 48–49). De beste kaarten zouden gemaakt worden toen rond de jaren 1830 het kadaster zijn werk begon. Mooi zijn ze niet. Wel nauwkeurig, want eindelijk wilde de overheid wel eens weten hoe groot het land precies was waarvoor grondbelasting betaald moest worden. Een deel, opgemeten door A. Slits, landmeter van de eerste klasse is in het polderarchief aanwezig.

Tot een kaart van de banne in zijn geheel is het niet meer gekomen. Deze lag immers in de drie gemeenten Oostzaan, Zaandam en zelfs Amsterdam.

De aanleg van de spoorlijn Zaandam–Purmerend is natuurlijk aanleiding geweest tot het maken van detailkaarten, zoals dat ook zou gebeuren voor de inpoldering van wat nu de Molenwijk in Amsterdam–Noord is. Een kaartje hiervan berust in het polderarchief.

In later tijd zijn er door allerlei rijks- en andere diensten kaarten gemaakt in verband met inpolderingswerkzaamheden van het IJ en in onze tijd voor tunnel-, wegenbouw en herverkavelings- en andere plannen. Hier volgt een detail waaruit duidelijk blijkt:

- de oude, kleine verkaveling van het uitgeveende land;
- de forse ingreep hierop voor de wegenaanleg, voor het eerst wegen niet om 'aan' te wonen.

Ook blijkt dat zij uitsluitend het nut dienen, de schoonheid van de oude kaarten kennen zij niet. Er zijn uitzonderingen. De kaart van het recreatiegebied het Twiske, opgenomen op bladzijde 164, is daar een voorbeeld van.

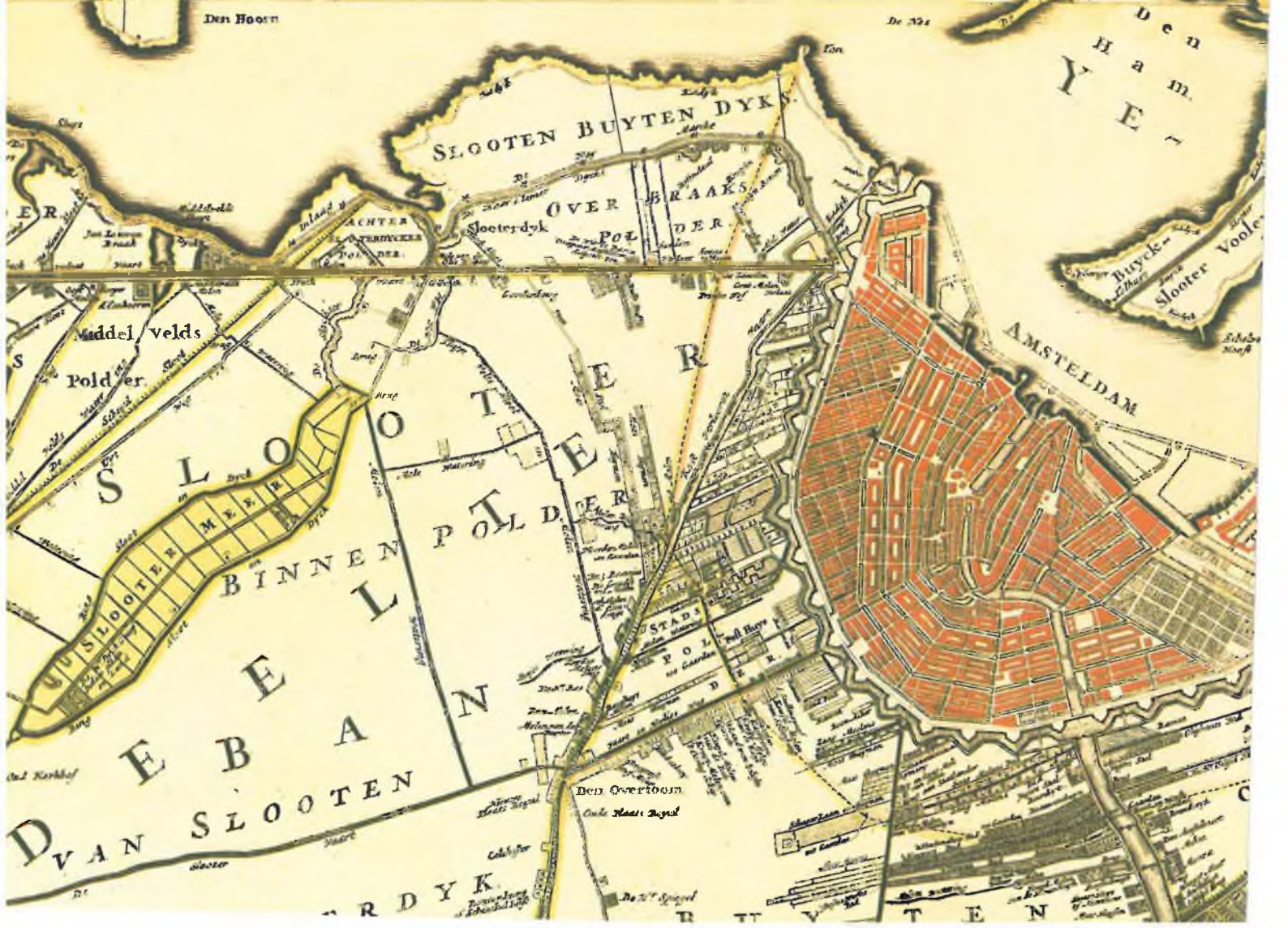
Oude paperassen

Het bladeren in of lezen van oude archiefstukken is een fascinerende bezigheid of stomvervelend werk. Naar gelang van interesses en het aanwezige materiaal waaruit ieder het zijne put.

Nu bevindt zich in het polderarchief een legger van alle onroerende goederen in 1721 en later, een foliant in het gebruikelijke perkament gebonden en met op de zijkanten het wapen van de banne. Merkwaardig hierbij is, dat de 'kazen' niet groen, maar rood zijn. Merkwaardig, althans voor ons, is dat de klapper op voornamen is ingedeeld, hoewel praktisch alle eigenaren toen al een achternaam hadden. We beginnen dus met iedereen die Aagt, Arent, Abraham, Arian, Andries... heette en eindigen met de enkeling, die zich Zijbrig en Zijbrand schreef. Het register begint met land, huizen en molens, gelegen bij het Bardegat aan de Oostzaandammer kant. We gaan de Zuiddijk langs, het Zuidersluispad, het Hanepad, de Zeedijk, het Kattégat, het Ooster Kattégat, Het

De 'Molenwijk' en Oostzaaner Overtoom in vroeger jaren. Deze kaart is gemaakt vóór en voor de drooglegging van de Oude en de Nieuwe Braak in 1849. Zie ook de kaart op bladzijde 41.

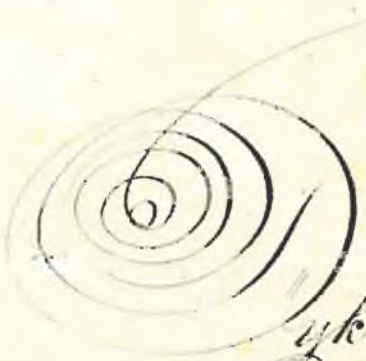

1797
C.

4197

Maart

gammelen

Ykrichter en Deemraaden Oorbanne Oetstaan

Devent

aan Gerrit Metzelaar megenid
op Raan Metzelaar en Leeraarlic.

10.	70 Schiedamsche voet 30 besten schieds voet 16 schieds koppen 30 schieds 1/2 schieds boom 1/2 schieds 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet	5	50	100
18 en 23.	200 Schiedamsche voet 30 besten schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet	0	50	110
24.	60 Schiedamsche voet 30 besten schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet	0	40	110
	1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet 1/2 schieds voet	4	70	110
Maat vordonnantie				
25 Maart 1797				
Barnard Koning, Gerrit Metzelaar Gerrit Metzelaar				
		54	10	1

25 Maart 1797
Barnard Koning,
Gerrit Metzelaar
Gerrit Metzelaar

Gerrit Metzelaar

Gerrit Metzelaar
Gerrit Metzelaar

25 Maart 1797
Gerrit Metzelaar
Gerrit Metzelaar

Rekeningen

Het bewaren van rekeningen gedurende lengte van jaren zit de Nederlander in het bloed. Uit de archieven van polderbesturen blijkt dat men daar na eeuwen, als alle betrokkenen en het betaalde al lang vergeten zijn, de rekeningen nog steeds bij pakken vol in kisten en kasten worden bewaard. In de polder Oostzaan en Oostzaandam moet deze traditie gedeeltelijk doorbroken zijn geweest. Secretarissen hadden het archief thuis en het is de vraag wat door ruimtegebrek werd weggedaan of door erfgenamen niet aan opvolgers werd overgedragen. Een vraag zonder antwoord.

Het is met rekeningen net als met kaarten: als ze maar oud genoeg zijn worden ze weer interessant. En de dikke bundel betalingen tussen 1795 en 1810 is daarom het inzien meer dan waard.

Het dagloon van een arbeider was toen ongeveer f 1 dus 20 stuiver. Het kon iets meer zijn of iets minder, het gemiddelde bleef een paar eeuwen lang een gulden per dag. Een heemraad kreeg f 40 à f 50 per jaar, plus wat extra voor een gedreven schouw. De bode ontving f 120. De watermolenaar f 180. Daar liggen ze dan de tientallen rekeningen in allerhande handschriften van onbeholpen tot zeer vaardig. Soms goed van spelling, soms zeer gebrekkig. Maar dat is uitzondering. Het peil van de schoolmeesters moet door selectie en het grote aanbod bijzonder hoog zijn geweest; het zetten van een + in plaats van een handtekening is hoge uitzondering. Wie was Michiel Smit, die adresseerde met: 'Het bestur dijkgraf en heemrade' en een ander met 'Municipaliteit' voor 'Municipaliteit'?

Gerrit Metselaar deed het beter. En hier is hij nog eens met de aanhef van zijn rekening van f 51-48-11: voor metselwerk en leveranties van 'baklinkerts', grijze moppen, zand en reparaties aan de regenbak van de banswerf. Geregeld komen de reparaties aan de 3 watermolens aan het Barndegat terug. Hout mag dan mooi zijn om te zien en niet al te moeilijk om te bewerken, maar de slijtage is enorm. Geregeld komen ook uitgaven terug voor kaarsen, olie, reuzel en schrobbers ten dienste van de molenaars.

Rekeningen, altijd getekend als betalingsopdracht door een viertal polderbestuurders:

- voor het straatwieden op het Kattegat;
- voor het schutten in een seizoen van 508 schuiten klei à 2 stuivers per schuit aan Carel de Jager;
- voor geleverd papier en schachten,
- voor f 1-4-: aan Pieter Prins, die driemaal de turftonn gekuip had (1804);
- voor vele lasten puin en steigeraarde;
- voor het lezen van publikaties à f 10;
- voor geleverde houtwaren; altijd hoog in prijs, vooral in de Franse tijd;
- een enkele maaltijd van het polderbestuur.

Links: Dit is een rekening voor geleverde materialen en verrichte arbeid uit de Franse tijd. De dijk'graaf' werd toen dijk'richter' genoemd; 'graaf' klonk te adellijk en was in strijd met de gelijkheids-gedachte.

Alles mondjesmaat. Als in 1809 eenmaal 28 000 grote harde brikmoppen worden geleverd voor f 12 de duizend, dan is dit een opvallende post. Een betaalboek dat begint in 1710 en eindigt in 1752, wat staat daar voor belangrijks en interessants in?

Weer honderden namen van hen die spijkers leverden, of zout, zeep, olie, kaarsen, hout, tonnen teer, touw, boeken voor kwitanties van het maatgeld, geleverde metselstenen, zeilen voor de molens en ijzerwerk. Voor de dijken werden ingekocht: schuiten prut en puin, droge aard, schilpzand, duinzand en slikzand. Ook stro en éénmaal vinden we een post voor de koop van 740 bossen los gerstestro en voor riet.

In 1736 komt de leverantie van schepen steen op gang. De paalworm heeft de palenbescherming en het houtwerk van de platendijk aangetast. Wel 4, misschien 5 schepen leveren hun lasten af en dat kost de polder f 508. In 1739 zijn het er 23, met aan boord zoveel lasten steen à f 8 dat het de polder op f 4876 komt te staan. In 1740 waren het 7 schepen en in 1741 weer 20 en steeds weer puin, puin en nog eens puin. Ook Oostzaan en Oostzaandam hebben hun veiligheid achter de dijk met goud en zweet betaald. In 1751 kost een stel nieuwe deuren voor de sluis bij de Overtoom f 316 en ook voor de sluisen is jaar in, jaar uit betaald voor onderhoud en vernieuwing; schatten geld als alles nog eens kon worden opgeteld wat er zoal de eeuwen door is uitgegeven. De ijzeren geldkist die Jacobus Seylemaker in 1729 leverde was daarbij maar een incidentele uitgave. De bintjes lange pijpen en de riemen papier voor de briefjes spreken een eigen taal.

Dan de lonen voor de vele verrichte arbeid: voor werkzaamheden als het sagelen of osen van het Weerpad, het verwerken van wrakke pannen aan de zeedijk, het opmaken van een saddeling, het meetloon, het visiteren van het rundvee en het begraven ervan in 1746. Dat was in de trieste jaren van de runderpest-epidemie. De turftonnen werden haast jaarlijks opnieuw gekuip en naar Haarlem vervoerd om geijkt te worden. Dat bracht vracht-kosten met zich mee en enige jenever voor de knechts. Totaal ruim f 35. De grootste post is steeds het arbeidsloon voor het werken aan de dijk. Opvallend is het geld uitgetrokken voor een drenkeling, zó vaak dat de vraag gesteld mag worden: zijn er zóveel ongelukken gebeurd of was het in de tijd van bittere armoede een manier om toch nog een christelijke begrafenis te krijgen? Al was van f 5 daarvoor betaald niet veel te verwachten. Marie Claes kreeg eens f 1 voor hulp aan een kraamvrouw, op last van de burgemeester. Reiskosten liepen aardig in de papieren. Twee dagen naar Hoorn kostte in 1738 de polder f 11-14-:

Twaalf stuiver voor het afleveren van de honderdste penning in Amsterdam was daarentegen maar een kleinigheid. Het gemiddelde loon van f1 per dag maakte het tanen van de zeilen van de molens niet al te duur. Evenmin als het breeuwen van de bak.

Nog enige betalingen en posten:

- de jaarlijkse betaling aan Uitwaterende Sluizen voor 20 morgen Zaanland à 4½ stuiver;
- de terugkerende betaling wegens vrijdom van de tollent van Gouda en Geertvliet aan de grafelijkheid van Wassenaar, beide f40;
- aan burgemeester de Graaf voor 100 gouden dukaten à f5;
- in 1749 een verliespost van f40-2-: wegens verwisseld goud en afgezet zilvergeld;
- voor de korentienden, f292-19-: aan Adriaan van Texel;
- in 1738 aan mijnheer van Beeck als stedehouder, namelijk f42;
- in 1729 100 gouden dukaten voor een 'verering' aan de Ed. Heer Hoogbaljuw van Kennemerland;
- f50 premie aan schout Jan de Ridder te Amsterdam voor de arrestatie van Jan Stok;
- aan Cornelis van Eyck, pfovoost van Haarlem, voor Stijntje Nannings, crimineel gevangene:

kostgeld	f93-13-:
eigen verdienste voor naaiwerk	f65-: -:
	-----
blijft voor de banne	f28-12-:
- Adriaan van Texel in Den Haag voor het 'besolliciteren' van het venen en approbatie van de keur van het rieten dak. In 1732:
  - f33-6-: aan 2 moffen betaald; waarvoor is onbekend;
  - f65 aan de ambachtsheerlijkheid voor de traditionele herfstbede;
  - de jaarlijkse molenlasten van f1700;
  - het apprehenderen, vangen en spannen van een patient: f40;
  - f2-:-: aan Pieter Vos als dienaar van de justitie met een dief naar Haarlem geweest.

1800 notities uit en over Oostzaan

Jan Symons Daalder, 1682-1724, schreef ze. Honderden regels in een kasboekachtig boekwerkje, over velen die de bruidegom werden met die en die, velen die stierven en wanneer ze werden begraven. Daar tussendoor de dominees die hun intrede deden in de kerk van Oostzaan, met hun preek over welke passage uit de bijbel. Jaarlijks wordt de vangst van de eerste Groenland- of Straat Davidvaarder genoemd, zoals wij tegenwoordig - nog - de eerste haring die geveild wordt in de krant vermeld vinden, of het vinden

van het eerste kievitsei. Met de aantallen 'vissen' die ze meebrachten, zoals een schip uit Jisp dat er 18 gevangen had. Een deel van de vangst-opbrengst moest aan anderen worden uitbetaald, want soms werd dezelfde walvis door twee of meer bemanningen gedood. Dit vond meestal in oktober plaats. Een enkele keer kwamen ze eerder terug. Met een schoon schip, wel 'schadeloos' soms, maar zonder vangst aan boord. In 1790 was het commandeur Huybert Adriaense uit Watergang die 6 doden een zeemansgraf had moeten geven en door veel ziekte aan boord snel en vroegtijdig had moeten thuiskomen. Ook werden de doden wel mee naar huis gebracht om in Oostzaan te worden begraven:

- † 1716, Klaes Michielsz Kleerbesem;
- † 1717, Arent Willem Bosman;
- † 1720, Dirk Jansz Hoorier en † Abraham Jansz Was en vele anderen.

Natuurlijk was het barsten van de luiklok in de kerk, toen in 1710 2 doden op dezelfde dag werden begraven, de moeite van het noemen waard. De klok is later in Amsterdam overgegoten.

Genoteerd staan ook de kinderen die buiten het huwelijk werden geboren. De vroedvrouw had instructie geen hulp te verlenen voordat de moeder in haar nood de naam van de vader had genoemd. Die kon zich dan voor het gerecht met een eed vrijpleiten als hij wilde en kon. Een van Jan Daalder's eigen neven was daarbij. Een ander werd verplicht tot het 16de jaar van het kind een alimentatie te betalen en nog f400 ineens. Dat overkwam in 1692 Pieter Simonsz Jonck. Anderen trouwden op de dag dat het kind geboren werd. Huwen met de knecht of met een meid wordt gememoreerd als iets dat nog niet geregeld voorkwam. Waren overledenen meer dan 80 of 90 jaar oud, dan kwam dat er ook als bijzonderheid bij. Huwelijken met niet-Oostzaners zijn in de minderheid. Er mocht dan een enkele joffer of vrijster uit Amsterdam bij zijn, contacten met de overzijde van het IJ waren blijkbaar grote uitzondering.

Kinderen verdrinken, vaak in de winter als ijs vele sloten en vaarten bedekte en eens zakte een slee door het ijs van de Monnickendammeer, waarbij alle inzittenden omkwamen. Zeilschepen slaan om en ook dan verdrongen er mensen. En dat waren zo de verkeersongevallen van twee en een halve eeuw geleden in en rond het kleine wereldje van Oostzaan.

Niet dat voorvallen van zelfs over de grens onvermeld bleven, zoals het sluiten van vrede tussen de grote mogendheden en de dood van Lodewijk XIV. En steeds weer de vele huwelijken,

In 1726 tekende J. Stellingwerf dit dorpsbeeld van Oostzaan. Zoals gebruikelijk met de kerk in het midden en met een donkere voorgrond vanwege de dieptewerking.

de vele sterfgevallen, ook van vrouwen in de kraam. Het snijden van de steen was de moeite van het noemen waard. Eén woog maar liefst drie kwart lood.

Dan de strenge winters. In die van 1683 kwam de schout van Vlieland met een slee helemaal naar Amsterdam, maar belangrijker voor Oostzaan was, dat de vis in de banne was doodgegaan. Vreselijke stormen, zoals één in 1703, worden genoemd. De vonnissen in Waterland, uitgevoerd met geselen, hangen en wurgen, het oproer rondom begrafenisproblemen in Amsterdam in 1695. Met actiegroepen werd toen korte metten gemaakt: 12 gehangenen aan de vensters van de waag kon men later in de Volewijk op het galgevel terugzien en dat was niet ver van Oostzaan.

Waarover werd in Oostzaan in die dagen gesproken? Stellig over Hendrik de Poep, die een ander met een mes zwaar verwondde en f300 uit het armenhuis stal. Trijn Tomes, die na 7 jaar uit het verbeterhuis in Alkmaar in 1713 terugkeerde. Klaes Eggels, die naar Haarlem werd gebracht om wegens diefstal van linnen te worden gezeseld. Hij kreeg 50 stokslagen en 12 jaar verbanning. Luyckes Dirksz Loojes maakte met zijn zoon Jacob dezelfde reis; de vader stierf in de gevangenis en de zoon

kreeg 25 jaar verbanning. Dirk Jansz Hoorier sloeg zijn vrouw en werd door de onderbaljuw ook naar Haarlem gebracht, maar later liet men hem weer lopen. Hij is dezelfde die later in de Groenlandse wateren is omgekomen.

Geselen en brandmerken was in 1721 de straf voor de diefstal van 10 wubben linnen. Klaes Heynes ging met zijn zwager Cornelis van de meelmolen voor een plezierreisje naar Leiden, maar liet deze in het verbeterhuis achter. Drama's!

Branden in andere dorpen en dicht bij huis. In 1720 maar liefst 13 huizen aan de Noordhaal. Men haalde voor de slachtoffers f2060 op. Drie jaar later was er een flinke brand in de Kathoek die begon in het huis van Heyn Backer. De 4 'verrendelen' dat zijn de 4 kwartieren van het dorp, haalden met de 'bos' mee ruim f1100 op, te weten:

- zuider verrendel f221-12-:
- kerkverrendel f634- 5-:
- Heulder verrendel f238- :-:
- Haalder verrendel f 20- :-:

Voor ons zijn de polderzaken door dit alles heen van belang.
 • In 1683 werd de Barndegattersluis vernieuwd, op 'de boom' = bodem na. De kosten bedroegen f4000 en het zal dus een houten sluis zijn geweest.

heeft op en aan de Schinkeldijk gelegen en deel uitmakend van de bijzondere levensgemeenschap die de Zaanstreek steeds is geweest, het er beter afgebracht. De ordinaire en extra-ordinaire verpondingen die per gemeenschap werden opgebracht, waren gebaseerd op de waarde van de landerijen in 1632. Een eeuw later, toen de waarde ervan tot éénderde of minder was gedaald, was de toen onrechtvaardige heffing nog van kracht. Daardoor en door de extra polderlasten wegens het optreden van de paalworm en het dure dijkherstel, èn door de veepest, die na 1713 steeds terugkeerde, èn door de oorlogen elders in Europa, èn door de verarming in de Franse tijd, raakten velen tot de bedelstaf.

Het 'steken van de spade', dus het land abandonneren, dus land, huis en tuin opgeven was vaak het gevolg. De lasten bedroegen soms meer dan de waarde van het land, om van de geringe opbrengst maar te zwijgen. En betalen van lasten was 'een heilige plicht'. Dat schreef het provinciale bestuur in 1825 toen door de watersnood de polder zelf zijn betalingen niet kon nakomen.

Tussen de banne en de overheid is jarenlang getwist over wie de nieuwe eigenaar van verlaten landen zou zijn: de banne of domeinen. Wie betaalde dan de verpondingen en de contributie voor de Hondsbosse? Lijsten vol van geabandonneerde landen treffen we aan.

In 1729 wordt vermeld dat het verval van woningen moet worden tegengegaan, het afbreken ervan en het ten laste komen van het erf aan de banne.

1733: slecht land wordt met geld toe aan arme lieden geschonken, die 'geen duit in de wereld

hebben' en krijgen dan nog f100-- tot f200-- toe. Op hen is niets te verhalen! klaagt het bannebestuur.

1739: het aantal geabandonneerde morgen land bedraagt 98.

1756: er is sprake van maar liefst 187 morgen land, die dus vrij zijn van betaling van de 20oste penning, staat er bij.

1763: weer klachten over het wegschenken van waardeloos geworden land.

De ergste periode kwam echter in de Franse tijd, toen eenmaal ook de polder zonder geld zat. Engel van de Stadt leende het benodigde 'vermits de kassen van de thesaurier niet genoegzaam waren om de rekeningen te voldoen'.

We lezen van een meisje dat als wees alleen overbleef en voor de begrafenis van haar vader, het hooi moest verkopen.

In 1810 noteert het polderbestuur dat er vele kleine akkertjes zijn en lage, schrale landerijen die per morgen evenveel lasten moeten opbrengen als de beste landerijen. Dan vindt verwildering met riet en biezen plaats en hebben zij helemaal geen huurwaarde meer. Door de eigenaren is 35 mat land verlaten. Op een veiling is er niet eens op geboden. Slachtoffers zijn:

- Jan Harmenszoon Schipper
- Jan Walst
- de weduwe Sijmen van Zijl
- Paulus Duyn...

Niet domeinen, maar wij moeten proberen het land te verhuren, vindt de de banne.

In 1785 vermeldt een lijst met namen van weerbare mannen uit Oostzaan dat er van de 277 maar liefst 164 onvermogen zijn. In Oostzaandam waren van de 1460 mannen er 936 onvermogen, die dus geen wapens hadden of deze konden betalen en

Wondergetekende bekende gedenken aan
 Dijkgraaf, Oostzaandam, de Banne, Oostzaandam, Oostzaandam,
 Zedelijke Autoriteiten als volgt: Wijzen zal wegens de verponding,
 of de Banne, mijn huis, alle de Landerijen
 onder Oostzaandam 12 Mei 1811. Oostzaandam.
 onder Oostzaandam 28 1/2 Rod
 om dat ik onvermogen ben, de achterstallige verponding en
 Polderlasten te betalen. aart Gessels
 Oostzaandam 21 November
 1811.

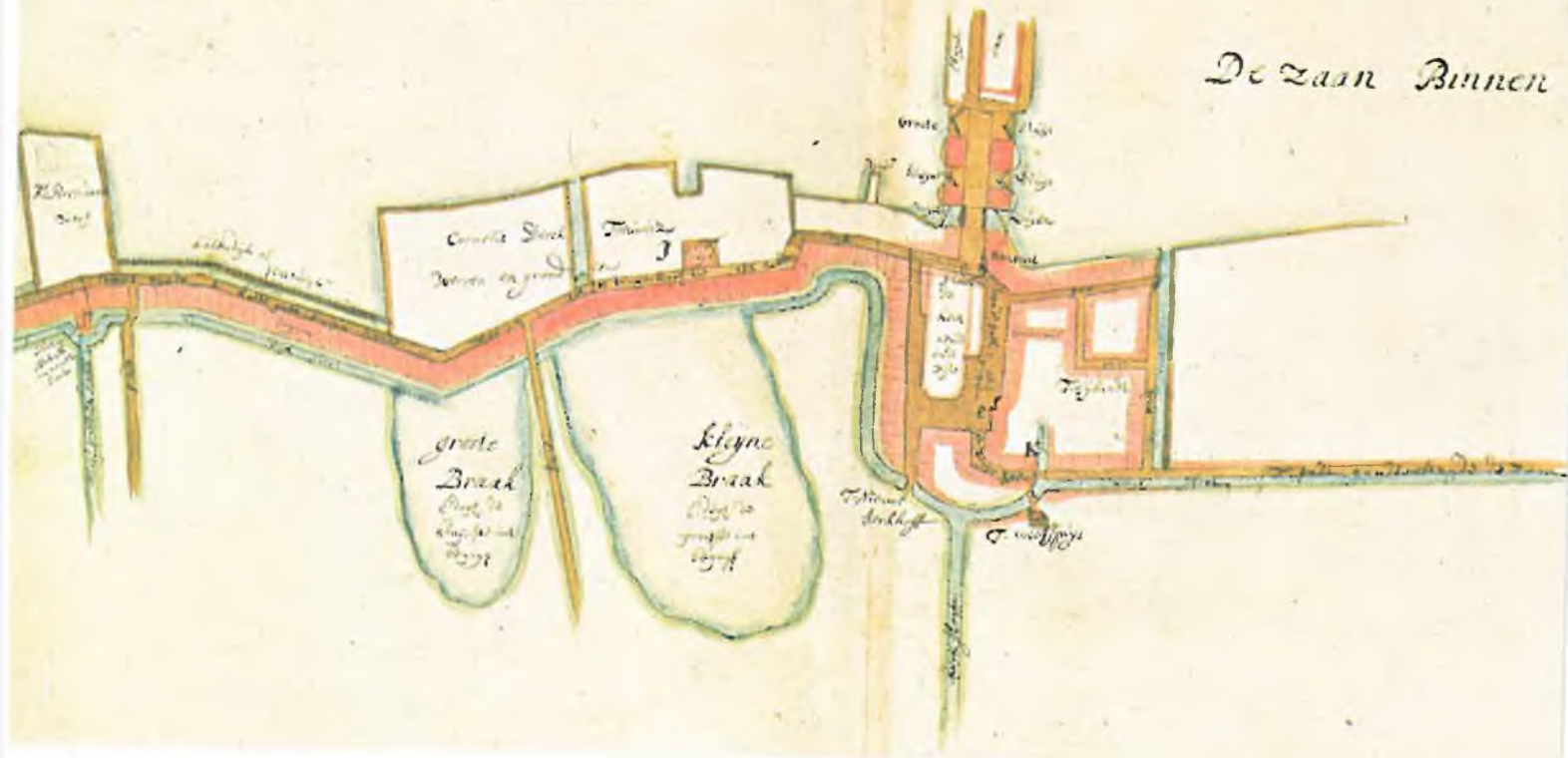
Een bewijs van bittere armoede uit vroeger jaren: het opgeven van huis, hof en land.

'... wegens de verponding af te staan mijn huis en alle landerijen. ... omdat ik onvermogen ben de achterstallige verponding en polderlasten te betalen'.

Een ander spreekt van: 'innerlijke smerte en droevig leedwezen door de sterfte van het rundvee'.

De Zaan Buiten

De Zaan Binnen

T Kalf

daarom vanuit het depôt in Naarden ervan werden voorzien.

Dan is er, gezien de reglementen, het harde leven van de wezen in de weeshuizen. Verder het lot van de onvermogene bejaarden, aangewezen op bedeling en gunsten; nee, de goede oude tijd had ook in Oostzaan maar een klein gouden randje. Gaandeweg, maar uiterst langzaam gaat het na de Franse tijd voor de boeren wat beter. Tot er in de grote landbouwcrisis van de jaren tachtig weer van een dieptepunt sprake is. Goede tijden maakte men in de wereldoorlogen mee, met depressies ertussen.

De polder en de poëzie

Poëzie is dun gezaaid in het polderarchief. In de 18de en de eerste helft van de 19de eeuw, zo rijk aan gedichten en gelegenheids dichtwerken, werd zij voor polderaangelegenheden niet gebruikt. Een polderbestuurder, zoals in Geestmer-ambacht er een heeft gehad en die dit wèl deed, is in Oostzaan onbekend.

'*Wie water deert, die water keert*', was een eeuwenoude stelregel, een ongeschreven wet, die wellicht daarom in rijmvorm gestalte kreeg, om door nauwkeurigheid en puntigheid een correct doorgeven te waarborgen.

We vinden in het archief wel gedichten of dichtregels, maar die zijn van buitenaf ingebracht. In een verzameling octrooien, de heerlijkheid betreffende lezen wij ineens:

*'d' Arme wezen hier plaats bereid
toon doch aan dee'z' milddadigheid',
het weeshuis betreffende*

De Franse tijd begon met een groot feest op het Kalf. De patriotten bovengronds gekomen, vierden met wapens op zij en vaandels voorop het vertrek van de stadhouder met aanhang en het binnenrukken van de Franse troepen. Leuzen van de patriotten – exercitiegenootschappen – waren:

*'Het doel waarvoor ons ijver brandt
is vrijheid en het vaderland'*

*'Vrijheid, voedster van de vlijt
is onze wapening gewijd'.*

Neeltje de Vries, uit naam van haar grootmoeder, bood op dit poëtisch feest van 12 juli 1795 op het Kalf een 7 jaar lang verborgen gehouden vaandel aan. Op rijm, zoals dat in die tijd gebruikelijk was en na te lezen is in het polderarchief.

Aris Tolk van de Hoge Dijk heeft het gedrukt. En zo kwamen deze en nog meerdere dichtregels van die dag in het polderarchief terecht. Bovenstaande

OOSTZAANEN, gelyc en wyl vernamend,
Dat Zeevaardij aan Landbouw paart,
Dat Nieuwlands Vrijheid eerst bewaaken;
En alle d'ringlandij duelt weeten;
OOSTZAANEN, Schoon wel er in een veel beter land,
Is echter nog een preuk van 't heilrijk Koningland.

Gravure, naar een tekening van Bulthuis,
in 1796 gemaakt.

gravure naar een prent van Bulthuis vertelt ons van Oostzaan.

En dat is vrijwel alles. De archiefgegevens de polder betreffende, hebben in de vorige en deze eeuw aan zakelijkheid en nauwkeurigheid gewonnen, maar ze missen met name dat wat de eeuw daarvoor wèl had en dat het lezen van notulen en andere notities zo boeiend maakt.

Molennamen

Eén gedicht!

De Zaan zonder molens is ondenkbaar.

Vele stonden er aan de Oostzaandammer zijde. In 1770, om een willekeurig jaartal te noemen, draaiden er volgens de boeken 167 hun wieken rond en brachten meer of minder welvaart aan de eigenaren, loon aan de arbeiders en baten van het windrecht aan de ambachtsheren van de heerlijkheid. Daarom werd vanaf de koop van die heerlijkheid in 1729 nauwkeurig aantekening gehouden van molens, eigenaren en de betaalde windrechtrecognities, ook wel erfpacht genoemd.

Poelenburg, de boendermaker, het bruyne schaap, de bijl, het vergulde hart, het ooster kattedag, de kater, de huysman, de valk, de windhont, de langert, de vier heemskinderen, de spinrokken,

Links: Twee fragmenten uit het kaartboek van Leupenius, van de Hoge Dam en de Oostzijder kerk met omgeving. Het andere is het gedeelte tussen de Zaan en de ringvaart van de Wijde Wormer: de Braaksloot.

de kat, de leeuw, de bakker, de graaff, de jonge Arnoldus, de traanroeyer, de valk, Bennebroek, het witte paart, de veltvlieger, de zalm, de snoek, de brijpot, de waterhont, het rat van avonture, de gekroonde hoop, de tol, den hovenier, de haan, de blijker, de liefde, de veltlust, de drie gebroeders, de strijt, de pauwin, de jonge bakker, de duysman, de hoop, de morgenstar, de hipper, de kool, de appelboom, de vever, de Abraham, de twee gebroeders, de rosmolen, de deutel, de dageraat, de stijfscelbak, de rooseboom, de kooker, de koekbakker, de quaker, de harderin, de koe, de lastdrager, de veringh, de katuyl, het nieuwe kaar, de rode hen, het huys te Muiden, de seevester, de prolpot, de vijfelaar, de koperslager, de goyer, de jonker, de doot, de bonte hen, de sluijswachter, de juffer, het kaar, de roggebloem, de Virgilius, de boerejonker, de duynjager, de gekroonde visser, de boer, de boonstoppel, de oranjeboom, de reus, de Lasarus, de leeuwerik, de poelsnip, de schoenlapper, de zeeman, den Engelsman, de fenix, de mier, de grootvorst van Moscovien, de klok, de St. Pieter, den aap, de dekker, de jonge dekker, de jager, het honingvat, de taanman, de coopman, de halve maan, de leeuw met den uyl, de walvis, de schutter, het bonte calf, het vliegent hart, het zwarte calf, de passer, de wolf, het kuyken, de almanack, de mieuw, de prinses, den os, de star, de walrot, de jonge prins, de roowagter, den

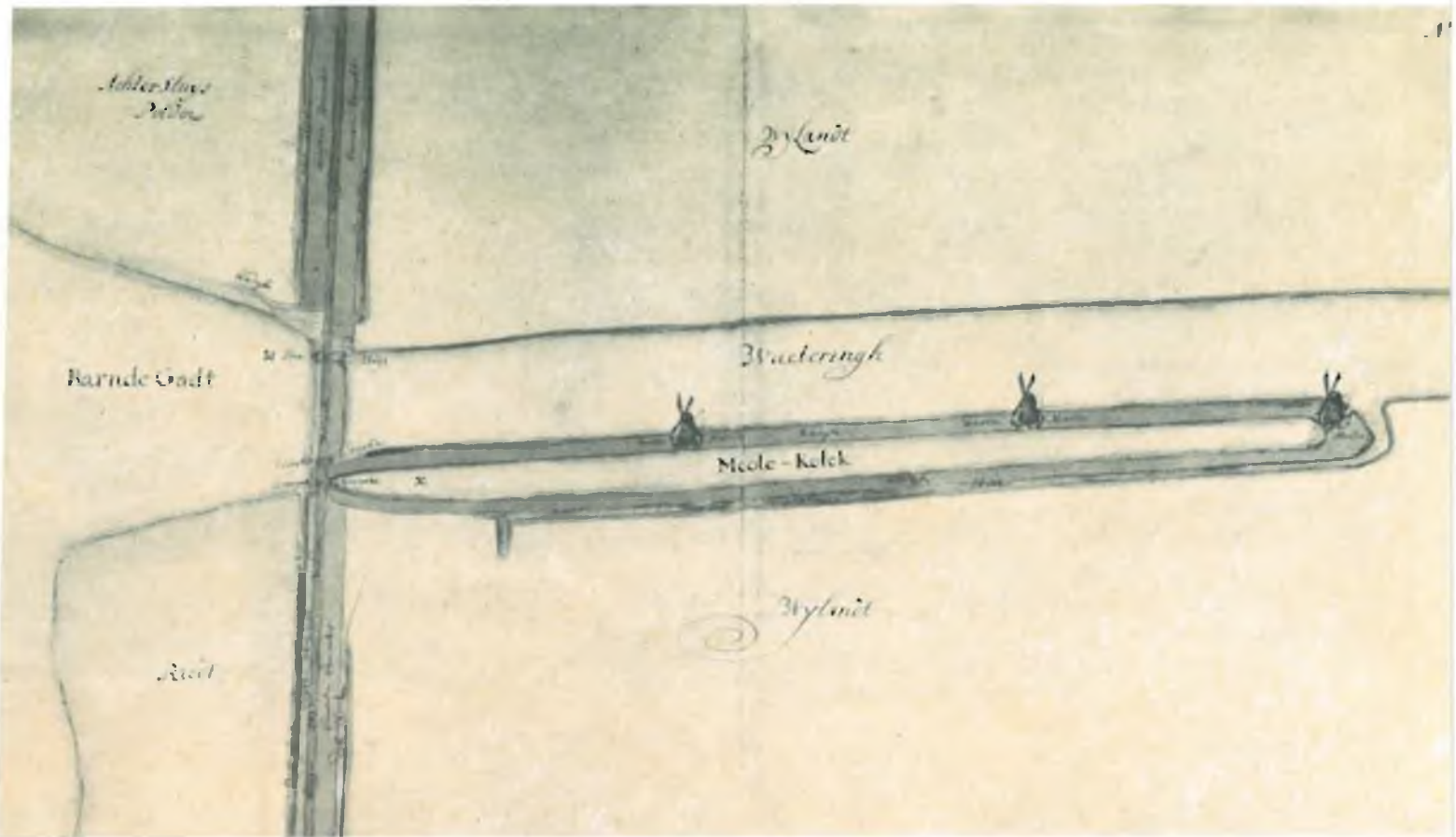
oyevaar, het kalf, de son, de kat, de quakreyger, de kaver, het wintay, de vergulde haan, de St. Wilbort, de winthondt, de schaapherder, de vier heemskinderen, de St. Pieter, de William Rex, de houtsnip, de zeylemaker, den arent, de kokmieuw, de hoop, het oostzoner wapen, de leertouwer, de posthoorn, de gorter, de bom, het wapen van Assendelft, de swan, de bonte kraay, de gans, de koning David, de peereboom, de duynmayer, de Diemermeer, de boosman, 't wape van Vrieslant, de Dorze maagt, de Wyde Wormer, (de molen van Hart Housbergen), de heyning, de kakauw-molen, de groene boer, (de molen van Dirk Dot), het swarte paart, de corf, de eendracht.

Dat waren: 81 pelmolens
 55 oliemolens
 7 snuifmolens
 5 volmolens
 5 verfmolens
 3 korenmolens
 2 papiermolens
 2 mosterdmolens
 1 chocolademolen
 1 loodwitmolen
 2 onbekend

en dan waren er nog de 3 watermolens bij het Barndegat.

Kijk op het Kalf in 1789 door H. Tavenier.

De Watering en de molenkolk met de 3 verbindingen met het IJ en de 3 molens. Deze bemaalden de gehele banne. Het was een ééntraps bemalingssysteem. Het water liep bij eb door de duiker naar het IJ af, bij vloed sloten de sluisdeurtjes zich weer.

De 3 watermolens

De watermolens spreken een andere taal. Die brachten niets op, maar kostten jaar in jaar uit de ingelanden de nodige geldmiddelen. In 1636 was de eerste geplaatst aan het einde van de Watering. De juist aangelegde achterdichting langs de Wijde Wormer had een eigen bemaling nodig gemaakt. In 1651 werden er nog 2 wegens 'verzwaring van de wateren' aan toegevoegd, zodat tenslotte 3 molens het overtollige water uitmaalden in de molenkolk die via een duiker in verbinding stond met het buitenwater. Zolang het IJ nog open was, liep bij eb het in de kolk opgemalen water naar zee weg.

De watermolens – eerst alle 3 schepradmolen, later één van een vijzel voorzien – hadden geen fraaie namen. Ze heetten de noorder(st) middelste en de zuider molen. Tot ze in de loop van de vorige eeuw 'de slaper', 'de dromer' en 'de waker' werden genoemd.

Weinig zinvol, want anders dan bij dezelfde namen bij dijken, stonden ze alle 3 in hetzelfde gelid. De polder kende en kent nog een ééntraps bemalingssysteem. Op Schermerboezem waterde de polder zelf niet af, zodat op den duur ook geen betalingen meer plaats vonden aan het hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen van Kennemerland en West-Friesland, dat daar voor het peilbeheer verantwoordelijk was. Ook wat het buiten-schinkeldijkseiland in de Zaan gelegen betreft. De 3 watermolens komen nogal eens in de boeken voor. Herstellingen, vernieuwingen en betaling van het molenaarsloon waren jaarlijks terugkerende posten op de rekening. Het aanstellen van molenaars was eveneens een belangrijke zaak die steeds weer genoteerd staat. In navolging van andere polderbesturen werden de verplichtingen – geen rechten – tenslotte in druk aan de betrokkenen ter hand gesteld. Een uitgave van 1800 is als bijlage in dit boek toegevoegd.

In 1886, om maar een jaartal te noemen, was het loon nog steeds f 180 per jaar. Vergeliken bij salarissen van f 8 tot f 100 elders, zoals in de Schermeer, was dit een hoog bedrag. Ongetwijfeld was dit verschil te danken aan de lonen die in de Zaanstreek aan andere molenaarsknechts werden betaald. In 1886 waren het IJ. D. Bruyn, de weduwe Jacob Prins met C. Betlem die de verant-

woording droegen. De laatste kreeg f12 meer, daar hij als admiraal met de leiding was belast.

Mèt wat bijverdienste van de polder en de boeren, mèt wat zij bij het molenerf konden verbouwen en wat het vissen kon opleveren, leidden zij het leven van de gewone watermoleenaar.

Een koc of een geit behoorde tot de rijkdommen. Terwijl van den beginne af aan banne en later polder voortdurend oog en geld hadden voor technische verbeteringen, bleef de verhouding in het menselijk vlak, namelijk van heer tot knecht, dezelfde. In de Franse tijd 'herkreeg de landman zijn rechten', de positie molenaar tot werknemer veranderde echter niet.

Sollicitanten zijn er bij vacatures steeds meer dan genoeg geweest. Toen bijvoorbeeld in 1863 Cornelis Bruin overleed waren er 9. De sollicitatiebriefjes, door hen of namens hen geschreven bleven toevallig bewaard. Het waren die van:

Simon Langenberg
Klaas Band
Maarten Muis
Jacob Prins
Klaas Mets
Dirk Klut
Cornelis Bruins
Dirk Vos
en nog een Dirk Klut

Een menselijk probleem indertijd was het gedrag van watermoleenaar Pieter Bruin. 'Deporteren of corrigeren' was het probleem.

De stemmen in het bestuur staakten. De dijkgraaf had de beslissende stem en zo werd het 'corrigeren'. Toch was er een post vacant. Voor Jacob Blauw misschien? Wel geschikt was het oordeel, maar in zijn eigen molen was het niet 'gnap' en hij was bovendien niet voorzichtig met vuur. Jan Bas was wel bekwaam, maar zwakkelijk en toen werd Cornelis Luits aangesteld.

Het hout werd zoveel mogelijk door steen en ijzer vervangen, alleen de grote verbetering van scheprad naar vijzel is maar éénmaal aangebracht. In 1861 bood de ijzergieterij 'de Prins van Oranje' van de weduwe Sterkman en zoon in Den Haag ijzeren assen aan van f300 tot f600 per stuk en ijzeren schepraderen van f700 tot f1200. De firma B. Pot te Elshout bij Kinderdijk vervaardigde ijzeren roeden. Uit de prijslijst kon men keuze maken tussen maar liefst 43 lengtes, variërend van 60 tot 112 Amsterdamse voeten. De prijzen liepen op van f235 tot f635, waarbij het molenaarsloon van f180 per jaar sterk afstak.

Voor de dagelijkse gang van zaken hadden de 3 molenaars materiaal nodig dat door het polderbestuur werd verschaft. Voor 1881 staat genoteerd:

- 1 stokboender, 1 korte en 1 lange stoffer, 3 dubbele handschrobbers, 2 schrobbers.
- per maand werden beschikbaar gesteld: 6 kan petroleum, 1 kan raapolie, 1 pond kaarsen en reuzel. Hiervan moest voor het smeren van de as altijd 1 pond in voorraad zijn.

Technisch gesproken waren de molens wel tegen hun taak opgewassen. Nog steeds – en terecht – kunnen wij bewondering hebben voor de producten van eeuwen ervaring en vakmanschap. Er werden 5 soorten hout gebruikt:

- azijnhout voor de kammen
- wilgehout voor de vang
- iepenhout voor de ingekroosde dammen
- grenehout voor de schoten van het scheprad
- hard, taai eikehout voor delen van de karbeels

Voor de molenliefhebber nog enkele gegevens uit 1860:

- de vlucht was 26,60 meter
- de middellijn van het scheprad:
  - zuidermolen 6,04 meter
  - middenmolen 6,12 meter
  - noordermolen 5,98 meter
- de breedte van de schoepen:
  - zuidermolen 0,48 meter
  - middenmolen 0,42 meter
  - noordermolen 0,52 meter

Op 5 november 1804 brandde de noordermolen af. De capaciteit van de 2 die overbleven was onvoldoende, zodat op 'de minst kostbare en meest voordelige wijze' een nieuwe werd gebouwd. De ingelanden van Oostzaan droegen f2400 in de kosten bij en die van Oostzaandam f3600. De rente was 9 stuiver per f100 per maand.

De 3 watermolens van de polder: de Waker, Dromer en Slaper geheten. De roeden zijn al van ijzer, vandaar de bliksemafleider op de kap. In het begin van deze eeuw kwam de windbemaling buiten gebruik.

Rechts: Gebr. B. Pot waren de grote leveranciers van ijzeren molenroeden die met de ijzeren bovenassen en de hellende vijzel de grote verbeteringen van de windmolen waren. Goedkoop waren ze niet.

OPGAAF

WAAR INFORMATIEN TE BEKOMEN ZIJN OMTRENT DE

3es jaren garantie.

3es jaren garantie.

IJZEREN MOLENROEDEN,

sedert de laatste drie jaren vervaardigd bij

GEBR^S B. POT,

te ELSHOUT, a/d. Kinderdijk,

bij wie tevens eene menigte attesten te bekomen zijn van ruim 50 roeden, welke 10—14 jaar gemalen hebben.

Geleverd getal.		Geleverd getal.		Geleverd getal.	
Anna Paulowna-Polder	10	De Heer S. HEYMANS, Gorinchem	1	De Heer J. M. VAN DER SCHALK, Schiedam	1
De Heer J. ADRIAANSE, Goes	1	Polder Heenvliet, „	3	„ THEOD. JOH. SIEMES, Schiedam	2
„ W. AMBROSIUS, Veen	1	„ Hardinkveld	2	„ J. A. SELS, Dordrecht	1
„ K. VAN ANDEL, Gorinchem	2	„ Hofwegen en Ruijbroek	1	„ G. SMIT Gz., Koog a/d. Zaan	1
„ T. G. VAN ALPHEN, Dongen	2	Hazerswoudsche Droogmakelij.	10	„ VAN DER STEEN, Spanbroek	2
Polder Abbenbroek	1	Honderdmorgen-Polder	3	„ A. SPEELMAN, Overschie	1
De Heer A. L. BREUREN, Dinteloord	1	Waterschap de Hooge Boezem, achter Haastrecht	5	De Heer H. & L. SCHOOUTEN, Dordrecht	1
„ J. CQUES BOSSE, Haarlem	2	Hoserveenpolder, bij Journe	4	De Heer J. C. SINGELS, Papendrecht	1
Polder Bargendrecht	3	Honderdste Polder, gemeente Nieuwer-luis	1	Schinkelpolder, gemeente Aalsmeer	1
„ Bergambacht	5	De Heer P. TEN KATE, Zaandam	1	Polder Sandalingen Ambacht	1
„ Batuwe, gemeente Jaarsveld	1	„ H. KOEKBAKKER, Wormerveer	1	„ Stommeer, gemeente Uithoorn	1
„ Binnenland van Rhoon	1	„ M. H. KINGMA, Sneek	1	„ Sliedrecht	3
„ Buitenland „	1	„ A. J. KOOLEN, Leiden	1	„ Schounewoerd	4
„ Bleskensgraaf	3	„ C. L. & A. Q. KOLFF, Rotterdam	1	„ Schuwagt, gemeente Lekkerkerk	3
„ Bloemendaal, bij Gouda	1	Polder Klein Duivendrecht, gemeente Ouder Amstel	1	„ Streefkerk	1
„ Brandwijk	2	„ Kortenhoef, gemeente Loenen a/d. Vecht	1	„ Spijk, bij Gorinchem	1
„ Braband, gemeente Hekelingen	1	„ Kijfhoek, Eiland Beijerland	1	Waterschap Schermeer	6
„ Blokweer, gemeente Abbserserdam	1	„ Kooywijk, gemeente Oud-Alblas	1	„ Sticht, gemeente Loenen a/d. Vecht	1
„ Earwoutswaarder, bij Woerden	1	„ Lang Blokland, gemeente Otterland	2	Stommeerpolder, gemeente Uithoorn	2
Waterschap de Beemster	4	De Heer H. VAN DER LELY, Maassluis	1	Tweemanspolder, gemeente Zevenhuizen	3
De Heer M. F. J. COOL, Schiedam	1	„ C. LODDER, Goedereede	1	De Heer A. THEUNE, Westkappelle	1
„ T. CROK, Koog a/d. Zaan	1	„ C. G. VAN DER LEE, Abbserserdam	2	„ Mr. J. VIRULY, van Vuren & Daen	1
„ T. DULJVIS, „	4	„ J. D. MELDER J.Hz., Schiedam	1	„ ALBERT VIS, Wormerveer	3
„ Mr. J. DULJVIS, „	2	„ W. MERTENS, Made bij Dremmelen	1	„ JAN VIS, „	3
„ J. S. DULJVIS, „	1	„ M. MIERKE, Rotterdam	2	„ A. VAN VLIET, Rotterdam	1
„ J. E. VAN DER DUSSKEN, Rotterdam	2	„ A. MOENS, Delfshaven	1	„ W. VAN VLIET, Kralingen	1
„ O. L. DURKSZ, Dragten	2	Meerpolder, gemeente Zoetermeer	2	„ A. VEEN & ZOON, Sneek	2
„ P. K. DROSSAART, Vlaardingun	1	Polder Mijnsheerenland	2	„ J. DE VERWER, Zaandam	1
„ J. VAN DAM VAN BRAKEL	1	„ Munnikkenland, (Bommelerwaard)	1	„ JOH. VERMAES, Hellevoetsluis	2
Dorppolder, gemeente Schipluiden	2	„ Molenaarvgraaf	2	„ H. VIS & ZONEN, Zaandam	1
Driemanspolder, gemeente Zoetermeer	1	„ Mui broek, gemeente Giesven Nieuwkerk	1	„ J. P. VERHAGEN, Oost-Souburg	2
Eendragtspolder, gemeente Zevenhuizen	8	Waterschap Nederwaard a/d. Elshout	13	„ GEBR ^S . VAN VOLLENHOVEN, Rotterdam	2
Polder Eesen Gansdorp, gemeente Nieuwkerk a/d. IJssel	1	Polder Nieuw Bonaventura, Eiland Beijerland	1	„ S. IN 'T VELD, Schoonhoven	1
Kasepolder, gemeente Oud-Alblas	2	„ Nieuwe Zv. sluw, (Noord-Brabant)	1	Polder Venhijzen & Hem bij Hoorn	2

BENODIGDE MAAT VOOR HET MAKEN VAN EENE IJZEREN MOLENROEDE.

Lenrte,
Dikte en breedte in de as,
Dagt of zeeg,
Het schot der hekken,
Het 1° hek uit het midden der roede,

Op welke N^o. (onderuit) de zeilrinen komen,
Dikte der as. tot planting der schotten voor het vastkaggen.
Wijde der hekgaten
en
hoeveel?

PRIJS-NOTERING.

Eene IJzeren Roede van 80 Amsterd. voet	/ 350	Eene IJzeren Roede van 88 Amsterd. voet	/ 430	Eene IJzeren Roede van 96 Amsterd. voet	/ 545
„ „ „ 81 „ „	360	„ „ „ 89 „ „	440	„ „ „ 97 „ „	560
„ „ „ 82 „ „	370	„ „ „ 90 „ „	455	„ „ „ 98 „ „	575
„ „ „ 83 „ „	380	„ „ „ 91 „ „	470	„ „ „ 99 „ „	590
„ „ „ 84 „ „	390	„ „ „ 92 „ „	485	„ „ „ 100 „ „	605
„ „ „ 85 „ „	400	„ „ „ 93 „ „	500	„ „ „ 101 „ „	620
„ „ „ 86 „ „	410	„ „ „ 94 „ „	515	„ „ „ 102 „ „	635
„ „ „ 87 „ „	420	„ „ „ 95 „ „	530		
„ „ „ 79 „ „	245	„ „ „ 72 „ „	300	„ „ „ 65 „ „	235
„ „ „ 78 „ „	340	„ „ „ 71 „ „	290	„ „ „ 64 „ „	„
„ „ „ 77 „ „	335	„ „ „ 70 „ „	280	„ „ „ 63 „ „	„
„ „ „ 70 „ „	330	„ „ „ 69 „ „	245	„ „ „ 62 „ „	„
„ „ „ 75 „ „	325	„ „ „ 68 „ „	230	„ „ „ 61 „ „	„
„ „ „ 74 „ „	320	„ „ „ 67 „ „	235	„ „ „ 60 „ „	„
„ „ „ 73 „ „	310	„ „ „ 66 „ „	235		

ZONDER VERBINDING.

CONTRACT EN GARANTIE.

De Ondergeteekenden Gebr^S. B. POT, wonende te Elshout a/d Kinderdijk, nemen bij dezen aan IJzeren Molenroeden te maken, voor den prijs, volgens de vereischte afmetingen (in de Prijs-Courant nader te zien).

Wijders nemen de Ondergeteekenden al de door hun gelaerd wordende IJzeren Molenroeden gedurende ses jaar voor hunne rekening, n.l. van af den dag dat zij in de molens gestoken zijn; zoodat ulla gebreken, welke gedurende gemeld tijdvak aan die roeden ontstaan, door de Ondergeteekenden zullen worden hersteld of zullen, zoo noodig, nieuwe in de plaats der gebrokene leveren, met uitzondering evenwel, wanneer de gebreken ontstaan door brand, door het breken der as of door het vallen eener bijzittende houten roede.

Julij 1868.

De rekening voor as en beide roeden was f1225. Totaal kwam de molen op f13184, waarvoor ook nog 23 obligaties van f150 werden verkocht. Die brand en de grote financiële strop als gevolg, deed het polderbestuur besluiten de molens te verzekeren. Een berichtje, dat tijdens een onweer elders, in 2 uur tijd 7 molens tegelijk in brand stonden – ‘God geve dat het nooit weder gebeure! – deed zijn werk. Voor driemaal f13000 werden ze in 1823 tegen brand verzekerd. Eén reserve roe was altijd bedrijfsklaar voorhanden. In de tijd van de houten roeden, die niet zoveel jaren meegingen, was dit noodzakelijk. Bij breuk kon dan onmiddellijk een nieuwe worden ingestoken. De molenaars moesten ingeval de molen niet in bedrijf was, steeds zorgen dat de wieken in de x-stand stonden. Het gewicht was dan verdeeld. Een kwartslag draaien was op geregelde tijden eveneens noodzakelijk. Toen na circa 1860 de ijzeren roeden in gebruik kwamen en daardoor bliksemafleiders moesten worden geplaatst – eerst op de kap, later op de verticale roeden – kwam de +-stand in zwang.

In 1878 verbrandde weer een watermolen, die werd herbouwd. In 1916 werd de zuidermolen afgebroken, in 1914 voorafgegaan door de beide andere. Maar toen was een nieuwe bemaling al jaren in gebruik. Een watermolen uit Barsingerhorn is nu in ‘het Twiske’ opgesteld.

Stoombemaling?

1892. Is ‘het wonder gewrocht van de eeuw’, de stoomkracht en de stoombemaling, Oostzaan binnengekomen? In elk geval had het polderbestuur geen behoefte koploper te zijn, maar nu kennelijk de omringende polders, geheel of gedeeltelijk tot stoombemaling waren overgegaan, kon Oostzaan niet achterblijven. Althans het was een goede zaak eens poolshoogte te nemen, ook om de financiële kant onder ogen te zien. Zo werd 24 november 1892 een commissie benoemd die een verslag en advies tekenden met:

D. Keyzer Jzn., G. Kraay Gzn., J. Leguit, De Ridder en Murray Bakker.

Eerst werd een bezoek gebracht aan het stoomgemaal ‘De Landbouw.’ te Nauwerna. Deze had een vermogen van 30 PK. Voor de bouw was f32000 betaald en de jaarlijkse kosten bedroegen f1830. Toen volgde ‘De David’ in dezelfde polder, die ‘tot in de geringste bijzonderheden werd bezichtigd’. Het vermogen was 24 PK, de bouwkosten bedroegen f24000 en de jaarlijkse bijdrage kwam op f1250. Het gemaal was op het fundament van een vijzelwindmolen gezet en dat scheelde bij de bouw. Het gemaal van Wormer, Jisp en Neck deed het werk samen met 2 windmolens. Dat was een veilige tusscnoplossing.

Gunstig bij hoog binnenwater, windstil weer en bij stagnatie in de kolenleverantie of mankementen aan de machine.

Het oordeel van de commissie liet zich raden: ‘... het kwam ons wenselijk voor, dat ook voor onze polder stoomkracht tot uitmating worde gebezigd’. Een ingenieur had het bevestigd. Een centrifugepomp van 100 m³ per minuut zou een peilbeheersing van 10 cm in de week betekenen. Bouwkosten totaal, inclusief kolenloods: f26000. Wat betekende dat jaarlijks?

rente	f800
kolen	700
tractement machinist-stoker	500
licht, enz.	150
onderhoud	250
assurantie	50
onvoorzien	50
	totaal f2500

Hiervan gaat af het onderhoud van de vervallen molens à f1000 en dan blijft f1500 over. Dat was een omslag van f1 per bunder.

‘Doen’ was het advies van de commissie. Maar de polder volgde het niet op.

De polder sloeg de fase van stoombemaling over.

In 1905 werd een dieselgemaal in dienst gesteld.

Deze had een capaciteit van 50 PK. In 1913 werd dit vermogen met 40 PK uitgebreid.

In 1966 werd het nieuwe gemaal, nu dicht bij de duiker in de oude Zeedijk, in gebruik genomen.

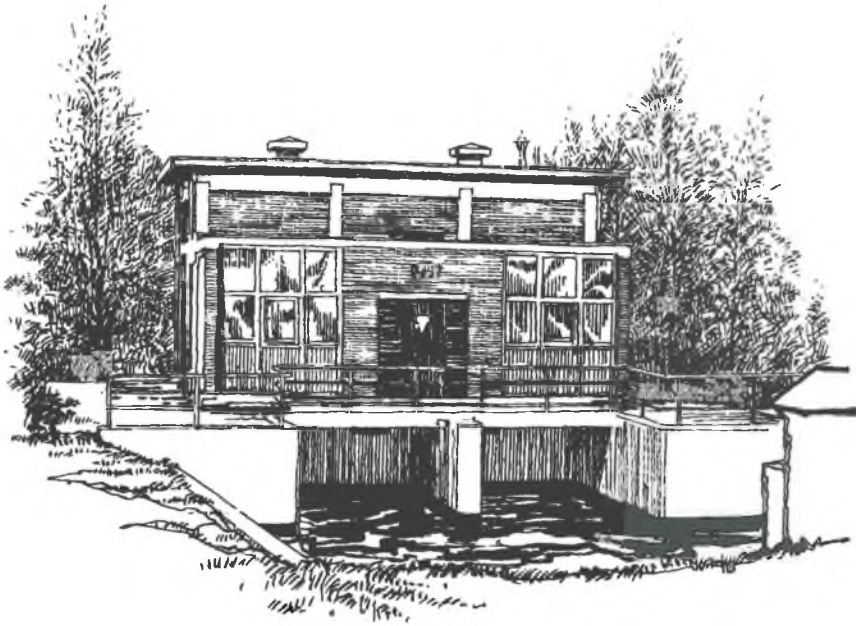
Twee schroefpompen, de één aangedreven door een dieselmotor en één door een elektromotor kunnen per minuut 168 m³ water uitslaan. Het oude gemaal is nu een loods en reparatiebedrijf voor de pleziervaart.

Problemen van toen: ebdeuren en peilbemaling

Het is met de problemen van nu rond water- en luchtverontreiniging, van overbevolking en verkeer, moeilijk zich in te denken in die van vroeger jaren. De gebrekkige oudedagvoorziening, de lage lonen, lange werktijden en de geringe gezondheidszorg laten we rusten. Bij enkele ervan was de kerk er meer mee betrokken dan de polder en ook is er in het archief weinig van te vinden. Nee, de polder zelf had eeuwenlang twee andere grote zorgen:

- Die van het al of niet hangen van ebdeuren in de Kleine Sluis in de Hoge Dam te Zaandam.
- Die van de peilbemaling in Schermerboezem, waartoe ook het Zaanwater behoorde. Sedert 1554–1555, toen op last van Karel v en koning Philips de dam in de Zaan bij Knollendam was

Het nieuwe gemaal (1966) wordt gedreven door 1 diesel- en 1 elektromotor.

weggenomen, lag het Zaanwater 'gemeen' met dat van de grote meren en andere wateren tot voorbij Alkmaar.

Ruzies, scheldpartijen – ook in druk –, bedreigingen de dijken van de ingepolderde Beemster, Schermer, en Wijde Wormer te zullen doorsteken door die van de oude landen en diens gevolg bewaking van hun dijken door de bedreigden, duurden zo'n anderhalve eeuw. De tegengestelde belangen van de oude landen, waartoe ook de Oostzanerpolder behoorde en van de 'diepgekelderde' droogmakerijen en belanghebbenden met Alkmaar voorop waren enorm. Zij bleven aandringen op onbelemmerd uitmalen op Schermer boezem, hoewel alleen de Beemster er aanspraak op kon maken.

Waar ging het om?

Toen in 1544–1545 het hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen werd gesticht en de laatste open verbindingen met zee bij Edam en de Nieuwendam bij Beverwijk al spoedig definitief met sluizen werden gesloten, was Schermer-boezem een stelsel van binnenwateren geworden. Zonder de doorspoeling van eb- en vloedbewegingen die ò Edam ò Beverwijk een goede havensituatie hadden bezorgd, zou daar dichtslibbing optreden.

Beide plaatsen hebben het geweten. Beverwijk aan het Wijkmeer raakte zijn scheepvaart kwijt. Oorzaak was dat dichtslibben van meer en haven. Hetzelfde stond Edam te wachten, ware het niet dat 'Uitwaterende Sluizen' contractueel verplicht was de Edammer haven op diepte te houden. Dat is nooit geheel gelukt, zeker niet tot voldoening van die van Edam.

Later zou ook het IJ ondiep worden, moest Haarlem met een nieuw kanaal over Halfweg worden geholpen en modderde zelfs de haven van Amsterdam dicht, konden geladen schepen niet of met moeite Oostzaan en Zaandam bereiken... In 1714 was het zover dat ook de sluis tussen het Barndegat en de Watering voor schepen niet meer bruikbaar was en de bouw van de Hanepadsluis volgde.

De sluizen bij Nauerna en Schardam waren in handen van Uitwaterende Sluizen, waarvan het bestuur steeds voorstander was geweest in de zeesluizen ebdeuren aan te brengen. Zodoende kon het zoete water worden opgehouden en dat was ò voor de scheepvaart op de binnenwateren ò voor de boeren van de droogmakerijen die zoet water in hun polders wilden inlaten, een goede zaak. De Kleine Sluis in Zaandam was in handen van die van Oostzaan, Wormer, Jisp en Neck, dus in handen van eigenaren van oude landen. Zij vreesden twee dingen: dat de haven van Zaandam hetzelfde lot zou ondergaan dat ook Beverwijk en Edam had getroffen. Maar vooral waren zij bang voor het te snel te hoog worden van de binnenwateren als alle molens van de bedijkte meren tegelijk bezig waren hun overtollig water uit te malen ò afwatering op zee door weersomstandigheden onmogelijk was. Laag boezemwater was hun belang. Hun dijkes waren laag en van slechte kwaliteit; het op voldoende hoogte brengen ervan een te dure en bewerkelijke opgave. Hoog boezemwater was dus een gevaar dat meer dan eens leidde tot de ramp van dijkbreuk en overstroming. Voortdurend heeft Uitwaterende Sluizen gepoogd alle zeesluizen in handen te krijgen en door het inhangen van ebdeuren dus één groep van belanghebbenden te steunen. Oostzaan heeft anderhalve eeuw mee strijd geleverd en wat de Kleine Sluis in Zaandam betrof, geweigerd er ebdeuren in te hangen. Zij werden gesteund door Amsterdam, Hoom, Enkhuizen, Waterland, de Schager en Niedorper Koggen en Drechterland. Aan de andere kant heeft vooral Alkmaar voortdurend geprobeerd haar zin door te zetten vanwege de anders ontoereikende diepte van de vaarweg naar Alkmaar toe. Was er in de zomermaanden gebrek aan zoet water, dan kon wel bij Nauerna brak water worden ingelaten. Dit was bezwaarlijk. Ten eerste was de boezem door alle inpolderingen sterk verkleind. Bovendien was door het steeds groter worden van de zegaten bij Texel en Vlieland het zoutgehalte van de Zuiderzee en ook het IJ steeds hoger geworden. Het water dat Rijnland bij Halfweg in het IJ bracht en de beekjes van het duingebied in Kennemerland verderop, maakten het water weliswaar zoeter, maar brak bleef het. Dit nu was funest voor de boer. Het was slecht voor zijn vee en zijn

produkten. 'Brak water kost de boer zijn derde koe', zei men. De belastingopbrengst liep eveneens terug.

En daar had dan de overheid weer belang bij. Het inhangen van ebdeuren, dus landinwaarts gericht, zou de oplossing zijn. Het zoete water kon dan worden binnengehouden. Als men de deuren niet hoger maakte dan het zomerpeil, zodat het overtollige water toch kon afvloeien, kwam men tegemoet aan vele bezwaren van de oude landen. De scheepvaart kon ongehinderd doorgaan en brak water hoefde dan slechts zelden te worden ingelaten. Ja maar, zeiden de oude landen weer: onze dijkes, dammen en kadijkjes zijn zo laag en slecht van ondergrond! Ze liggen, zoals de Schinkeldijk in Oostzaandam, niet meer dan 16 à 18 duim boven het zomerpeil. Maar de vele molens die uitslaan op Schermerboezem doen het water soms in korte tijd zo'n 2 à 3 voet stijgen en aanwaaiende wind uit het westen doet er nog een schepje op. Wil de zee die tijd niet trekken, dan hebben wij te maken met lekkages van de dijken, met gevaar voor dijkbreuk en overstromingen. Dat is meermalen gebeurd.

Het oude land had dus belang bij een bepaald peil, waar boven door de aanliggende polders geen water op Schermerboezem mocht worden uitgeslagen. Dat was logisch en aannemelijk. In 1644 was zo'n peil geslagen, in 1646 nog eens en wel 5 duim lager. Had de polder Oostzaan hierbij zoveel belang? Niet wat het eigen waterpeil betrof; de 3 watermolens bij het Bardegat sloegen direct uit op het IJ en later op het Noordzeekanaal, maar de Schinkeldijk en de achterdichting langs de Wijde Wormer liepen bij hoge stand van de Zaan- en het ringvaartwater gevaar.

De dijken van de oude meren waren hoog en sterk genoeg om hoge waterstanden te weerstaan. Voor Oostzaan was dit alles geen theorie. In 1704 staat opgetekend dat eens de Schinkeldijk dag en nacht bewaakt moest worden en met zoden verhoogd om een overstroming te voorkomen. Tal van getuigen hebben hun ervaringen van hoge en snel stijgende waterstanden vermeld. Ze staan meermalen opgetekend en bleven in het archief bewaard. In 1786 bezweek de achterdichting door te hoge stand van het water. Dat kwam door het gemis aan een functionerend maal-verbod-bij-een-bepaald-peilsysteem en de polder liep onder.

De belangengroepen bestookten elkaar steeds weer met dezelfde argumenten en wendden zich af en toe tot de overheid om juist wel of juist niet een beslissing te nemen. En zo bleef die tot de Franse tijd achterwege. Concurrentieoverwegingen speelden een rol. Over en weer werd er gekonkeld en gewerkt om de heren in Den Haag te beïnvloeden. Er ligt in het archief een brief uit

1791. Het bestuur uit Oostzaan had weer eens geprobeerd gehoor te vinden voor de gewenste peilbemaling. Hendrik van Stralen, de despoot van de gecommitteerde raden van Hoorn had er op gereageerd met: 'van alle zaken die het Noorderkwartier aangaan, geschiedt niets noch kan iets geschieden buiten mij. U kunt naar de Prins gaan en de Raadspensionaris en dat hele gezelschap, u komt toch bij mij en mij alleen terecht'.

Toch was een plan van een zekere Fabrier uit 1792 niet slecht. Het voorzag in een systeem van seinmolens, over het hele Schermer boezemgebied verspreid. Met een vlag overdag en 's nachts met een lantaarn kon van één centraal gelegen molen in de Starmeer het sein van maalverbod aan de andere molenaars worden doorgegeven. Eén van de eerste maatregelen van de nieuwe machthebbers in de Franse tijd is het invoeren van dit systeem geweest. In 1795 ging het in werking. Bij de bewuste molen werd in het boezemwater een peil aangebracht. In geval het water dit peil bereikte, was de betrokken molenaar verplicht, het maalverbod door te geven. Over de hoogte van dit peil is verder nog veel strijd geleverd, maar dit valt buiten het terrein van dit boek. Het systeem heeft goed gewerkt en bestaat nog. Alleen is door de bouw van een modern gemaal in Zaandam en één in Den Helder de beheersing van het waterpeil nu zo goed, dat een verbod als genoemd, zijn zin verloren heeft. In 1966 is het sein voor de laatste maal doorgegeven.

Hoe is het met de ebdeuren van de Kleine Sluis gegaan? Ook daar is tientallen jaren over geschreven en gepraat. En het antwoord was steeds 'nee'. Geen peilbemaling, dan ook geen ebdeuren. Tot in de Franse tijd door achterstallig onderhoud en ouderdom deuren en sluis beide aan vernieuwing toe waren. Toen waren de kosten te hoog en waren die van Oostzaan, Wormer, Jisp en Neck de sluis liever kwijt dan rijk.

Wat de overheid betrof, die drong alleen op het inhangen van nieuwe deuren aan. In 1799 zou de sluis worden overgedaan aan Uitwaterende Sluizen. Waarom niet; inmiddels was immers het systeem van peilbemaling ingevoerd! Maar snelle belissingen kwamen zelden voor. In 1814 stond Uitwaterende Sluizen weer op de stoep; toen vond eindelijk overdracht plaats en konden de ebdeuren worden ingehangen. De laatste sluis, de Graven-sluis in Monnickendam, kwam in 1822 aan de beurt. En daarmee was na anderhalve eeuw strijd, de ring gesloten.

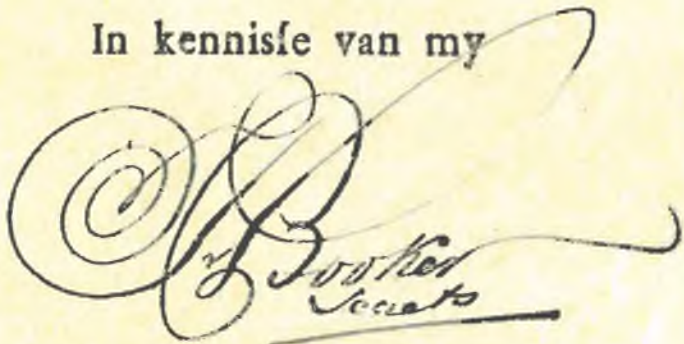
De 'Molenwijk' en de Overtoom in de Franse tijd. De inval van de Engelsen en de Russen was roemloos, zij het niet schadevrij geëindigd. Militair gezien was de les deze: maak het gelande troepen zo moeilijk mogelijk Amsterdam te naderen. Vandaar dat er 4 'stcnen beren' in 4 dijken rond de hoofdstad werden gelegd, één ervan in de Oostzaner Zeedijk. Opmerkelijk is de fraaie ligging van een klein landgoed met het wate: van de Oude en de Nieuwe Braak rondom. Het heette 'Rozenburg', woonoord van de koopman-reder Roos. Het schilderij van de traankokerijen langs het Twiske, nu te zien in de Zaanlandse Oudheidkamer heeft daar gehangen. Rechtsonder de Oostzaner Overtoom. Er is wel wat veranderd!

WAARSCHOUWING

Schout Burgemeesteren Scheepenen en Vroedschappen, der Banne Oostzaanen/ doen by deesen waarschouwen / ingevolge bevorens gemaakte en Gepubliceerde Keure en Waarschouwingen, dat niemand zich zal verborderen eenige Huyzen of Wooningen in deezen Banne te verhuuren of laten bewoonen door Perzoonen bujten deeze Banne inkomende / zonder dat dezelve aldoorens daar toe te hebben bekomen behoorlyk Content en te zyn voorzien van een wettelike Certificatie en Acte van Borzrogt / door den tyd van Zes Jaaren, en dat by nalatigheid van dien / den Verhuurder en Huurder elk dagelyks zal verbeuren zoo meeningen dag zo also komen te Woonen / de hoogste Boete, de eene helft door den Schout, en de wederhelft door den Armen.

Actum op den Rechthuyze te Oostzaanen
den 17 December 1788

In kennisse van my

J. B. de Roode
Secretaris

Zaandam by HARMANUS JUKKERS DE ROODE, Boekdrukker aan
de Westzy by den Dam.

Nu het IJsselmeerwater zoet is en inlaat bij Lutje Schardam geschikt voor doorspoelen en verversing, is behalve de herinnering eraan ook de zin voor die strijd verdwenen. De kwaliteit van het polderwater wordt niet meer van buitenaf bedreigd, maar van binnenuit, waarbij de vervuiler betaalt. Ook in Oostzaan. De hoogte van de aanslagen is een punt van discussie en strijd.

Wat er allemaal niet mocht

Wat er in de banne van Oostzaan en Oostzaandam, in de 18de eeuw allemaal niet mocht! De tientallen keuren, talloze malen herdrukt, afgeroepen en aangeplakt, hadden dit met de tien geboden uit het Oude Testament gemeen, dat er voornamelijk gedecreteerd werd wat er niet mocht. Bijna honderd keuren hielden de mens en zijn gedrag in toom. Vooral voor de zondag was dit niet gering. Althans op papier.

- In de herberg mag vóór of onder de predikatie niets geschonken of gedronken worden. Alleen, zo staat er, mag voor de reizende man een pintje voor de dorst worden getapt.
- De verkoop van koop- en eetwaren moet om half acht zijn afgelopen, die van zoete melk mag niet na half negen plaats vinden.
- Er mag geen arbeid verricht worden, tenzij noodzakelijk, zodat op zondagen de molens stilstaan, de winkels gesloten en geen schippers aan het lossen of laden zijn. Uitzondering alleen met consent van de schout.
- Het werpen of slaan met ballen is uit den boze, alsmede schieten, smakken en gooien met bossen, bogen, stenen of kluiten.
- Om de kerken moet het rustig zijn; dus niet lopen, dobbelen, zingen, roepen, schreeuwen en andere onbehoorlijke geluiden maken.
- Geen chirurgijn mag op zon- en feestdagen barbieren en de baard scheren.

Nu was moedwil of baldadigheden bedrijven in boomgaarden, tuinen of werven altijd verboden. Scholen, burgerhuizen, schutten, banken, leuning en bruggen moesten worden ontzien. Dit gold vooral voor de kerk. Als de meester niet in school was, mocht er op de graven en kerkhoven niet worden gelopen of de bomen geschonden. Het was verboden op de poort te klimmen. Bleken was er niet toegestaan, evenmin het schieten met een roer. Belangrijk was het beschermen van de dijk. Het recht van specie halen was in geval van nood een van de oudste rechten in dit lage land, 'ter naaster lage en ter minster schade', maar wel uit de rechte hobreedte, dit is haaks op de dijk en het beschermende riet moet worden ontzien.

Links: Vrije vestiging was er vroeger niet. De vrees bestond dat in geval van armoede de overheid voor ondersteuning moest zorgen. Men eiste daarom een bewijs dat men eerlijk zijn brood had verdiend en één van borgtocht.

Behalve mensen leefden in de polder natuurlijk vele dieren. Door de bestaande visrechten waren er ettelijke beperkende bepalingen wat de vangst betrof, zoals vissen op paling met netten of de elger. Met een hengel was de vrijheid groter maar dan wel vanuit een schuit. Honden, die 'mensen kunnen beschadigen', aan de ketting ermee en alleen 's nachts op eigen erf los te laten. Ieder mocht loslopende honden doodslaan of schieten. Kleine hondjes mochten aan een touw met de baas mee uit. Houders van duiven moesten erop toezien dat deze niet uitvlogen. Het houden van eenden was vrij, maar wel gelimiteerd: zes per gezin en binnenhouden in de tijd van zaaien en oogsten. De veringman of bulloper, moest zorgen dat hij zich altijd bevond tussen voorbijgangers en de stier. Eksternesten moesten worden uitgestoten. Gingen huisdieren of het vee dood, dan was het werpen van krenge in de wateren van de banne, bevaarbaar of onbevaarbaar, niet toegestaan. Niemand mocht ongenood verschijnen op bruistroosting, troostmaal of bruiloft. Ook mocht het bruidspaar niet worden gemolesteerd. Een vroedvrouw van buiten de banne was daarbinnen niet welkom en bij het begraven van doden waren superstities uit den boze. Daarom geen kruisen of palm op de kist. Niet knielen bij het graf en niet met ongedekten hoofde daar openlijk staan. Drie man waren voldoende voor het klokluiden over de doden. Hier mocht de schoolmeester bij overtreding voor de bekeuring zorgen. Begraven op zondag werd niet getolereerd dan alleen van mei tot september na de middagpredikatie. Maatregelen tegen brand zijn elders opgenomen.

De kermispret werd getemperd door allerlei geboden:

- Geen gelegenheid geven voor dobbelen of spelen.
  - Geen goochelaars toelaten, spilspeleers, dobbelaars en tuisers.
  - Geen vlaggen uit de herberg steken.
  - Geen meiboom mocht worden gehaald of geplant dan met toestemming van de eigenaar.
  - In herbergen mochten zich geen truktafels bevinden.
- Ook buiten de kermisdagen was men bang voor vreemd volk. Huizen of kamers mocht men niet zomaar verhuuren en voor landlopers, bedelaars of 'die een argerlijk leven lijden' was nergens plaats. Flinkke boetes stonden er op het slaan met vuisten, plukharen en het trekken van messen. De boete voor het toebrengen van een wond was 42 Kennemer schellingen, te betalen vóór het aanleggen van de tweede pleister.
- Natuurlijk waren er straffen op het afscheuren van keuren en ordonnaties bij de rechthuizen en de kerken. De boetes waren niet gering. Ze gingen

naar de schout, de armen en vaak deels naar de aanbrengrers.

In en vooral na de Franse tijd was het met al dit soort plaatselijke keuren en ordonnanties gedaan en kwamen er algemene wetten en strafbepalingen.

Een complete herdruk van die in 1756 op het rechthuis in Oostzaan werden gekeurd, gerenoveerd en geamplieerd vindt u achterin dit boek opgenomen.

Watersnoden

Van de meeste watersnoden van vroeger is weinig bekend, een enkel jaartal, een paar vage aanduidingen, dat is alles.

1404	1665
1421 Elisabethsvloed	1669
1494	1675
1499	1717
1415	1786
1570 Allerheiligenvloed	1825
1625	1916

Nu is het zo dat vroeger het land vrij wat hoger lag ten opzichte van de zee dan nu. Er is reden aan te nemen dat eerst in 1400 de Schinkeldijk werd

aangelegd en pas in 1589 werd octrooi verleend aan Waterland voor het leggen van de Luyendijk langs het Twiske en in 1625 volgde eerst de vergunning tot het afsluiten van de banne met een dijk in het noorden langs de Wijde Wormer. Die achterdichting hield sindsdien het Schermerboezemwater buiten de poldervaarten en -sloten. De Oostzoner polder lag boven ebpeil en afvloeiing van overtollig water kon zonder uitmaling in het Barndegat en het IJ plaatsvinden. Dit verklaart ook waarom in het begin van de 80-jarige oorlog dijkherstel kon uitblijven. Dit verklaart ook aanwezige geulen en waterlopen die vooral in Waterland zijn uitgesleten. Nu ligt de polder Oostzaan 1,31 m beneden Normaal Amsterdams Peil.

Inklinking, vervening en oxydatie van het veen zijn er verklaringen voor. De watersnoden van 1925 en 1916 waren er des te erger door. De Luyendijk in het oosten, door Waterland gelegd, was een bescherming tegen het water uit oostelijke richting. De waterkerende taak voor Waterland, in geval van nood, verminderde natuurlijk sedert de aanleg van de Oostzoner achterdichting. Toch heeft de Luyendijk éénmaal zijn functie tot het keren van het water gehad toen in 1786 wel de Oostzoner polder onder water kwam, maar Waterland niet. Voor de Oostzaners heeft deze Luyendijk als zodanig geen betekenis gehad, noch

Zo zag H. de Wit omstreeks 1860 het centrum van Oostzaan. Net voor de afbraak van het rechthuis, waar toen het gemeentehuis voor in de plaats kwam.

in 1825 noch in 1916. Voor hen lag die dijk trouwens aan de verkeerde kant van het Twiske. Er is geen aantekening uit het polderarchief bekend, waarin ook maar werd overwogen die dijk op hoogte te brengen, of een eigen betrouwbare kade aan de westkant van het Twiske te leggen. Bij de staten van Holland in Den Haag en de gecommiteerde raden in Hoorn zou er wel gehoor, maar toch geen geld voor zijn geweest. 'Wie water deert die water keert' was eeuwenlang een onwrikbare stelregel; op hulp van anderen viel niet te rekenen.

BESPIEGELING OVER NEËRLANDS
WATERSNOOD
TUSSEN DE 14DE EN 15DE NOVEMBER 1775

DOOR J. H. HERING

'O God, hoe geducht zijn Uwe oordelen'

Ad Rogge uit Zaandam geeft in dit boek een verslag van de hoge watervloed van 1775 en kritiek op de aanpak van de gevolgen. Gelukkig zijn er in het archief van de banne Oostzaan en Oostzaandam nog meer gegevens te vinden. Na een uitzonderlijk lage eb kwam 's nachts door de kracht van de omlopende wind de vloed extra hoog terug. Dat was in de ochtend van 15 november. Het was tijdens de kermis op de Dam en misschien dat door de vele kramen de nachtwakers niet hebben gezien dat het water in de Voorzaan niet afliep maar bleef stijgen. Het waren voorbijgangers die de slapenden wekten en het waren particulieren die, ook uit eigen belang, de eerste richtlijnen voor de noodzakelijke werkzaamheden gaven. Buurtwachten sloegen tenslotte alarm. Twee regenten kwamen pas toen het water al kniehoog op de Dam golfde en met grote kracht en massa zijn weg naar de Achterzaan baande, over de oertoom en door de stegen tussen de herbergen. Het volk dat op de been kwam, zegt Rogge, was radeloos, onverschillig, verlegen en beangst, maar leiding ontbrak. Het water kwam gelijk te staan met de kruin van de dijk, of hoger zelfs, zodat het op wel vijftig plaatsen een weg naar beneden zocht. De dijk, die bij Zaandam steil afliep om ruimte te geven voor huizenbouw, liep op vele plaatsen tegelijk aan de binnenzijde gevaar. Er vormden zich geulen die snel dieper werden en tot een totale dijkbreuk zouden hebben geleid, als niet een balken, zeilen, mest en wat maar voor de hand lag, allerlei primitieve bekistingen werden gemaakt om de stroom te keren. Van het huis van de weduwe Pieter Vasser tot dat van dokter

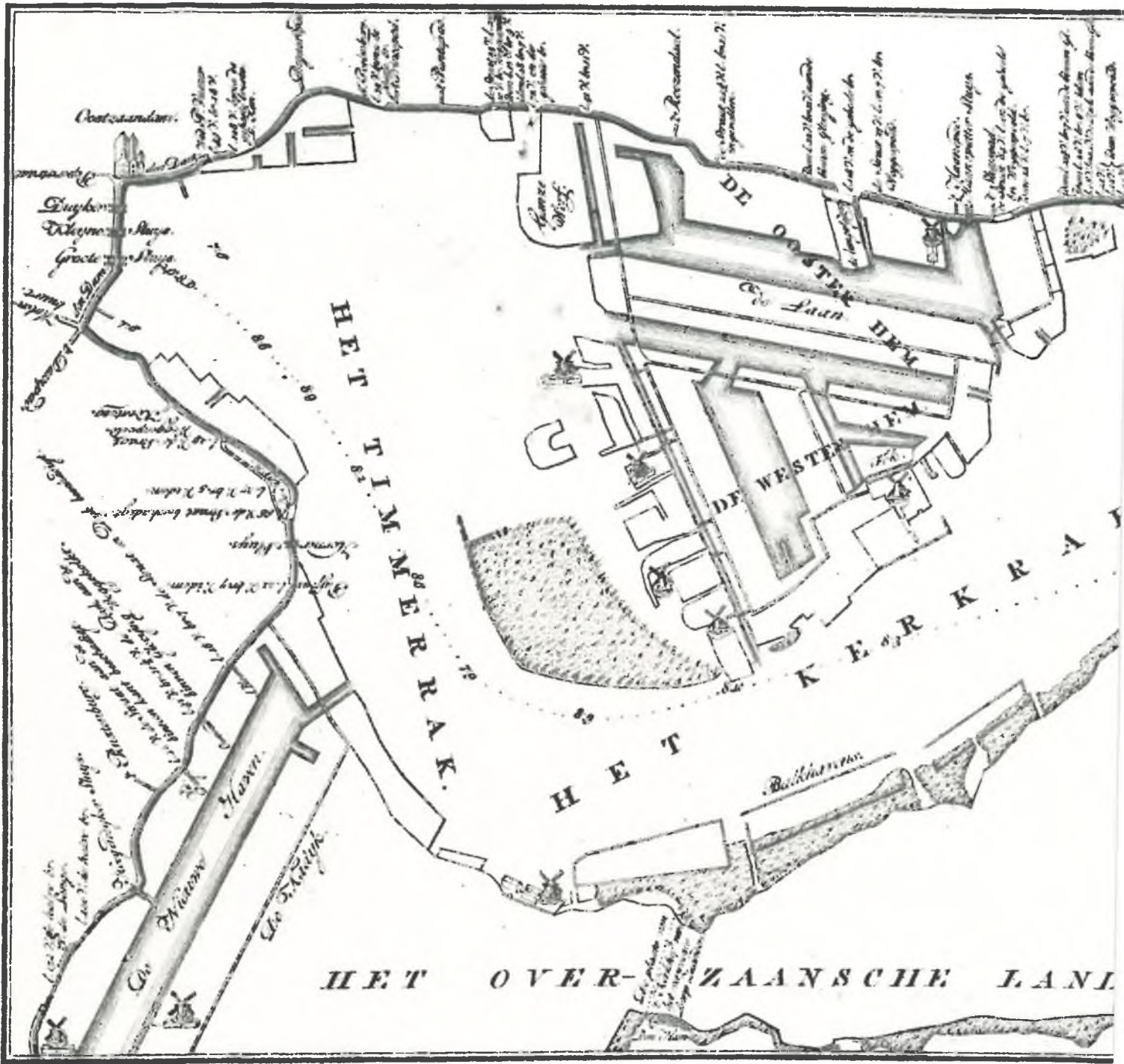
Beeldsnijder was de stroom zo sterk dat het erf van de weduwe wegspoelde en de voormuur van het huis van de dokter instortte. Dan was er weer een stuk dijk dat gaaf bleef, maar de panden van Chirurgijn Masker, burgemeester Dirk Ken en Goudberg, commies ter rechege, kregen het kwaad te verduren. Het water kolkte, alles meesleurend voort, zelfs muren vielen omver of tegen elkaar aan. Had men nu maar opkistingen tegen de buitenzijde aangebracht! Men probeerde de gaten te dichten met zakken zand en bossen stro en hout. Het hielp allemaal niet. Was er nu maar leiding geweest! Was er nu maar materiaal uit magazijnen voorhanden geweest! Had er maar een taak-verdeling en een rampenplan bestaan! Overal hetzelfde beeld.

In het huis van Lucas Stam zocht het water een weg door de kelder heen. Even voorbij de woning van Kars Visser stortte een gedeelte van de zeedijk in en iemand die juist passeerde kon nog net het paaltje van een hek grijpen. En half uur later pas werd hij gered. Een zware balk werd aan de buitenzijde gelegd en dit voorkwam een totale dijkbreuk. Gelukkig dat eindelijk de eb doorzette en de wind weinig kracht had, dat was te half zeven. Bij de mastwerf was de dijk schier niet te dichten. De kolk erachter bleek later wel 20 à 28 voeten diep te zijn, een echte braak dus. Bij de Hanepadsluis was de situatie al even ernstig. Op de Dam stond de vloed op zijn hoogst, drie voeten en twee driekwart duim Rijnlandse maat boven stormpeil, het peil waarbij de alarmklok geluid moest worden. Dat was zeven voeten en zeven en een kwart duim boven hoog tij. Voor de herberg 'de drie zwanen' stond het water één voet acht driekwart duim hoog en dat was zeven en een halve duim hoger dan de beruchte kerstvloed van 1717 zoals een ingekerfd merk liet zien. Jacob Oostwoud, schoolmeester in Oostzaandam, maakte voor het genoemde boek een kaart van Zaandam met er op aangetekend wat er zoal in dat bijna rampjaar 1775 gebeurd was.

En nu de kritiek.

Met de dank aan God, 'die getoond heeft dat hij ons door het water kon kastijden en die het toch ook behaagd had de vloed eensklaps weg te nemen', was dus een totale ondergang van Noord-Holland boven het IJ voorkomen. Slechts één doorbraak en alle fabrieken en molens waren bij een waterhoogte in de polder van 6 à 8 voet geïnundeerd geweest. Men had opzichters moeten aanstellen, een menigte arbeiders instrueren, de nodige materialen bij de hand moeten hebben. Mensen genoeg in onze volkrijke plaatsen. Wist men dan niet dat juist de steile binnenzijde van de dijk een gevaar was? Wat nodig is zijn goede reglementen en ordonnanties en materialen en gereedschappen!

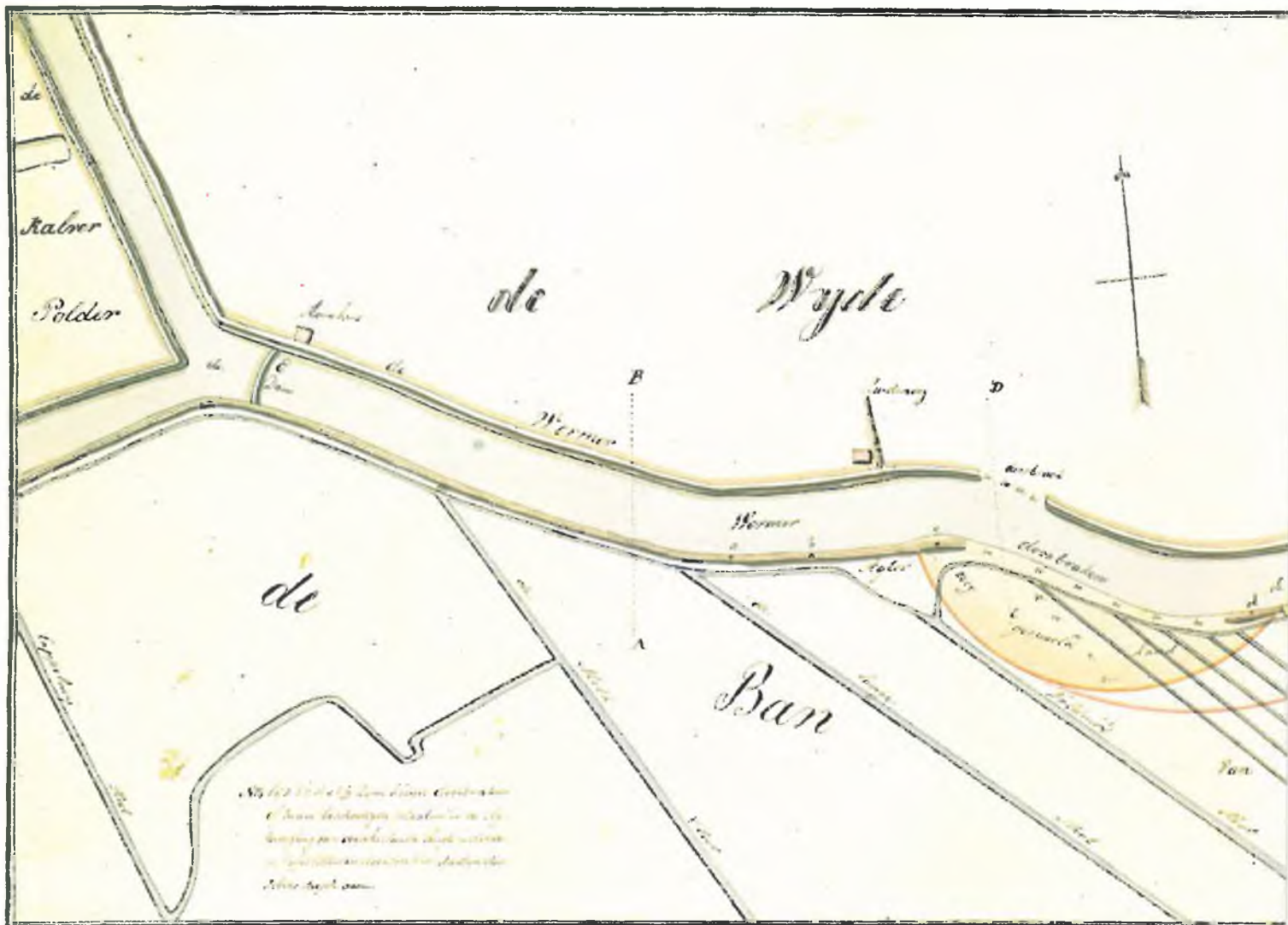
Na de bijna-ramp van 1775 kreeg Jacob Oostwoud, schoolmeester en mathematicus in Oostzaandam, opdracht de schade in kaart te brengen. Hij voegde er ook de diepten van de buitenzaan in voeten gemeten bij. Bij vloed. We zien dus hoe moeilijk het scheepvaartverkeer het heeft gehad.

Aan de oostzijde van de Zaan was niemand van de regering aanwezig geweest. De dijkgraaf uit Oostzaan was eerst elf uur ter plaatse en begon orders uit te delen toen het gevaar al geweken was. Bij het gemeen was de vraag 'wie zal ons voor ons werk betalen?' Een vraag waar belanghebbende particulieren het antwoord op moesten geven. De bijna-ramp van 1775 had gevolgen. Gevolgen van financiële, van organisatorische – zo verdween de dijkgraaf van het toneel – en van technische aard. Om te beginnen was er veel geld nodig. Temeer toen er in 1776 weer een abnormale hoge waterstand met dezelfde doch minder ernstige verschijnselen burgerij en overheid alarmeerde. In beide jaren waren de kosten van dijkherstel f25 000 en dus ontstond er een schuld van f50 000 die zelfs na de Franse tijd nog niet was afbetaald. Leningen waren vaak lijfrentes. In 1775–1776 werd die f50 000 op maandgeld van 5 stuivers aangetrokken in stukken van f1000. We lezen de namen Isaak Reins, Meintje Duis, Jan Pas, Dirk Groot, Klaas Kroeger, Klaas Ayer, Cornelis Petten, Guurtje Kalff, Steyntje Stoop.

Van groot belang was de aanstelling in 1780 van Arend Latenstein als dijkopzichter en bansbaas. Hij had een voortreffelijke kennis van waterstaatszaken en zijn heldere rapporten en adviezen maken ook nu nog indruk. Hij gaf verslag van de toestand van de dijk en ging daarbij al van grondboringen uit; hij bepleitte het aanleggen van voorraden klei voor dijkreparatie en de aanschaf van gereedschap in magazijnen. Kortom, hij begon met het opzetten van wat tegenwoordig een technische dienst wordt genoemd.

De staten, kennelijk wakker geworden, kwamen met meer bemoeiing en het rondsturen van vragenlijsten om zich hier en elders een beeld te vormen van de situatie. Onveranderd bleef echter de gewoonte dat bestuurders, ook schout/dijkgraven, tot hun dood konden aanblijven. Nu lag de gemiddelde leeftijd vrij wat lager dan tegenwoordig, ook bij dijkgraven en heemraden. Maar wij komen notities tegen van blinde bestuurders en zeer bejaarde lieden die door ziekte zelfs hun handtekening niet meer konden zetten en een dove heemraad die niets kon verstaan van wat besproken werd. Zo zal het in Oostzaan toen ook geweest zijn; een jonge dijkgraaf zou niet in een tijd van gevaar uren op zich hebben laten wachten. De banne sprak in 1776 van 'de kwade directie van de gewezen dijkgraaf'. De dijk werd opnieuw in kaart gebracht en in opdracht van de staten verhoogd en 50 à 60 roe pannendijk werd door een steenglooijing vervangen. Rietsingels die als bescherming dienden, moesten met zorg worden bewaakt en bewaard. Een keur verbood trouwens het snijden van buitendijks riet, de 3 watermolens moesten een grotere capaciteit krijgen en de molenkolk verruimd.

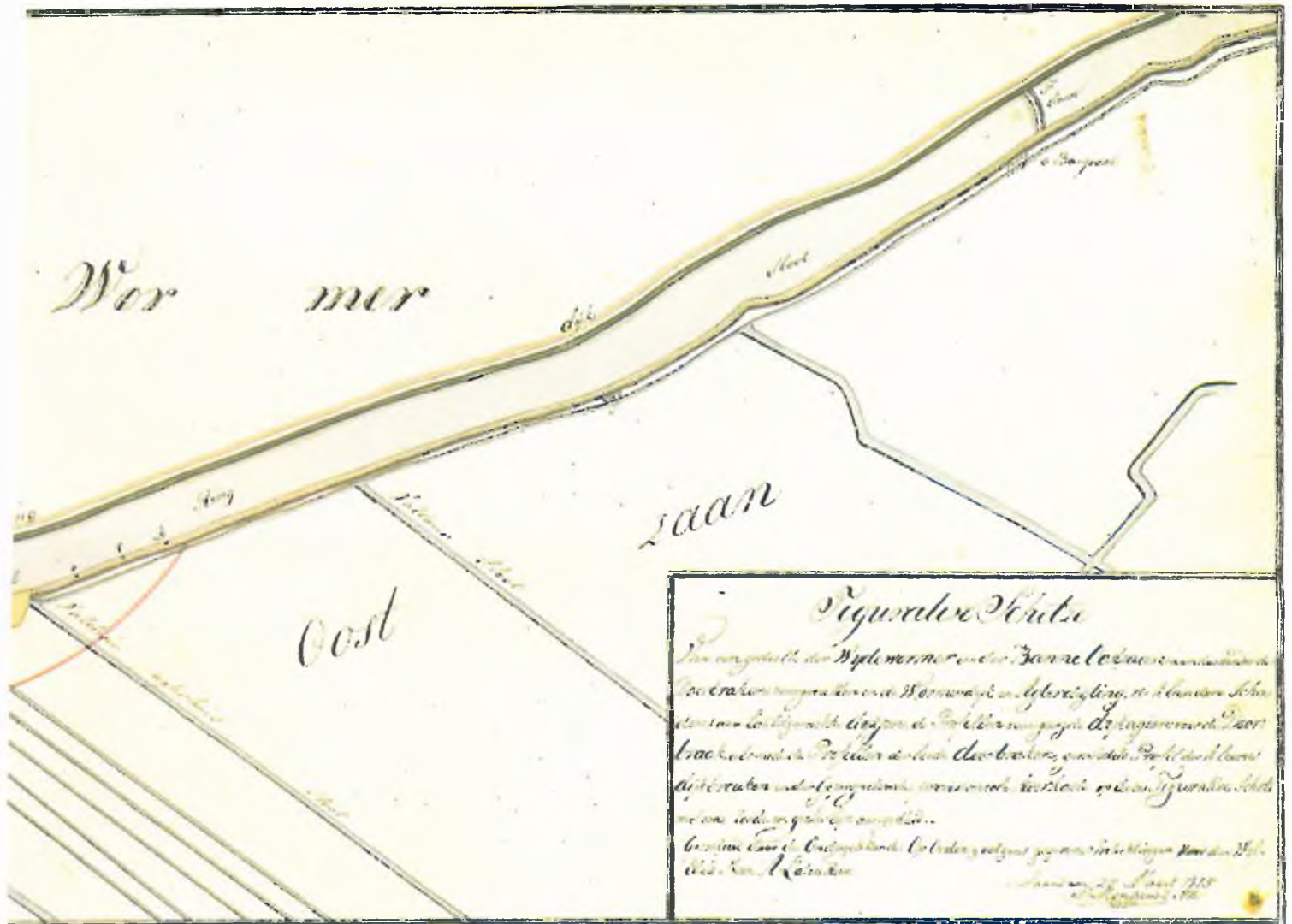
Overstroming van 1786

Van alle tegenstellingen die in Noord-Holland in het algemeen en in de Oostzener polder-gemeenschap in het bijzonder hebben bestaan en wellicht nog bestaan is althans één geheel in het vergeetboek geraakt. Dat was de felle tegenstelling tussen hen die in de bedijkte meren als de Wijde Wormer, Beemster en Schermer achter hoge stevige dijken woonden en die van het oude land, zoals de Oostzener polder, de Eilandspolder en de poldertjes om het Alkmaardermeer. Elders is er uitvoerig over gesproken.

A. Latenstein

In 1786 werd Oostzaan het slachtoffer van de te hoge waterstand van de Wormerringvaart. De achterdichting ging door, er ontstond een dijkbreuk die met veel geld, na veel moeite en mankracht en na veel schade werd gedicht. Vandaar dat de banne van Oostzaan en Oostzaandam weer vooraan stond in een strijd om peilbemaling van Schermerboezem.

Het ging zo. Op dinsdag 28 maart waarschuwde opzichter Latenstein dat de achterdichting doorbroken was. Of het een grondbreuk was of een storting van de kruin was nog niet bekend. 'Wij zijn eilings derwaarts gegaan met enig materiaal', schrijft hij, 'wij vonden 150 roeden in de ban van Purmerland tussen paal 14 en 15 een storting van bijna 4 voeten en $1\frac{1}{2}$ Rijnlandse roeden lang en omtrent $1\frac{1}{2}$ roede diep, dus een diepe grondbreuk'. 'We hebben', zegt hij, 'balken dwars gelegd en palen en juten ingeslagen, maar door de sterke

De dijkdorbraak die in 1825 de gehele Wijde Wormer onder water zette. Oorzaak was dat de stenen beer, een militair bouwsel in de Waterlandse Dijk bij Durgerdam, het begaf. Waterland, de polder Oostzaan en de Wijde Wormer liepen toen onder.

aanparsing van het malen der molens en daarbij een sterke noord-noordwesten wind, spoelde alles weg'. Het college inmiddels op de dijk in vergadering bijeen, meende dat het gebruik van zinkers de oplossing zou zijn. Gehinderd door een menigte toeschouwers en vertraagd door verschillen van mening, werden scheepjes in het gat tot zinken gebracht. De één op woensdag en de andere donderdag, maar afdoende was het niet. Op vrijdag viel het besluit de smalle ringvaart van de Wijde Wormer met twee dammen af te sluiten. De Wormer brug werd gelicht zodat kleine schepen er beter doorkonden. En zo is de afsluiting verder volgens plan verlopen; zoals uit de tekening uit het polderarchief is af te lezen. Kosten f933:11: . Arend Latenstein zou deze les niet vergeten. Hij heeft er mede voor gezorgd dat de uit 1625 daterende dijk langs de Wormer ringvaart werd verhoogd.

Er werd een peil in de ringsloot geslagen en gereedschappen bij de hand gehouden. Bij Cornelis Mey en Adriaan Ark. Welke gereedschappen?

- 25 planken
- 50 à 60 gepunte paaltjes
- 8 ribjes
- 1 handhei
- 2 boren
- 2 spijkerhamers met klauw en veren
- 1000 taaie spijkers van tweeërlei soort

Engel van de Stadt had een ander plan ingediend. Hij stelde voor: boeren met meer dan 10 koeien komen met 2 man; met minder koeien met één. Vetweiders zorgen voor 2 arbeiders als zij meer dan 10 morgen land gebruiken. Eigenaren van de molens, taanderijen en traankokerijen leveren

er één. In Amsterdam huren wij 12 à 15 ronselmolens, die 'als wenteltrappen zijn gemaakt'. Zelf hebben wij 6 brandspuiten in Oostzaandam, 3 in Oostzaan en nog één in het magazijn. Wij maken een aantal 'schip-schoppenmachines' en hebben de polder in 2 weken droog. Maar ook zonder dit gedurfde plan werd de taak verricht. Met de 3 watermolens, via de eigen sluizen en dank zij de medewerking van Waterland zodat via de Luyendijk kon worden gespuid, was het zo dat 'de runderbeesten reeds na 5 à 6 dagen in mei weer de landen hebben begraasd'.

Nog eenmaal zou de achterdichting doorbreken. Dat was aan de andere zijde, in 1825, toen ook de Wormerringdijk doorbrak. Weer werd door middel van 2 dammen de waterstroom tot stilstand gebracht, maar de inmiddels uitgespoelde diepe kolk is er nog. Er is nu een zwembad en de zwemmers profiteren van een ramp die anderhalve eeuw geleden plaatsvond.

HISTORISCH TAFEREEL
IN DEN ZWAREN WATERSNOOD
OP DE 3 DE, 4 DE EN 5 DE FEBRUARI 1825

Over de watersnood van 1825 zijn we uitvoeriger ingelicht dan over de voorafgaande. Er ligt een verslag in het archief en over de financiële gevolgen horen wij nog jaren daarna. Verder is er onder andere het boek 'Historisch tafereel' dat in twee delen met veel platen en kaarten van de ramp vertelt zoals die in het hele land langs de kusten werd ondergaan. Wat was er gebeurd? In Waterland was de stenen beer in de dijk bij Durgerdam door het hoge water van zijn plaats gedrukt en van hieruit verspreidde het zoute water zich over Waterland en de Oostzaner polder. Nooit had het land ten opzichte van de zee zo laag gelegen, hetgeen overstroming des te ernstiger en van langere duur maakte dan vroeger. Het gat in de Waterlandse dijk was al gauw 33 roeden breed en bijna 100 voeten diep. Het water stortte zich naar binnen, waaierde uit en 'schuimend, rollend over de velden, bruisend en klotsend, ging heel Waterland onder'. De Luyendijk langs het Twiske was echter niet als waterkering in geval van nood gelegd of als zodanig opgehoogd. Het water bereikte in de avond van dezelfde dag deze hindernis die gemakkelijk genomen werd. In Oostzaan werd om elf uur de noodklok geluid voor de bedreiging van de zeedijk, waar op enkele plaatsen, net als in 1775, het water al overheen liep. Maar het gevaar kwam uit het oosten. Om 4 uur in de ochtend van 5 februari stond het noorden en zuiden van het dorp al blank en de wat hoger

gelegen Kerkbuurt om 7 uur. Bruggen sloegen weg, schuiten vol mensen en vee zochten een schuilplaats in hoger gelegen delen van de banne, in een 'fabrick', een molen of zolder. 'Ene vrouw, des zaterdags nog aan huis bevallen, moest vervolgens bij het klimmen van de vloed naar de eest van een stijfelmakerij worden vervoerd'. In de kerk werd vee gestald dat er zwemmend of varend naartoe werd gebracht. Het waren zeker 500 stuks, maar voldoende voedsel en zoet water was niet aanwezig. Ook het kerkhof stond vol. Men heeft later uitgerekend dat er zeker 192 runderen, 342 schapen en vele varkens waren verdronken en dat de schade bijna f100 000 bedroeg. Dat was in die tijd van armoede en lage lonen een hoog bedrag. 's Middags bereikte het water ook Oostzaandam. Het stortte zich over de Schinkeldijk in de Zaan en over de dijk aan de andere zijde de Westzaner polder in. Bijna geen

Twee beelden van de watersnood in 1825, één van het gat in de Wormer Ringdijk, de ander van de doorbraak bij Durgerdam.

pas geleden was klaargekomen, een helder en klaar rapport zou hebben geschreven! Geen woord over de oorzaak. Geen woord over het falen, zo niet erger, van de bouwers van de stenen beer die te korte heipalen hadden gebruikt. Zodoende was bij abnormale hoge waterstand de veiligheidsnorm onvoldoende gebleken, het geheel was door het water eenvoudig opgelicht, weggedrukt en naar binnen geperst. Hij adviseerde de overige 3 beren rond Amsterdam te laten zoals ze waren en van achteren alleen met kleigrond te verzwaren. Mochten er diepten vóór ontstaan dan zou daar verzwareing met aarde, klei en stenen gewenst zijn. Hij eindigt met de 'klagende vermaning van een Noordhollandse vrouw' tot een medeslachtoffer: 'Och laten wij God danken, dat het ongeluk aan onze zijde en niet Amsterdam overkomen is. Want door Amsterdam worden wij nog gered en wij bezitten immers geen vermogen om Amsterdam in zulken nood te redden'. Nadien ontving de Oostzoner polder per jaar f65, het laatst in 1841, als vergoeding voor het onderhoud van de beer bij het Barndegat. Toen zal dus dit vreemde element in de Oostzoner zeedijk zijn verdwenen.

Na de ramp van 1825 zat de angst er een tijdlang in, zich uitende in nieuwe voorschriften voor het bewaken van de zeedijk. In 1916 kwam de volgende watersnood en weer via Waterland en de zwakke Twiskedijk.

Jan Jacobsz. Honig, papierfabrikant in Zaandijk, schreef één van de weinige dagboeken die bewaard bleven van de ramp van 1825. Hij stond, vertelt

ORDER EN REGELEMENT
V O O R
STORMEN EN HOOGWATER,
aan de kusten der Banne
OOSTZAAN.

Gedrukt te Zaandam by J. J. DE ROODE.

O R D E R
E N
REGELEMENT

W A A R N A

Ingevalle van Stormen, en Hoogwater aan de Kusten der Banne Oostzaan, de dijken voortaan moeten bewaakt, en by onverhoop- te Watersnood, de vereischte Manschappen, tot tijdige voorziening zullen opgeroepen worden.

ART. I.

Zoodra als het buitenwater, in het IJ, aan het Peil, zoo aan den Overthoom, al s aan de Hanepadsluis, ter hoogre van agt-en-veertig duim is opgeklimmen, zal in de eerste plaats: de Adjunct Dijkmeester, zich op den dijk

moet

« 4 »

moeten bevinden, en naar mate van de rijzing der Vloeden, de Wagten uitzetten, als: van de Mijlpaal tot in No. 4. bij den Steenen Beer, en van den Steenen Beer, tot in No. 9. aan de Duiker, bij het Barndegat; — Van het Barndegat, tot in No. 13. bij de groote Lantaarn, en van daar tot den Dam, in No. 19; provisioneel, in ieder der voorsz. Parken drie Man.

Welke Manschappen, den eene met een Greep en den ander met een Spade, moeten gewapend zyn, die door het Dijks Collegie zullen benoemd en aangesteld worden, welke Manschappen zich niet van hunne aanvertrouwde Posten mogen begeven, en geregeld de Wagten waarnemen, om op alles te kunnen toezien, ten einde bij mankement van een of ander, zulks bij overbrenging van den eenen Wagt tot den anderen, aan den Adjunct Kennelyk te maken.

Art.

« 5 »

ART. I. I.

Met betrekking tot den Schinkeldijk, zal de Noordelijkste Heemraad, te Zaandam wonende, zoodra als het Schermeer boezem, met aanlandende Winden, of in welke gevallen ook, aan het Peil is opgeklimmen, na vooraf de Wagten geregeld te hebben, zich op den Dijk moeten bevinden, en met den Adjunct, (:die buiten noodzaaken aan den Zeedijk:) ook aldaar aanwezig moet zyn, en alle adsistentie verleenen, alwaar zulks het meest zal komen te vorderen, en benodigd zal wezen.

ART. I. I. I.

Den Adjunct Dijkmeester zal in alle gevallen aan den Heere Dijkgraaf, en aan den President, Heemraad te Oostzaan, zoodra 'er eenige bedenkykheden zich mogten opdoen, daarvan rapporteren, of doen rapporteren, en wanneer

neer

hij, op zaterdag 5 februari met zijn kinderen op de Dam en later de Zuiddijk om naar de gaten in de weg te kijken. In de herberg 'de Otter' was het water van voor naar achter gelopen. De zeedijk was aan de buitenzijde zwaar beschadigd zodat er geen rijtuigen meer over konden en verder reikte een watervlakte tot Oostzaan toe. In Oostzaandam waren velen naar de zolder gevlucht. Het Zaanwater steeg omdat de Kalverdijk overliep 't welk een allergeweldigst gedruis gaf'. Op zondag brak de ringdijk van de Wormer door waardoor het Zaanwater begon te zakken. Later in het maanlicht was goed te zien, hoe veel dood vee hout en olie door de Zaan werd meegevoerd. Het geluid van het instromend water in de Wijde Wormer was duidelijk te horen. De burgerij haalde zoveel mogelijk goederen naar de bovenverdieping om daar te kunnen wonen. De armen werden met spek, brood en brand bedeed en de kerk stond vol koeien. Een menigte mensen en vee was van Oostzaan naar Amsterdam overgebracht. Ook werd er gestolen. In de middag van donderdag 10 februari hield men een schuitje aan, bemand met 7 man die allerlei geroofde goederen bij zich hadden. De kroonprins kwam kijken hoe het er aan de Zaan en in de Wijde Wormer voorstond. Op 10 februari schrijft Honig: 'heden ben ik naar het tolhuis gereden, doch het was een akelig gezicht; men zag ene onafzienbare zee waar

men anders weiland zag'. De boerenhuizen te Oostzaan stonden midden in het water. Hier en daar zag men gebroken huisraad, deuren en vensters, verdronken koeien, schapen en varkens drijven.

Ook was de dijk op vele plaatsen zwaar beschadigd en 'had veel gevaar gehad van doorbreken en is nog, zo men het ongeluk had van een sterke wind en hoog water, niet buiten gevaar'.

Hij beschrijft een tochtje naar de Wijde Wormer. Met de boeier van zijn vader zeilde hij door het doorbraakgat naar binnen. Een ijselijk gezicht. Dagelijks wordt vermeld, hoe het weer was, hoe het water steeg of daalde, want eb en vloed hadden door het gat bij Durgerdam nog vrij spel. In Oostzaan werd in een boerenhuis een zeevis gevangen. Bij de stenen beer in de eigen zeedijk werd de brug weggebroken en de dijk versterkt, zodat een herhaling van het gebeurde in Waterland kon worden voorkomen.

Op 1 mei staan de landen nog onder water, 'zodat vele boeren dit jaar geen vruchten van hun land zullen trekken en weer vee moeten verkopen'. In juni waren de landen van water bevrijd, maar alles zag er dor uit en vele plaatsen waren met een witte korst bedekt. Stoommachines waren bezig de Wijde Wormer droog te malen, in september 5 in getal en pas in de zomer van 1826 was de grond weer droog.

« 6 »

neer het Water aan het Peil, tot de hoogte van Zeventig duimen is opgeklimmen. en het getij zijzende is, zulks als voren bekend te maken; waarop het Dijks Collegie terstond in twee afdeelingen, zullen vergaderen, als het halve deel der Leden aan den Dam, en het andere halve deel aan den Overthoom.

Welken als dan zullen oordeelen, welke posten, het zij in zijn geheel, of wel ten deele, met zoo veele van de bekwaamste Manschappen, te versterken, als dezelve dan te rade zullen worden, ieder met vereischte gereedschappen, als het halve deel met een Spade, en het andere halve deel met een Greep, en Schop voorzien; welke Manschap als dan bij afdeelingen, onder een Opperhoofd gesteld, die allen bevorens door Dijkgraaf en Heemraden daartoe verzogt, en aangesteld zullen worden, om bij onverhoopt noodweer, den dienst direct te kunnen Presteeren.

Art.

« 7 »

ART. I.V.

Allen de voorsz. Manschappen, zullen ieder in de zijnen, aan hun Opperhoofd volstrekt ondergeschikt wezen; en deszelfs orders, stiptelijk nakomen; welke Opperhoofden, met den Adjunct Dijkmeester, de Concert zullen handelen, en in allen gevallen de orders van Heeren Dijkgraaf en Heemraden, moeten obédieeren.

ART. V.

Vervolgens zullen de benoemde Opperhoofden van ieder afdeeling voor ieder Uur, dat een ieder derzelven in dienst is als Salaris genieten, bij den Dag drie, en bij Nacht vier Stuivers, worden de Dag en Nacht, door een van zes tot zes Uren gerekend, en de verdere Wagten en Manschappen voor hun, en hunne gereedschappen, ieder Uur, bij den Dag twee en een half, en bij Nacht drie Stuivers, dan in Cas van disobédientie zullen dezen van de voorsz. verdiensten verstoken zijn.

« 8 »

ART. V.I.

Laatstelijk reserveeren Heeren Dijkgraaf en Heemraden voort:; aan zich de magt en Faculteit, om dit Reglement in tijd, en wijlen zoodanig te Interpreteren, altereeren, en amplieren, als dezelve naar omstandigheid van zaken zullen oordeelen te behooren.

Gedaan op den Raadhuize te Oostzaandam den 15 October 1825.

In kennisse van mij:

W. S O M M E L I J N,

Secretaris.

Toch is de Oostzoner zeedijk zelf na 1675 nooit weer doorgebroken dus oorzaak geweest van een overstroming. Daarvoor lag hij teveel in een dode hoek. In 1786 brak de achterdichting door en kwam het water uit de Schermerboezem.

In 1825 lag het gat, zoals gezegd, bij Durgerdam en liep eerst Waterland onder, vóór het water over de Luyendijk de polder van Oostzaan binnenkwam.

In 1916 kwam weer het zoute water door een opening in de dijk bij Zuiderwoude via Waterland binnenstromen. En in 1717 en in 1675 en in 1669 en in 1665...

In 1717 lagen de gaten in het verste deel van het IJ bij Beverwijk en kwamen de Westzoner polder en andere polders tot de duinrand onder water te staan. Er is weinig van opgetekend dat in het polderarchief bewaard bleef.

In 1665 stond het land drie maanden onder water en weer door een breuk in de Waterlandse dijk.

Waar zijn de aantekeningen van boerenzoons en dominees dochters gebleven of zijn die er nooit geweest? Misschien worden ze elders bewaard? Claes Arisz. Caescoper, koopman aan de Zaan, vertelt iets van die ramp van 1665 en Jacob Honig doet een boekje open over de overstroming van 1825. We missen de ervaringen van wat het betekent als het water langzaam stijgt, eerst in de sloten en dan op het land, als het water in de verte als een zilveren draad naderbij komt. De angst voor de kinderen, voor het vee, voor have en goed als plotseling snelle beslissingen tot allerlei opgejaagde activiteiten nodig zijn. We kunnen er alleen naar gissen: Hoe de koeien in de kerken werden ondergebracht en gezinnen bij familieleden. Dan het weer terugvaren naar de woning om zoveel mogelijk goederen en huisraad naar de bovenverdieping te brengen of mee te nemen in afwachting van betere dagen...

Voor de watersnood in 1916 zie blz. 147.

Dijken, kadijken en dammen

Het beeld dat wij uit onze geschiedenisboeken veelal krijgen van het doen en laten van de gravenhuizen, stadhouders, de staten van Holland, van koningen en keizers lang vóór en ook in de Franse tijd, en van de oranjevorsten en regeringen later, is zeer eenzijdig. Zij verschijnen op het toneel en verdwijnen weer. Een blik in de verzamelde handvesten, privileges, willekeuren, plakaten, octrooien, keuren, resoluties en hoe alle officiële handelingen en beslissingen ook maar hebben geheten, leert ons dat zij zich telkens en telkens weer met de dijkege van dit lage land hebben beziggehouden: met de bouw van dijken en het onderhoud ervan, wie dijkplichtig waren en wie niet. En waar en wanneer en hoe. De landsbestuurders en hun adviseurs mochten dan

verdwijnen, de dijk die bleef. En met de dijk de zorgen en gevaren waar het wel en wee van in- en opgezetenen vanaf hing. Daarvan hing ook af het bedrag aan beden en verpondingen en imposten en andere vormen van bijdragen die de overheid weer eiste. Als een draad loopt de verantwoording van het werk dat door de banne van Oostzaan en Oostzaandam voor hun dijken verzet is door het archief. Enige malen zijn de oude handvesten die op de Oostzoner polder betrekking hadden nageschreven. Lams' 'Het Groot Privilegie en Hantvest Boeck van Kennemerlandt en Kennemer Gevolgh' was daarvoor één van de bronnen, want de oorspronkelijke stukken zijn er niet meer of zijn nooit uitgereikt. Uitspraken eenmaal door de overheid gedaan hadden een lange geldigheid. Soms eeuwenlang. Men beriep er zich graag op, vooral als het erom ging waar precies de verantwoordelijkheid voor een dijk begon en ophield. Vooral ook wat de financiën betrof.

- 1407. Willem, graaf van Holland, beslist in een geschil tussen Waterland en Oostzaan over de inlaagdijk langs het IJ die niemand wil aannemen of maken. Tenzij nadrukkelijk anders was vastgesteld, was het regel dat degene die dijkte ook onderhoudsplichtig was.
- 1410. Margreet van Cleve en Willem van Beieren nemen een beslissing over de dijk bij Landsmeer en een ingebroken wiel of braak.
- 1414. De Schinkeldijk en Hoge Dijk zullen driemaal 's jaars worden geschouwd op Sinte Geertruidendag, op Meiendag en op Sint Jansdag de Collatione.
In de dijk mogen 3 zijlen worden gelegd, die wel mogen uitwateren maar niet in.
- 1421. Sint Elisabeths vloed en doorbraak bij Oostzaan.
- 1494. In 15 jaar tijd is wel 100 morgen land weggespoeld en er zal dus wel weer een inlaagdijk zijn gelegd.
- 1544 en 1545. Gedeputeerden uit Oostzaan melden het bestaan van een kadijkje langs de open Wijde Wormer.
- 1589. Octrooi verleend aan Waterland voor het leggen van de Luyendijk langs het Twiske.
- 1625. Octrooi verleend voor het leggen van de achterdichting langs de Wijde Wormer. Nu eerst was de Oostzoner polder geheel door dijken omgeven. In 1636 werd de eerste watermolen geplaatst en in 1651 nog twee.

Uit de archiefgegevens blijkt dat de dijken aanvankelijk slecht begaanbaar waren en dit is lang zo gebleven. Nog in 1860 klaagt de brandweer dat de dijk van de Kalverpolder boven maar 1 el breed is, zodat in geval van brand in een van de molens er niet snel hulp gegeven kan worden. Trouwens, de brug is ook maar 1 el en 1 palm breed, dat is

Rechts: Eén van de boeken met handvesten, privileges en resoluties was dat van Lams. Oostzaan hoorde vanouds bij Kennemerland. Het Twiske was de grens met Waterland.

1,10 meter. In 1836 antwoordt de banne aan gedeputeerde staten op een gestelde vraag, dat zij geen wegen in onderhoud heeft. Ook de hoge zeedijk niet, vond men, die als schulpweg sedert 1821 een tolweg was.

Dijken waren allereerst waterkeringen. Kerken, wegen, woningen, alles kan verwaarloosd worden, maar verwaarlozing van dijken wreekt zichzelf; misschien niet onmiddellijk maar wel onverbiddelijk. Een heel systeem voor het onderhoud was door ervaring en tradities geleidelijk aan gegroeid. De dijkgraaf, bijgestaan door de heemraden, hadden de verantwoording, daarbij gesteund door het gezag van de hoge overheid.

Dijkrecht ging in geval van nood boven alle andere rechten. In de banne Oostzaan en Oostzaandam was de situatie verwarrend in die zin dat het ambt van dijkgraaf en heemraden samenviel

met dat van schout en schepenen en aangezien zij en de vroedschappen ook veelal nog dezelfde waren die zich de ambachtsheren noemden van de heerlijkheid Oostzaan en Oostzaandam lagen de macht, de invloed en de financiële voordelen toch wel, zoals eerder gezegd, in de hand van een heel kleine groep. In de Franse tijd komt er in 1795, dus althans in naam, een scheiding tot stand tussen het burgerlijk en het polderbestuur. In de jaren zestig van de vorige eeuw wordt in een nieuw reglement, uitgaande van het provinciaal bestuur, een democratischer wijze van verkiezing vastgelegd, waarbij het stemrecht nog steeds aan het bezit van de grond was gekoppeld, 'Wie water deert die water keert' was een oude regel en 'wie betaalt beslist' was er het logische gevolg van. Vele bestekken van sluizen en dergelijke bleven bewaard. Begrijpelijk, want als vergelijkingsmateriaal deden ze steeds weer dienst. De oudste

Kerken waren in tijden van watersnood toevluchtsoord voor boeren met hun vee. In Oostzaan en ook in Oostzaandam. J. D. Rijk maakte in 1830 een groot schilderij om dit dramatische gebeuren voor het nageslacht vast te leggen. Het geheel is te zien in de Oostzijder kerk bij de Dam.

uit 1637 is ook een van de oudste stukken uit het archief. Schout en schepenen, als dijkgraaf en heemraden, besteden een duiker bij het Barndegat aan. In 1682 wordt een houten sluis bij het Kalf aanbesteed, 'het Doodsluisje'. We vinden gegevens over een houten schutsluis, ook aan het Barndegat, het spitten van een bouwput voor een stenen sluis bij het Hanepad, voor twee deuren in de zuider valdeursluis. We lezen alles over draaistijlen, slagstijlen, over boven- en onderrichels, klinketten, karbelen en beschotten (1743). De bouw van het krabbenhoofd bij Coehoorn wordt in dit jaar aan Dirk Salm gegund voor f780 en daar moest veel werk voor worden verzet en veel materiaal aan worden besteed. Bruggen, dammen en al wat met dijken te maken heeft, komt in de bestekken en beramingen voor, maar de meeste gegevens slaan op de verhoging en versterking van de dijk zelf. In gedeelten, parken genaamd, werden de werkzaamheden aan de 'minstaannemenden' gegund, zoals het steevast heette, met de gebruikelijke 'trekpenning' voor degene die een gokje had willen wagen. De meeste bestekken zijn in handschrift aanwezig, vaak met aankondigingen die werden aangeplakt. Soms ook in druk, waarin oude tradities opgenomen zijn, waarvan wij u één artikel niet willen onthouden:

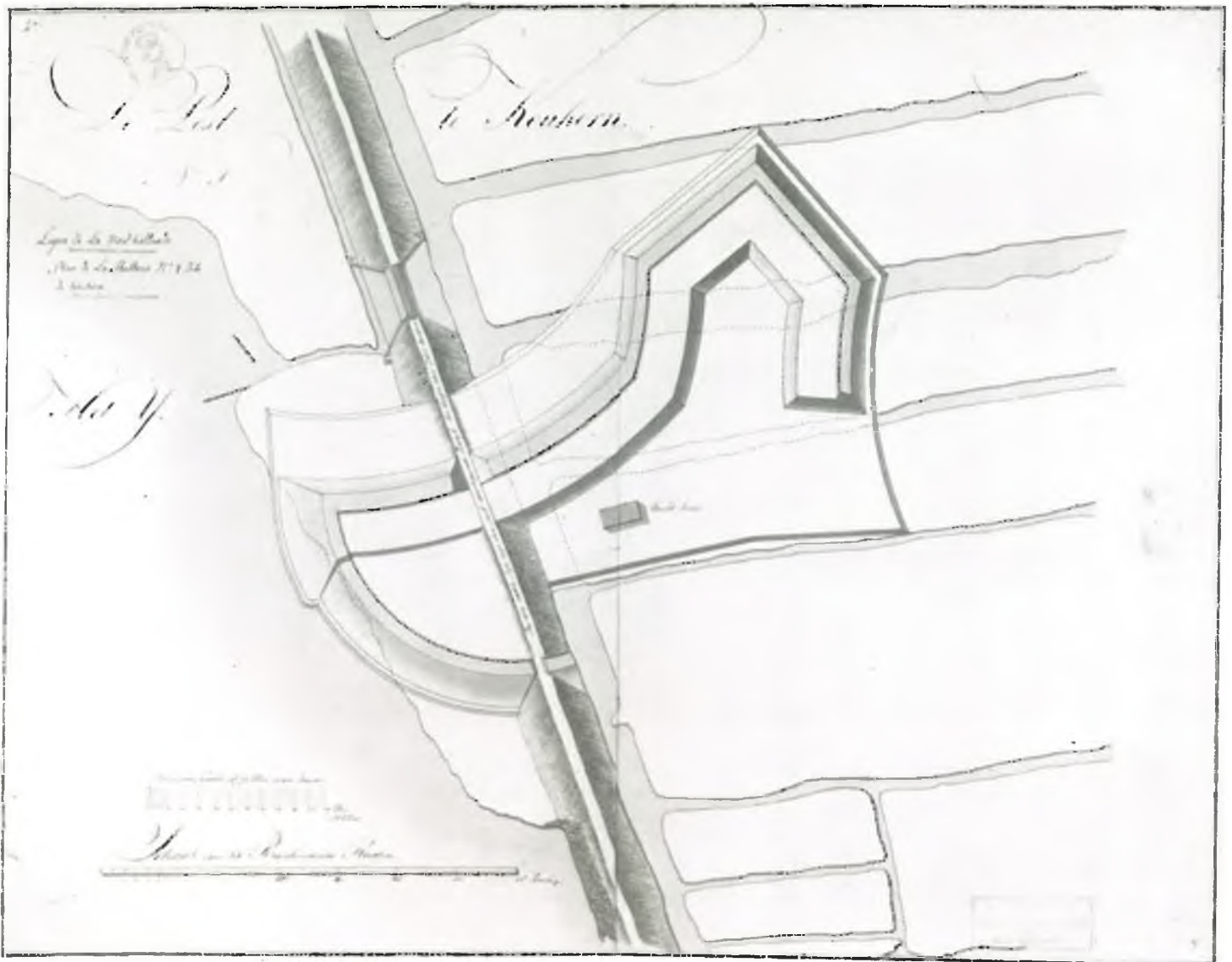
ART. VII.

De Aannemers zullen met het Beschouwen, op haar Werk present moeten zyn, dog altoos vyf Roeden agter de Heeren moeten blyven, en wie zig Dronken drinkt, ofte met onbetamelyke woorden de Heeren tegen spreekt, zal ieder reys verbeuren drie Guldens, ter discieie van de Heeren Polder-Meefteren, dese en alle vorige gestelde Boetens, werden verftaan te zyn ten behoeve van den Heer Dykgraaff.

De overheid, met name de gecommiteerde raden in Hoom, had belang bij een zekere contrôle, contrôle over de zeedijk, waarvan verwaarlozing van een deel overstromingsgevaar betekende voor een groot deel van Noord-Holland boven het IJ. Dit met uitzondering van de 'diepgekelderde' meren, zoals de Beemster, de Schermer, de Purmer en de Wijde Wormer, die dan althans tijdelijk veilig achter hun hoge en stevige ringdijken lagen. Elk jaar werd er geschouwd. Er kwam bericht en de schouw vond plaats. Toch liep het met het onderhoud soms spaak. In 1775 bleek dat de Hoge Zeedijk van de banne héél zwakke plekken had. Gevaarlijke plekken. Men wist heel goed dat een stuk voorland een goede beveiliging betekende en ook dat riet een goede bescherming bood. Merkwaardig is dat in Oostzaandam er aan de Overtoom veel huizen op en in de zeedijk gebouwd waren omdat men meende dat

zij die dijk versterkten. Tegenwoordig wordt elk vreemd element in een dijk als struiken en leidingen als een gevaar gezien. In de 18de eeuw en ook in de Franse tijd gaf het aanleiding tot conflicten. Een bouwvallig huis waarvan de eigenaar vanwege de verpondingen, dus de belasting, graag af wilde mocht van het polderbestuur niet zomaar worden afgebroken. Het gevolg was dan een verzoek aan de staten van Holland om dit toch te mogen doen. Bij de bijna-watersnood van 1775 en 1776 bleek hoe précair de situatie was. Het toenmalig bestuur heeft een heel gelukkig besluit genomen, namelijk de aanstelling van Arend Jacob Latenstein als bansbaas en opzichter. Zoals al eerder vermeld, werd een soort technische dienst in het leven geroepen. Arend Latenstein kwam met rapporten en voorstellen. Hij wist wat er in het rampjaar was fout gegaan en stelde voor kleiparken aan te leggen, zodat in geval van nood onmiddellijk materiaal beschikbaar was. Hij rapporteerde dat het nodig was een magazijn in te richten met de nodige gereedschappen, zodat weer in geval van nood 'het toegevoelde volk' inderdaad meteen aan het werk kon gaan. Hij bracht naar voren dat het een grote verbetering zou zijn vóór de Hoge Zeedijk langs de IJ-zijde een gleuf te graven en het inferieure veen door klei te vervangen. Hij maakte zoals gezegd al gebruik van grondboringen en pleitte voor verlichting op enkele plaatsen. De polder zorgde voor het geld. Er werd f26000 geleend vanwege de importante kosten. Toen in 1786 de achterdichting doorbrak werd nogmaals f3000 geleend. En daarmee waren financiële zorgen in huis gehaald, waarvan de boeken tot ver in de 19de eeuw gewagen. Ook bij de werkzaamheden zelf was Arend Latenstein weer de man die toen net als nu nog wel indruk moest maken met zijn helder verslag van het gebeurde. Zijn voorstel tot herstel en kaart, bewijzen zijn inzicht, kennis van zaken en leidinggevend vermogen. Het waren toen trouwens rampzalige tijden. De runderpest woedde opnieuw en honderden runderen gingen er aan dood. 'Door alle de voornoemde vermeerderde desastreuze en opeengestapelde rampspoeden gebracht zijnde in de uiterste angst en ingewikkeld in al zulks benauwende toestand' schreven de Oostzaner heren aan de grootmogenden van de staten in een poging remissie van de 20oste penning te krijgen. 's Hemels kastijdende hand' en 's Heren slaande hand' kwam zwaar aan. De polderlasten waren toen: per mat f1-5-:

honderdste penning	f2-10-:
dijkkosten	f2- 2-:
molengeld	f0-16-:
bijdrage Hondsbosse	f0- 6-:
overige kosten	f1- : -:

Als daarover geklaagd werd waren de heren even onbarmhartig als de hogere overheid ten aanzien van de smeekbeden van het bansbestuur.

In 1787 bleek ook weer eens dat de dijken in tijd van oorlog een militair object zijn. Toen moest de Hoge Zeedijk met gewapende manschappen worden bewaakt tegen orangistisch geweld uit het oosten, 'voor de veiligheid der goede in- en opgezetenen ten plattelande in dit kwartier en dezelve niet onverhoeds worden overvallen door omzwerfende lieden'.

Nog eens werd de dijk in militaire plannen betrokken. De inval van de Engelsen en de Russen in 1799 had geleerd, dat Amsterdam in tijd van oorlog achter zijn waterlinie niet veilig lag. Een waterlinie boven het IJ was er niet. De genie nu legde twee stenen 'beren' in de zeedijk. Eén bij de Coehoorn en één bij Durgerdam. Die in de Oost-

zaner zeedijk komt vele malen in de boeken voor. De polder meende namelijk dat, de aansluiting aan de dijk niet voor hun rekening kwam en het onderhoud evenmin.

In 1786 bood Meindert der Kinderen een renteloos voorschot van f 10000 aan, in 6 jaar terug te betalen, als de héle zeedijk zou worden bepuind.

Op verschillende plaatsen - 764 roeden in totaal - was dit nog niet het geval. Dat was alles goed en wel, maar de reële kosten zouden f 15280 bedragen. Was Meindert bereid het gehele bedrag op tafel te leggen? Samen met Hendrik Aalsmeer en Johannes Ebmeyer werd nog met de banne gepraat over een lening tegen 2½ procent rente.

Het voorstel werd niet aanvaard: 'hebbende echter het vorenstaande geen voortgang gehad'.

Na vele waarschuwingen aan de overheid, die echter niet hielpen, kwam de schrik na de watersnoodramp van 1825 erin. De koning liet uit

De stenen beer in de Oostzaner Zeedijk, vlakbij wat nu de Molenwijk in Amsterdam-Noord is. Gebouwd na de inval van de Engelsen en de Russen in 1799 en 50 jaar later alweer verdwenen. Het was een zwakke plek in die dijk en waterstaatkundig een onverantwoord deel ervan.

Brussel weten dat hij alle 4 beren, zij het versterkt, wilde handhaven. Maar het bannebestuur bleef waakzaam en lastig en de bevolking ongerust. In 1831 bleek de 'Ezelsbrug of roef' door kwaadwillenden beschadigd te zijn. Een en ander moest toen voor de inspectie zijn gerepareerd. In 1821 wordt ineens weer aandacht gevraagd voor de Hoge Zeedijk als wegverbinding. Enige kooplieden en rijkhouders in de Zaanstreek melden aan het provinciaal bestuur dat bij ijs de enige communicatie tussen de Zaan en Amsterdam via Buiksloot loopt. Maar de dijk is ongeschikt voor het vervoer van olie, gepelde gerst, granen, koeken, pelmeel, papier, enz. Door het vee heeft de dijk zeer te lijden. Passeren is veelal niet mogelijk. Kan de dijk niet beschuldigd worden? Dat was toen het toverwoord, zoals later bestrating, een spoorverbinding, een tunnel... Een paar jaar lang werd de roep gehoord dat de Zaan een schulpweg waard was. Het is ervan gekomen. De kosten die f10000 bedroegen zouden uit een tol bij 't Barndegat worden terugbetaald. De koning en militairen in marsformatie waren vrij, maar de anderen moesten betalen:

- een wagen, fourgon, 'chais' of een arreslee: met 2 paarden: 15 cent
met 1 paard: 10 cent
- een los paard: 75 cent
- vrachtwagen beneden de 600 pond: 30 cent
- vrachtwagen boven de 600 pond: 30 cent + 5 cent per 50 pond
- stier, os en koe: 2½ cent
- pink of vaars: 1 cent
- boerenkar: 5 cent.

In 1852 waren de inkomsten nog maar f470 per jaar. Toen is de tol opgeheven.

De tijd verstrijkt.

In 1843 wordt lang gedelibereerd over het reglement van een nieuw bestuurslichaam: 'de noorder IJ- en zeedijk' dat als college van beheer de zorg op zich zou nemen van de hele zeedijk, vanaf de Aagtendijk tot West-Friesland toe. Het recept was bekend; er zouden een dijkgraaf, 4 heemraden en 7 ingelanden komen. De kosten kwamen voor rekening van alle belanghebbenden, tot de Zijpe toe en het onderhoud bleef in handen als van ouds van de aanliggende waterschappen. Het zwakke punt in de dijkage van Noord-Holland was echter niet dat deel dat door Oostzaan werd beheerd, maar de Waterlandse dijk. Brak die door, dan was de achterdichting langs het Twiske geen goede waterkering en gingen Waterland en de Oostzaner polder beide onder. Dit gebeurde in 1916, in 1825, in 1717, in 1675... 'Eén voor allen en allen voor één', zou een betere regeling geweest zijn dan 'wie water deert die water keert', want Waterland had noch het geld noch de mankracht

om zijn slechte zeedijk te onderhouden. Streven naar eenheid in het beheer kreeg gestalte in de Franse tijd en eerst een vaste vorm bij de tot standkoming van de genoemde 'noorder IJ- en zeedijk', later overgenomen in 1921 door het hoogheemraadschap Noordhollands Noorderkwartier. Hoe slecht het er vroeger met de Waterlandse dijk voorstond, blijkt uit een verslag en rapport van de 2 secretarissen van Drechterland en de Vier Noorder Koggen, Johannes Pool en Jan Oostwoud in 1759 uitgebracht. Dit gebeurde op last van de heren grootmogenden van de gecommiteerde raden in Hoorn.

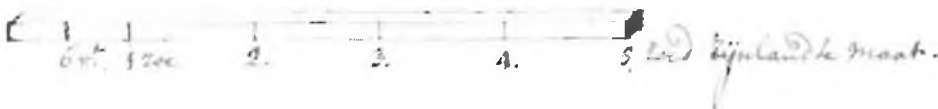
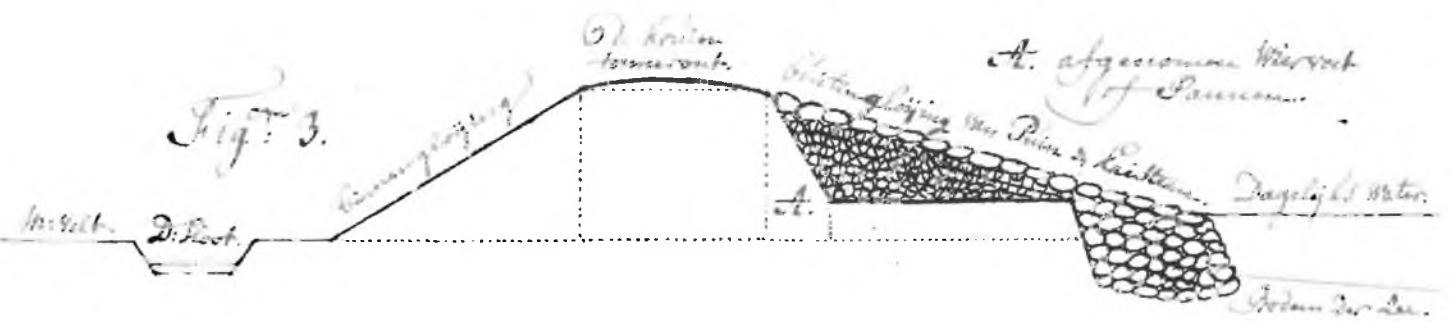
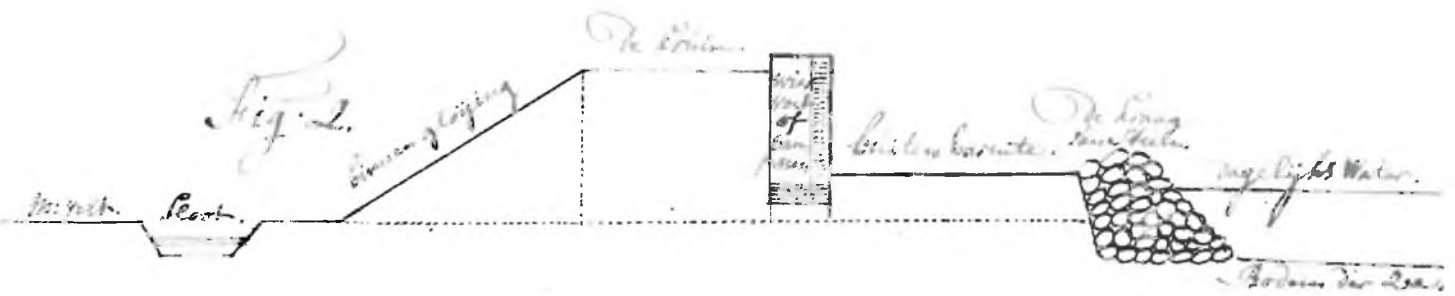
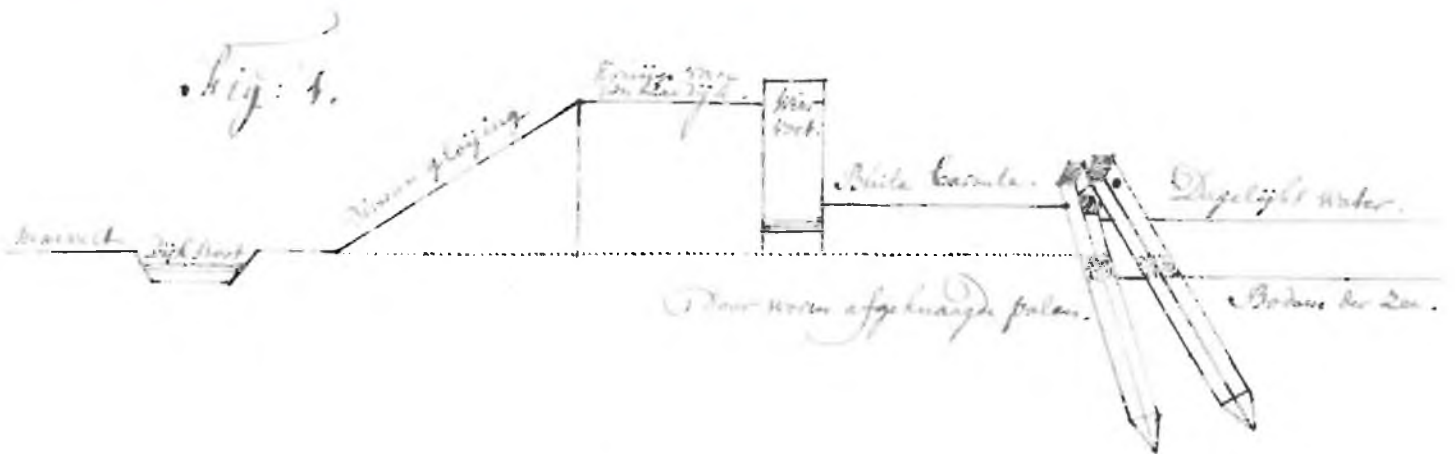
De dijk van wier, pannen, klei en aarde, opgemodderd met specie uit de Amsterdamse haven, was in slechte staat. De door de paalworm aangetaste palenverdediging was na het fatale jaar 1731 nog maar nauwelijks door steen vervangen en de dijk was bovendien niet op hoogte gebracht. Aangezien de Oostzaner zeedijk uit dezelfde materialen was samengesteld is het interessant de toegemaakte doorsnede nog eens te laten zien. Het voorstel tot herstel, compleet met instructies, hield in dat er een steenglooing moest worden aangebracht en de dijk opgehoogd van 8 voet boven dagelijks tij tot 10½ voet. De kruin tonnerond, dat is licht gebogen. De wierriem en pannen 'rechttop leggende op haar kant', konden dan al of niet gehandhaafd blijven. Liet men de wierriem zitten dan was wel ophogen om de 3 jaar noodzakelijk, want bij de hoge vloed van 1717 was gebleken, dat de dijk op vele plaatsen overvloedde. En de kosten? f265 997-10-, niet eens alles inbegrepen. Het bleef bij een plan. Een plan uit 1742, inhoudend de aanvoer van 16451 lasten puin à f2,50 en 15172 lasten keisteen à f8,50 was ook al niet doorggegaan. Nee, het was een tijd van grote armoede. De paalwormschade, de veepestramp, de economische teruggang met zijn lage landbouwprijzen... Geen wonder, dat hier net als in Oostzaan het gevaar groot was dat steeds meer landen zouden worden geabandonneerd, waardoor steeds minder landeigenaren steeds groter lasten moesten opbrengen. Het technisch inzicht van de voordelen van een steenglooing, van een ronde kruin en van voldoende hoogte van de dijk, was wel aanwezig, maar wat onbrak waren de geldmiddelen. En vooral ook het besef dat de Waterlandse dijk een gemeenlandsdijk moest zijn, dus dóór en út de algemene geldmiddelen te onderhouden. Dit besef groeide in de 19de eeuw en de watersnood van 1916 maakte de maat vol. Daarna vond immers overdracht van de hele Zuiderzeedijk aan een nieuw hoogheemraadschap plaats. Na het sluiten van de Afsluiddijk in 1932 was de wakerfunctie van de dijken langs de Zuiderzee voorbij. Was de vrees voor storm en watersnood voorgoed voorbij. Menselijkerwijze gesproken.

En de Oostzener zeedijk?

De oude zeedijk is na de inpoldering van het grootste deel van het IJ verlaagd en daardoor van boven verbreed. Als weg doet hij nu nog over vrijwel de hele lengte dienst, maar de keistenen, na het 'razeren' van de paalworm in 1731 en daarna ook aan de Oostzener zeedijk met veel kosten en inspanning aangebracht, zijn afgevoerd. Misschien zitten er hier en daar restanten gestapelde dakpannen en stellig nog delen van de oorspronkelijke wierriem. Ook heipalen van de verdwenen sluizen zijn nog in de grond aanwezig. Maar de dijk als monument is ontluiserd. Geen gedachte dat onze dijken de monumenten van onze lage landen zijn

heeft geleid tot het besluit althans een deel in de oude toestand te laten om ook aan hen die na ons komen te tonen hoe er gezwogd, geploeterd en gezwet is door al de generaties voor ons. Mèt hun arbeid, mèt hun organisatievermogen, mèt hun kennis van zaken en mèt hun geld. De strijd tegen het water, vaak een goede vriend maar soms een onverbiddelijke vijand, vroeg en vraagt voortdurende waakzaamheid. Ook nu nog. Alleen niet meer te Oostzaan en met de Oostzaners in de voorste strijdlinie. De Hanepadsluis uit 1714 is nog in gebruik, ook de spuisluis bij het gemaal, maar de oude schutsluis van de Overtoom is enkele jaren geleden gedempt.

Het bouw materiaal van de Waterlandse en de Oostzener Zeedijk was op vele plaatsen een steile wierriem, versterkt met dakpannen en houten palen. Toen na de paalworm-ramp de houten beschoeiing als verdediging wegviel, werden zwerfstenen aangevoerd. De Waterlandse zeedijk in 1759 in studie.

Notitie omme de Recognities

10	10	Willem de Boer	1000	
11	15	Regenten van West Zaanen	180	
12	16	Jacob Springer	50	
13	17	Abraham van der Meer	50	
14	18	Van der Meer	50	
15	19	Van der Meer	12	
16	20	Jacob Last	100	
17	21	Van der Meer	6	
18	22	Van der Meer	3	
19	23	Van der Meer	6	
20	24	Van der Meer	5	
21	25	Van der Meer	1	
22	26	Van der Meer	22	
23	27	Van der Meer	2	
			1300	
			1718	19

Geld in het laatje, althans in dat van de heren van de ambachtsheerlijkheid in 1729, tegen betaling van f100.000 van de Staten overgenomen. Dit is de opbrengst van de recognities van de ambten en beroepen.

De ambachtsheerlijkheid van de dorpen Oostzaan en Oostzaandam

Op 28 juni 1729 was het zover. De regenten van de banne Oostzaan en Oostzaandam kochten voor f100.000 van de staten van Holland de heerlijkheid, de koopschat te betalen 'in grof gangbaar geld'. De staten hielden dit jaar uitverkoop, en talrijk zijn de namen van heerlijkheden die in burgerhanden overgingen. Het betekende een versterking van de financiële en machtspositie van de goeude regenten uit de banne, 8 in getal. Uit beide dorpen 4, uit elk vierde deel of verreldeel 2. Het betekende het loslaten door de staten van vele inkomsten die vaak moeilijk te incasseren waren. Die inkomsten gingen over naar de ambachtsbewaarders. Geld en invloed.

Hier zijn de ontvangsten genoteerd voor de ontvangsten 1730-1731.

De twee belangrijkste posten van inkomsten kwamen uit:

- de recognities voor de ambten en arbeidsverrichtingen als: schout, schepenen, notarissen, makelaars, secretarissen, schoolmeesters, traanroeiers, veerschippers
- de waag- en visrechten en het recht van 'swaandrijven' de erfpacht van de molens.

Hieraan danken we de nauwkeurige aantekeningen over 150 à 200 molens, alle met naam en toenaam, jaar van afbraak of brand, kortom gegevens, die deels door P. Boorsma in zijn boek 'Duizend Zaanse molens' zijn gebruikt. Molennamen, zo staat er, moesten duidelijk leesbaar zijn 'en van verre bekwapelijk te zien'. Elders in het boek zijn ze als een groot gedicht opgenomen. Daar tegenover stond natuurlijk een post van uitgaven voor de inning van gelden en de boekhouding. Het verschil was de winst, op eri neer gaande met de economische situatie, maar gemiddeld toch zo'n f2500, dus 2½ procent, te verdelen tussen de 8 ambachtsheren, die voor hun aandeel van f12.500 zo'n f330 ontvingen. Daarbij kwam dan de invloed die zij als schout, schepen, lid van de vroedschap, dijkgraaf en heemraad in een kerkfunctie al hadden. Het aandeel dat bij overlijden overging op andere regentengegadigden zal ongetwijfeld, wat de opbrengst betrof, onder de anderen zijn verdeeld. De aandelen hadden dus het karakter van lijfrentebrieven, die jaar in jaar uit tot het overlijden van de betrokkenen hun baten afwierpen, maar dan als kapitaal voor de erfgenamen verloren gingen. Eénmaal staat genoteerd dat een deelnemer zijn positie als regent verloor en dus tussentijds uit het beheerscollege van de heerlijkheid moest verdwijnen. In de bepalingen is opgenomen, dat zoals genoemd is in de resoluties van de staten van 28 en 29 juli 1654, de ambachtsbewaarders van de gereformeerde religie moesten zijn of 'tenminste dezelve toegedaan'. Hieraan zou eerst in de Franse tijd een einde komen, maar toen waren de dagen van de heerlijkheid al geteld.

Er zijn lijsten vol namen en geïnde bedragen, namen van notarissen, van schoolmeesters, makelaars en allen die moesten betalen voor hun ambt of arbeid. De secretaris betaalde eerst per jaar f1300. Hij moet dus vele en goede bronnen van inkomsten hebben gehad. Na Cornelis Last, die in 1730 'deser wereld kwam te overlijden', hebben 3 secretarissen de ganzepen gevoerd. Willem Hondius tot 1771, daarna Gerrit Zwart tot 1776 en

dan Albert Booker tot 1809. Zij betaalden aan de heerlijkheid per jaar bedragen die varieerden van f650 tot f1000. Vooral emolumenten die zij bij veilingen ontvingen hebben naar het schijnt nogal wat opgeleverd. De molens droegen, zoals gezegd, verplicht een naam. Naamsverandering kwam op f4 te staan, overschrijving op 6 stuivers.

Aanvankelijk was er ook bemoeienis met het benoemen van de predikanten, het recht van 'approbatie' en 'reprobatio'.

Problemen met de kerk, gezien de belofte elkaars benoemingen over en weer te gedogen, lijken in der minne te zijn geschikt. Vele, vele schoolmeesters staan vermeld: Claes Stom, Arend Jellema, Ijsbrand Poort, Jacob Hille, Pieter Rijswijk (1742), Klaas Winkel, Jan Lugt (1756), Cornelis Loomayer, Reyer Gorter (1762), Klaas Bakker, Hark Winder (1765), Jac. de Bruyn, Huybert van Leeuwen, Poulus Muysen, Klaas Kan, Dirk Gerbrandsz. Groot (1768), Cornelis Willem Hofstee, Jan Amze, Jacob de Wit, Jan van Heteren, Simon Bakker, Arien Beets, Erasmus van Bergen, Cornelis Prins, Jan Knap, Jacob Oostwoud (1784), Adriaan Zoon, Hermannus Ormel, Hendrik Kuylman, Pieter de Ridder, Dirk Knip, Pieter Vuyst. Dan was er nog Jannetje Heerema, die in 1789 genoemd werd als matres van de kinderschool.

Ze betaalden aan de ambachtsheerlijkheid f4 voor 3 jaar. Adriaan Koetsier zette volk over de Achterzaan en betaalde daarvoor in 1730 en daarna f2-10-: per jaar. Notaris werd men maar niet zo. Er waren brieven voor nodig van de grootmogenden der staten en admisse van het hof van Holland. Jacob Pet vestigde zich in 1733, Robert de Vries staat in 1768 genoemd. Verder Abraham Stuurman, Hermannus Ploegsteert...

Jacob Springer was traanroeiër. Hij werkte aan de traankokerijen langs het Twiske, waar traan werd bereid zolang de walvisvangst nog mogelijk was. Toen die verdween, verdwenen met alle gebouwen vanden ook de functies als traanroeiër, ingesteld om de heffing op olie nauwkeurig bij te houden. Cornelis Roos, die in 1757 stierf, werd vervangen door Joost Kok en Jan Roos werd in 1761 geassisteerd door zijn zoon die ook Jan Roos heette. Huybert van Leeuwen die schoolmeester was, staat in 1768 als traanroeiër genoteerd. Ook Marten Kuyper, Tewys van Breen, Johannes Gaalderus en Gerrit van de Jagt. Makelaarsnamen zijn Caspar de Hoey, Pieter Last, Frans Hoffenaar en Wynant Bijman. Namen van boden zijn Jan Gaaff en Hendrik Sopies. Instructies voor deze zeer dienende functie staan uitvoerig opgetekend. De schout was eveneens dijkgraaf, gerechtsbode en vendumeester. Tot in de Franse tijd in 1795 de burgerlijke en polderoverheid gesplitst werden.

De 'heerlijkheid' moet in zijn wijze van werken veel weerstand en wroef hebben gewekt. Deze hebben de ambachtsbewaarders begrijpelijk niet in hun notities opgenomen, maar bij gelegenheid komen die gevoelens toch naar voren.

Het roemloze einde van de heerlijkheid

In 1789 zijn de heerlijkheden in Nederland officieel afgeschafte, herleefden hier en daar nog enigszins onder koning Willem I, om tenslotte in 1850 opnieuw te verdwijnen, behalve de naam hier en daar en misschien een enkel oud, maar weinig belangrijk privilege.

1809. In het 'Moriaanshoofd' op de Dam vergaderen de ambachtsbewaarders van de heerlijkheid. Arent Booker, de secretaris, wil als zodanig ontslag, maar wenst wel notaris te blijven. Als vanouds brengt dit jaarlijks een aanzienlijk bedrag aan de heerlijkheid op. Hij stuurt een request aan koning Lodewijk maar de ambachtsbewaarders willen een advertentie voor beide vacatures plaatsen. 'Nee', zegt de landdrost, 'u bent daar niet meer toe bevoegd'. De nieuwe secretaris W. Sommeliyn, door de koning benoemd, moet wel jaarlijks nog f700 aan het ambacht betalen. En Arent Booker als notaris nog eens f100 vindt het college. Als Booker in dat jaar echter 'subiet' sterft, mag, zo vindt het college weer, het ambacht nog steeds volgens contract een nieuwe notaris benoemen. Sinds 1729. En dat was een deel van de overeenkomst die f100000 had gekost.

De nieuwe notaris I. Dozy uit Hoogkarspel wordt opvolger. Het kost hem f100 per jaar en onder voorwaarde dat de minister van politie en justitie de gang van zaken goedkeurt. Eigenlijk is het f150 maar Dozy is 'nog jong en onbewust van al of niet slagen!'

Het jaar daarop komt een nieuwe gegadigde zich zomaar vestigen; Leendert Cornelis van Staveren. Hij noemt zich keizerlijk notaris. Weer gaat het om al dan niet betalen. Ook het gemeentebestuur van Oostaandam heeft bezwaar tegen een voor Dozy zo nadelige situatie, hetgeen niet verwonderlijk is. Dozy zelf meent dat hij zo geen voldoende bestaan meer heeft en verzet zich tegen betaling van zijn recognitie. De schout, M. van Orden, volgt dezelfde gedragslijn. Als het schoutambt in 1811 wordt opgeheven, heeft hij als vendumeester nog enig inkomen en wil met betaling van één vierde van de recognitie zijn financiële band met de heerlijkheid afdoen. De secretaris spreekt zich in dezelfde zin uit, en ook zijn voorstel wordt 'gewezen van de hand'. De veerschipers hebben, zo blijkt, hun f80 niet betaald, want 'ons bestaan is gering' en de

Oostzaan, gezien en getekend door H. de Winter, 1761.

makelaars komen met een terugvordering van gestorte gelden 'door verandering van tijd'. Het saldo van het jaar 1811 is perslot nog f919-14-8. Einde boek en voor zover bekend, einde van de ambachtsheerlijkheid van Oostzaan en Oostzaandam.

De banne in de Franse tijd

Natuurlijk hebben de in- en opgezetenen van de banne Oostzaan en Oostzaandam de Fransen in 1795 zien komen en het vertrek meegemaakt in 1813. Maar komt er iets van voor in polderpapieren? Meestal weinig, maar juist in deze periode liep als van ouds in de banne tot in de Franse tijd alles dooreen; het werk en de taak van:

- de burgerlijke regering
- het polderbestuur
- de justitie en armenzorg
- de heerlijkheidsbemoeiingen op allerlei gebied, onder andere benoemingen.

Bovendien waren Oostzaan en Oostzaandam aanvankelijk nog één en heeft men bij latere splitsingen wat de verdeling van de archiefstukken betref, wel zeer willekeurig gehandeld. Vandaar dat zich in het polderhuis in Oostzaan talrijke gegevens bevinden die er eigenlijk niet thuishoren.

Vandaar dat het mogelijk is iets te laten horen en zien van de grote onwenteling die met de komst van de Franse troepen begon. Een relaas van deze periode in onze geschiedenis is in algemene lijnen bij boekenvol geschreven. Maar juist kleine details kunnen soms een verrassend beeld geven. Neem nu eens die stapel briefjes die door een toeval bewaard bleven en waarmee jonge Oostzaandammers probeerden van de exercitieplicht door de patriotten-gezinde overheid opgelegd, af te komen. Dat was in 1786, maar het voorspel begon al veel eerder. Reeds in 1751 blijkt uit een notitie dat er tegenstellingen waren. De versterking van de positie van de oranjegezinden in 1747 en 1748 werkte nog zó lang na, dat in dat jaar een verzoek van vele ingezetenen besproken moest worden. Zou het niet goed zijn, zo werd gesteld, dat gezien het verval van de banne de ambachtsheerlijkheid met al haar voorrechten en prerogaties aan de prins van Oranje Nassau de erfstadhouder, kapitein, admiraal, generaal, enz., te geven? Nee, zei de banne, met 'alle onderdanig en eerbiedig respect voor de here Prins, ... onze geliefde erfstadhouder ... in het verzoek niet te treden'. Tenslotte was er nog slechts 20 jaar tevoren f100 000 voor deze rechten neergeteld! Met de dood van stadhouder Willem IV in datzelfde jaar, nam de invloed van de niet oranjegezinde regenten weer toe. Geleidelijk aan won een nieuwe groep

aan kracht, die van de patriotten. In 1784 werd een begin gemaakt met het oprichten van weerkorpsen. In alle openbaarheid. Een lijst van weerbare mannen werd opgesteld. De derde van elke 3 mannen was vrij. Door loting vastgesteld. Met 2 briefjes blanco en één met E gemerkt, werd deze op simpele wijze geregeld.

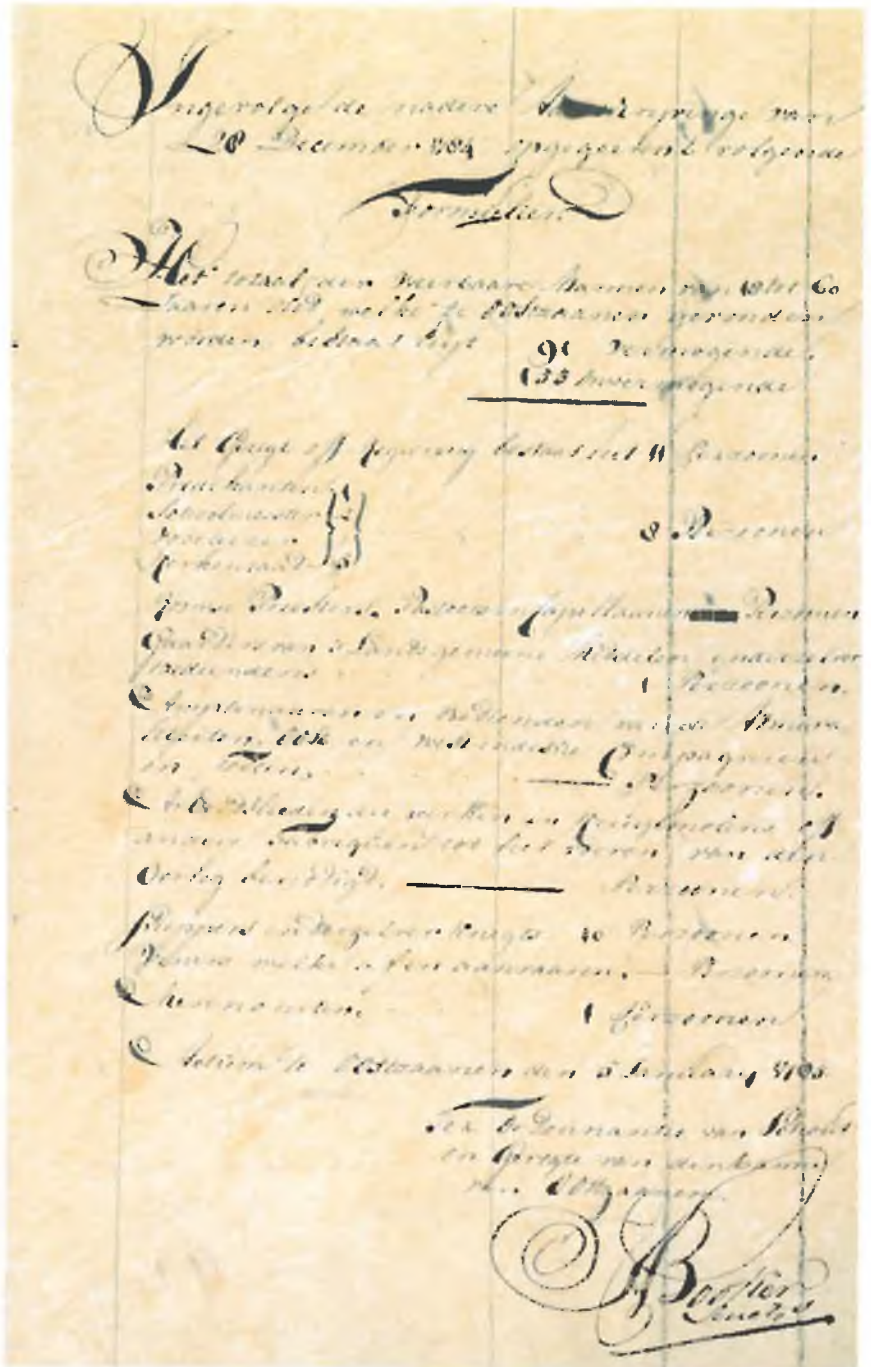
In Oostzaandam alleen kwam men zo al op een aantal van 409 personen. Mennisten mochten zich laten vervangen. De benodigde wapens kwamen uit Naarden, namelijk 52 snaphanen voor Oostzaan en 281 voor Oostzaandam, alle met bajonet, 6 vuurstenen en een patroontas.

Natuurlijk was er leiding nodig. Engel van de Stadt staat als kapitein genoemd, Albert Booker als eerste luitenant, Dirk Gijzen als vaandrig. Verder een adjudant, 3 sergeants, 6 'capteins des armes' en 3 'corporaal drilmeesters'. Alle met name opgetekend. Engel van de Stadt kon zonder eedafname, zei hij, niet met zijn mannen oefenen.

Het nieuwtje was er af en ieder kwam maar naar hij zin had. Van 233 lotelingen kwamen nauwelijks 80 op. 'Komt de nood aan de man – hetgeen God verhoede – dan hebben de schutters geen verband en worden dus aan de woede van de aanvallers opgeofferd. Zo kunnen wij niet voor onze haardsteden en altaren waken'. Werkt u niet mee, dan treed ik af. Anderen oefenden echter toch met vlijt en ijver. Maar goed ook, want er werd op 8 maart een roerige beweging verwacht, die met geweld gekerd moest worden. Zo ontstonden 3 compagnieën van 130 man die in Oostzaan oefenden op het erf van de molen 'de Wind' en in Oostzaandam in de kerk en in het magazijn op het Rozendaal. Van hen die uitgeloot waren vormden een honderdtal een burgercompagnie, 'de zelfverdediging' geheten. En de kosten?

Die werden opgebracht op 'gebouwd': f1, 'op het prik' en f1 op 'ongebouwd', namelijk op 'het mat'. De vroedschap wilde echter toch eerst het eedsformulier kennen en goedkeuren. Uit de strubbelingen hierover blijkt dat de orangisten niet verdwenen waren. De wapenhandel ging door. Er kwamen vaandels en meer onderofficieren, als Simon Groenweges, Jan Spekham, Jacob Duyff, Albert Marken en Klaas Kat. In geval van nood – ook oproer en verraad – zouden Oost- en Westzaandam hun troepen samenvoegen en de Grote Sluis op de Dam bezetten. Weer problemen over de eed. Weer veranderingen in de leiding. Ook de bansopzichter Arend Latenstein kreeg een rang. Interessant voor hen die speuren naar Zaanse voorouders zijn stellig de lange lijsten met namen van de lotelingen en voor ieder de fraaie leuze waaronder men oefende en van gedachten wisselde:

*'Het doel, waarvoor ons ijver brandt,
is Vrijheid en het Vaderland'*

Tal van beroepen staan genoteerd, ook van de vele vrijgestelden. In Oostzaan waren 113 vermogenden en 164 onvermogenden, in Oostzaandam waren 424 vermogend en 936 onvermogend, op een totaal van 1637 weerbare mannen. Velen probeerden vrijstelling of afkeuring te krijgen. Een pak van 63 briefjes, getekend door chirurgijn en heelmeeester bleef bewaard, waarin deze 'uit kracht der liefde tot de waarheid' verklaarden, waarom hun patiënten ongeschikt waren voor de wapenhandel. Daar zijn vele breukgevallen bij, zoals bij Remmert Elsken. Bij Gerrit Kuyt was het hernia scrotalis. Fred Sandbergen leed aan zwarc convulsies; Jacob

De patriotten hadden in de Zaanstreek veel aanhang, maar voor macht zijn wapens nodig. Die werden in 1785 uit Naarden gehaald.

Duyvis had zwakte der natuur en hem was houtjes hakken al teveel. De stijve duim van Hans Engelman was een bezwaar. Verder waren er reumatisch, zere ogen, gemis van een oog, huiduitslag, verlamming, beenbreuk, benauwdheid op de borst, een slepend ongemak en nog 'voldoende reden, mij bekend'. Dan komt in 1787, na het incident van Goejanverwellesluis, de klap. Een missie van de nieuwe weer oranjegezinde staten van Holland en de gecommiteerde raden oude stijl, beveelt opheffing van de exercitiegenootschappen, zoals van 'voor de Vrijheid' en 'Vrijheid voedster van de vlijt, zij onze wapening gewijd'. De geweren van de leden worden opgehaald en naar het raadhuis gebracht. De schutters worden ontwapend en de wapens naar Naarden teruggestuurd. J. Schipper en Jelle Valk namen de trommels, geweren, patroontassen, sabels, hellebaarden en spontons per schip mee. Een getekend ontvangstbewijs ging mee terug, met de klacht dat zovele van de 254 snaphanen in zeer slechte en verwaarloosde staat verkeerden. De geweren van de gegoede leden, moesten zoals gezegd, worden ingeleverd. Dat lukte niet helemaal. 'Verkocht', was soms het commentaar, of 'was geleend' of zoals Claes Fraay beweerde 'nooit één gehad'. Er waren 4 vaandels bij, één zoals later bleek, dook onder.

Ingeleverd in Oostzaan:	In Oostzaandam:
32 snaphanen	199 snaphanen
25 patroontassen	195 bajonetten
25 sabels	216 sabels
1 degen	17 hellebaarden
1 vaandel	10 spontons
1 trommel	29 degens
	3 vaandels
	9 trommels

Na het incident bij Goejanverwellesluis in 1787 wonnen de Oranje-aanhangers weer aan invloed en macht. Althans dat de wapens in dat jaar weer naar Naarden moesten worden teruggestuurd.

De schade bleef achter. De kerk bleef zitten met gebroken stoelen, banken en zerken, en wie betaalde de kosten van het nieuwe exercitielokaal in Oostzaandam? De omslagen erom waren lang niet tenvolle binnengekomen, in tegenstelling tot de rekeningen. Die van 1786 bedroegen maar liefst f3797-16-:, waartegenover maar f2400-:-: was ontvangen. Tenslotte namen de burgemeester en schepenen de openstaande rekeningen maar over, waardoor de schade enigszins beperkt bleef.

EEN KLEIN INCIDENT

In 1788 werd door de schepenen Spekham, Hooy en van de Stadt de wegsloot van de driesprong naar het zuiden toe geschouwd. Gekomen bij het huis van Dirk Harmensz, gebeurde er iets ongehoords. Diens huisvrouw, op de brug staande, goot een brandemmer water over de heren uit, zodat deze flink nat werden, met de woorden: 'Zo moeten de kezen varen en zijn niet goed genoeg om opgehangen te worden'. Het mocht dan ongehoord zijn, maar onbesproken bleef het niet. De hoogbaljuw van Kennemerland werd erin gekend. Excuses aan de dijkgraaf waren niet voldoende. Tot tweemaal toe werd de vrouw ontboden om voor het voltallig college te verschijnen.

Zelfs een brief aan de prins van Oranje mocht tenslotte niet baten, want ook diens invloed verliep naar mate de tijd verstreek en tenslotte heeft zij in het Moriaanshoofd haar verontschuldiging aangeboden met betuiging van berouw en belofte het nooit weer te zullen doen. Dit werd aanvaard met een ernstige vermaning, zich voortaan stil en vreedzaam te gedragen. Na een ander incident, dat bij Goejanverwellesluis in juni 1787, waren de rollen weer omgekeerd. De patriotten werden uit hun banen gezet en orangisten namen de plaatsen in. Wie bleef zitten moest op zijn tellen passen, zoals burgemeester Jacob van Heyningen. Hij plaatste in de Haarlemmer courant, zo lezen we, de volgende advertentie:

'Alzo ik ondergetekende met veel verontwaardiging gelezen heb in de "Politieke Krayer", nummer 434, alsof ik zeer tot nadeel van de hoge soeverein dezer landen zou gesproken hebben, zo verklaar ik op het alderkrachtigst, onder het oog van een alwetende God, nooit dergelijke uitdrukkingen gedaan te hebben, als voornoemde Krayer meldt, maar integendeel, aldoor in mijn ziele een afgrijzen van hebbe, belovende daarom een premie van honderd gouden ducaten zo mij iemand daarvan overtuigt en anders houde ik de schrijver van de brief, getekend; een Noordhollandse patriot, een lasteraar.'

Eerzaame, Vroome, Discrete, goede Vrienden. Wy hebben by onze Resolutie van heeden, goedgevonden UL. door deezen aan te schryven met last om de Geweeren met derzelver Bajonnetten, Patroontassen, &c. welke in den jaare 1785 en vervolgens uit 'sLands Magazynen, ten gebruike van de onvermoo-gende weerbaare Manichappen in UL. Distrikt zyn afgeleeverd; ten spoedigsten te rug te zenden aan den Commiss van het Magazyn van wien UL. dezelve hebt ontvangen; uitgezonderd alleen voor zoo verre die Geweeren &c. gebruikt mogten worden door Genoodschappen die specialyk in Hun Ed. Groot Mog. Resolutie van den 7 September 1786 zyn begreepen: aan ons overichryvende wat UL. dien aangaande zullen verricht hebben, doende zulks, in cas van onvertroopte zwaarigheden, per Expresse. Waar meede wy UL. de bescherminge Gods beveelen. Geschreeven in den Hage den 28 Juny 1787.

Ter Ordonnantie van de Gecommitteerde Raaden.

Op 8 maart 1788 is het de verjaardag van de prins. Met algemene stemmen wordt aangenomen een grootse illuminatie te houden... openbare vreugde... verkleefdheid en effectie... alle onderlinge haat, verdeeldheid en partijschappen zijn afgelegd...

De bordjes waren verhangen. Het oude regime zat nog ruim 7 jaar weer op het kussen maar ondergronds smeulde het vuur van de patriotten verder. In het buitenland, in Frankrijk, laiden de vlammen van de revolutie hoog op en weer was èn in Zaandam èn in Oostzaan behoefte aan gewapende lieden die pal moesten staan. Weer waren er schone leuzen en mooie woorden om de nodige bezieling – naast beloning – te verschaffen. Voor ons, bijna 2 eeuwen later, lijken de leuzen van patriotten en orangisten op elkaar. Nu heet het voor 'Godsdienst, Vrijheid en Vaderland. Tegen een vijand voor wie, gene godsdienst noch de kerken heilig, geen goederen of eigendommen verzekerd, en gene wreedheden te gruwelijk zijn.' Zie de resolutie van zijne doorluchtige hoogheid van 14 augustus 1794. In klinkende munt wordt een handgeld van f20 en een gage van f3-10-: toegezegd aan ieder die dienst wil nemen. De vele publikaties en aanmoedigingen hielpen niet veel. Toen werd besloten de ondersteuning stop te zetten, er was immers werk! 1795 was niet ver meer. De opmars van de Franse troepen stond voor de deur. Een kwestie van enkele maanden.

Op 22 januari 1795 wordt vanwege de banne een commissie benoemd om de commanderende generaal van het Franse leger te complimenteren en te zeggen dat de contra-revolutie ook in de banne plaatsvond, dat de vrijheidsboom geplant was, dat de vlaggen op de publieke gebouwen stonden, dat de nationale cocarde alom gedragen werd en de gewapende corpsen hersteld. En wie zien we in de commissie met Hendrik Hondius, Cornelis Hooy en Engel van de Stadt mee optrekken? Schepen Jacob van Heyningen. De man van de 100 gouden ducaten beloning.

Op 24 januari 1795 wordt bij generaal Daendels in Amsterdam opwachting gemaakt. Men gaat naar de Franse commissaris Bellegarde, ontvangt van diens adjudant Hendrik Duyn de broederkus en dringt aan op afschaffing van de gecommiteerde raden in Hoorn. Men zal op zijn post blijven tot 'door het volk nadere voorzieningen worden gedaan'. In beide kerken, in Oostzaan en Oostzaandam, kwamen de dag daarop 4000 burgers bijeen tot verkiezing van volksrepresentanten. In luttele dagen zou men 100 jaar achterstand gaan inhalen.

Er ligt in het archief een groot aanplakbiljet waarin de aanbidding op Het Kalf van het in 1787 ondergedoken vaandel is vereeuwigd. Vereerd door de burgeres, huisvrouw van de burger Klaas de Jonge,

aangeboden door de jonge burgeres Neeltje de Vries uit naam van haar grootmoeder. Het geheel is gedrukt door Aris Kolk op de Hoge Dijk.

*'Voor 't lieve Vaderland zal ieders hart steeds slaan
Voor vrijheid en haar recht zal ieder burger staan,
Als broeders zullen wij voor haar belangen leven,
Als vrije schutters zelfs den jongsten doodsnik geven.'*

En weer lag de ene partij boven en ging de andere onder. Oostzaandam kwam als aparte gemeente bestuurlijk op eigen benen te staan. Het polderbestuur kreeg in 1795 een zelfstandige functie over het oude gebied. De heerlijkheden werden opgeheven en die van de banne stierf later een natuurlijke dood, maar niet direct. De bemoeienissen van buiten de polder met polderaangelegenheden wisselden van jaar tot jaar. De vrijheid van vroeger jaren kwam nimmer terug, en de kracht van het hoger gezag, later de provinciale overheid, nam eer toe dan af.

ZO MAAR EEN JAAR: 1796

Het is de boeren in de jaren van de Franse overheersing niet best gegaan, gezien de problemen met de vele geabandonneerde landerijen, ook al melden andere bronnen dat er een redelijke afzet was voor landbouw- en veeteeltprodukten. Turf had men zelf en de hoge prijzen voor thee, koffie en tabak golden voor iedereen. De pacht voor het Doodsluisje bij de Wijde Wormer bracht maar f275 voor 3 jaar op, door de pachter wel door 2 borgen te garanderen. Het gras voor de zeedijk kon tweemaal worden verhuurd, de tweede maal voor het weiden van schapen. De dijkschouw vond normaal plaats. Ook de sloten-, halmoer- en diepschouw. Het polderbestuur ging accoord met het vervoer van een hoeveelheid mest naar Landsmeer en men dacht er over hoe men zonder schade van het beheer over de Kleine Sluis in de Hoge Dam kon afraken.

OVERHEIDSBEMOEIING MET POLDERZAKEN IN DE FRANSE TIJD

Toen in 1795 de gecommiteerde raden in West-Friesland en het Noorderkwartier werden opgeheven, waren het steeds weer andere heren die de lakens gingen uitdelen. Eerst was er een commissie uit de burgerij die de lopende zaken afhandelde tot in hetzelfde jaar de vergadering van de provisionele representanten van het volk van Holland de touwtjes in handen nam. In 1796 is er een commissie tot de superintendencie der zeedijken en zeekeringen in Holland die zich laat horen. In 1797 is het de municipaliteit der banne

B E S L U I T

V A N

ZIJNE MAJESTEIT DER KONING,

In dato den 31sten van Louwvaand 1810.

HOUDENDE ERNE WET, VERTATTENDE DE VERORDENINGEN VAN DE WIJZE WAAROP, EN DE FONDSEN WAARUIT VOORTAAN DE DIJKEN ZULLEN WORDEN ONDERHOUDEN.

TER KONINKLIJKE DRUKKERIJ, 1810.

In de Franse tijd bemoeide de overheid zich met allerlei waterstaatszaken. Meest door het stellen van vragen, later door het geven van instructies. In de praktijk bleef echter veel bij het oude.

R E G L E M E N T

OP DE

BEHEERING DER DIJKEN,

BINNEN HET

KONINGRIJK HOLLAND,

Geirresteerd bij Koninklijk Besluit van dato den 15den van Zomermaand 1810.

TER KONINKLIJKE DRUKKERIJ, 1810.

van Oostzaan en Oostzaandam die nieuwe regels voorschrijft. In 1798 tekent de agent bij 'het departement van inwendige politie en toe-verzicht over den staat van dijken, wegen en wateren der Bataafse republiek' verschillende missieves. In hetzelfde jaar komen er opdrachten binnen van het uitvoerend bewind van de Bataafse republiek, de eerste kamer van het vertegenwoordigend lichaam des Bataafsen volks, het departement van de Cramer en de Biesbosch tot en met het eiland Texel, commissarissen en inspecteurs over 's lands waterwerken en waterstaat der Bataafse republiek van het departement Texel en Amstel. Na 1800 melden zich het departementaal bestuur van Holland, het gedeputeerd bestuur van Holland, zijne majesteit de koning van Holland Lodewijk Napoleon, de landdrost van het departement Amstelland, met en zonder assessoren, de directeur generaal van de waterstaat van het koninkrijk Holland, de secretaris generaal bij het ministerie der staatssecretarij, de staatsraad en raadssecretaris des konings, de drost van het tweede kwartier van het departement Amstelland, het ministerie van oorlog, dat van rijkswaterstaat, binnenlandse zaken en van financiën, de kapitein van de artillerie en genie, de inspecteur van rijkswaterstaat met het bureau in Hulshorst, de ringcommissie van de ring tussen de Noordzee, Zuiderzee en IJ, de prefect van het departement over de Zuiderzee en diens onderprefect in Hoorn. Tijdens Napoleon komen er brieven van de requestmeester belast met de dienst van de bruggen en wegen in het Hollandse departement, de commissie tot de receptie van zijne majesteit de keizer, de intendant-generaal der financiën en van de keizerlijke schatkist in Holland. Ook nog de directeur der staatsdomeinen, de auditeur bij de staatsraad, de onderprefect van het arrondissement van Haarlem, burgemeesters die nu maires genoemd worden en de directeur 'des comptes et chaussées en Hollande' en andere grote en kleine gezagsdragers.

De polderbestuurders zullen dit bestuursgeweld gelaten over zich hebben laten gaan en voortgezet wat ze jaarlijks deden: de dijken op hoogte, de binnenwateren voldoende diep, de sluizen in redelijke toestand en het water op peil houden. Sluiswachters komen en gaan, evenals de bestuurders zelf. Als een versnelde film schuift in de boeken een stuk polderleven aan en weer weg. Op 4 november 1804 brandt zoals reeds gemeld de noordermolen bij het Barndegat af. Hij is niet verzekerd. De nieuwe die f6000 kost wordt voor bansrekening gebouwd op de 'minst kostbare en meest voordelige wijze'. De lasten gaan daarom met 16 stuiver per mat omhoog. Van die tijd af worden de 3 molens voor totaal f16000 in een onderlinge brandverzekeringsmaatschappij ondergebracht. Het hout is onvoorstelbaar duur. Eén as

en 2 roeden komen op f 1225 dat is het jaarinkomen van vier arbeiders. Ook andere materialen zijn duur; balstenen voor de Hoge Zeedijk kosten nu al f 10 de last. De rietzoden waarmee Purmerland zijn deel van de achterdichting had verhoogd worden afgekeurd. De tijd gaat snel.

Nu de armenzorg geen zorg meer van het polderbestuur mag zijn, neemt de banne er geen genoegen mee nog langer de opbrengst van het grasgewas van de Hoge Zeedijk aan de armen van de kerk af te staan. In de dijken rond Amsterdam worden 4 'beren' geplaatst waarvan één onder Oostzaan. De landdrost beveelt het gebruik van een nieuwe cementsoort aan en de overheid vraagt nieuwe kaarten voor militair gebruik.

Met de economie gaat het slecht. Het loon daalt tot 15 stuiver per dag voor lichamelijke arbeid. Over het verdwijnen van Napoleon en zijn Franse bestuur is niets opgetekend. Over de komst van Willem, later koning Willem I en het opwachting maken in Den Haag in 1815 ook niet. Het kan aan de polder niet voorbij zijn gegaan, maar het werd niet genoteerd of het bleef niet bewaard.

Veen en turf

Als een bruine draad loopt het verhaal van de turf door de geschriften van het polderarchief en daarbuiten. Een draad met vele jaartallen, vele beslissingen, vele belangen. Die belangen waren indertijd drieërlei:

- die van de verveners en hun klanten;
- die van de lokale overheid, dat elke ingezetene zijn juiste portie kreeg, de verkoop per ton goed functioneerde en de bepalingen om behoud van land werden nageleefd;
- die van de staten van Holland, wat betreft het innen van de impost of belastingen.

De staten hadden belang bij dit deel van hun inkomen voor de schatkist en aan de andere kant hadden zij er bezwaar tegen dat te veel land verdolven werd, verloren ging en dus aan verpondingen of grondbelasting niet meer kon bijdragen. Dit is een tegenstrijdigheid die in de resoluties tot uiting komt. Van de oudste vervening die mede het dorp zijn plaats en de landerijen hun vorm gaf, staat niets opgetekend.

Een resolutie uit 1697 was belangrijk. In de veendorpen, als zodanig erkend, betaalden de verveners zelf de impost volgens een bepaalde aanslag of quotatie. De anderen betaalden per ton als eenheid. Een regeling die lang heeft gegolden. In 1697, het

ORDRE EN REGELEMENT V O O R D E TURF-TONDERS,

*Te Oostzaanen en Oostzaandam, by Schout en Schepenen
geformeerd den 22 Maart 1791.*

ART. I.

Zullen de Turf-tonders zoo lang wagten, de Ton te stooten of aan te raaken wanneer in dezelve maar een mand Turf gegooijt is, maar dezelve omtrend vol zynde driemaal tegens de grond te stooten, en by aldien de Schippers of Knegts weigeren de vereyschte Turf in de Ton te doen, zullen de de Tonders het Werk hebben te staaken, en daar van kennisse geeven aan Schout en Schepenen.

II.

De Turf-tonders zullen gehouden zyn op 't Land of de Vastewal te Tonten, en ter Plaats alwaar zulks daar toe geen gelegenheid is, te moeten gebruyken, eene Sufficante vier duyms Plank.

III.

Zullen de Tonders geen Turf mogen Overstorten als die Zy zelv, overeenkomstig, de Ordre, en met hunnen gedaanen Eed hebben gevult, en ook exactelyk zelv de Tonnen moeten opschryven.

IV.

De Turf-tonders zullen niet mogen genieten, 't zy van de Turf-Schippers of van de Ingezetenen, eenig Geld of Geldswaarde, onder de benaaming van Fooijen, Drinkgelden, Vereeringe of diergelyke, op Pene van Castatie.

V.

De Turf-tonders zullen by- of op hun Werk, geen Tabak mogen rooken, op de Boeten van een Ryxdaalder, en zal een ieder de Bekeuringe deswegens mogen doen, en de helft der Boete genieten.

VI.

De Eigenaars over hunne ontfangen Turf te onvreeden zynde, zullen dezelve door eenen andere Tonder mogen laten hermeetten, en zoo wanneer bevonden werd dat dezelve zyn Maat heeft, zal de kosten deswegens moeten betalen, en bevonden werdende zyn Maat niet te hebben, zal de kosten deswegens komen ten lasten van den eersten Tonder, die dan ook zal verbeuren een Ryxdaalder.

Werdende egter geconfidereert voor Inmeeting op de vyftig Ton één Ton, en zoo naar Proportie.

Actum dato Utsupra.

A. Booker.

Secretaris.

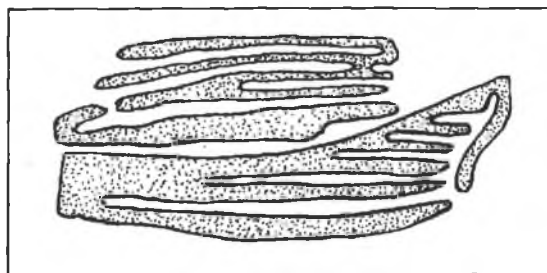
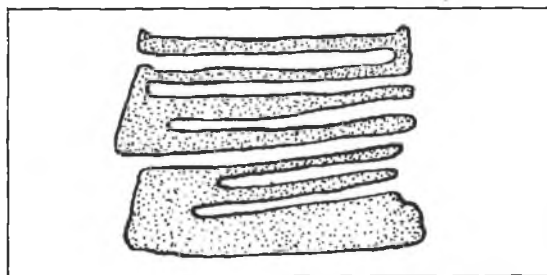
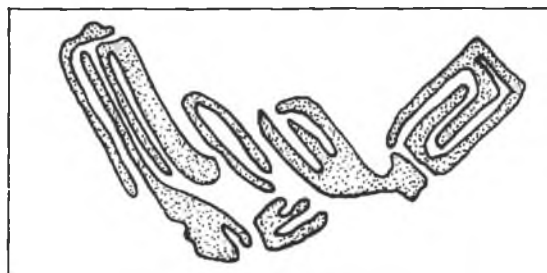
Te Zaandam, by H: J. DE ROODE, Boekdrukker aan den Dam.

Door de behoefte aan turf is veel land door verving verloren gegaan. Met voor- en nadelen tóen en andere voor- en nadelen nu.

jaar waarin de banne zich als veendorp mocht beschouwen, gold de volgende tabel:

alleenwonende ververs betalen	f3--:
families die niet bouwen	f4--:
families die dit wel doen	f5--:
vanaf de elfde koe telkens extra	f0--8
hele kapitalisten	f8--:
halve kapitalisten	f6--:

Enkele voorbeelden van land-gestippeld – dat bij verving achterbleef.

Omdat bakkers, tappers en herbergiers in de veendorpen zouden kunnen frauderen, mocht er een accord met hen worden gesloten, met dien verstande dat de volle impost moest worden geëist. Huiszoeking was toegestaan.

Wie mocht dat doen? De pachter van de turf-impost in Haarlem waaronder de banne als deel van Kennemerland viel. Maar eenvoudig was dit niet, gezien het volgende voorval, een conflict in 1708. Bartolomeus van Nieuwenhuysen, de pachter, beklagt zich dat de in- en opgezetenen in Oostzaan bij nacht en 'ontijd' turf inslaan. Door de gebrokenheid van dit land, zegt hij, is dit euvel niet te bestrijden. Eigen land mocht men voor eigen gebruik bevenen, volgens overeenkomst, maar een surplus moest worden getond. Dit gold ook voor de neringdoenden die niet mochten venen en turf kochten. De pachter die de zaak niet vertrouwd wilde huiszoekingen verrichten, maar het bannebestuur was daar tegen.

In 1710 is er sprake van f630 die bijkaar niet waren te innen als bekeuring voor turftrekken. Dit zijn privé zaken zeggen de Oostzaandammer bestuursleden en willen de rekening niet goedkeuren. De kwestie van huiszoeking doen wordt tot in Den Haag uitgevocht. In de 17de eeuw lijkt het of het turfmaken niet zo belangrijk is geweest, wel in de eerste helft van de 18de eeuw, doch daarna vermindert het weer.

Loosjes – 1794 – zegt in zijn boek, dat het turf maken uit veen 'allengskens is uitgesleten', maar het gebruik van bagger als bemesting heeft nog lang standgehouden. De waterwegen werden daardoor met minder problemen dan tegenwoordig op diepte gehouden. Nu goedkopere bemestingsmethoden zijn ingeburgerd is de diepteschouw lang een zorgenkind van het polderbestuur geweest tot het besluit viel de werkzaamheden zelf te laten verrichten.

In de eerste helft van de 18de eeuw was dit alles anders. Telkens is er sprake van betaling bij quotatie, dus werd er toen verveend: 1707, 1708, 1735...

Telkens is er sprake van toestemming om te mogen venen.

Telkens lezen we weer over het moeten dichtmodderen van de ontstane gaten, de zogenaamde 'saddelingen', ook door de banne zelf. In de keur van 1721 staat:

- Niemand zal mogen torven of modderen uit andere luiden haar wateren of neffens een anders land, dan met consent van de eigenaar en de getrokken clien of turf zal worden genaast.
- Evenmin mag dit gebeuren uit de Watering, Koksloot, Twiske en Braak.
- Zoals gezegd, uitgedolven saddelingen moeten binnen een jaar worden volgmodderd.

De ingevoerde turf uit Zuid-Holland en de overzijde van de Zuiderzee was van betere kwaliteit. Later kwamen kolen, petroleum en (aard)gas de behoefte aan warmte dekken. In de beide wereldoorlogen is hier en daar op primitieve wijze nog wel wat geturfd, maar de goede jaren daarvoor waren natuurlijk al lang voorbij. Landgebruikers wijzen nu nog op de oude manier van venen, waarbij de turf in het midden van een perceel werd gestoken en op de randen gedroogd. Later konden kleine weidemolens het land weer voor beweiding bruikbaar houden. Als van Oliefen – 1796 – ons vertelt hoe men van Oostzaan naar het Kalf kan gaan, waarbij het gebruik van een roeibootje aan het eind van het voetpad noodzakelijk is, zegt hij: '... ter wederzijde met ongemeen laag land omgeven, waarop verscheidene watermolentjes gevonden worden, ieder van deze drijft een gewone schroefpomp... de machine helpt zichzelf... dag en nacht doormaakt, waardoor de landen weldra van hun overgevloede water ontlast worden, want iedere molen, schoon klein, werpt een brede straal water uit'.

Toen in 1720 het venen nog een goede winst opleverde gold de volgende berekening van de kosten:

een morgen land van 600 roeden te vervenen:

per roede f 3	f 1 800
voor afhalen en insteken	f 150
	-----
klaar om te venen	f 1 950
elke roe arbeidsloon à f 14	f 8 400
schuurhuur en stui ergeld, waarmee de grond vrijgemaakt wordt per roetale f 1,75 f	1 050
	-----
een morgen land verveend kost	f 11 400

Uit een roe land kan geveend worden 10 roe turf, iedere roe gerekend op 8 ton. Elke roe land dus 80 ton, is per morgen 48000 ton turf.

De eigenaar ontvangt voor iedere ton 6 stuiver, dat is	f 14 400
Af voor koop en onkosten en arbeidsloon als boven	f 11 400

Winst	f 3 000

Komt nog aan de staat per morgen f 9600 voor accijnsen, dat is 4 stuiver per ton turf voor de koper.

Het kan zijn dat de bovenlaag van het veen weinig of geen zout bevatte en dan dus goede turf opleverde, maar dat de diepere gronden met het toenemend zoutgehalte steeds slechtere kwaliteit turf gaven. Door concurrentie met harde turf van elders was de winning van turf in de banne tenslotte gedoemd te verdwijnen.

De veenlaag is afgenomen door:

- het afsteken voor turf;
- door oxydatie van de laag veen die aan de lucht was blootgesteld, met name toen men het waterpeil kon beheersen en dus verlagen;
- inklinking en veraarding.

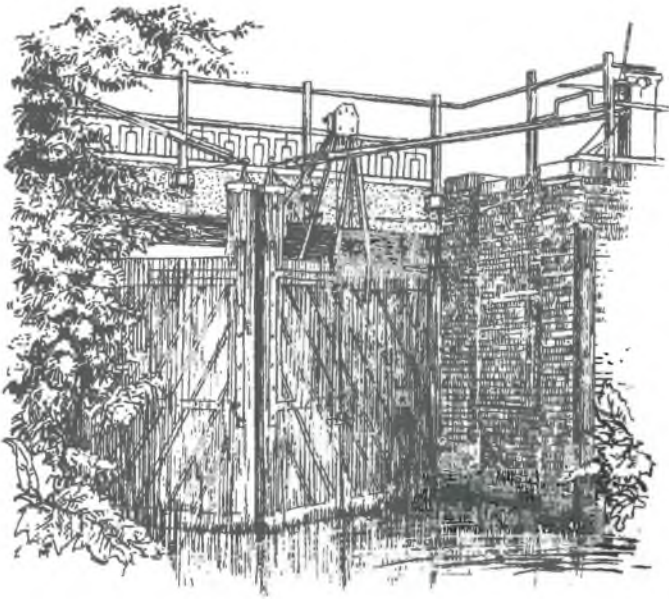
Totaal zal dit in de loop van 3 eeuwen 1 meter of meer zijn geweest. Anders gezegd: het land is ten opzichte van het zee water peil ruim 1 meter gezakt. Wat dit betekende ingeval van overstroming laat zich raden.

Schepen op de Zaan en Oostzaner binnenwateren

Het schip, de schuit, de boot, is de eeuwen door in de banne het vervoermiddel geweest voor boer en burger, voor overheid en koopman en allen die woonden en werkten in de polder of deze bezochten. Tekeningen, aquarellen en gravures laten dit zien. En vele keuren verschaffen gegevens. In het kaartenboek dat op last van de banne en Uitwaterende Sluizen werd gemaakt van de erven,

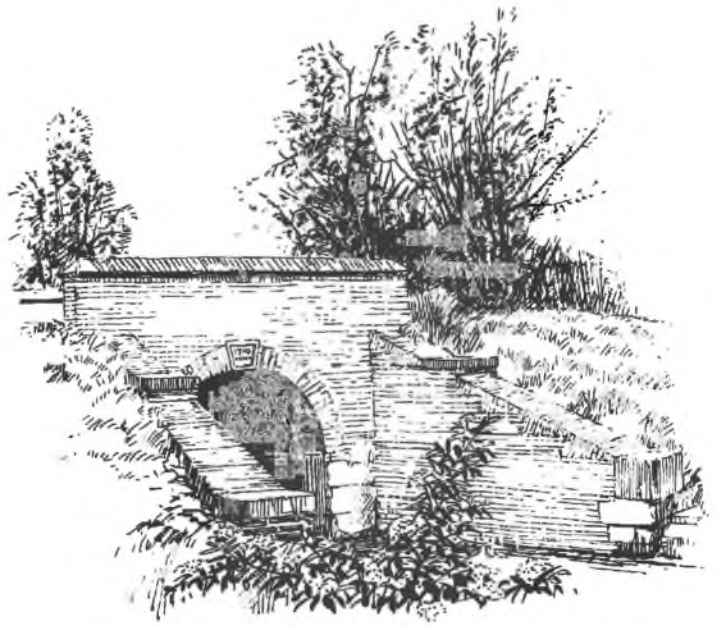
De polder heeft een eigen scheepstype, de Oostzaner jol. Hij is nog in gebruik en wordt nog gemaakt. Het is een licht, rank en snel vaartuigje, zeer geschikt voor ondiep water en lange afstanden.

Links: De Hanepadsluis, gebouwd in 1714, toen de sluis bij Barndegat werd weggenomen. Onder andere in 1852, zo vertelt ons de aangebrachte gedenksteen, is hij belangrijk hersteld.

Rechts: De oude spuisluis uit 1719 doet nog altijd dienst. Wat een fraai stuk metselwerk! Hersteld in 1799 en in 1973.

werven en landen aan de oostzijde van de Zaan (1670 en nogmaals in 1742) is de Zaan hier en daar gestoffeerd met schepen en vloten, waarvan we de schoonheid kunnen bewonderen maar de soortnamen veelal niet meer weten. Er zijn vele soorten geweest die aan het verkeer te water in vroeger jaren een grote levendigheid en charme hebben gegeven. Het is voorgoed voorbij.

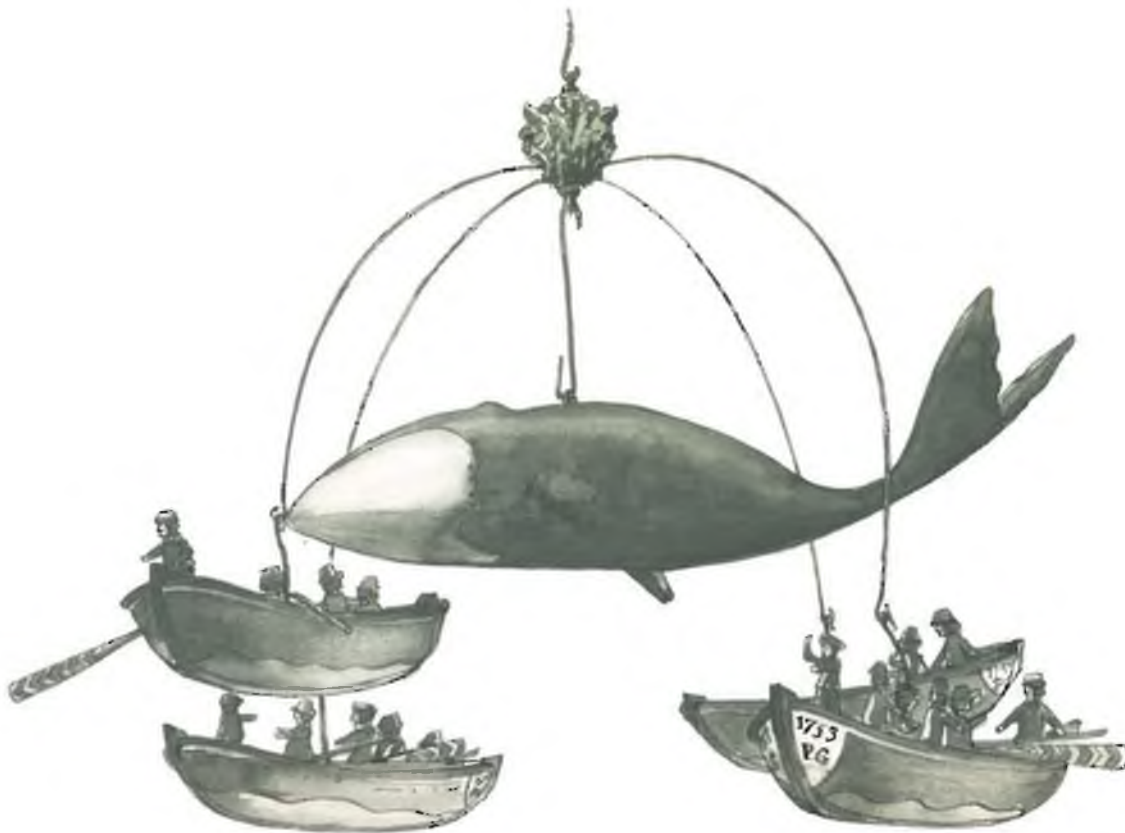
De beelden die u in dit boek aantreft zijn slechts een herinnering. Een schutgeldenregeling uit 1710 noemt smalschepen, wuitschepen, ponten, dubbele en enkele damschuiten, grote boeiers, grote koeschuiten, boeiers zonder uitwaterende plecht en pramen. Het schutgeld was hoogstens 6 stuiver. In 1788 werd er weer het schutgeld vastgesteld voor de Hanepadsluis en deze luidt als volgt:

- kraak- of tjalkschip: 3 stuiver
- dubbele damschuit: 2 stuiver
- turfpont: 2 stuiver
- turfpont langer dan 56 voet: 2 stuiver en 8 penningen
- enkele damschuit: 1 stuiver en 8 penningen
- barkhoutsjacht van 50 voet of meer: 2 stuiver
- barkhoutsjacht beneden 50 voet: 1 stuiver en 8 penningen
- boeier van 40 voet of meer: 2 stuiver
- boeier en andere vaartuigen tot 10 voet wijd: 1 stuiver en 8 penningen
- vlot dennebalken: 2 stuiver
- vlot Oosterse of Noorse balken: 1 stuiver
- vlot lange Stettiner, Danziger, Hamburger en andere balken: 2 stuiver
- molenroede: 2 stuiver
- houtschuiten of platgatten: 1 stuiver
- pelschuiten van 25 voeten of meer: 1 stuiver
- pelschuiten beneden 25–20 voeten: 12 penningen
- andere vaartuigen 16 voet of meer: 8 penningen
- alle andere kleine vaartuigen beneden 16 voet: 4 penningen

De enige echt Oostzaneer boot is nu nog de Oostzaneer jol. Het is een eenvoudig overnaads genageld bijzonder leuk vaartuigje, uitstekend aangepast aan het ondiepe water van de polder en lange afstanden. Ze worden nog in Oostzaan gemaakt. De grote toename van het aantal al of niet gemotoriseerde vaartuigen brengt heel wat problemen met zich mee. De sterkte van de motor en de snelheid waarmee gevaren mag worden, worden per 'keur' geregeld. De walkanten moeten beschermd worden.

De visrechten

Dit is een onderwerp waarover het archief vrij vaag is, maar in de resoluties van de staten van Holland en die van de gecommitteerde raden van Hoorn is nog heel wat materiaal aanwezig. Van ouds had de soeverein het recht van laten vissen, dus van verpachting. Maar hoe, waar en wanneer is onduidelijk. Zo had de kerk de visrechten in alle sluizen, staat in 1760 genoteerd, hetgeen werd afgekocht met f275 'sjaars. De ambachtsheren van de heerlijkheid hadden eigen opvattingen, gezien een octrooi uit 1759. Maar ook de banne zelf heeft vele keuren uitgevaardigd, die onder andere het gebruik van schrobnetten verbood, alleen 'hangelen' vanuit een schuitje toestond, het strikken van vis niet gedoogde, de pachter van de sluis van Oostzaan verbood met open klinketten te vissen (1727), aalzeilen niet wilde toestaan, evenmin als 'elgeren' – dit is paling steken – in sommige polderwateren. De visrechten in de Zaan zouden sinds 1430 aan de Hondsbosse toebehoren, dus aan de contribuanten zei men later. Dit was in 1849 nog zo, maar een klein deel van de Zaan viel weer onder toezicht van Uitwaterende Sluizen. De watermolenaars mochten in de molenkolk vissen.

Oud en toch modern: een voorstelling van een walvis, aangevallen door de bemanning van een walvisvaarder in de roeiboten, 18de eeuw. Te zien in de Zaanlandse oudheidkamer.

In 1810 heeft opperjachtmeester van Hekeren zich nog eens met de visrechten bemoeid en voorgesteld tot een zekere afbakening te komen. Nu is de situatie zo, dat de wateren van de polder verpacht zijn aan de vereniging van beroepsvissers 'Algemeen Belang', die de vangst van schubvis weer heeft verpacht aan de 'hengelsportvereniging Zaanstreek'. Alleen de sluiswachter van de Hanepadsluis heeft het recht in de kolk te vissen, net als de machinist van het gemaal.

EEN INCIDENT

In 1676 vond een voorval plaats dat modern aandoet en dat in elk geval aantoont dat Oostzaners op de Zuiderzee ter visvangst gingen. Een aantal vissende 'waterschepen' en andere vaartuigen werd overvallen door de drossaard van de Veluwe. De schepen en de netten werden in beslaggenomen en acht vissers gevangen binnen Harderwijk gebracht. Ze moesten de kosten betalen, al hun baargeld werd afgepakt en een losgeld van 1700 karolie guldens geëist. Dit alles gebeurde uit kracht van een Gelderse ordonnantie die alle 'uitheemsen' het vissen in de Gelderse Zuiderzeewateren verbood. De staten van Holland kwamen in fel verweer: de Zuiderzee was een vrije zee en voor ieder uit de gehele republiek

toegankelijk. De schout van Doornspijk volgde de drossaard na en ontnam geënterde Hollandse vissersschepen bovendien het roer. Hoe het is afgelopen weten we niet. Wel dat nogmaals en nogmaals werd geprotesteerd en dat de laatste keer aan Amsterdam het verzoek werd gericht, in te grijpen en de eventuele Gelderse boosdoeners te arresteren en op te brengen.

Verder nog dan de haringvangst, de grote visserij, op de Zuiderzee en de Noordzee reikten de belangen van de zogenaamde kleine visserij. Tot in de wateren van Groenland, waar de walvissen werden gevangen waarvan aan het Twiske traan werd gekookt.

De commandeurs van de Oostzoner walvisvaarders kwamen lang niet alle uit Oostzaan zelf. Wel staan genoteerd Cornelis en Jan Zwan, Arent Hanssen, Sijmen Out, Sietje Jansz en Willem Mooy.

Een schilderij van de activiteiten, dat in het Zaanse museum een plaatsje heeft gevonden, is in dit boek in tekeningen afgebeeld. Aan het einde van de 18de eeuw verliep deze tak van industrie aangezien er geen vis meer gevangen werd. De gebouwen raakten in verval, werden gesloopt en een en ander is uit de historie en de herinnering verdwenen. Niet uit de boeken en mappen van de archieven.

Rechts: Scheepjes, zoals aangebracht in kaartboeken van de Zaan. 17de eeuw. Let op de sprietzeilen en de strijkbare masten. Geen boot kon in Noord-Holland boven het IJ met staande mast de overkluisde sluisen in de zee- en IJdijken passeren.

Keur 45 had zijn betekenis verloren:

- Niemand mocht walvisbaarden aan de huizen of werven schoonmaken dan alleen aan de traankokerij.
- En keur 46: Niemand zal doen stellen enige traan- of pruthuizen of ketels tot het koken van Groenlandse traan dan met consent van het gerecht. Daar is in en na de Franse tijd ook niet meer om gevraagd.

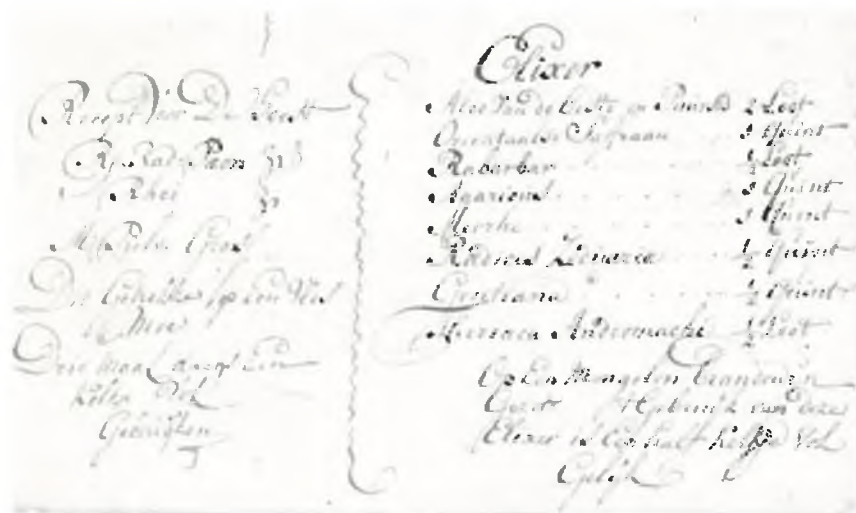
Tussen 1670 en 1770 voeren 3 à 4 schepen jaarlijks uit naar Groenland ter walvisvangst. 1701 was een topjaar voor Oostzaan met 35 gevangen walvissen.

Ter vergelijking: Zaandam ving er in dat jaar 334½, Westzaan 60, Koog 35, Zaanwijk, Wormerveer en zelfs Knollendam voegden er nog enige tientallen aan toe. 1726 en 1766 waren zeer slechte jaren, toen wel schepen uitvoeren maar geen vangst mee terug namen. Naar Straat David was de reis onvoordelig. In 1732 brachten 3 schepen uit Oostzaan geen vangst mee naar huis en in 1766 kwam één schip maar met een halve walvis terug. 1773 was met een buit van 22 stuks weer een gunstig jaar.

Het grasgewas van de Hoge Zeedijk

Als een groene draad loopt het geschil hierover door het archief. Het geschil tussen kerk en banne, later polder, wie het recht van verpachting had. Het ging indertijd om een bedrag van f1000 per jaar, dus niet gering (1646), later daalde opbrengst tot een derde en minder. 'Het komt ons toe', zei de kerk, 'voor onze armen'. Sedert eeuwen is dit het geval. Niemand heugt het meer en beschreven staat het ook niet, maar in elk geval hebben wij vanaf 1646 onafgebroken de pachtgelden gebruikt. Zelfs in de rampjaren 1665, 1669 en 1675, toen eenmaal 2 burgemeesters wegens onmacht te betalen in Monnickendam werden gegijzeld, zijn deze pachtrechten niet opgezegd. Ze zijn dus eeuwigdurend. 'Nee', zei de polder steeds weer, nog in 1825, 'daar is geen enkel bewijs voor, als wij grondbelasting voor de dijk moeten betalen, dan komt die voor rekening van de kerk'. Gedeputeerde staten bemiddelden bij het vinden van een oplossing, waarbij de kerk een tegemoetkoming ontving van f466,12⁵, later f475,62⁵.

Telkens weer duikt dit conflict op en als we het polderbestuur nu vragen of dit conflict nog bestaat of in de herinnering leeft, vertelt men ons: Ten aanzien van de aanspraken in Oostzaan: die zijn nu afgekocht, maar Zaanstad, tredend in de rechten van Oostzaandam en Zaanstad, ontvangt nog jaarlijks f300. Om precies te zijn f303,06.

Twee recepten

In 1652 gaf de hoge overheid in Den Haag de banne toestemming een 'kloeke dienaar van de justitie' aan te stellen, 'tot weringe en voorkominge van moedwille van bedelaars en kwaaddoeners'. Onder die notitie staan 2 recepten.

In een oud resolutieboek verschijnen onder een mededeling dat een diender moet worden aangesteld om rondzwerfend volk te keren ineens twee recepten...

Apothekers uit onze tijd zeggen er dit van:

Radix paloniae is een tuinpioen, gebruikt tegen haemorrhoiden.

Rheum is rabarber wortel, een oud middel tegen maag- en darmaandoeningen.

Aloë is ingedikt sap van verschillende aloë-soorten, bekend als laxerend middel.

Saffraan, de afzonderlijke stempels van de bloem worden gebruikt als gele kleurstof en voor de aroma.

Rabarber, zie bij rheum.

Agaricus is een paddestoel, waarschijnlijk de lorkenzwam, gebruikt tegen nachtzweet bij toring.

Mirre is een zeer oud en algemeen middel als mondwater.

Radix gentianae is bitterwortel, die eerst zoet en later zeer bitter smaakt.

Theriaca andromachi is een mengsel van soms wel 64 geneesmiddelen, bekend medicijn tegen steken of beten van giftige dieren.

Brand!

Altijd al onderwerp van angst en maatregelen, stellig in dit land van houten huizen en molens. Brand aan de Zaan, molens in brand. Vele zijn genoemd in de boeken van de heerlijkheid waarin de jaarlijkse opbrengsten van de 'erfpacht' staan opgetekend.

Hier zijn er enkele:

'de Arend', zaagmolen, in 1771 door brand vernield

'de Leeuwerik', oliemolen, in 1772

'de Leeuw met den uyl', pelmolen, in 1783

'de jonge Dekker', pelmolen in 1784

'de Posthoorn', pelmolen in 1791

'de Passer', oliemolen in 1801

Twee van de 3 watermolens gingen in vlammen op. Eén in 1804 en één in 1878. Al vroeg in de geschiedenis staan de brandmeesters genoteerd, voor elk dorp één. Ook voor anderen was er opkomstplicht, want toen in 1789 de Hoge Zeedijk met manschappen, uitgerust met snaphanen, bewaakt moest worden, luidde een artikel van het reglement: 'dat bij onverhoopte brand, de ter wacht zijnde manschappen, van de dienst der brandspuit ontslagen en van de boeten in dit opzicht bevrijd blijve'. Van andere bepalingen weten we niets. Wel dat bruggen zo en zo breed moesten zijn om de brandspuit te kunnen laten passeren. En van brandemmers kennen wij het bestaan, omdat de vrouw van Dirk Harmsz, zoals reeds gemeld, er één geleezd heeft over de hoofden van het schouwdrijvende polderbestuur. Dat was in 1788.

Onderstaande penning is uit later tijd.

Een brandweerpennig uit de vorige eeuw. Brand was een van de rampen die ieder kon overkomen. Maatregelen tot voorkoming ervan, tot beperking in geval van brand en dekking van de financiële risico's komen we in vele eeuwen tegen.

- Wegens brandgevaar was het streng verboden 'voetzoekers te werpen, schieten met of aansteken van buskruit of andere lichtvattende brandbare stoffen'. Evenmin was verkoop toegestaan. De boete was standaardtarief; 42 Kennemer schellingen.
- 1786. We lezen 'dat niemand tabak zal mogen roken noch met een brandende pijp langs Oostzanen noch Oostzaandam op 's Herenwegen, paden of Kaddegat mogen gaan, het zij bij dag of nacht'. Boete 50 stuiver ten behoeve van de schout. Ieder mag bekeuren en de helft van de boete genieten.

- 1731: In de banne mag geen riet of stro als dakbedekking worden gebruikt, wel pannen.

- 1721. Geen vuur aan te leggen in hutten, hooibergen en schuren. Het warmen van pek of teer was verboden, behalve op scheepstimmerwerven en bij anderen die voor hun werk deze materialen nodig hadden.

- Het gebruik van stenen 'vuisters' was alleen op goede afstand van de huizen toegestaan. Bij vriezend weer moeten bij huizen en schepen bijten worden gehakt.
- In de veerschuit op Amsterdam mag alleen in het vooronder en voorste vak worden gerookt. Verder alleen met consent van medereizigers of de schipper en zijn knechts.
- Er mogen geen ovens of haarden worden gebouwd op turven of andere brandbare stoffen. En het roken van spek mag alleen in het veld gebeuren. In stenen gebouwtjes met ijzeren 'deysens'. Dit gold niet voor burgers die voor eigen gebruik wel spek in hun schoorsteen konden laten drogen.

De donkere tijden in het begin van de 80-jarige oorlog werd verlicht door het in brandsteken van de Oostzaner kerk. Die brand leeft nog voort in het rijmpje:

'Anno 1573, verbrande deeze kerk, dit wel onthoudt ; Anno 1601, ten deel, in het jaar 1630, in het geheel, Ter eeren Godts wederom opgebouwt.'

Ongetwijfeld zijn er in die tijd van de toepassing van de tactiek van de verschroide aarde de vreeslijkste dingen gebeurd die door de grote afstand in tijd en gebrek aan betrouwbare gegevens geen herinnering achterlieten. De brandweer in Oostzaandam en Oostzaan is nu op moderne leest geschoeid en uitgerust, en ieder kan zich door verzekering tegen financiële gevolgen van brand dekken. Onderlinge verzekerings-maatschappijtjes, waarbij het risico en de gevolgen van brand in molens, bakkerijen en dergelijke werden verdeeld, zijn al heel oud en hebben in de Zaanstreek zegenrijk gewerkt.

Het eeuwige modderen

Wie polder zegt, zegt beugelen, baggeren, modderen, moddertrekken of diepen. Het was nodig voor het vaarbaar houden van de waterwegen, nodig ook voor de afwatering òf het land verwordt tot één groot moeras. Daarbij komt nog het halmoeren of heinen, dit is het afsteken en op de wal halen van de slootkant om de sloten op breedte te houden. Het is een eeuwigdurende zorg

voor ingelanden en polderbestuur beide, vastgesteld in oude keuren, gecontroleerd door de vastgestelde schouw beboet bij het in gebreke blijven.

In 1792 klagen de fabrikanten of moleneigenaren dat zij last hebben van het dichtraken van de sloten, en dat de aan- en afvoer van hun materiaal en produkten gevaar loopt. Er zal een betalingsregeling gevonden moeten worden waar ieder belanghebbende aan mee moet doen. Ook de turf-schippers en de marktschippers. Er zullen 6 schuiten modder uit elke morgen land uit de naastgelegen sloot of halmoer worden getrokken.

Er is nog sprake geweest van een moddermolen, niet alleen wat de Oostzoner polder betreft, maar ook elders en vooral in Amsterdam. Met het paard als enige energiebron is het bij plannenmaken gebleven. Waar het niet bij bleef waren de klachten. Klachten van de boeren die zich te zwaar belast voelden bij het betalen van diepgeld. Een protest daartegen – actiegroepen zijn geen heden-daags verschijnsel – ligt nog in het archief.

Hoe is de situatie nu?

Nu is de situatie zo dat alleen de halmoerschouw nog wordt gedreven. In oktober. Nog steeds zijn de ingelanden verplicht de slootkanten recht te houden en op te halen. Zo nodig volgt na 2 weken een herschouw, die ook weer wordt uitgevoerd door een heemraad, de opzichter en de 'roeier', al is de roerriem inmiddels door een motor vervangen. Boetes worden niet meer opgelegd, overleg heeft de plaats in genomen. Het op diepte houden van de sloten en andere waterwegen laat het polderbestuur uitvoeren. Sinds circa 1950 gaat dit mechanisch en niet meer met de beugel; mechanisatie brengt schaalvergroting met zich mee. Aanvankelijk heeft men de betrokken landeigenaren de hele en later de halve kosten willen laten betalen, tot men, ter voorkoming van allerlei rompslomp, tenslotte besloot de werkzaamheden op de algemene polderlasten te laten drukken. Alleen het spreiden van de specie over het land, dat doet de polder niet. Dit brengt ons bij de polder en het polderbestuur in deze tijd. Veel veranderde in de bestuursvorm, in de gestelde en aanvaarde taken maar in wezen bleef het doel van alles hetzelfde, namelijk te zorgen dat 'de voeten droog blijven', dat het waterpeil voor wonen en werken voor de boer en voor de burger op een aanvaardbare hoogte blijft. Daarvoor was en is in dit beneden de zeespiegel gelegen land nodig:

- het onderhoud en op hoogte houden van de omringende dijken;
- het onderhouden van de noodzakelijke spuinrichtingen en werktuigen;

KEURE.

DIJKGRAAF en HEEMRADEN der Banne OOSTZAAN en OOSTZAANDAM, hebben, opgrond van het bepaalde bij Art. 17. der geapprobeerde Keure dezer Banne vastgesteld, dat:

Alle Slooten en Halmoers in deze Banne gelegen, behoorlijk en wel zullen moeten opgeklaard worden, voor den 7^{den} September eerstkomende, en dat ieder Halmoer niet minder dan 1 $\frac{3}{4}$ El wijd, en 7 Palm beneden het Zomerpeil diep zal mogen zijn.

De boetes, door de nalatigen te verbeuren, bedragen:

bij de 1^e. Schouwing *f* 0, 25 Cent.

» » 2^e. ————— » 1, 50 —

» » 3^e. ————— » 2, 50 — voor ieder perceel onverminderd de verplichting tot het in order brengen van het geheel verzuimde of slechts gedeeltelijk voltooide werk.

Na den afloop van iedere Schouwing zal door middel van aanplakking, op de daar voor bestemde plaatsen, de namen der nalatigen worden kenbaar gemaakt, terwijl binnen 8 dagen na deze aanplakking de geincurreerde boeten in handen van den Dijkgraaf moeten worden voldaan.

Aldus gedaan te ZAANDAM den 2^{den} Augustus 1837.

Dijkgraaf en Heemraden voornoemd,

en in derzelver naam,

A. LATENSTEIN,

Dijkgraaf.

J. PRINS,

Secretaris.

Te Zaandam, bij G. Dekker Cz. en K. T. van Spanjen Koppenol, Stads-Drukkers.

• het blijvend op diepte houden van de inliggende waterwegen.

• Daar kwamen nog werkzaamheden bij voor wegen, sluisen, bruggen.

Kijken wij nog even terug in de geschiedenis van de polder, dan zien wij dat en de overheid zich af en toe liet voorlichten over die taken en de stand van zaken, en de banne zelf, zoals gebruikelijk, zich meldde met een overzicht. Dit ter ondersteuning van verzoeken ter vermindering van lasten, om financiële steun en in elk geval om duidelijk te maken hoezeer de landman gebukt ging onder de vele, vele financiële verplichtingen.

Het op breedte en diepte houden van de sloten en andere wateren is een jaarlijks terugkerende strijd geweest voor alle betrokkenen.

De polder is 2700 ha groot, waarvan 550 ha water. Alleen per boot is 800 ha te bereiken. Veel landerijen hebben onderbemaling. Het poldergemaal slaat jaarlijks circa 10 miljoen m³ water uit. Toch wordt via de Wormerringvaart water ingelaten, om een tekort aan te vullen in tijden van droogte en voor de gewenste doorspoeling. Nodig in een gebied waarvan éénderde is verstedelijkt! Per 'keur' worden de rechten en plichten van ingelanden en bestuur geregeld.

De zeedijk staat onder toezicht van het hoogheemraadschap van Noordhollands Noorderkwartier. De Schinkeldijk wordt sedert 1832 door Zaandam, nu Zaanstad, onderhouden. Maar de polder heeft vanwege de waterkerende taak van de Schinkeldijk nog een recht en de plicht van schouw. De polder draagt per jaar f455 in de kosten bij. De kern, het peilbeheer, is gebleven. Vandaar nog de zorg voor de 'binnenbanse wateren', de zorg voor het gemaal en het bijbehorende sluisje voor de Hanepadsluis en de Otterbos-inlaat. De aloude vergoedingen zijn juist in de laatste jaren afgekocht of op andere wijze vereffend. De Wijde Wormer betaalde tot voor kort nog een vergoeding voor schade en verlies aan land dat werd veroorzaakt toen men het inbraakgat in de ringdijk na de watersnood van 1825 heeft gedicht. Anderhalve

Nu heeft de polder de meeste baggerwerkzaamheden overgenomen en komen problemen over de schouw niet meer voor. Vroeger wel. Het kostte alles veel tijd, veel moeite, en gaf geruzie.

eeuw lang is er f200 voor betaald, maar de schuld is nu vereffend met de dienst van het verlenen van watertransport via de afgedamde ringvaart naar de Otterbos-inlaat. De Halerbroekpolder betaalde voor gebruikte diensten in 1836 nog f400 per jaar, in 1862 verlaagd tot f300. Nu, sedert 1971, beschouwt men de schuld als vereffend. En de bijdrage aan de Hondsbosse? Volgens het principe 'wie water deert, die water keert', betaalde een groot deel van Holland boven het IJ mee aan het dijkonderhoud in het noorden. In wezen doet men dit nog, de omslagplichtigen, door hun bijdrage aan het hoogheemraadschap Noordhollands Noorderkwartier, maar de polder zelf is vanaf 1 januari 1971 van betaling vrijgesteld. Het stukje Purmerland tussen de Wijde Wormer en het Twiske, was voor de banne een kleine bron van inkomsten en een grote bron van onenigheid. Vanwege afwateringswerkzaamheden betaalde Purmerland f115 per jaar voor een totaal van 100 deimt of mat land, dat is 57 ha. Later staat f55 genoteerd als bijdrage. Ook enig land achter het Twiske viel er onder. En nu? Bij aanleg van de Twiskepolder is de jaarlijkse betaling vervallen. In 1864 was er nog sprake van een kleine bijdrage aan de beheerders van de Sint Aagtdijk bij Beverwijk, sedert de doorbraak daar van 1717. Dit gold voor 108 mat land en bedroeg nog geen kwartje per jaar. Nu is dit een sedert lang vergeten post, net als die aan Uitwaterende Sluizen voor het beheer van de overgedragen Kleine Sluis in de Dam te Zaandam: f57,50 per jaar. De sluis is allang gesloopt, de bijdrage vervallen en daarmee het oude recht van voorschutting voor de schepen.

Een opvallend verschil met vroeger en nu is het gemak waarmee in onze dagen oude rechten of zomen wil overeenkomsten worden losgelaten. Nog in de vorige eeuw beriep men zich met goed gevolg op uitspraken van Maximiliaan van Oostenrijk en van Keizer Karel v. Men kan veel verwaarlozen, maar dijken nooit of de straf volgt onverbiddelijk. Slechte tijden door economische neergang, door de veepest, door het 'woeden van de paalworm', dijkdoorbraken en stormschade ten spijt. Slechte tijden zijn er vele geweest, meer en langer van duur dan de jaren van voorspoed. Altijd hebben de waterschappen en ook de polder Oostzaan het werk verricht zonder vertoon naar buiten, zonder op felle wijze acties of tegen-acties te voeren, doch wel met een houding van afwachten tot de tijden zouden veranderen zoals in het verleden niet zonder succes vele malen gebeurde.

Dit keer echter staan er veranderingen te wachten waarbij die tijd niet meer gegeven is. Recreatieprojecten, stads- en dorpsuitbreidingen, natuur- en landschapsbescherming, watervervuiling, wegen-

KENNISGEVING.

Aan *M. Rep* wonende te Oostzaan,

dat hij de 1^e. Schouwing over de Dieping van de Gouwsloot aldaar, op den 3 Junij 1830, van wegen Dijkgraaf en Heemraden der Banne Oostzaan en Oostzaandam gedaan, is bevonden dat *drie* voor zijn verantwoordelijkheid gelegen Perceel₃ niet was gediept.

Dat daarover de 2^e. Schouw zal worden gedaan op den 10^e. Junij aanstaande, en de boete voor de nalatigheid, bij de 1^e. Schouw ten bedragen van *veertig schelling* zal worden afgehaald. Zaandam 4 Junij 1830.

Namens Dijkgraaf en Heemraden voorn:

J. P R I N S,
Adjunct Secretaris.

aanleg, alle vragen aandacht waar vroeger nauwelijks een probleem was of als zodanig werd gezien.

De polder heeft steeds meegewerkt toen:

- het IJ werd ingepolderd;
- de spoorlijn Zaandam-Purmerend werd aangelegd;
- Amsterdam met behoefte aan nicuwe woonwijken opdrong en Zaandam hetzelfde deed.
- tunnelbouw en de aanleg van de Rijksweg 8 vele hectares land en water vorderden;
- het recreatiegebied het Twiske gestalte kreeg;
- enz., enz.

Nu is schaalvergroting het antwoord dat van de kant van Rijk en de Provincie met kracht naar voren wordt gebracht: de waterschappen moeten zich verenigen tot grote eenheden. Soms wordt dit vrijwillig aanvaard, soms met bezwaard gemoed ondergaan, soms met verzet en bange voor-gevoelens. Gevoelens dat de afstand tussen bestuurders en bestuurden te groot zal worden. Vrees dat met de kosten de omslag per ha te zeer zal stijgen. Met name zijn in de laaggelegen oude landen de beheerskosten zeer hoog en de opbrengsten ondanks lange werktijden gering. De vrees bestaat dat de kinderen het werk op de boerderij onder de gewijzigde omstandigheden

Bezwaarden tegen maatregelen van het polderbestuur, het diepen van de vaarwegen betreffende, begonnen zich in de vorige eeuw al meer te roeren en te uiten. Hier volgen de namen van een actiegroep uit 1820; namen, waarvan vele nog bij de huidige bevolking voorkomen.

Jeunis Schuit
D. W. Jan Kalf
Zitken Hottentot
Jan Pronk
Jan de gooyer
Simon de graaf
Pietrus Kuypers
Jan de beer
Adert de graaf
Jacob Keyser
Klaas Inraast
Gerrit De Meij
Abendrik Buijman
Karmen Verlagen
Nieuw Jans
Jan Mies Hakker
Gerrit Kraay

Birk Taams
Klaas de doot
Hr. Taams A. Perorder
De W. Duens A. Taams &
De W. Duens K. Traaij
Jacob Pronk
Klaas Kuypers
Cornelis de Vries
Dirk Hottentot
Jon. Rehelbrede
Klaas Schipper
D. d. Jan Klocker
Simon Dinker Taams
Pietrus Rep
Jan Roort
J. de Ridder
Klaas de lange
Willem Boeker J.

PUBLICATIE.

DIJKGRAAF en HEEMRAADEN der Banne OOSTZAAN, zederd lange tyd ondervonden hebbende dat de Slooten en Vaarten in dezen Banne zeer Vervuild, ja zelfs zommige onbevaarbaar zyn, hebben met voorkennis van zyn Exellentie den Heere Staatsraad Gouverneur van Noord-Holland, in dato 8 Augustus 1816, deze navolgende Belasting opgemaakt, dat Jaarlyks van ieder Houtzaag-Molcn zal betaald worden:

Als van de Bovenkruyers	Ieder f 8: -
— — — Paltsrokken	— 6: -
— — — Olymolens	— 8: -
— — — Pelmolens	— 8: -
— — — Koornmolens	— 8: -
— — — Loodwit en Verw molens	— 4: -
— — — Mosterdmolens	— 2: -
— — — Volmolens	— 2: -
— — — Lynbaanen	— 6: -
— — — Lymmakery	— 6: -
— — het Pruthuis	— 2: -
— — de Styf selhuizen.	— 6: -
— — — Pakhuizen	— 3: -

En van ieder Mad Binnen-Land 7 Stuivers.

Dat wyders de Schippers die met Turf-vaaren, en dezelve binnen dezen Banne losfen, ieder Jaarlyks zullen moeten betalen Drie Gulden; — als mede alle anderen van buiten inkomende Vaartuigen Jaarlyks Drie Gulden, en de ordinaire Damfchuiten van 10 tot 14 Lasten ééne Gulden, en boven de 14 Lasten Dertig Stuivers.

Deze belasting zal een aanvang nemen met den Jare 1817, en zoo lange gecontinueerd worden, tot dat men na genoeg geflaagd is, in het diepen en bevaarbaar-maken van alle Slooten en Dwarswaters.

Met de te doene Moddering en Dieping zal een aanvang worden gemaakt met de Hanepadfluisflood, als de noodzaakelykfte, uit hoofde der menigvuldige doorvaart, en dan vooraan zuid- en noordwaards, alle Veerslooten en Dwarswaters; — En de Eigenaars der Landerijen zullen moeten toefaan dat de Modder op de naastbygelegen Landen wordt gebragt, ten einde voortekomen de kosten van vervoering der modder, en mitsdien 't bedoelde getal van Negen Duizend Schuiten-Modder 's Jaarlyks kan worden getrokken.

Aldus Befloten in onze Vergadering den 21^e December 1816, en gepubliceerd en geaffigeert den 28^e December 1816.

Mij Prefent

W^m. SOMMELIJN,
Secretaris,

Te Zaandam, by JAN JUKKERS DE ROODE, Boekdrukker by den Dam.

niet willen overnemen en de continuïteit van het beheer gevaar loopt; de vrees die allen moeten delen die oog hebben voor dit bij uitstek Hollandse landschap. Zij die voor het behoud pleiten moeten weten dat de agrariër daarbij niet gemist kan worden. Geen overheid, geen stichting of vereniging kan die taak lijkt het overnemen, dus de zorg voor het land en voor het water, dat in zijn geheel een cultuurlandschap is, waarbij de natuur zich volledig heeft aangepast.

Veranderingen, als het niet op tijd greppelen, het niet met zorg behandelen van de rietschoten, doet het milieu wijzigingen ondergaan die de vogelstand zowel als de flora sterk beïnvloeden. Dan is er verder het gebruik van kunstmest en van insecticiden, het vroege maaïen, het gebruik van machines. Pogingen door schaalvergroting een redelijk inkomen veilig te stellen, doen de rest. De polder Oostzaan, van ouds een deel van Kennemerland en toch ook weer een deel van Waterland, staat op de grens van bestuurlijke veranderingen.

- zelfstandig blijven?
- als afdeling opgaan in het Lange Rond, dit is een nieuw gevormd groot waterschap ten westen en ten noorden van de Zaan?
- als afdeling deel gaan uitmaken van een nieuw te vormen groot waterschap?
- of hier bestuurlijk geheel in te worden opgenomen?

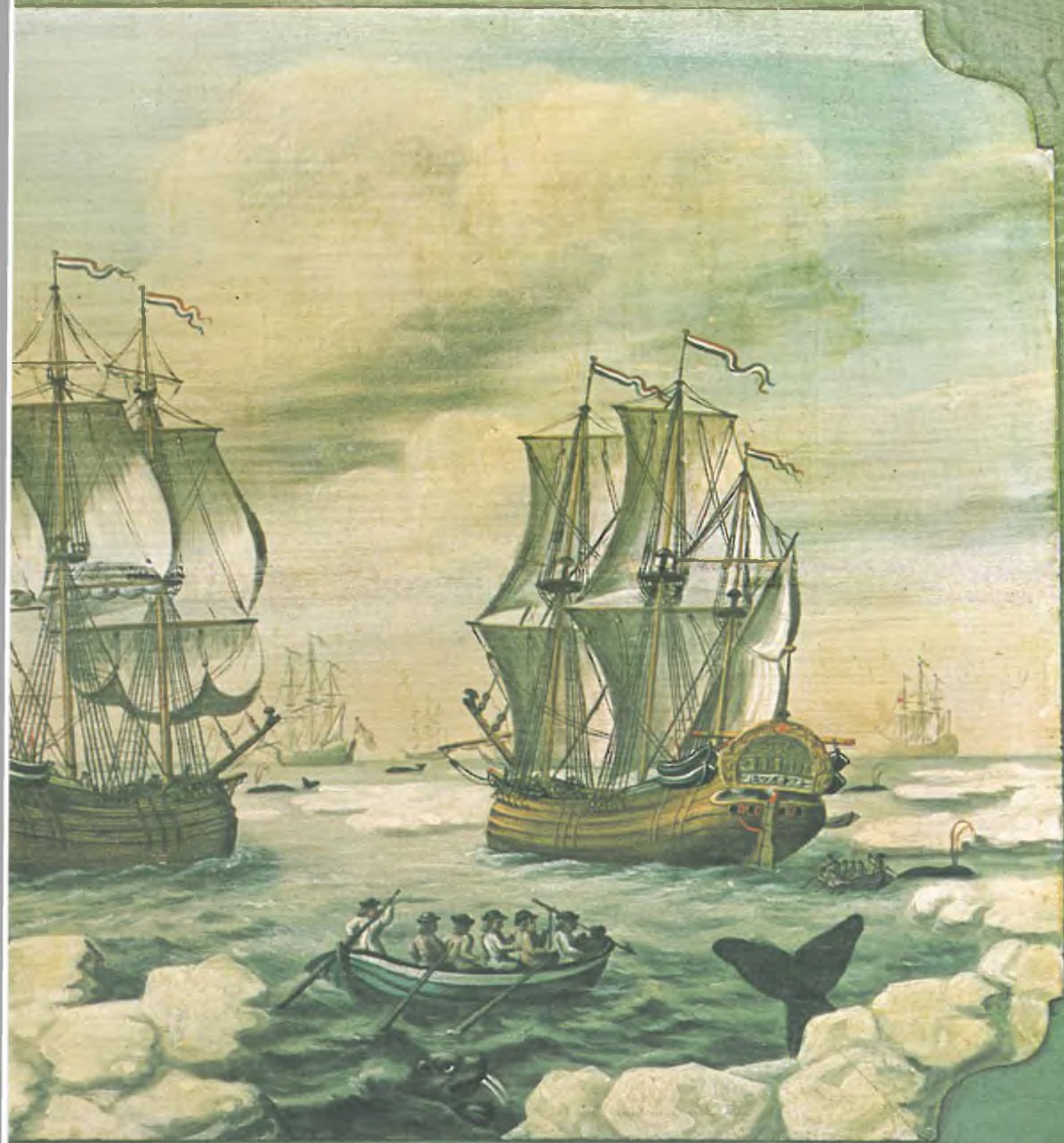
De provinciale staten van Noord-Holland hebben in die zin in 1078 een beslissing genomen, in te gaan op 1 januari 1980.

21 gereglementeerde waterschappen zullen dan worden samengevoegd tot één nieuw groot waterschap 'de Waterlanden'. Dit zal de oude taken met vele nieuwe problemen in de toekomst aan moeten pakken. Eén en ander is niet zonder protest gegaan en ook nu nog zijn er vele bezwaren en bezwaarden, met de polder Oostzaan voorop, ten aanzien van de nieuwe gang van zaken. In de werkgroep 'Waterschapsbelang' is daarvoor veel strijd gevoerd. De vrees was dat de afstand tot het nieuwe bestuur te groot zou worden, de nieuwe omslag ondragelijk hoog, het meebetalen aan andermans wegen onredelijk en de inspraak-procedure onvoldoende.

Veel is in de laatste decennia veranderd. Nog bestuurt de polder zichzelf, een bestuur dat nu de schakel is tussen hen die voorgingen en hen die de nieuwe situatie zullen volgen.

De handtekeningen, namen en functies van dit huidige polderbestuur vindt u op bladzijden 208 en 209.

Oostzaners en hun betrekkingen met het buitenland

Jaren lang heeft de vraag ‘Hoe kwam het dat er nu juist in Oostzaan in de 16de en 17de eeuw al zoveel kooplieden betrokken waren bij de handel met het buitenland?’ me geïntrigeerd. Kwam het door de ligging van Oostzaan? Hoe is het begonnen? Oostzaan had reeds in vroege tijden sterkere banden met Amsterdam dan de andere Zaan-gemeenten. Een deel van het Oostzaanse landbezit was in Amsterdamse handen. Het Amsterdamse Karthuizerklooster bij voorbeeld had langs de Weerpadslot grote stukken land verworven door schenking en aankoop. Van de 1320 morgen land in Oostzaan blijkt in 1514 slechts 900 morgen (dat is 68 procent van het land) eigendom te zijn van de Oostzaners zelf. Bovendien was de grond in Oostzaan van slechte kwaliteit. In 1562 zegt men in Oostzaan in een informatie over de tiende penning: ‘Ons lant is het allersnootste dat onder den Hontbossche gelegen is’. Dit werd bevestigd door de Edammer landmeter Symon Mieuws, die de landen van de Hontbosse zeekering en duinen in Petten gemeten had. Hij noemde het agrarisch gebruik van de landen beperkt en vond, dat de landen tussen de Oostzanerweg en het Twiske ‘slecht gedolven’ waren en bestonden uit ‘saft darige gront’ met diepe sloten. Het ‘ackerlant tot de veenen’ was te smal. Het was moeilijk om er vee te weiden. Als de koeien daar in de sloten vielen, liepen zij groot risico te verdrinken. De Oostzaner boer moest hard werken voor een karig inkomen. Ook al konden de melk en boter in het zeer nabij gelegen Amsterdam verkocht worden.

De tijd van de troebelen (1568–1580) bracht voor geheel Waterland moeilijke economische omstandigheden. Dit heeft ook voor Oostzaan gegolden, waar de belangrijke blekerijen nog enige werkgelegenheid boden. Het was een gunstige factor dat Oostzaan dicht lag bij de zich uitbreidende handelsstad Amsterdam. Veel Oostzaners konden er werk vinden in de scheepvaart. Het is bekend dat er toen al veel Oostzaners als schipper op de Oostzee gevaren hebben. Deze

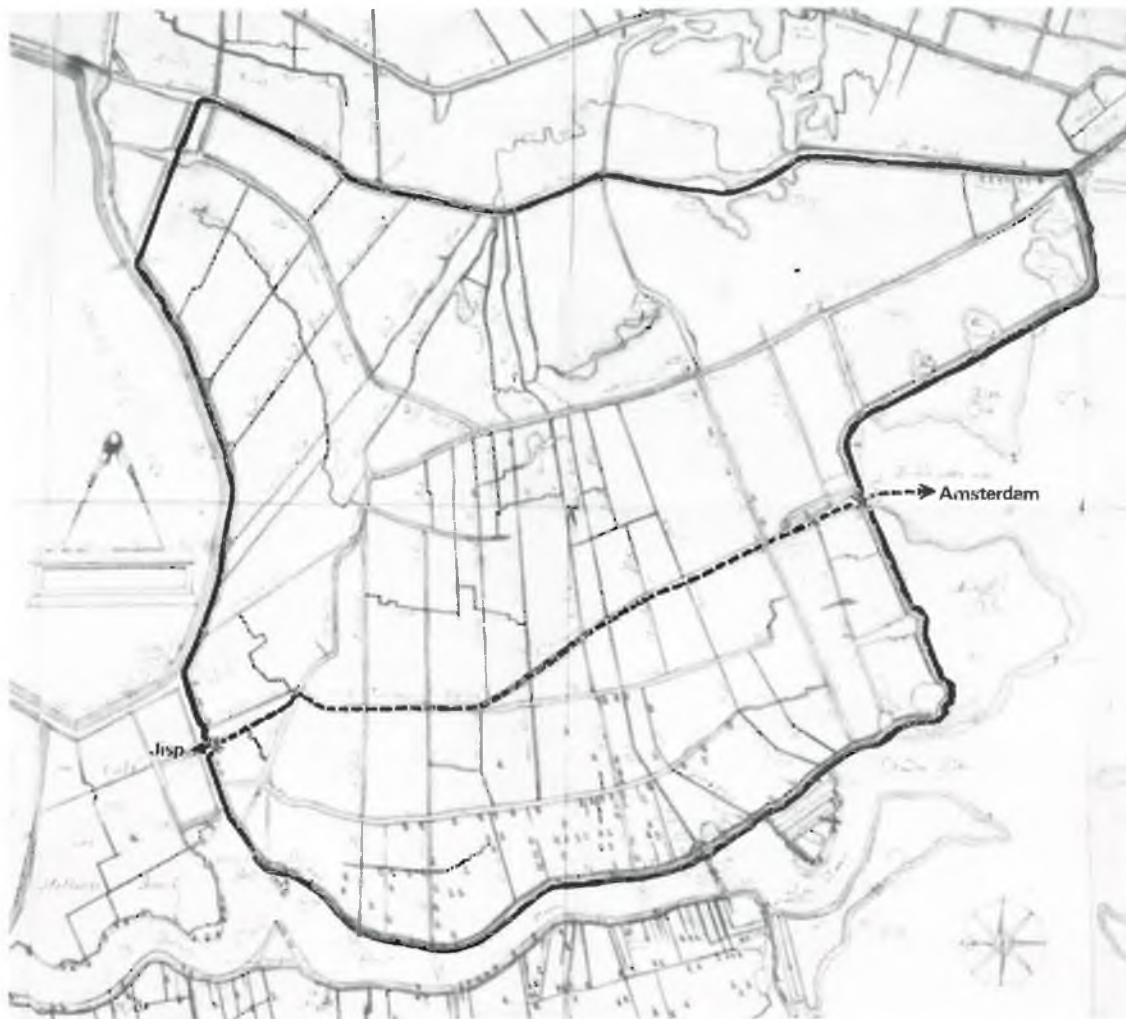
schippers handelden vaak voor eigen rekening en betrokken soms ook andere dorpsgenoten bij hun handel. Aan boord van de kleine schepen van hooguit honderd ton, die naar Scandinavië, Engeland, Frankrijk en Spanje zeilden, waren veel Oostzaanse bemanningsleden. Aan het einde van de 16de en in de 17de eeuw werden de schepen groter en had men meer geld nodig. Het gebrek aan kapitaal is toen opgevangen door de ontwikkeling van de partenrederij.

In de binnenscheepvaart raakten de Oostzaners betrokken bij de ventjagerij. Bij deze vaart deed het binnenschip verschillende plaatsen aan en bood de ingeladen goederen daar te koop aan.

Schotskoopman

Evenals het geval was bij de ventjagerij in het binnenland hebben soms ook de schippers in de Oostzee en Noorwegen van de ene haven naar een andere gezeild om hun goederen te laden en te lossen. Soms voer er een koopman mee met het schip. Dan nam de schipper vaak een minder dominerende positie in. Als hun goederen verkocht waren, gingen deze kooplieden vaak als passagier mee met een ander schip. Zij kochten dan elders weer nieuwe goederen in. In de meeste havens werd bekend gemaakt of een schip, dat voor een rederij voer, passagiers of stukgoederen voor anderen kon meenemen. Ook op de thuisreis werden vaak goederen van anderen vervoerd. Men conditioneerde dan vooraf over de te betalen vracht.

Deze kooplieden werden soms ‘schotskoopman’ genoemd. Waarschijnlijk zijn de Schotten met hun betrekkelijk kleine schepen, het eerst begonnen met deze manier van handel drijven. Later werd de term ‘schotskoopman’ gebruikt voor alle kooplieden, die zo zaken dreven en het had niets te maken met de herkomstplaats van deze kooplieden. In de Noorse tolregisters komen schotskooplieden voor onder de benaming

Een oude route van Wormer en Jisp naar Amsterdam liep voorheen door de Oostzaner polder langs de Watering; er in via het Doodsluisje, eruit bij het Bardegat. Tot het IJwater te ondiep werd en in 1714 de Hanepadsluis werd gebouwd. De Zaan was met al zijn bochten en dichte bebouwing natuurlijk minder geschikt dan de brede Watering in het open veld.

‘Holländischer Schotsern’ of ‘Sutlern’. Deze ‘Sutlern’ waren afkomstig uit Noord-Holland en Friesland.

In de notariële akten in het Amsterdamse Gemeentearchief worden namen genoemd van schotskooplieden uit Oostzaan. Zo vermeldt een akte van 1613: Jan Pietersz en Jan Symonsz ‘schotskoopman in Oostzaan’ en Jan Dircxsz ‘schotskoopman van Amsterdam’.

In een verklaring van december 1617 zeggen Adriaen Gerrits, 32 jaar, en Pieter Hendricx, 21 jaar, beiden ‘schotse kooplieden in Oostzaan’, dat zij bij het uitzeilen van Riga aan de grond geraakt zijn met het schip van een schipper uit Leek.

Uit een akte van 1665 leren we, dat de 33-jarige Claes Jacobsz Schaft ‘schotskoopman van Oostzaan’ in 1661 een contract van negotie gesloten had met zijn drie broers Dirck Jacobsz

Schout, Pieter Jacobsz en Teunis Jacobsz, waarbij ook zijn oom Cornelis Teunisz en verder nog Dirck Aertsz, van Oostzaan, betrokken waren. De broers Dirk en Teunis waren toen naar Stockholm gegaan, waar Dirck Aerts hun voor een waarde van f12000 aan goederen gezonden had. Na deze goederen verkocht te hebben, hadden zij retourgoederen gekocht voor de ontvangen penningen. De vier broers en oom hadden ieder voor een achtste part deelgenomen aan deze handel. In 1665 zullen Schaft en Pieter Jacobsz naar Norrköping gaan voor deze compagnie. Hun oom zal hun daar f6000 in koopmanschappen zenden en uit de opbrengst daarvan zullen weer retourgoederen gekocht worden. Dit maal zal Schaft in deze handel deelnemen voor een derde part. Schout, Dirck Aertsz en Cornelis Teunisz ieder voor een zesde part en Pieter Jacobsz en Teunis Jacobsz ieder voor een twaalfde part.

Er kwamen veel Noordhollanders in de druk bezochte Oostzeehavens. Hun schepen keerden meestal terug naar Amsterdam. De bevrachter liet vaak een clause in het bevrachtingscontract opnemen, die toestond dat de schipper ook goederen voor anderen kon laden op de terugreis, indien het schip niet volgeladen was. Het betrof dan meestal stukgoederen. De eigenaar van deze goederen betaalde een overeengekomen vrachtprijs aan de bevrachter van het schip in Amsterdam.

Naar mijn mening moeten de later in dit artikel genoemde Oostzaanse kooplieden uit deze kringen gekomen zijn. Het centrum van hun handel lag in de Oostzee. Evenals hun collega's uit Broek in Waterland waren de Oostzaanse kooplieden 'forens-kooplieden'. Zij bezochten regelmatig de Amsterdamse beurs, het trefpunt van kooplieden, makelaars en schippers. Amsterdam werd in die tijd het centrum van het West-Europees handelsverkeer.

De gegevens voor dit onderzoek zijn geput uit de Amsterdamse notariële archieven van de 17de eeuw. Het was toen gewoonte dat veel bevrachtingscontracten voor een notaris werden gepasseerd, ofschoon dit niet verplicht was. Daar een onderzoek in deze archieven zeer tijdrovend was, heb ik mij moeten beperken tot de eerste helft van de 17de eeuw. De tweede helft van deze eeuw kon nog niet voldoende bewerkt worden. Bovendien moeten wij ons ervan bewust zijn, dat er ook veel bevrachtungen hebben plaats gevonden, zonder dat er vooraf een bevrachtingscontract

notarieel werd vastgelegd. Natuurlijk werden er ook geen bevrachtingscontracten gemaakt indien rederijen voor eigen rekening voeren. Ook hier was de schipper vaak een medereeder van het schip. Ik meen dat er vooral bij de vaart naar de Oostzee veel schepen bevracht moeten zijn, zonder dat hiervoor een bevrachtingscontract voor een notaris gepasseerd is.

Voorlopig konden 537 bevrachtingscontracten van zeevarende schepen van Oostzaanse kooplieden achterhaald worden, namelijk 123 contracten uit de periode 1598-1625, 287 voor de jaren 1626-1650 en 127 voor 1651-1698.

De bevrachtingscontracten geven zowel de naam en de herkomstplaats van de huurder of bevrachter van het schip als van de schipper of verhuurder. Zij noemen ook de naam van het schip en het laadvermogen. Helaas werd in deze periode slechts zelden iets medegedeeld over de grootte van de bemanning en over de bewapening van het schip. Wel worden de route van het schip en de vrachtprijs vermeld.

In de jaren 1621-1648 en ook tijdens de Engelse oorlogen (1652-1654 en 1672-1674) werd er meestal in konvooi gevaren. Men werd dan begeleid door oorlogsbodems van de Admiraliteit. Het kwam ook voor, dat men meevoer in een groep van bij voorbeeld 12 koopvaardij schepen, waarvan dan verschillende schepen bewapend waren. Men voer dan onder particulier admiraal schap. De kosten hiervan (er kon bij voorbeeld een schip verloren gaan) werden dan gedeeld door de rederijen van deze koopvaardij schepen.

Route

Het merendeel van de door Oostzaanse kooplieden bevrachte schepen blijkt ballastscheeps en in konvooi naar Frankrijk gevaren te hebben om daar het zout (soms wijn) te laden, dat naar de Oostzee gebracht werd. De schipper hoorde dan vaak in La Rochelle in welke zouthaven hij de volle zout-

lading moest innemen. Dit kon zijn Seudre, Brouage, Oléron of St. Marten (Ile de Ré). Soms Le Croissic of La Pouliguen. Daarna begon men aan de reis naar de Sont. In Helsingör had men vaste adressen van Nederlandse contactpersonen, waar de schipper dan vernam in welke haven hij moest lossen. De belangrijkste loshavens waren Danzig, Koningsbergen en Riga, maar Elbing, Stettin en Reval worden ook genoemd. Evenals Kopenhagen, Köbe en Zweedse havens. Zo waren Stockholm en Norrköping bekende havens voor de Oostzaanse kooplieden. Van deze plaatsen bestond de retourvracht vaak uit 'zware waren', als koper, ijzer of teer. Vaak traden factors of commiezen op als tussenpersoon. Indien er geen retourvracht was in de loshaven moest het schip naar een of meer andere havens verzeilen. Er werden 165 Oostzaanse bevrachtingen gevonden voor de route Amsterdam–Frankrijk–Oostzee–Amsterdam, waarvan 107 in de periode 1626–1650.

Een andere route was rechtstreeks van Amsterdam (ballastscheeps of met zout geladen) naar de boven genoemde Oostzeehavens en weer terug naar Amsterdam. Soms moest het zout dan gebracht worden naar Viborg en Abo (= Turku) in Finland en dan bestond de retourvracht uit pek of teer. Voor deze route zijn 59 bevrachtingen, waarvan 30 in de jaren 1626–1650.

De Oostzaanse kooplieden bevrachtten 83 schepen voor de reis Amsterdam–Zweden–Amsterdam, 20 in de jaren 1599–1625, 44 in 1626–1650 en 19 in 1651–1698.

Niet alleen uit Frankrijk werd zout gehaald, ook uit Setubal in Portugal. De vaart daarheen was gevaarlijker door de oorlogsomstandigheden en de kaperij. Er werden 67 bevrachtingen gevonden voor de route Amsterdam–Setubal–Zweden–Amsterdam, 29 tussen 1599–1625 en 37 tussen 1626–1650. Bovendien waren er 43 bevrachtingen Amsterdam–Setubal–Oostzee–Amsterdam, waarvan 20 tussen 1626–1650 en 17 tussen 1651–1698. Tenslotte zijn er nog 36 schepen bevracht voor de reis Amsterdam–Setubal–Amsterdam, 11 in de jaren 1626–1650 en 25 tussen 1651–1698.

De Oostzaanse kooplieden hebben natuurlijk ook schepen bevracht op andere routes, maar dit zijn te kleine getallen.

Vrachtprijzen

Het gemiddelde laadvermogen van de in de 17de eeuw door de Oostzaanse kooplieden bevrachte

schepen was 140 last (1 last = 2000 kg = 2 ton). Met de bevrachting van een geheel schip was dus een aardig bedrag gemoeid.

Bij deze zout-roggevaart werd de vrachtprijs berekend naar het aantal lasten zout, dat gelost werd in de Oostzeehavens en hierbij was dan de retourvracht naar Amsterdam inbegrepen. Een last rogge woog 2000 kg, een last tarwe 2200 kg. Voor lossing in Danzig, Koningsbergen of Elbing gold de zelfde prijs. In Riga of Reval moest f1 per last meer betaald worden. In de Zweedse havens f2 per last meer.

Hoe sterk de oorlogsomstandigheden vaak de vrachtprijzen beïnvloed hebben, valt af te lezen uit de volgende staat van vrachtprijzen voor de route Amsterdam–Frankrijk (zout laden)–Oostzee–havens–Amsterdam. In 1608 was de gemiddelde vrachtprijs f29 per last. Dan zakt de prijs en is in 1618 f14,75; in 1623 f17; in 1626 f18,50 en in 1628 f25. In 1629 (oorlog tussen Zweden en Polen) moet f41 per last betaald worden. Daarna zakt de vrachtprijs weer. Men betaalt in 1639 f30, in 1641 f37, in 1642 f33 en in 1643 f33,50. Tijdens de Deens–Zweedse oorlog in 1644 waren er geen bevrachtingen. De gemiddelde vrachtprijs is in 1645 f27,50, in 1646 f31. Tijdens de burgeroorlog in Frankrijk in 1647 en 1648 weer geen bevrachtingen. In 1649 en 1650 vraagt men f24, in 1651 f23,50. Dan komt de eerste Engelse oorlog 1652–1654. Een bevrachting naar Danzig kost in het eerste halfjaar van 1652 f25 en naar Koningsbergen f26,50, maar in de tweede helft van dat jaar is Danzig f38 en Koningsbergen f40. In 1653 Danzig f34 en Koningsbergen f35. In 1654 Danzig f37 en Koningsbergen f39. In 1655 f30,50. In 1660 Danzig f27 en Koningsbergen f29.

In de bevrachtingscontracten uit de dertiger en veertiger jaren van de 17de eeuw hebben de Oostzaanse kooplieden soms de clause laten opnemen, dat de schipper in de Oostzeehavens van de commies van de bevrachter daar een bedrag van f500 of f1000 zal ontvangen, dat later gekort wordt op de in Amsterdam te betalen vrachtprijs. We mogen aannemen dat in deze gevallen de schipper retourgoederen voor zijn rederij gekocht heeft. Deze goederen werden dan ten bate van de rederij in Amsterdam verkocht.

Het was in deze tijd gebruikelijk om aan de schipper en de bemanningsleden van het schip 'voering' te verlenen. Zij mochten dan een bepaalde hoeveelheid goederen vrachtvrij met het schip voeren en konden zelf handel drijven met deze koopmanschappen. Op deze voering behoefde in de Oostzeehavens en Amsterdam vaak geen in- en uitvoerrechten betaald te worden. In deze periode liep de toegestane voering op tot 4

last. Verschillende Oostzaanse bevrachtingen uit de eerste helft der 17de eeuw zeggen hoe hoog de voering was. Ik wil hier niet ingaan op de misbruiken, die hierbij ontstonden.

Schippers

Uit wat hiervoor over deze bevrachtingscontracten gezegd is, blijkt dat we hieruit niet het aantal Oostzaanse schippers in de 17de eeuw kunnen afleiden. De Oostzaanse schippers hebben niet alleen voor hun dorpsgenoten gevaren, maar ook voor kooplieden in Amsterdam of elders. Ook zullen er Oostzaanse schippers gevaren hebben voor eigen rederijen en hun namen komen in deze Oostzaanse bevrachtingen niet voor. Ik wil toch enkele schippers noemen, die in de Oostzaanse bevrachtingen voorkomen, en dus schipper uit

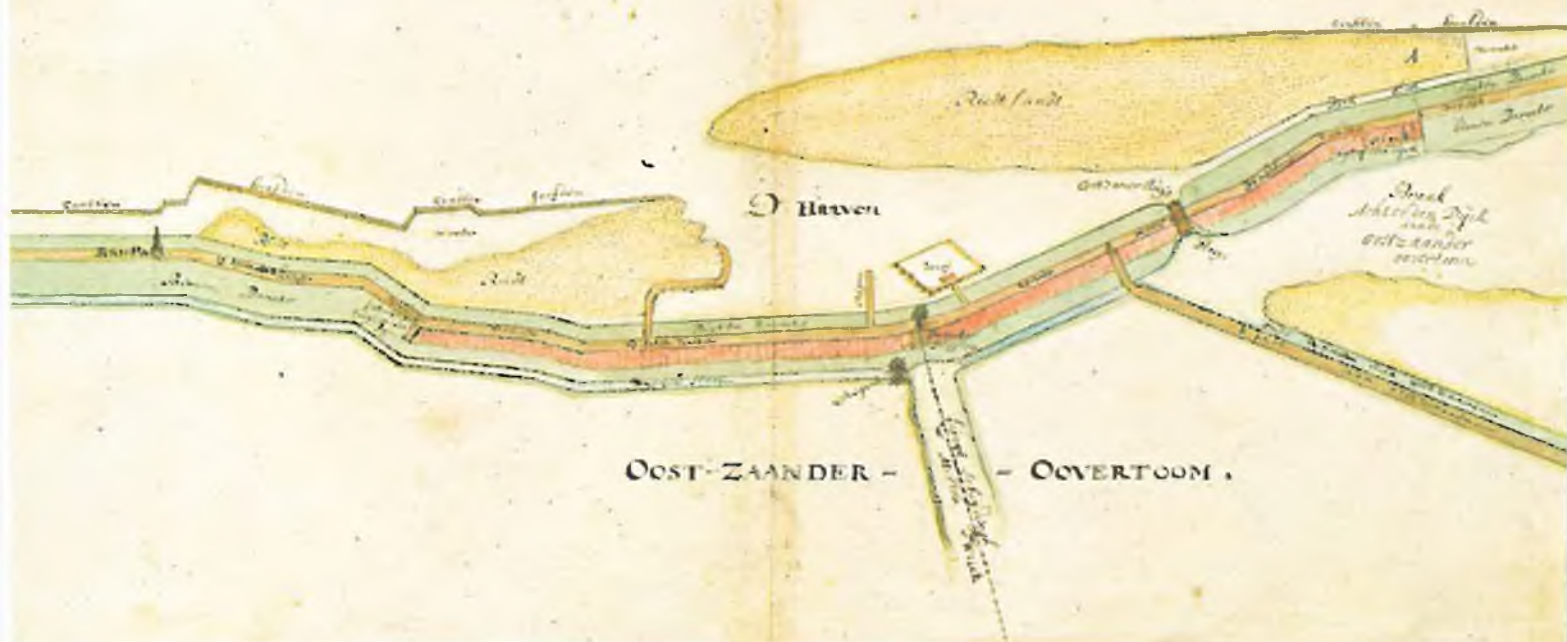
Oostzaan waren. Ik geef ze in chronologische volgorde en noem dan als eerste:

Cornelis Hendricksz moest in 1593 in ballast naar Koningsbergen om klaphout (dit werd gebruikt voor tonnen), hennep en garen te laden en kreeg toen als voering 4 last rogge.

Jacob Sijmonsz werd in 1594 met zijn schip 'de Swarte Raven' van 85 last bevracht van Lissabon naar de Oostzee en terug naar Amsterdam tegen een vrachtprijs van f38 per last. Hij maakte dat zelfde jaar nog een reis naar Lissabon en leende toen op bodemerij f800 aan de bevrachter. Bij een dergelijke lening droeg de bodemerijgever het risico van de zee. Er moest dus een hoge premie betaald worden. In 1597 kreeg hij 3½ last voering voor een reis naar Koningsbergen. In 1598 had hij een bevrachting van Riga naar Leith in Schotland en een andere bevrachting naar Lissabon of

HET - YZ.

De Oostzaner Overtoom in 1693; een sluis had toen al lang de overtoom vervangen. U ziet er wel één, in de Twiskedijk, dus binnendijks naar Waterland. De banpaal staat echter links van het Twiske. De verklaring daarvoor vindt u in de alleroudste geschiedenis.

Madeira. In 1600 heeft hij drie reizen gemaakt naar Koningsbergen. In 1602 moest hij eerst naar Bordeaux en daarna met kousen, blauwe zijde, suiker, rijst en dadels naar Koningsbergen. Terug nam hij onder andere garen en klaphout mee.

Pieter Willemsz Schroor leende in januari 1594, toen hij met zijn schip 'de Jonge Tobias' van 130 last geladen met houtwaren naar Cadiz ging f1500 op bodemerij aan de bevrachter. In 1599 had hij met een schip van 75 last een bevrachting naar Bordeaux. In 1600 van Frankrijk naar de Oostzee. In 1607 ging hij met tarwe naar Venetië. In 1608 kwam hij uit Riga met als retourlading rogge, hennepzaad en vlas.

Pieter Jansen werd zowel in 1595 als 1596 met zijn schip 't Rode Vliegende Hart' van 80 last bevracht van Setubal naar de Oostzee. Toen hij in 1599 en 1600 zout van Frankrijk naar de Oostzee bracht, kreeg hij 3 à 4 last voering en ontving bovendien als kaplaken een nieuwe mantel van f24. In 1601 had hij een bevrachting naar Kola en Archangel. In oktober van dat jaar moest hij in Marans (Fr.) tarwe laden voor Livorno, Genua of Venetië. In 1606 weer een bevrachting naar Italië. In 1612 en 1613 ging hij met zijn schip 'de Sonne' van 80 last naar Terceira.

Gerard Claesz had in 1596 een bevrachting naar Koningsbergen met als lading: peper, dadels,

suiker, krenten, amandelen, sukade, vijgen, rozijnen, kaneel, nootmuskaat, gember en azijn. Hij keerde naar Amsterdam terug met potas, hennep en gerst. Bij een soortgelijke bevrachting in het zelfde jaar kreeg hij als voering 3 last rogge. In 1597 maakte hij twee reizen naar Koningsbergen.

Gerrit Jansz werd in 1601 met zijn schip 'de Walvisch' van 130 last bevracht naar Langesund in Noorwegen om masten, sparren en delen te laden voor Plymouth. Voor de aankoop van de houtwaren sloot hij met de bevrachter een bodemerijcontract af. In 1602 ging hij naar de Oostzee. In 1603 naar Riga. Toen hij in 1606 met tarwe en rogge van Amsterdam bevracht werd naar Genua, Livorno of Venetië, kreeg hij bij zijn vertrek een kaplaken van f30 voor een nieuwe vlag en ook nog een vilthoed. In 1607 heeft hij een verklaring afgelegd over een met zout geladen schip dat zelf voor de wind van Texel naar Amsterdam was gezeld en toen zo schandelijk door de loods verkeerd was gestuurd, dat het verongelukte.

Teunis Sijmons werd in 1619 met zijn schip 'de Jager' van 65 last bevracht naar Spanje. In 1622 had hij voor een schip van 90 last een bevrachting naar Stockholm. Evenals in 1634.

Claes Tymonsz Brouwer (geboren circa 1602) werd in 1631 met zijn schip 'de Brouwer' van 120 last bevracht naar Archangel. In 1638 naar Nantes (wijn) en in 1642 naar Frankrijk en Spanje.

Adam Florissen maakte in 1634 met zijn schip 'de Liefde' van 135 last een reis naar Archangel en Sicilië. In 1636 naar Archangel, in 1637 naar Brazilië, in 1642 naar Frankrijk en de Oostzee en in 1661 weer naar Archangel.

Marten Jansz werd in 1639 bevracht naar Nieuw-Nederland (staat New York). Op de terugreis is zijn schip door de Duinkerkers genomen, maar het was gelukkig verzekerd.

Cornelis Jansz Baes maakte in 1641 met zijn schip 'de Paradijs' van 135 last een reis naar Braviken (de voorhaven van Norrköping) om masten en andere goederen te laden. In 1646 werd hij door een koopman uit Oostzaan bevracht naar Frankrijk en de Oostzee. Zijn vrouw en hij kregen een kaplaken present en hij een nieuwe hoed. In 1651 is hij met zijn schip 'de Bruyn' van 150 last naar Setubal geweest. In 1653 naar Lissabon. In 1654 naar Frankrijk (zout en wijn).

Sijmon Theunisz maakte met zijn schip 'Susanna' van 170 last in 1649 een reis naar Setubal. In 1653 naar Archangel. Toen bestond zijn retourlading uit teer en geschut.

Cornelis Jansz Keijser ging in 1649 en 1650 met zijn schip 'de Keijser' van 170 last naar Noorwegen en bracht vandaar hout naar Cadiz. In 1651 had hij een bevrachting naar Lissabon.

Bij zijn reis naar de Caribische eilanden in 1653 moest teruggevaren worden achter Engeland om. Het was een contract voor 6 maanden vast tegen een vrachtprijs van f1040 per maand. Bij een dergelijke bevrachting in 1654 werd bepaald dat hij als schipper per maand f60 gage zou ontvangen en bovendien 4000 pond goederen vrachtvrij voor zich zelf mocht laden.

Heijn Gerritsz werd in 1653 bevracht naar New Foundland. Hier moest zoute kabeljauw en stokvis gekocht worden voor Marseille. Het schip moest verzeilen tot Napels het verst en de terugreis moest weer gemaakt worden achter Engeland om. Deze route was veiliger in verband met de kaperij en de oorlogsomstandigheden.

In de tolregisters van Koningsbergen worden de volgende schippers uit Oostzaan genoemd:

Cornelis Hendricksz, september 1593.

Gert Clasen (Gerrit Claes), april 1596, oktober 1596, juli 1597.

Jacob Simense (Jacob Symensz), april 1596, april 1600, juli 1600, oktober 1600 en april 1602.

Jan Tiesen (Jan Tysz), augustus 1597.

Gert Jansen (Gerrit Jansz), oktober 1597, oktober 1600 en mei 1602.

Kooplieden

Een analyse van de gevonden 537 Oostzaanse notariële bevrachtingscontracten leerde dat een kleine groep van 21 Oostzaanse kooplieden 82 procent van deze bevrachtingen afgesloten heeft. Alleen of samen met een of meer anderen heeft ieder van hen meer dan 10 bevrachtingen op zijn naam staan. Aan de overige 18 procent van deze bevrachtingen zijn nog 58 andere Oostzaanse kooplieden te pas gekomen. Zij komen dus in minder dan 10 bevrachtingen voor.

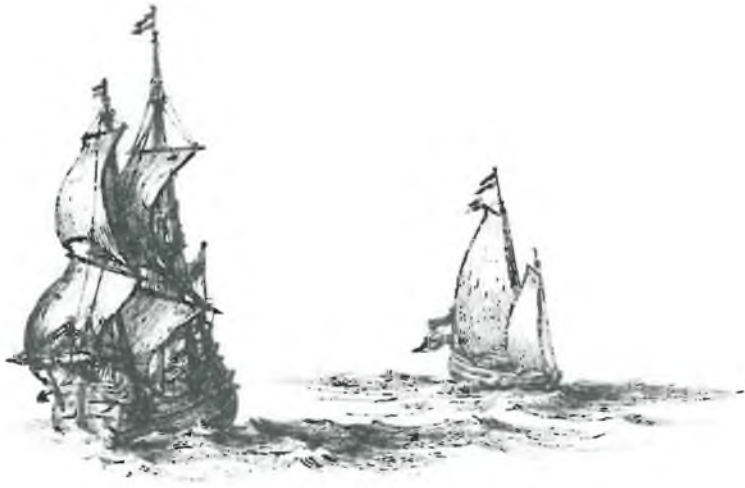
Outger Luijts komt uit de bus als de grootste bevrachter met 68 schepen. Dan volgen *Claes Cornelisz Melckpoth* (64 bevrachtingen), *Olfert Pietersz Pet* (63 bevrachtingen) en *Sijmon Jacobsz Coppes* (56 bevrachtingen).

Outger Luijts was burgemeester van Oostzaan en een zeer vooraanstaand koopman. De door hem bevrachte schepen gingen zowel naar Danzig, Koningsbergen, Reval en Riga, als naar de Zweedse havens Stockholm, Norrköping, en Nyköping, naar de Finse havens Borga, Helsinki, Abo en Viborg als naar Frankrijk. Hij heeft in 1637 naar Brazilië 48 riem wit papier gestuurd, maar moest toen lang op de betaling daarvan wachten. In 1638 heeft hij samen met de Amsterdammer *Gerrit Verduin* een dienstcontract afgesloten met

de 22-jarige *Pieter Bosch*. Deze beloofde in hun dienst naar Angoulême in Frankrijk te gaan en daar 5 jaar te blijven als hun factor. Hij kreeg de zelfde provisie als andere factors en zou daar voor niemand anders handelen in papier of commissiehandel in papier doen. Angoulême was toen het centrum van de wit-papierfabrikage.

Claes Cornelisz Melckpoth. Voor het zouten van vis werd het Franse Baai-zout gebruikt. In de eerste contracten naar de Oostzee haalt Melckpoth het zout uit Frankrijk. Het beste en witste zout werd echter in Setubal in Portugal gewonnen en in de latere jaren heeft Melckpoth zijn schepen daarheen bevracht. Zijn schepen moesten lossen in de havens Danzig, Koningsbergen, Elbing en Riga en keerden dan terug naar Amsterdam. In de jaren 1643, 1645 en 1646 hebben zijn commiezen in de Oostzeehavens aan de schippers, die daar losten, bedragen van f500 tot f1000 uitbetaald in mindering van de later in Amsterdam te betalen vrachtprijs. Hij bevrachtte 4 schepen naar Trondheim, Romsdal of Nordmøre in Noorwegen om vandaar hout naar Frankrijk te brengen. Tijdens de eerste Engelse oorlog heeft hij veel zoutschepen bevracht van Frankrijk naar de Oostzeehavens. In 1654 betaalde hij een vrachtprijs van f39 per last zout in de Oostzeehavens, inclusief de retourvracht naar Amsterdam. De vrachtprijs van het Setubal-zout liep toen op tot f55,50 per last

in Danzig en f58 in Riga. In 1657 is de vrachtprijs Amsterdam–Frankrijk–Oostzee–Amsterdam weer gezakt tot f24,50 per last zout. Zijn zoon Cornelis Claesz Melckpoth is later getrouwd met een dochter van zijn concurrent Outger Luijts. *Olfert Pietersz Pet* heeft tussen 1608–1645 niet minder dan 63 bevrachtingen afgesloten. Hiervan waren 33 schepen bevracht naar Stockholm, Gävle en Söderköping. Voor de laatste plaats is waarschijnlijk in een voorhaven gelost. Naast hem worden andere leden van de familie Pet genoemd als bevrachter.

Jan Pietersz Pet komt voor in 25 bevrachtingscontracten, en

Claes Pietersz Pet in 22 bevrachtingen en *Pieter Olfertsz Pet* in 17 contracten.

Simon Jacobsz Coppes was ook burgemeester van Oostzaan. Hij is omstreeks 1599 geboren en verklaarde in 1638 als ‘schotskoopman van Oostzaan’ dat hij tot nu toe veel jaren van Oostzaan naar Stockholm was gereisd om daar handel te drijven. Evenals de andere Oostzaners, die bemiddelden bij de naar Zweden verscheepte goederen en de inkoop van de retourlading sprak Coppes Zweeds. Zijn bevrachtingen lopen van 1641–1665. Uit de aard der zaak heeft hij veel schepen bevracht naar Stockholm, zowel voor eigen rekening als voor daar woonachtige kooplieden. Zijn commies daar verzorgde dan de retourlading, die meestal bestond uit koper, ijzer of teer. Vaak moest de schipper voor het innemen van de retourlading naar een andere haven verzeilen. In de begintijd heeft Coppes samen-gewerkt met *Olfert Pietersz Pet*. Later heeft hij het zout uit Sebutal gehaald.

De meeste contracten van de bevrachtersfamilie Daelder staan op naam van:

Simon Claes Daelder, die 19 schepen bevracht heeft in de periode 1639–1660. De meeste naar Norrköping in Zweden, met hout, tarwe, rogge, gerst en ijzer als retourvracht. Zijn broer *Dirck Claesz Daelder* wordt genoemd in

13 bevrachtingen tussen 1613–1642. Hij handelde vaak in combinatie met andere leden van zijn familie, zoals met *Dirck Pietersz Daelder*, genoemd in 11 bevrachtingen tussen 1652–1663 en met *Pieter Claesz Daelder* (18 bevrachtingen tussen 1649–1660).

Een notariële akte van 1626 noemt *Claes Dircks Daelder* als ‘schotskoopman’. In 1634 treedt hij samen met *Olfert Pietersz Pet* en *Outger Luijts* op als voogd over de onmondige kinderen van *Willem Pietersz Schroor*, van Oostzaan.

Claes Jansz Clopper heeft niet minder dan 28 bevrachtingen tussen 1626–1635. Hij werd omstreeks 1600 in Oostzaan geboren en vestigde zich na zijn tweede huwelijk in Amsterdam. Hij sloot een compagnieschap met zijn schoonzoon *Cornelis Graafland* (1619–1677). Deze laatste was raad en schepen van Amsterdam en woonde daar. Laatstgenoemde werd toen directeur van het Zweedse ‘factoriecomptoir’, dat het monopolie had op de uitvoer van Zweeds geschut.

Jacob Claesz Slinger heeft in totaal 17 bevrachtingen afgesloten in de jaren 1634–1656. Hij was in 1624 in Reval, maar heeft ook gewoond in Finland. Hij heeft schepen bevracht naar Viborg of Narva en Reval. Een enkele keer naar Schansternije (een deel van Leningrad). Ook hij moet de Zweedse taal beheerst hebben. In deze tijd had Rusland geen Oostzeehavens en hoorden Finland, Narva en Reval onder Zweden. Uit Finland werden vaak teer en pek verscheept als retourlading. Een enkele keer ook gerst en zaad. Volgens enkele bevrachtingscontracten was *Jacob Claesz Slinger* ook gemachtigde van kooplieden in Viborg, onder andere van de burgemeester daar. Zijn vader *Claes Pietersz Slinger* heeft in de jaren 1617–1625 7 schepen bevracht naar Reval, Narwa, Helsinki, Borgä en Viborg. In 1617 heeft hij een schip naar Reval bevracht, en verder alomme in de Oostzee van de ene plaats naar de andere, lossen en laden en terug naar Amsterdam. Het schip werd voor 3 maanden vast gehuurd. Kennelijk was hij toen dus ‘schotskoopman’. In 1626 heeft hij voor een koopman in Reval een bevrachting afgesloten.

Walvisvaart

De Oostzaners zijn ook actief betrokken geweest bij de walvisvaart, zowel als bevrachter, commandeur, harpoenier of gewoon bemanningslid.

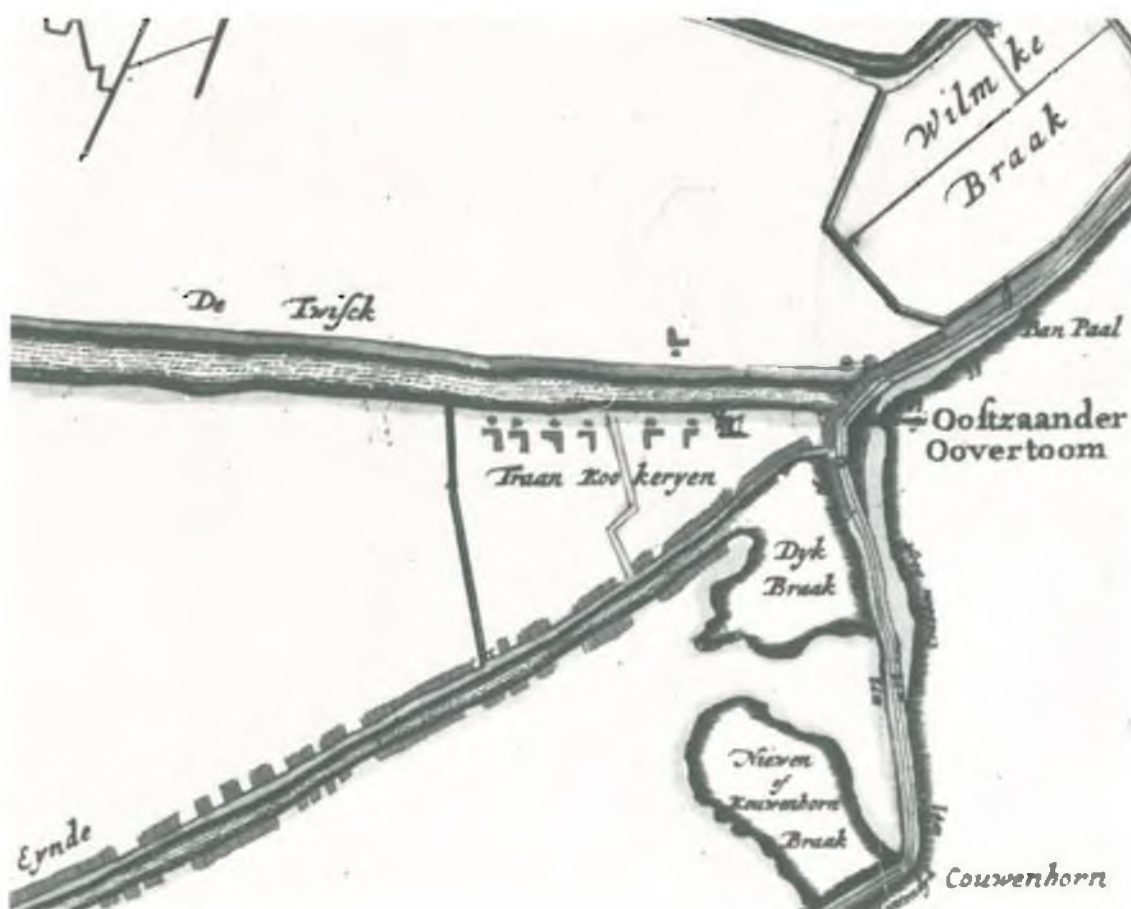
In 1642 liep het octrooi voor de walvisvaart bij Spitsbergen van de Noordse Compagnie af. Maar reeds in 1641 bevrachtten de Oostzaners Pieter Sijmons & Co een schip ter walvisvaart naar Spitsbergen. In 1642 werd hun voorbeeld gevolgd door Dirck Aertsz & Co. In 1643 zowel door laatstgenoemde firma als Claes Sijmons Coppes & Co en in 1645 door Dirck Olfertsz. Bij de eerste bevrachting in 1641 hadden Pieter Sijmons & Co een gewapend schip van 150 last gehuurd voor 4 maanden vast tegen een vrachtprijs van f970 per maand. Bij deze vaart wierf de bevrachter van het schip meestal de bemanning aan. Meestal werd dit dan door de commandeur gedaan. Hij zorgde ook voor de victualiën en andere behoeften en verzorgde de vleet (sloepen, harpoenen, enz.).

Het was usance in die jaren dat de schipper ook meeging met de reis en hij hield dan voor de reders toezicht op schip, touwwerk en tuigage. Hij genoot dan vrije kost en drank aan boord van het schip.

In de begintijd van de vrije walvisvaart hebben de volgende Oostzaners gevaren als commandeur: in 1643 Simon Jansz en Claes Claesz Kool; in 1644 Claes Jacobsz Boescharen en Claes Jacobsz Clopper (geboren circa 1600); in 1650 Lambert Claesz.

De Oostzaanse koopman Jan Janssen heeft in maart 1643 voor zijn compagnie 2 schepen bevracht ter walvisvaart naar Spitsbergen. Dit waren het schip 'de Pater' van schipper Claes Melisz Pater, van Monnikendam en het schip 'de Coninck David' van schipper Pieter Claesz Bet, van Watergang. Evenals gebruikelijk was in de koopvaart heeft de schipper van het schip de reders in het bevrachtingscontract vertegenwoordigd. De harpoeniers van deze beide schepen gingen in die zelfde maand een merkwaardig contract aan. Zij gingen samen voor gemene beurs varen. Ieder zou na de reis evenveel gage genieten. Zij deelden dus de premies bij het walvis vangen. Indien een van hen onderweg een ongeluk zou treffen, zou hij toch bij zijn thuiskomst zijn gehele part genieten. Indien een van hen onderweg zou sterven of in handen van de vijand vallen, zou zijn vrouw of vriend zijn part krijgen.

Evenals de voor Amsterdamse rekening gehuurde walvisvaarders hebben ook de Oostzaanse bevrachters hun ladingen gelost aan de Nes of

De kaart van Leupenius, waarvan hier een deel, geeft de plaats weer van de traankokerijen en het kruitmolentje aan het Twiske. Detail van het schilderij van A. Salm, door Henk Tol getekend, zijn op vele plaatsen in dit boek te vinden, onder andere op de volgende bladzijden.

Oostzener Overtoom. De vaten traan werden dan door het Twiske naar de traankokerijen vervoerd. Wegens de stank en het vuile water wilde Amsterdam in die tijd reeds de traankokerij buiten de stad hebben.

Uit een notariële verklaring van 1641 blijkt, dat de oudste traankokerij in Oostzaan reeds in 1640 in bedrijf was. Pieter Sijmons, bewindhebber van de Compagnie van de Walvisvisserij in Oostzaan zegt dat de kosten van het koken van het walvisspek en de daarbij komende kosten dat jaar 1641 hetzelfde waren als in 1640, namelijk 6 stuivers en een oortje voor een kwartel traan. Deze akte is toen opgemaakt op verzoek van de Groenlandse Compagnie Van Harlingen. Spitsbergen werd vroeger Groenland genoemd.

In 1644 is 1/32 part in de Walvisvangst Compagnie in Oostzaan, met het onverkochte traan, huis, traanbak, land en het gereedschap voor de visserij verkocht aan de Amsterdammer Hendrick Jacobsz Popta voor f550. Het is daardoor mogelijk de waarde van het traanhuis te bepalen, namelijk f17600. Van deze compagnie zijn geen bevrachtingscontracten gevonden. Ik kan dus niet zeggen of deze compagnie zelf schepen naar Spitsbergen gestuurd heeft. Het is mogelijk dat ze voor eigen rederij gevaren hebben. Soms kregen de

arbeiders van de traankokerij de overgebleven voorraden eetwaren van de bemanningen van de walvisvaarders, die losten in de Nes of Overtoom. Naast het walvisspek werden ook de walvisbaarden naar de traankokerij gebracht. Na schoongemaakt te zijn werden ze gebruikt als balein. Meestal werden de walvisbaarden eerst tijdelijk opgeslagen. De boekhouding werd op een plankje met krijt bijgehouden en de voorraad kon aardig

oplopen. Zo lagen er ongeveer 5000 baarden bij de traankokerij van Willem van den Broek aan de Oostzaner Overtoom in november 1669, namelijk 3138 grote en 846 kleine baarden in een pakhuis en 638 grote en 178 kleine baarden in een ander.

Een notariële verklaring van 1702 deelt ons iets mee over het brandgevaar bij de traankokerij. Men zegt dat het koken van traan niet gevaarlijk is. De koperen pannen worden gezet op fornuizen van steen, die gemetseld zijn tot een laag stenen van 1½ à 2 voet. De traan uit een overgelopen pan kan daardoor niet in het vuur komen. Traan koken veroorzaakt geen branden. De 10 of 12 traankokerijen stonden dicht bij elkaar. Soms maar 6 à 8 of 10 à 12 roeden van elkaar af. Het waren met riet gedekte houten huizen en houten pakhuizen. Men kon zich niet herinneren, dat er ooit brand geweest was. De kruitmolen van Admiraal Almonde kon daarom zonder bezwaar gebouwd worden bij de traankokerijen.

Enige Oostzaanse kooplieden hebben zich ook bezig gehouden met de verkoop van traan en baarden op termijn. De prijzen werden vastgesteld voordat de schepen terug waren uit Spitsbergen en vanaf de koopdatum was men het geld schuldig. Er werden soms zware verliezen geleden indien de

vangst groter waren dan verwacht was. Dit had dan weer faillissementen tot gevolg.

Lijmkokerij

De lijmkokerij was een nevenprodukt van de walvisvaart. Willem Jansz Saerdam heeft in 1673 uitgevonden dat er uit walvisvinken, het overblijfsel na het koken van walvisspek, een nieuw soort lijm gemaakt kon worden. In 1679 gingen lijmkokers uit Zaandam en Oostzaan een compagnieschap aan met Amsterdamse kooplieden. De Oostzaanse lijmkokerij dateert uit deze tijd.

Stijfelmakerij

Pieter Pietersz Bloocker de jonge (geboren circa 1634) had van jongsaf gewerkt in een stijfelmakerij in Oostzaan. In 1669 trad hij in dienst van een koopman in Lübeck om daar als meesterknecht een stijfelmakerij gaande te houden. Hij verklaarde in 1671 dat hij vele lasten stijfel gemaakt had. De stijfel was van goede kwaliteit want het water in Lübeck was wellicht beter dan het water in Holland. In Lübeck moest aan impost (belasting) en aan maalloon per last graan 3 gulden

Dit detail komt voor op het schilderij van Salm van de traankokerijen aan het Twiske. Het geeft een goed idee van de Luyendijk in vroeger jaren; als dijk amper een waterkering, als weg niet bruikbaar.

4 stuivers betaald worden. De uitvoerrechten bedroegen daar 1 gulden 8 penningen per 100 pond stijfsel. Daardoor was de prijs van stijfsel in Lübeck f1,50 lager dan in Holland. Uit deze notariële verklaring blijkt verder dat Adam Dircx, een koopman uit Purmerend, bijna 30 jaar lang elk voorjaar naar Lübeck is gegaan en tegen de winter thuiskwam. Sinds Bloocker stijfsel is gaan maken in Lübeck heeft Dircx geen Hollandse stijfsel meer kunnen verkopen in Lübeck. Tenslotte verklaarden Amsterdamse kooplieden, dat zij jaarlijks honderden lasten tarwe, die niet door bakkers en brouwers gebruikt kon worden, tegen een redelijke prijs aan de stijfelmakerijen verkocht hebben. De stijfelmakerij moest stijfsel exporteren, want een behoorlijke stijfelmakerij kon voorzien in de behoefte aan stijfsel van een gehele provincie. Stijfelmakers uit de bannen Oostzaan, Westzaan en Wormer zeggen al 60 à 70 jaar stijfsel te hebben gemaakt. Men vraagt verlaging van de impost op tarwe tot het aanmerkelijk lagere tarief dat de brouwers betaalden. Uit deze akte blijkt dat export van kennis wel eens nadelig is voor de eigen industrie. In Oostzaan is de stijfelmakerij lang in stand gebleven. In 1801 stonden er nog 6 stijfselhuizen. In een dienstcontract van 1635 heeft een andere Oostzener, de houtzager Willem Cornelisz zich verbonden aan een compagnie van houtkopers in Amsterdam om als 'saechmeester' een jaar te dienen en 'te regeren en sagen op de houtsagers-windmolen' van de voorschreven compagnie, staande 'buyten Gotteborch in Sweden'. Dit was in Ny-Lödöse bij Göteborg. Er wordt aangegeven hoe groot de stammen zijn, die hij moet zagen. Soms tot planken van 2 à 3 voet dik en 36 voet lang. Hij zou vrije kost en woning bij de molen krijgen. Zijn loon bedroeg 3 stuiver voor elke snede.

Het contract geeft nog meer bijzonderheden, die hier achterwege kunnen blijven.

Polders in Médoc in Frankrijk

Minder bekend was tot nu toe dat Oostzaanse kooplieden zakelijk betrokken zijn geweest in de 'l'Esparrese, St. Vivienne en Vandaische Polders, gelegen in de landen van Médoc in Vranckrijk'. Deze gronden lagen voor de monding van de rivier de Gironde, de toegangsweg tot Bordeaux en Libourne. Bij St. Vivien en Lesparre is later Vendays gevoegd. Het octrooi voor deze droogmaking is gegeven door de Hertog van Espernon. In 1639 was een deel van dit gebied reeds drooggelegd. Er waren huizen gebouwd, met vee en gerei en men had vruchtbomen geplant. De Amsterdamse koopman Govert van den Heuvel was hierbij betrokken. Toen deze koopman financiële moeilijkheden kreeg, heeft in februari 1642 zijn gemachtigde Jacob de Schot drie kwart van het octrooi van deze polder getransporteerd aan Outger Luijts, en diens zwager Claes Cornelisz Melckpoth, beiden kooplieden in Oostzaan, en aan de Zaandammers Jochem Pietersz Kat (houtkoper) en Jan Pietersz Gijsen. Als conditie werd toen gesteld, dat zij de polders zouden bedijken. Het andere kwart was verkocht aan Albert Dircxs Raven, koopman in Franeker. Jasper Pelt, koopman in Bordeaux, had in 1658 het toezicht op het gehele complex. Zijn vader, Abraham Pelt, was toen gedeeltelijk eigenaar van deze polders. Pieter Outgers, de zoon van de overleden Outger Luijts, was toen de rekenmeester. In november 1661 verkocht Jasper Pelt een zestiende part in de gehele bedijking aan zijn vader Abraham Pelt. Daaruit is af te leiden dat de totale waarde van deze gronden toen f256000

bedroeg. De betrokken Oostzaners en Zaan-dammers hebben hun part in deze bedijking lang in hun families behouden. Ik kan hier niet verder ingaan op de vererving van dit bezit. In 1677 noemde Pieter Outger Luijts zich rekenmeester en mede-eigenaar van de moeraslanden 'genaemt de Pallu-landen van l'Esparre, St. Vivien, Vandeys, als stuck Vallenon'. Hij gaf toen een machtiging om de gronden te delen en te verkavelen, zodat ieder zou weten wat hij bezat.

De Oostzaanse kooplieden hebben zich in de 18de eeuw ook bezig gehouden met de zeeverzekering. Het terrein van deze handel lag in Amsterdam. De handel met het buitenland is aan het einde van de 17de eeuw teruggelopen. Ik blijf het opmerkelijk vinden, dat het kleine Oostzaan in die tijd zoveel actieve kooplieden op het buitenland gehuisvest heeft. Vrijwel alle in dit artikel genoemde Oostzaanse kooplieden bezaten land in Oostzaan. De welgesteldheid van Oostzaan springt duidelijk naar voren bij een vergelijking van Oostzaan met de andere Zaangemeenten bij de totale aanslag van de 20ste penning van 1674. Oostzaan telde toen minder inwoners dan andere Zaangemeenten, maar Oostzaan droeg het meeste bij aan deze belasting. Dit was te danken aan de groep welgestelde kooplieden in Oostzaan. Er is in 1742 een kohier gemaakt voor een belasting op een getaxeerd inkomen en zekere uiterlijke staat. Personen met een inkomen van f600 per jaar vielen in de laagste klasse van deze belasting en moesten f6 belasting betalen. Aan het einde van de 18de eeuw werd een weekloon van f6 redelijk gevonden voor een ambachtsman met een gezin van 4 personen. De gemiddelde aanslag per persoon in 1742 was in Oostzaan de hoogste van de gehele Zaanstreek. Er werden in Oostzaan 53 ingezetenen aangeslagen in deze belasting. Onder

hen waren 14 renteniers en 11 kooplieden, die samen 79 procent van de totale aanslag van Oostzaan voor hun rekening namen. De hoogst aangeslagene in Oostzaan was Jacob Aartsz Speciael, koopman, assuradeur en burgemeester van Oostzaan. Hij werd aangeslagen voor f180. Zijn jaarlijks inkomen werd geschat op f8000 à f9000. Hij bewoonde in Oostzaan een huis met een huurwaarde van f40 per jaar. In Amsterdam zou een koopman met dit inkomen een huis bewoond hebben met een huurwaarde van f1200. Op hem volgde Claas Daalder, oud-burgemeester. Hij werd voor f140 aangeslagen en zijn jaarlijks inkomen werd getaxeerd op f6000 à f7000. De huurwaarde van zijn huis was f36 per jaar. Vergeleken met de andere Zaangemeenten waren de Oostzaanse huishuren laag (Oostzaan gemiddeld f37, West-Zaandam f79, Oost-Zaandam f73, Wormerveer f51, Zaanwijk f47, Koog aan de Zaan f52 en Krommenie f31 per jaar).

Een rapport uit 1801 zegt, dat vanaf 1720 het verval hand over hand is toegenomen. De grote kapitalisten bleven kinderloos. De assuradeurs leden zware verliezen. In de bloeitijd van de walvisvaart hadden jaarlijks 10 tot 12 commandeurs uit Oostzaan gevaren naar Spitsbergen en Straat Davids. Een gelijk aantal schippers nam deel aan de koopvaart naar de Oostzee. Op deze schepen werkten ook veel Oostzaners in de lagere rangen.

De neergang van Oostzaan blijkt ook in de teruggang van de bevolking. Van 1692 ingezetenen in 1740 is dit in 1809 teruggelopen tot 965. Als slotconclusie kan geconstateerd worden dat Oostzaan zeker zijn deel heeft bijgedragen aan de economische ontwikkeling van Nederland in de 17de eeuw.

Rechts: Fragment van de kaart van Beeldsnijder uit 1575, één van de oudste kaarten van ons gewest. De verbinding van Oostzaan en Oostzaandam met de zee was lang en moeilijk.

DE SCER MER

HOKEN

AMSTERDAM

DE BEMSTER

DE BEMSTER

TER MEER

DE PVRMER

DE WORMER

DE WEALE

DE YE

DE YE OORT

JAMSTELP

DE WIDE

Baggertoestanden

Langzaam komt er een jolletje onder de spoorbrug doorvaren met aan de riemen een jongeman en achterin een meisje. Hij kan behoorlijk roeien, dat zie je zo. Het water is vrij woelig en met de wind in de rug gaat het gemakkelijk.

Toen de jongen het Twijver oproeide boog hij met zijn jol plotseling links af om een tussenslootje in te varen. Hij liep echter vast in de bagger. Er staat daar zo weinig water dat ook een jol niet verder kan.

'Je kunt hier nieteens aan land komen, zie je dat', zei het meisje.

'Was ik maar uit deze blubber vandaan', antwoordde de jongen. Kennelijk was hij niet bekend in dit gebied.

'Je had ook niet deze sloot in moeten varen', het meisje weer.

'Roei jij dan', bromde de jongen, al martelend met zijn roeispaan.

'Ik kijk wel uit', zei het meisje, 'met zo'n jol weet je wel waar je vandaan komt, maar niet waar je naar toe gaat!'

Inmiddels had het stelletje de boot weer vrijgekregen en voeren zij verder het Twijver op.

'Het wonderlijke is', zei het meisje, 'dat waar het water woelig is, daar kun je best varen, maar als je in mooi rustig water komt loop je meteen vast met je boot!'

Zij voeren verder en raakten uit het zicht.

Op het moment dat zich dit tafereeltje zich afspeelde stond ik op de spoorbrug en zag en hoorde dit schouwspel aan. Ik moest denken aan wat het meisje had gezegd. 'Daar waar het water woelig is kun je varen en in mooi rustig water kom je in de bagger vast te zitten.'

Misschien onbewust had het meisje eigenlijk iets heel belangrijks gezegd, want daar waar het water het rustigst is zakken de organische stoffen, zoals vergane plantenresten, naar de bodem en wordt een sliklaag afgezet. In het woelige water worden deze stoffen meegevoerd. Vooral wind en wind-

richting spelen hierbij een belangrijke rol omdat de wind voor een belangrijk deel van het jaar uit het zuidwesten komt. Het rustigst is het aan de noordzijde van de percelen land, dus aan de luwe kant en daar zakken de organische stoffen, zoals eerder gezegd naar de bodem en vormen een sliklaag. Deze hoopt zich op tot het bijna boven het water uitkomt en dan komen al gauw de eerste planten zich op deze laag vestigen, zoals riet, moerasandijvie, waterzuring, ruwe bies, zeebies, enz. De boeren snijden in de herfst de kanten van de percelen weiland bij en gooien het aangroei op de kant. Als zij dit niet deden zouden de sloten dichtgroeien en dat zou voor de afwatering funest zijn.

Door deze gang van zaken, die al eeuwen doorgaat, is er een mozaïek van honderden eilanden gevormd en is door dit spel van water en wind een karakteristiek landschap ontstaan, mede door invloed van de mens.

De jongen en het meisje zag ik later in een sloot wat spelevaren en het was duidelijk dat zij niet meer aan baggerproblemen dachten. De manier waarop zij naar elkaar keken maakte duidelijk dat dat er niet meer in zat.

De geologische ontwikkeling van het gebied van Oostzaan

Om hier enigszins een indruk van te krijgen kunnen wij ons niet beperken tot het gebied van Oostzaan, maar moeten wij naar de ontwikkeling van heel Holland kijken.

In de laatste ijstijd tijdens het Weichsel glaciaal welke circa 80000 jaar geleden begon, reikte het Scandinavische landijs niet verder dan tot in Denemarken en Noord-Duitsland. Voor het opbouwen van het landijs werd water aan de oceanen onttrokken, waardoor het zeeniveau circa 130 meter daalde. De Noordzee viel toen helemaal droog. De temperatuur bleef echter zo laag dat de ondergrond tot op grote diepte bevroren bleef. Mogelijk heerste hier toen een toendra klimaat.

Aan het eind van deze ijstijd steeg de temperatuur waardoor het ijs smolt en de zeespiegel ging stijgen. Met deze klimaatsverandering eindigde het pleistocene tijdperk en ongeveer 10000 jaar geleden brak het holoceen aan. Noord-Holland was toen grotendeels bedekt met dekzand, een stuifzandafzetting uit de laatste ijstijd. Dit dekzand – de formatie van Twente – lag weer op een dikke laag van mariene zanden met plaatselijk klei en kavel, de eemien of eemformatie.

Noord-Holland lag deels in een dal; eigenlijk moeten wij het zien als een schelp, bijvoorbeeld een zwanemossel die met de holle kant naar boven ligt. De hoge kant begint dan ergens in Drente en loopt via het Klif in Friesland langs Wieringen naar Texel – de Hoge Berg – naar de kust toe. In het zuiden via het Gooi naar de kust. Het laagste gedeelte of de bodem van de schelp lag toen waarschijnlijk tussen de Wormer en Akersloot. Het pleistocene dekzand ligt in Oostzaan circa 14 meter diep en loopt schuin omhoog, zodat het in het Gooi aan de oppervlakte komt. Naar het westen is de top van het dekzand nog lager gelegen.

Wij moeten ons voorstellen dat de zeespiegel veel lager was dan tegenwoordig, maar door het stijgen van de temperatuur smolt het ijs en daarmee steeg ook de zeespiegel. Dat hield in dat wij in onze schelp grondwater kregen en naar mate de zeespiegel steeg ging ook het grondwater omhoog en kregen wij een heel andere ontwikkeling. Plaatselijk ontstond er door deze grondwaterstijging veenvorming en werd het veenpakket steeds dikker. Zo ontstond, mede onder invloed van de neerslag, het basisveen. In dit veenmospakket kregen we al gauw enige plantengroei, onder andere waterdriehblad, snavelzegge, eenarig wollegras, wateraardbei, pijpestrootje en mogelijk allerlei varens.

De verlandingsfase zette door, er kwam heivorming, later gevolgd door bosvorming en de moerasbossen ontstonden waarin onder andere berk, els en wilg voorkwamen. Waarschijnlijk is toen het grootste deel van Noord-Holland er door bedekt geweest. Tot ongeveer 5500 jaar v. Chr. de zeespiegel zo hoog gestegen was dat de zee landinwaarts kwam en Noord-Holland voor een groot deel overstromde. Op het veengebied met zijn moerasbossen werd door het zeewater een laag klei afgezet. Thans komt uit dit door klei samengeperste veen, basisveen, nog methaangas en vele mensen in de droogmakerijen profiteren hier nog van.

Wij kregen toen een periode dat de zee het land inspoelde, – transgressieperiode – waarna het

water weer in zee terugliep, – regressieperiode. Zo werd er eigenlijk een waddenzee gevormd en door het regelmatig terugtrekken van het water zijn er geulen ontstaan die plaatselijk circa 20 meter – NAP – liggen. Deze geulen werden later weer opgevuld met zand en klei.

Door de snel stijgende zeespiegel werd steeds meer zand en klei afgezet, de zogenaamde afzettingen van Calais. Er ontstonden langs de kust strandwallen met diverse zeegaten, met er achter een plaatselijke nieuwe veenvorming.

Er waren in deze eeuwen periodes dat de aanvalskracht van de zee en daardoor de transgressie-activiteiten bijzonder sterk waren, waardoor de nieuwe veenvorming opnieuw onder water kwam. Tot circa 4500 jaar geleden werd de kracht waarmee de zeespiegelrijzing en afzettingen die daarmee gepaard gingen, veel minder. De zee kreeg geen invloed meer op het binnenland en opnieuw vormde zich veen.

In het gebied van Oostzaan duurde dit voort tot in de Romeinse tijd, tot circa 200 jaar n. Chr. Over dit veen werd in recente tijden in dit gebied slechts een zeer dunne kleilaag afgezet, de afzetting van Duinkerken. Plaatselijk ontbreekt deze laag echter en ligt het veen aan de huidige oppervlakte met soms een dikte van circa 3,5 meter.

Weidemolentjes in het Oostzanerveld. De noodzaak van onderbemaling komt deels voort uit de gevolgen van turfwinning in het verleden, toen behalve de rand, de bovenlaag van een perceel werd afgestoken.

Water, wat land, riet... Nog altijd is er ruimte en is in het Oost-zaner polderland de horizon soms ver en de hemel er boven ruim en hoog.

De verdere ontwikkeling van het veengebied

De zee had tijdens de vroege middeleeuwen niet meer zoveel invloed op onze kust als tijdens het begin van het holoceen. Slechts door enkele zeegaten, onder andere bij Katwijk, Egmond en Petten drong de zee het binnenland binnen. Er werden kleine riviertjes gevormd die met vertakkingen oostwaarts liepen. Ook naar het Oer-IJ en vandaar uit liepen er weer kleine stroompjes het veengebied in. Deze riviertjes hebben hun sporen achtergelaten in de huidige doorstromingen die nu nog de namen Ee en Die er aan hebben overgehouden.

Vanuit het westen, de Kennemerlanden, is de mens via deze riviertjes het gebied binnengetrokken en heeft het langzaam aan ontgonnen. Waarschijnlijk kwam men in het voorjaar en werd het vee ingeschaard om het in de herfst weer mee terug te nemen. De hogere plaatsen in het gebied werden

zover mogelijk bewoonbaar gemaakt totdat het voor permanente bewoning geschikt was. Men zal eerst het moerasbos geroid moeten hebben eer men aan een strokenverkaveling kon beginnen. Eerst zijn afwateringssloten gegraven die ook dienden als erf- en perccelscheiding. Iedere grondgebruiker spreidde de hem toekomstende specie uit de sloten over zijn terrein. Er kwam op het land een behoorlijke teellaag en konden weidegebieden uit het moeras ontstaan. De sloten zijn altijd goed opengehouden, niet alleen voor de afwatering, maar ook omdat alle vervoer per boot ging. Een perceel land moest van alle kanten bereikbaar zijn, de sloot diende als erf-afscheiding en het vee kon er niet af. Het veenland houdt veel water vast. De afwatering was dus zeer belangrijk. In het voorjaar moest men het water van het land afhebben, wilde men het gebruiken.

De veenvorming

Het veenmosveen dat zich onder de veraarde bovenlaag bevond en bestond uit veel resten van veenpluis, dop- en kraaiheide, was bruikbaar als brandstof. En brandstof was, vooral in deze veengebieden, erg schaars. Het gevolg was dat op grote schaal land verveend werd. De mest van het vee werd ook als brandstof benut maar door toename van de bevolking was dit niet voldoende.

Men nam eerst de percelen die voor een veehouder niet aantrekkelijk waren en verdeelde die in stroken. De eerste strook liet men liggen, maar dekte hem wel af met riet, zodat men de turf er gemakkelijker af kon halen. Van de tweede strook werd de bovenste laag teelaarde afgehaald en men baggerde het land uit tot een diepte van circa 80 cm. De bagger werd op de eerste strook geworpen om de turf te steken en te laten drogen. Zo ontstonden er ribben met daartussen de trekpaten. Vaak liet men de kopeinden van de uitgebaggerde trekpaten zitten omdat ze dan sneller dichtgroeiden. Er vormde zich sneller riet dat men weer kon gebruiken en de percelen bleven toch één geheel.

Als men de kopeinden wel weghaalde kon men van twee kanten de gedroogde turf opladen. Maar men hield dan wel lange ribben land over die weinig waarde meer hadden. Die percelen waarvan de kopeinden waren blijven staan groeiden sneller dicht omdat het uitgebaggerde gedeelte niet direct onder invloed van het buitenwater stond.

Het grondwater was wel zout, maar door de laag veen die er op gekomen was, was er als het ware een zoetwaterlens, ook al omdat het soortelijk gewicht van zoet water lager is. De afgesloten petgaten werden hoofdzakelijk nog gevoed door het hemelwater en er kwam ook een spontane begroeiing.

Eerst groeiden deze petgaten dicht met riet, daarna kwamen al snel diverse veenmossoorten er tussen. Dit veenmos, *Sphagnum*, groeit naar boven steeds door en sterft van onderen af waardoor er een dik pakket ontstaat. Dit staat niet meer onder invloed van het buitenwater maar wordt, zoals al eerder gezegd, alleen gevoed door het hemelwater en er ontstaat een vegetatie met een heel eigen karakter.

Als men het perceel laat evolueren, dus het riet laat staan, dan wordt dit ijler en komen er andere planten voor in de plaats, zoals bij voorbeeld veenpluis, ronde zonnedauw, tormetel, de *Orchis melaxis*, en vooral als het grondwater zakt komt soms massaal waternavel opzetten.

Eerst krijgen we nog diverse varensorten, waaronder moerasvaren, kamvaren en de smalle stekelvaren.

Tussen de veenmossoorten die onder andere bestaan uit *Sphagnum fibriatum*, *Sphagnum palustre*, *Sphagnum squarrosum* en *Sphagnum recurvum*, komt al gauw het haarmos, zoals *Polytrichum commune*, die naast het waterpeil hele stukken land kan innemen. Hier en daar begint zich dan al wat hei te ontwikkelen, zoals dophei en kraaihei, met plaatselijk wat opslag van de zachte berk. En daarmee begint de bosvorming.

Bij de percelen waar men de kopeinden had weggehaald ging echter de ontwikkeling heel anders. Aan de luwe kant van de ribben zette zich in het dus rustige water slik af. Dit slib hoopte zich op en al gauw kwamen er rietkransen met moerasandijvie, gevolgd door zeebies, ruwe bies, smalle lisdodde, waterzuring en andere.

Het dominerende riet wordt al gauw weer ijler door de zich ontwikkelende kruidenlaag, waarin het harig wilgenroosje, koninginekruid, zulte- of zeeaster, gevleugeld hertshooi, engelwortel groeien, met daartussen kleine waterpepe, wolfspoot, watermunt, glidkruid en blaartrekkende boterbloem.

Naast deze kruiden komt rietgras met haagwinde voor en vooral deze laatste plant woekert tussen de andere kruiden door en zo komt er al een dik pakket op de bodem te liggen. Hier ontwikkelt zich het haarmos, *Polytrichum commune*, echte witbol, veldzuring en andere.

Er komt dan eigenlijk een echte vergrassing: als men deze kransen gaat maaien wordt het echt grasland, helemaal als er vee op komt lopen en dus bemest wordt. Dit land is de eerste tijd erg drassig, maar omdat men vroeger de bagger uit de sloot in deze lage delen gooide kwam er een laag teelaarde op. Zo werden tijdens en na de vervening vele stukken land water en dit werd heel langzaam weer land. De verlande petgaten in het Oostzanerveld, zoals wij die nu nog kennen, zijn in een veel later stadium verveend.

Door het stabiele beheer dat men door de eeuwen heen gehad heeft is het karakteristieke landschap altijd vrij constant gebleven. De percelen die werden verveend om de turf en het riet dat vroeger een kostbaar produkt was, werden namelijk alle jaren gemaaid.

Het riet werd gebruikt als strooisel in de stal 's winters onder de koeien en in de hokken van de vele eendenhouders die er in Oostzaan altijd geweest zijn. Ook werd het gebruikt als dakbedekking.

Omdat de petgaten waarin het riet groeide alle jaren gemaaid werden, verliep de verlanding heel langzaam. De ribben zelf werden meestal alle jaren gehooit.

Foto blz. 104-105: Oostzaan uit de lucht gezien in vroeger jaren. Nauwelijks bewoonbaar? Dat niet, maar de zorg het zo te houden ging dagelijks door, week-in, week-uit, en alle jaren.

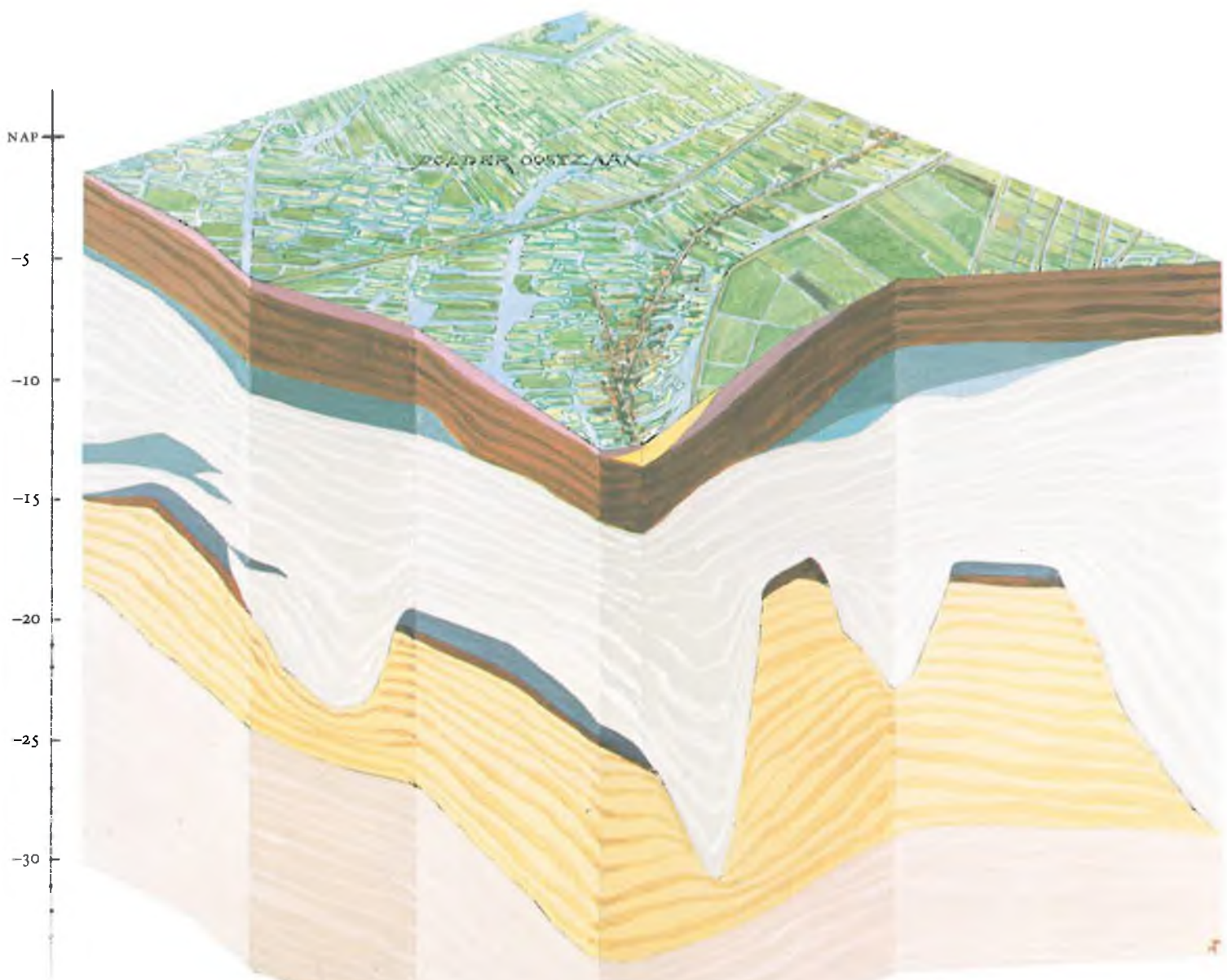
Waar veenpluis staat zijn we in een botanisch rijk gebied.

Ronde zonnedauw, een vleesetend plantje.

	klei-facies	] afz. van Duinkerke	] Holocene
	zand-facies		
	Holland veen	] afz. van Calais	
	klei-facies		
	zandige klei-facies		
	zand-facies		
	hydrobia klei basis-veen	] Pleistocen	
	formatie van Twente		
	Eem-formatie		

Dit is een geologisch profiel van de polder Oostzaan. De bovenlaag van het Pleistoceen, ligt tussen 12 en 15 m —NAP, gevormd door dekzanden van de formatie van Twente, met hier en daar podsol-achtige bodems. Daaronder ligt de Eem-formatie van grof zand met schelpen en soms kleilagen. Bovenop het Pleistoceen ligt een vanaf 7000 jaar geleden gevormde basis veenlaag, mogelijk gemaakt door een verbeterd klimaat en stijging van de waterstand na de laatste ijstijd. Die stijging was zo sterk dat het veen verdronk en er 5 eeuwen lang een brakwaterkleilaag werd gevormd van enkele decimeters dikte, de zogenaamde laag van Velsen. In die tijd ontstonden diepe stroomgeulen. Aan het eind van die periode, het Atlanticum, werden over dit waddenlandschap zand en klei afgezet, de afzetting van Calais. Omstreeks 2500 v. Chr. kwam hieraan een einde en werd weer een veenlaag gevormd en afgezet, het Hollandveen. Dit duurde tot 250 jaar n. Chr. In de Oostzanner polder ligt bovenop dit veen een zeer dunne laag klei of zand, voor het overige ligt het veen voor zover niet verdwenen, aan de oppervlakte. De witte lijnen duiden niet op plooiing.

De waterbeheersing

Toen men in de 12de en 13de eeuw het land ging ontginnen nam de strokenverkaveling een aanvang. Hoofdoel hiervan was, van het moerasgebied zoveel mogelijk land te maken. Om het land bruikbaar te maken moest iedere grondgebruiker zorgen dat zijn afwatering goed was. Dat kon, als men de sloten goed open hield. Doordat er steeds meer mensen kwamen, was er steeds meer land nodig en kwam er zodoende steeds meer water omdat elk perceel werd omringd door sloten. Ieder begon op den duur last te krijgen van het water, vooral door het vervenen: er kwam te veel water. Het land kwam in de winter onder water te staan, dat was niet erg, want het vee stond toch op stal. Maar in een koud voorjaar was het een ramp als het water niet snel genoeg van het land af kon, dan droogde het land niet af en moest men het vee te lang op stal houden. Dat kostte veel voer en de winter is toch al zo lang in deze waterrijke gebieden.

In de waterbeheersing kwam wat verbetering toen men in Holland ging bedijken. Eerst toen in de 15de eeuw de eerste kleine houten weidewatermolentjes in gebruik kwamen kon men het water beter kwijt.

Voor Oostzaan trad er een verbetering in toen grotere watermolens konden worden gebouwd. Vanaf dat moment kreeg men veel meer greep op de waterbeheersing. Door het malen van de molens bleef echter het water veel meer in beweging en daardoor ging de afzetting van het slijk ook niet meer zo spontaan. De bagger die overbleef werd als mest op het land gebruikt. Een ander probleem kwam echter opdagen en dat was dat van de inklinking. Toen men greep kreeg op de waterbeheersing lag het water namelijk op zeeniveau of ongeveer gelijk aan NAP (Normaal Amsterdams Peil).

Na het omdijken van het land kon men door middel van sluizen het water laten afvloeien, wat inhield dat de grondslag ging dalen, vooral toen men met molens begon te malen en nog meer met de moderne bemaling, veel later.

Sinds de 17de eeuw is de grondslag langzaam gedaald.

Het water in de sloot ligt nu circa 1,30 meter -NAP, dat houdt in dat de bodem sinds de 17de eeuw ongeveer 1,30 meter is gedaald. Veel stukken land in de polder Oostzaan liggen haast gelijk met het wateroppervlak, met andere woorden, de nodem ging inklinken en het pakket veen werd steeds meer op elkaar geperst. Nu zijn er in het Oostzanerveld eigenlijk nog drie beheersvormen overgebleven:

- De percelen die verveend zijn.
- De percelen die door de boeren in gebruik genomen zijn en door de jaren heen alleen maar gegreppeld en bemest werden. Langzaam zijn deze percelen met de bodemdaling mee ingeklonken.
- En dan de percelen die men met een kleine watermolen heeft onderbemalen. De randen heeft men steeds met grond moeten ophogen omdat door de bemaling de bodem steeds meer ging inklinken.

Veel percelen liggen al lager dan 60 cm beneden het oppervlaktewater van de sloot en als het water opstuwt in de herfst raken diverse percelen onder water.

Ogenschijnlijk een groot probleem, vooral in landbouwkundig opzicht, in werkelijkheid is dit niet zo erg want anders bleef er, vooral in droge perioden niets meer van het land over: dan werd het stof.

Naast het oppervlaktewater in de sloot is er ook nog het grondwater of bodemwater. In het begin van dit artikel is al verteld dat toen na de laatste ijstijd de zee ging stijgen, het grondwater ook omhoog kwam en er veenvorming, het basisveen, ontstond. Later kwam de zee naar binnen, werd het water zout en het aanwezige bos verging om door de zandige mariene afzetting die over het geheel kwam te liggen, samengeperst te worden. Door de regelmatige stijging van de zeespiegel bleef het grondwater in onze bodem mee omhoog gaan. Later kregen we weer veenvorming en hadden wij in onze ondergrond een waterstand, die beïnvloed door het zeewater, sterk zouthoudend werd. Het grondwater bleef steeds stijgen en dat was gelukkig want het veen is net een spons die lang water vasthoudt. Als het water er uit is, gaat het veen oxideren.

Nu is het veenpakket plaatselijk in het Oostzanerveld wel 3,5 meter dik en willen wij dit land behouden dan zal het grondwater hoog moeten blijven. De indruk wordt soms gewekt dat het land drijfmat is omdat het slootwater tot aan de rand van de percelen staat, maar dat kan schijn zijn.

Wanneer het water 5 cm beneden het maaiveld ligt kan daar een paar meter verder op het land het grondwater meer dan 70 cm beneden het maaiveld staan.

Door de eeuwen heen is, hoofdzakelijk door de neerslag, het grondwater op peil gebleven. In de zomer kan het plaatselijk 70 cm beneden het maaiveld zijn, maar dat is dan meestal in de droogste periode. Dit kan zijn omdat er het minste regen valt en door de verdamping van het water.

In het Oostzanerveld is de grondwaterstand in januari het hoogst; het water loopt dan vaak in de sloot weg, vooral op die percelen die goed gegreppeld zijn. Is het perceel hol, dan staat het grondwater soms op het land. Eind maart begint

het iets te zakken en tot eind april staat de maaiveld-zodenlaag nog onder invloed van het grondwater. In mei zakt het en begin september komt het weer langzaam omhoog tot in november het water soms weer op het land staat.

In de zomer is het grondwaterpeil niet overal even laag. Het kan voorkomen dat op een perceel de stand 70 cm beneden het maaiveld is, terwijl op een perceel er naast het peil 15 cm beneden het maaiveld ligt. Dat verschil kan komen door andere opbouw van de bodem waardoor de doorlatendheid niet overal dezelfde hoeft te zijn.

Het land waarvan het maaiveld bijna gelijk ligt met het slootwaterpeil heeft weinig last gehad van de inklinking, omdat met vroeger van vader op zoon steeds het land goed greppelde. Hierdoor kon het overvloedige water goed weglopen. Was er een tekort dan waren juist die greppels belangrijk omdat zij ook water opnamen en als het ware het grondwaterreservoir weer aanvulden.

De oudere boeren die een onderbemaling hebben weten precies hoeveel water er uit kan.

Door die verschillen in het grondwaterpeil is er een soort stroming in de bodem waardoor het land, hoewel dat zo niet zichtbaar is, toch enigszins golft.

In droge zomers, zoals in 1976, kunnen er, bij sterk zakkend grondwater grote problemen komen.

Door te veel inklinking ontstaat oxidatie, de bovenlaag kan gaan scheuren, er vormt zich stof en bij enkele boeren kwamen in dat jaar scheuren voor van enige meters, met als gevolg het onderlopen van het land. Ook kwam een inwoner van Oostzaan, wonend in de Haal, voor een vreemde situatie te staan toen hij tuinafval wilde opruimen. Deze tuin was wat verwaarloosd en stond vol brandnetels. Hij maaide ze af en stak op een morgen de boel in brand. Toen hij 's avonds thuis kwam brandde het nog en de volgende morgen smeulde het. Er was gewoon een veenbrand ontstaan. Met een stok stak hij in de bodem en er kwam een grote steekvlam omhoog. Pas na enkele dagen hield het smeulen op en tot zijn grote verwondering lagen op de bodem van het ontstane gat twee oude potjes uit de middeleeuwen.

Uit het voorgaande blijkt wel duidelijk dat het Oostzanerveld, een waterland, ook een waterland moet blijven. De waterschapsbestuurders hebben dat altijd begrepen en daarom het waterpeil dat nu nog op 1,31 meter – NAP staat, zo stabiel mogelijk gehouden.

Vanaf het moment dat door bedijking het gebied afgesloten werd en men met molens begon het water uit te malen, moest men geregeld het peil aan de aanwezige situatie aanpassen. Als men bijvoorbeeld het peil in de sloot zou verlagen, zou

Karakteristiek zijn in Oostzaan nog altijd de ophaalbruggetjes.

De stal staat aan de slootkant, zodat de mest zó de praam in kan.

het gebied nog meer inklinken en dan zijn de meeste sloten door de bagger niet meer bevaarbaar.

In de naastgelegen voormalige banne van Purmerend is het zomerpeil van het water in de sloot 1,83 meter – NAP. Het zomerpeil van het water in de sloot van het hoogheemraadschap 'Waterland' is 1,43 meter – NAP. In de droogmakerij 'De Wijde Wormer' ligt het water 4,55 meter – NAP.

In 1880 begon men aan de spoorweg die vanaf Zaandam door een gedeelte van de polder Oostzaan naar Purmerend liep. De aannemer die aan deze onderneming begon is, toen hij in het gebied van Oostzaan kwam, tot de bedelstaf gebracht. En niet alleen hij, maar ook zijn hele familie die borg voor hem stond. Dat kwam, omdat iemand die een dijk ging leggen zand en klei bleef storten totdat de dijk op juiste hoogte was.

Dat deed men hier ook, maar wanneer de werkploeg 's avonds wegging en de volgende dag weer aan de gang ging, was de dijk verdwenen. De sloten die zij naast de dijk gegraven hadden zaten dicht en het land ernaast was omhoog gedrukt. Tegenwoordig graaft men eerst het veen af totdat men op het zand komt om dan pas met het storten van zand en klei te beginnen. In 1880 had men niet

zoveel ervaring en daardoor is het gedeelte van de spoorlijn dat door het Oostzanerveld loopt wel het duurste gedeelte geweest van de hele aanleg. Door de aanleg van deze spoorlijn werd als het ware een gedeelte van de polder afgesneden. Het noordelijk deel is nu alleen nog maar bereikbaar via de spoorbruggen.

Dit is wel van invloed geweest op de waterloop in de polder en deze veranderde weer toen men in de dertiger jaren de Twiskepolder ging droogmaken. Om dit gebied is een dijk gelegd en deze polder heeft nu een eigen waterbeheersing. In het westelijk deel van de polder Oostzaan ging veel land verloren door de uitbreiding van de gemeente Zaanstad en door de aanleg van de Coentunnelweg. Als gevolg is er in de waterhuishouding wel wat veranderd omdat het water vroeger circuleerde.

Het overgebleven gebied is nu eigenlijk een lange strook geworden met slechts een noord-zuid verbinding. De doorstroming is evenwel goed geregeld omdat bij het Otterbos een overloop is gemaakt, zodat het water uit de ringsloot die tussen de polder Oostzaan en de Wijde Wormer ligt, het gebied kan inlopen.

In de winter is vooral met een zuid-westenwind het water in het noorden wel 10 cm hoger dan in het zuiden.

Het chloridegehalte van het water in de polder Oostzaan

Het water is, behalve tijdens de vorming van het basisveen, in het begin van het holoceen haast altijd brak geweest. Eerst door allerlei overstromingen van de zee in de transgressieperiodes en later door de invloed van het zee water, dat via Egmond en het Oer-IJ het veengebied instroomde. Weer later is heel Waterland onder invloed gekomen van het water van de Zuiderzee.

Na de afsluiting van de Zuiderzee heeft het chloridegehalte of zoutgehalte van het water een belangrijke verandering ondergaan. In 1930 was het chloridegehalte van het water in de polder Oostzaan 29 april 4550 mg Cl/L, dit is het aantal milligrammen zout per liter. In juli was het 7500 mg Cl/L en 20 oktober 2850 mg Cl/L.

In 1976 was het chloorgehalte van het water in de polder Oostzaan op 1 maart 430 mg Cl/L, op 5 juli 722 mg Cl/L en op 1 november 619 mg Cl/L.

Duidelijk is dat na de afsluiting van de Zuiderzee het water zoeter werd en deze verandering van chloorgehalte is van invloed op de flora en fauna van het gebied.

Een voorbeeld: in gebieden waar het slootwater een duidelijk zoet karakter heeft vindt men onder andere waterlelie, gele plomp, watergentiaan en waterviolier. Deze planten heeft men in het Oostzanerveld nooit kunnen vinden omdat het water te zout was.

Vroeger was het zo, dat men bij sommige percelen in augustus niet aan land kon komen vanwege het groot nimfkruid en dat vroeger was in 1969. Nu is het slechts hier en daar te vinden en dan meest in plantengemeenschappen van aarvederkruid, gedoornnd hoornblad, brede waterpest, stijve waterranonkel en schede fonteinkruid.

Het laatste jaar heb ik op sommige plaatsen tussen het groot nimfkruid het gekroosd fonteinkruid en het tengere fonteinkruid gevonden, hetgeen al duidt op een verzoeting van het water.

Vroeger was het ook zo dat langs veel akkers prachtige kransen aanwezig waren van echt lepelblad, maar door de waterverzoeting verdwijnt het op den duur. Nu nog vinden wij in de vele kransen die om veel akkers liggen planten als zeebies, ruwe bies en blaartrekkende boterbloem. Maar de kans is groot dat over enige tijd hier heel andere planten voor terugkomen, zoals moeraszegge, grote waterpeppe, grote waterweegbree en bijvoorbeeld pijlkruid.

Ook in kransen waarin het riet domineert vinden wij nu koninginnekruid, harig wilgenroosje, smalle lisdodde en poelruit. Het echte valerian komt nu ook al veelvuldig voor. Heel bijzonder zijn in het Oostzanerveld de grote verschillen onderling in de plantengemeenschappen. In een

sloot, waarvan het water brak is, kan men planten vinden als nimfkruid, gedoemd hoornblad en aarvederkruid. Op het land, op slechts enkele meters afstand, een flora bestaande uit diverse soorten veenmos als *Sphagnum palustre*, *Sphagnum fimbriatum*, *Sphagnum squarrosum* en *Sphagnum recurvum*. Tussen het veenmos zien wij ronde zonnedauw, het vleesetende plantje, veenpluis, tormetil, het orchideetje *Malaxis*, kamvaren en smalle stekelvaren en 'cranberries'. Waarschijnlijk zijn van het laatstgenoemde soort, ook wel genoemd lepeltesheide, de zaden overgebracht door de vogels.

Als wij kijken op een perceel weiland dat daar weer naast ligt dan vinden wij planten als de echte kookbloem, paardbloem, pinksterbloem, klein hoefblad, rode klaver, greppelrus en vele soorten grassen. Deze zijn onder andere, nanna-gras, kamgras, ruw beemd, beemdlangbloem, kruipend struisgras, fioringras, moeraszoutgras en langs de oever zien wij kleine watereppe, moeraswalstro, moerasvergeet-me-nietje, moerasrolklaver en smeewortel.

Duidelijk is dat er veel meer soorten planten aanwezig zijn. Op de percelen, de voormalige ribben, die alle jaren gemaaid worden, vinden we het echte witbol met de veelbloemige veldbies, echt dominerende planten en er tussen diverse soorten zegge als gewone zegge, lage zegge, sterzegge en ook staat het hier vol met reukgras.

Wanneer wij deze rijke flora, die toch eigenlijk ieder veenweidegebied behoort te bezitten, verlaten en naar de spoorlijn gaan zien wij toch weer iets heel anders. Zoals eerder vermeld is deze dijk hoofdzakelijk gemaakt van zand en klei met daar overheen veel kiezelsteen. In de berm van de spoorlijn groeit veel schietwilg en kruipwilg, daartussen blauwbraam met het gewone wilgenroosje, de klaproos, wilde reseda, cypreswolfsmelk, rolklaver, hazepootje, zilverschoon, duizendblad en vele andere soorten. Op deze dijk is ook de walstro bremraap aanwezig, een wortel parasiet, die hier parasiteert op de wortels van het echte walstro. Van vele planten zijn de zaden natuurlijk meegevoerd door de treinen en deze zaden hebben zich in dit milieu van zand, klei en grind gevestigd. Veel is er ook veranderd na de inpoldering van het Twiskegebied. Het vroegere veenweidegebied heeft een totaal ander gezicht gekregen. Plaatselijk heeft men het veen weggehaald en ergens anders in depôts opgeslagen. Daarna heeft men het onderliggend zand weggezogen, waardoor er een grote plas is ontstaan met vele eilanden. Thans is de Twiskepolder omgevormd tot een recreatiegebied, met opgespoten zandstranden en diverse ligweiden. Plaatselijk zijn natuurgebieden aangelegd, waarbij de aanwezige rietkragen hier en daar zijn aangehouden.

Een stukje veenweidegebied met de zeldzame wilde reseda en de klaproos.

Klaas Taams onderweg naar zijn land – hoeveel jaar al? – in zijn Oostzaner jol.

Kortom, het hele landschap heeft een ander karakter gekregen met plaatselijk een ander biotoop, waardoor er een milieu is ontstaan voor vele planten die er vroeger niet waren. Op diverse stukjes grond zijn duintjes gecreëerd en daarop kan men vinden: kruipwilg, akkerandoorn, wilde asperge, wilde bertram, dauwbraam, brunel, bijvoet, akkermelkdistel, duindoorn, echt duizendguldenkruid en hazepootje. Ook is er de scherpen en canadese fijnstraal, schermhavikskruid, kamperfoelie, heggerank, muizeoor, grote klis, pastinaak, gewone reigersbek, st. jacobskruiskruid, vogel- en heggewikke en moeraskartelblad. De flora is totaal veranderd, wat niet wil zeggen dat het minder rijk is dan vroeger, integendeel, het is veel gevarieerder geworden. Er zullen weinig polders in Nederland zijn, waar zo'n rijkdom aan plantensoorten aanwezig is.

Dat geldt ook voor de fauna en met name voor de vogels. Door de eeuwen heen moet het gebied van de polder Oostzaan een enorme rijkdom aan vogels gehad hebben. Nu nog trouwens, er is een rijke weidevogelstand.

Vanaf het moment dat men het gebied in cultuur bracht en men moerasbossen omzette in weidegebieden, werd er gelegenheid geschapen voor het broeden van weidevogels. Met andere woorden, onze voorouders hebben onbewust een milieu gevormd, waaraan wij nu nog een rijkdom aan vogels hebben overgehouden.

Men heeft dat vroeger niet gedaan om er een weidevogelreservaat van te maken, maar om te kunnen bestaan en bepaalde vogelsoorten hebben het nieuwe milieu aanvaard. Dit zal ook in de Twiskepolder gebeuren als die ingericht is. De soortenrijkdom en de aantallen per soort wordt bepaald door het beheer van die gebieden en dus door de mens.

Toen de vervening kwam veranderde op diverse percelen het milieu en kwam er leefruimte in het riet voor onder andere de roerdomp, bruine kiekendief, waterral en porseleinhoen. Duidelijk is dat de weidevogels afhankelijk zijn van het beheer van de mens op deze percelen weiland. In de polder Oostzaan kunnen wij wel stellen, is de relatie tussen mens en dier altijd goed geweest, zodat de weidegebieden in de gemeente Oostzaan behoren tot de rijkste van heel Waterland en het land er omheen. Dat is gekomen, omdat het niet mogelijk was het gebied te beheren zoals men misschien het liefst gezien had, namelijk met een optimale produktie.

Dit was niet mogelijk omdat een ieder afhankelijk was van het klimaat en het water. Wanneer door de wind het water opgestuwd werd en het land liep in de herfst onder water, moest men zorgen dat het vee van het land was. In het voorjaar kon

men niet eerder aan het werk eer het land afgedroogd was. Omdat men door het hele gebied ontelbare sloten gegraven heeft was het niet eenvoudig deze percelen te beheren, vooral de verst afgelegen akkers niet en ze zijn nooit intensief gebruikt. Daarbij komt dat er op verschillende wijze werd geboerd. Grote bedrijven zijn er altijd in Oostzaan geweest. Er is een periode geweest dat er mesterijen waren met meer dan 300 stieren. Doch het voer hiervoor kwam van de stijfsel-fabrieken, die hun afvalstoffen, de stijfseldrank, aan de boeren leverden. De boeren haalden onder andere deze in vaten uit Zaandam en vervoerden ze in de praam. Datzelfde gebeurde met het afval van de Honigfabrieken. De afval van geproduceerde ontbijtkoek werd door de boeren gekocht en zij voerden er hun vee mee vet. De stalmest werd echter op het land gebracht.

Daarnaast zijn er ook altijd melkveebedrijven geweest. De boeren in Oostzaan gingen uit van 1 melkkoe plus jongvee per hectare. Dat hield in dat bij een gemiddeld bedrijf van circa 15 ha men ongeveer 15 melkkoeien had met 3 of 4 pinken en 12 tot 15 schapen.

Vaak had een boerenbedrijf nog een paar honderd eenden en een paar honderd kippen. Jongvee is er altijd maar weinig gefokt. Men had er gewoon geen tijd voor. Het vee werd veelal gekocht in Purmerend.

Alle werkzaamheden moesten met de hand gebeuren; voor andere activiteiten hebben de meeste boeren in Oostzaan weinig tijd gehad. In de regel werden van de 15 ha er 8 gemaaid, wat meestal in de tweede week van juni of later gebeurde, afhankelijk van de weersomstandigheden in het voorjaar. Wanneer het een koud en nat voorjaar was, bleef de bodem lang nat en koud en groeide het gras pas laat.

Al het land werd vroeger gemaaid en de boeren in Oostzaan hebben daarom nooit last gehad van een tekort aan hooi in de winter voor hun dieren.

Voor zover mogelijk is het land altijd met zorg behandeld, de verlande petgaten zijn bij voorbeeld altijd heel goed bijgehouden door één keer per jaar goed te maaien. Vooral het riet is steeds een kostbaar goed geweest, omdat het voor alles en nog wat te gebruiken was, ook als strooisel in de eendenhokken.

Veel Oostzaners hielden vroeger honderden eenden in hokken achter het huis. Zij bakenden een stuk land en sloot af en daar liepen de eenden dan in. Ze werden gevoerd met mosselen die door de Wieringer vissers met de botter werden aangevoerd. In de zomer hing er niet zelden een vreselijke geur om deze bedrijfjes, vooral bij warm weer! De eende- en kippeieren werden weer aan de beschuitfabrieken verkocht.

Duidelijk is, dat voor die vele hokken heel wat riet nodig was dat meestal in de winter werd gemaaid. In de nieuwe rietopslag konden dan in het voorjaar de roerdomp, bruine kiekendief, enz. weer broeden. De een was met de ander geholpen. De ribben die tussen de petgaten met riet lagen, werden meest laat gemaaid, soms pas in augustus als er tijd voor was.

Het gewas bestaat er hoofdzakelijk uit echt witbol, reukgras, veelbloemige veldbies, rode klaver, echte koekoeksbloem, gewone zegge, lage zegge en tegenwoordig ook de egelsboterbloem. De kruidenlaag was dus zeer rijk en als hooi voor het vee werd en wordt deze nog graag door de boeren gebruikt.

Tussen de riet-, biezen- en zeggekransen is er altijd een prachtige gelegenheid geweest voor de fuut om te nestelen en broeden. Voor 1940 waren er weinig broedgevallen. Het is nooit duidelijk geweest waarom. Wel is er vroeger veel op deze dieren gejaagd, vooral als zij in zomerkleed waren schoot men ze, het huidje werd afgestroopt, op een stuk hout gespannen en gedroogd. Later werden ze verkocht aan de Amsterdamse modehuizen. Ook was het zo dat veel vissers de futen als concurrenten zagen; een fuut voedt zich namelijk met vis.

Een fuut die vroeger volwassen werd en een nest kon maken kreeg zelden jongen omdat vaak de nesten met eieren stukgeslagen werden. Bovendien waren vroeger de winters veel strenger en wanneer het water in de sloot tot op de bodem bevroren was, voren veel vissen dood. Daarmee verdween het voedsel voor de fuut.

In de jaren dertig waren er een veertigtal vissers in de polder Oostzaan en deze hadden een zeer hard bestaan. Zij konden van de visvangst niet leven en hielden er meestal een paar koeien, wat kippen en eenden bij. Het ene moest het andere goedmaken, want ook zij hadden niet te eten na een strenge winter. De vissers zagen toen niet in dat juist de fuut een vogel is die de visstand gezond houdt, namelijk door de zwakke en zieke vissen er uit te halen. Wanneer er een school vissen aan komt zwemmen en een fuut nadert, vlucht de school, de zwakste vis blijft achter en wordt gevangen. Hierdoor blijft er juist een gezonde visstand bewaard.

De nu nog 6 aanwezige vissers hebben er begrip voor, zodat nu meer dan 100 paar futen in de polder Oostzaan broeden, waarvan 40 paar in het Oostzanerveld en 60 paar in de Twiskepolder. In tegenstelling met de fuut zijn er vroeger veel meer dodaars geweest, aalduikertjes noemde men ze toen. De laatste jaren zijn ze vrijwel verdwenen. In het Oostzanerveld hebben er in 1977 nog maar 2 paar gebroed.

Zowel de winter- als de zomertaling behoren tot de kleinste soort eenden die in dit gebied voorkomt. Hiervan is de wintertaling de kleinste. In het Oostzanerveld broeden er alle jaren nog 2 of 3 paar.

De wintertaling heeft altijd een voorliefde gehad voor de verlande petgaten voor het bouwen van zijn nest, dit bij voorkeur in het veenmos tussen de heide en het echte witbol. In de herfst en in de winter komen vele honderden wintertalingen in het Oostzanerveld fourageren en pleisteren.

De zomertaling is een vogel die hier alleen 's zomers voorkomt en in Nederland de laatste jaren in aantal sterk achteruit gaat, ook in dit gebied. In 1969 hebben er toch nog 35 paar gebroed, 32 paar in 1970, 36 paar in 1971, 28 paar in 1972 en daarna ging het snel achteruit: 17 paar in 1971, 6 paar in 1974, 4 paar in 1975 en 1976 en dit jaar nog maar 3 paar.

Hoewel het biotoop ogenschijnlijk stabiel is gebleven is de stand toch achteruit gegaan. Mogelijk heeft de verzoeting van het water hier invloed op.

De wilde eend is in deze polder altijd een veel voorkomende vogel geweest, toch hebben er in de hele polder dit jaar niet meer dan 500 paar gebroed. Hoeveel hiervan echte wilde eenden waren is niet precies bekend, maar meer dan 80 procent zijn wel bastaarden.

De laatste jaren zien wij steeds meer een andere soort eend in het veld, dat is de krakeend. Deze heeft aan de rand van het gebied gebroed. Dat is ook zo met de pijlstaart, een eend die hier vroeger niet voorkwam, maar nu toch op enkele plaatsen in Waterland broedt. In 1969 ook in het Oostzanerveld en hoewel hij er nu nog regelmatig wordt gezien zijn er de laatste jaren geen broedgevallen van bekend. Waarschijnlijk zijn door de waterverzoeting deze twee soorten er bij gekomen.

De verandering van één element, in dit geval de verandering van het zoutgehalte, kan veel invloed hebben, zowel op de flora als op de fauna.

Een vogel die in de winter algemeen voorkomt is de smient. Deze fourageert bij voorkeur in de weilanden en in sloten waarin vooral stijve water-anonkel, schede fonteinkruid en aarvederkruid voorkomen. In het Oostzanerveld verblijven soms wel een 2000 smienten.

Zij komen meest in de schemer in de polder om de nacht door te brengen. Als het rustig is, zijn zij er ook overdag, maar voor het merendeel zitten zij op de plas in de Twiskepolder, waar er dan wel een 15000 bij elkaar zijn. Deze smienten komen uit een groot deel van Waterland om hier te kunnen pleisteren.

Een prachtige eend is de slobbeend. In het Oostzanerveld neemt het aantal van dit soort toe, maar dit komt waarschijnlijk, omdat zij in de naast gelegen polder 'De Wijde Wormer' bijna geen gelegenheid meer krijgen om te nestelen. Grote delen van deze polder worden zo intensief gebruikt dat het voor veel vogelsoorten bijna niet mogelijk is er hun soort voort te zetten. In het Oostzanerveld broedden er 170 paar en in de Twiskepolder 65 paar.

Sinds 1965 komen er ook kuifeenden in de polder. Voor die tijd kwam deze haast niet in Noord-Holland voor, maar sinds dat jaar is het een algemene broedvogel geworden, vooral in de droogmakerijen. In de veengebieden lijkt het aantal iets af te nemen; in het Oostzanerveld broedden er toch nog een 40 paar en in de Twiskepolder 45 paar.

Minder algemeen is de tafeleend, die bij voorkeur in de oever-zegge vegetatie zijn nest maakt en wel zo dat het vanaf het nest meteen het water kan induiken. Dit jaar hebben er in het Oostzanerveld 18 paar gebroed en in de Twiskepolder 10 paar.

De lepelaars zien we hier alleen in de zomer. Ze broeden in het Naardermeer en komen in dit gebied fourageren. Later in het jaar komen de broedvogels van de Muy en de Geul op Texel en van het Zwanewater bij Callantsoog ook, maar dan op doortrek.

De lepelaar is een prachtige vogel met lepelvormige snavel. Hiermee zeef hij het voedsel uit het water.

Veel algemener is de blauwe reiger of de blauwe jaap zoals men wel zegt. Het hele jaar zwerft hij door de polder in tegenstelling tot de purperreiger die in dit gebied zelden te zien is en dan alleen nog in de zomer.

Een heel andere vogel is de roerdomp, één van de meest geheimzinnige vogels uit het gebied en zijn roep vanuit het riet in het voorjaar door de polder laat horen. Zijn nest is erg moeilijk te vinden daar het een vogel is die door zijn schutkleur niet opvalt. In de polder Oostzaan broeden toch wel een paar of drie.

In november 1972 stond ik bij de Twiske-brug tijdens een hevige storm. Tegen de storm in kwam langzaam een roerdomp aanvliegen. Hij zocht beschutting bij de langs de weg staande bomen en wilde het Twiske oversteken. Door de harde windstoten sloeg hij echter achter de kruinen van de bomen vandaan tegen de aanwezige telefoon-draden, vloog een eind door en viel in het Twiske. Met een jolletje dat langs de weg lag viste ik hem op en bracht hem naar de kant. Zijn éne vleugel was gescheurd, maar overigens was hij nog zeer actief, want hij pikte voortdurend naar mij. Toen

ik hem echter op de kant zette, stapte hij weg, plotseling spuwde hij een flinke rat uit en viel dood neer. Bijzonder jammer, want het is een schoonheid van een vogel.

Vogels die hier in de winter fourageren en pleisteren zijn onder andere de grote zaagbek, de kleine rietgans, kolgans, grilduiker en de kleine zwaan. De knobbelzwaan is regelmatig aanwezig, er broeden maar enkele paren in de polder. In de winter kunnen we zo nu en dan de blauwe kiekendief waarnemen, wij zien hem dan heel rustig over het riet heenzeilen. Algemener is de bruine kiekendief; van deze vogel broeden er 3 paar in de polder Oostzaan, waar hij zich vooral in de rietstroken van de verlande petgaten heel goed thuisvoelt. Vaak zien wij in de lucht een vogel stil staan 'bidden', dan stort hij zich met grote snelheid naar beneden op zijn prooi, meestal een muis of iets dergelijks. Dat is dan de torenvalk, waarvan er 3 paar in dit gebied broeden. Familie van deze vogel is de boomvalk die soms in een enorm tempo uit de hemel schiet om zich op een langsvliegende zwaluw te storten. Ongelooflijk zoals hij dat doet! Aan de rand van het gebied broedt hij al enige jaren achtereen.

Als je door het riet loopt, schiet er soms luid kakelend, als een projectiel, een bruinachtige vogel langs je heen. Je staat dan verlamd van schrik en dan zie je dat het een fazantenhaan is. In de rietakkers broeden ook enige fazanten.

Minder algemeen komen in het Oostzanerveld patrijzen voor, in de Twiskepolder worden ze steeds algemener.

De waterral is een vogel die heel vreemde geluiden kan maken, men zegt wel eens dat het is of men een big aan zijn staart door het riet trekt! Het gillend geluid dat deze vogel maakt, komt hier het meest mee overheen. Hij heeft een bruine rug, een roodachtige snavel en een blauwgrijze borst. Veel ziet men hem niet, het is een echte rietvogel en hij zit graag in de overgangszones van het riet naar het weiland. 's Nachts is hij meestal tussen de waterzuring, de zeebies en ruwe bies op het slik te vinden en vangt dan insecten. Een vogel die op hem lijkt is het porseleinhoen, iets kleiner dan de waterral maar nog veel geheimzinniger. Ook bruin maar meer gespikkeld en met een kortere snavel. Deze vogel is alleen maar te herkennen aan zijn geluid, want zien doe je hem slechts zelden. Wanneer het na een warme dag 's avonds erg stil is en je ligt stil met een jolletje in de nabijheid van riet en biesen maak je kans hem te horen. Vooral in de buurt van biesen. Waarschijnlijk broeden er in de polder Oostzaan een paar of vier, maar zeker is het niet.

Een stiekeme rakker is het waterhoen. Met schrik denk je soms in april: 'zouden er geen waterhoentjes komen dit jaar, er zijn er zo weinig!' Wanneer je later de nesten gaat tellen blijken er zelfs veel meer nesten te zijn dan het jaar tevoren. In 1977 hebben in het Oostzanerveld circa 200 paar gebroed en in de Twiskepolder 60 paar.

De meerkoet is een heel andere vogel. Veel veehouders hebben een hekel aan hem. Hij vreet graag jonge spruiten van het gras en als er 's winters zo'n paar honderd meerkoeten bij elkaar zitten laten zij wel wat mest achter... Het probleem voor die dieren is dat zij toch ergens moeten fourageren en pleisteren en veel meerkoeten komen alleen op doortrek langs. Vroeger kwamen ze verspreid over heel Noord-Holland voor, maar door verkavelingen en andere veranderingen zijn veel gebieden voor hen verloren gegaan. Gebieden als het Oostzanerveld zijn er niet zoveel meer en hieraan hebben de koeten juist behoefte. In het Oostzanerveld broedden er dit jaar 300, in de Twiskepolder 45 paar.

Een vogel waar wel iedereen plezier in heeft is de scholekster. Niet alleen omdat hij zo'n mooi zwartwit pak aan heeft en mooie rode poten en snavel heeft. Meer omdat hij zich zo graag laat zien. Hij schuwt de mensen niet en maakt graag zijn nest op pas omgespitte tuinen, bij voorkeur op de wat hoger gelegen stukjes grond. Met het kabaal dat hij maakt is hij één van de meest opvallende figuren in de polder. Als broedvogel is hij in het Oostzanerveld niet zo algemeen. Er broeden ongeveer 35 paar; in de Twiskepolder neemt de scholekster als broedvogel toe, daar broeden zo'n 60 paar.

Een andere, in ons land steeds minder voorkomende vogel is de Kievit. Behalve in dit gebied, want hier neemt hij juist in aantal toe. In 1969 hebben er 82 paar gebroed en nu 210 paar op een gedeelte dat 525 ha groot is, dus 0,4 per ha. Voor een gebied als het Oostzanerveld is dat heel gunstig. Ook in de Twiskepolder hebben verscheidene Kieviten gebroed.

Met mooi helder weer kan men in het voorjaar in de lucht een ratelend, bijna blatend, geluid horen. Wanneer men goed kijkt kan men de watersnip langs de hemel zien scheren. Hij heeft zijn staart als een waaijer uitgespreid en omdat hij ook zijn vleugels uitgespreid heeft maakt hij een vreemde indruk. Door de trillingen van de buitenste staartpennen en de wapperende bewegingen van de vleugels worden deze geluiden voortgebracht.

Later is de watersnip duidelijker te zien, want dan komt hij vaak heel dichtbij op een paaltje zitten. Hij maakt een heel typisch geluid: 'tsjoek, tsjoek, tsjoek'. Het is zeker dat hij dan jonge pullen in de buurt heeft rondlopen. In het Oostzanerveld is hij een regelmatig voorkomende broedvogel met zijn nest in de gemaaide, verlande petgaten of liefst dicht bij een greppel. In het Oostzanerveld broedden 30 paar en in de Twiskepolder 8 paar.

Er kunnen plotseling veel grutto's in het veld zijn. De éne dag geen en de andere dag hoor je 'grutto, grutto, grutto'. Iedere vogel roept zijn eigen naam. Elk voorjaar komen ze hier en zorgen voor een spontane verspreiding in het veld. Elk is daarbij druk in de weer zijn eigen gebied af te bakenen en al in maart wordt aanstalten gemaakt te gaan nestelen. Het nest wordt op wat hogere stukken grasland gemaakt, liefst in graspolletjes. Deze zijn er natuurlijk nog maar weinig omdat het gras nog niet groeit.

Wanneer de vogel op zijn vier eieren begin april begint te broeden droogt de grond al iets af, het grondwater begint te zakken, het gras te groeien en de temperatuur stijgt. Voor de grutto zijn dat de meest ideale momenten, want van deze combinatie moet hij het hebben. Zijn voedsel zoekt hij bij voorkeur in de bodem, steekt zijn snavel in de grond en haalt daarmee de wormpjes en andere insecten er uit. Die zitten tussen het maaiveld en de grondwaterspiegel.

Voor de grutto is het dus van belang dat de bodem zacht is. Na circa 25 dagen broeden, zowel door het mannetje als door het vrouwtje, komen de eieren uit. De pullen drogen op en gaan onder leiding van hun ouders meteen de wereld rondom verkennen.

Voedsel is er genoeg, omdat er vele soorten gras in deze grasmat aanwezig zijn met daartussen een rijke kruidenlaag. Hoe rijker de kruidenlaag, des te rijker aan soorten insecten en des te groter het aantal van ieder soort.

Het gras is inmiddels al een 15 cm gegroeid en er is tussen de bodem en de gewashoogte als het ware een eigen milieu ontstaan dat ideaal is voor de pullen van de grutto. Bovendien heeft de boer zijn land gegreppeld om het overvloedige water af te voeren; deze greppels zijn altijd slikachtig en voor de jonge grutto is dit voor zijn voedsel de meest ideale plaats.

Van zijn vijanden heeft hij weinig last want het hoge gras geeft hem goede dekking. Anders is het wanneer er bij voorbeeld een hermelijn of bunzing in de buurt komt. Dan komen alle oude grutto's uit de omstreken er op af en drijven de boosdoener snel weg. In het voorjaar kunnen wij dit mooi zien als een groep grutto's al schetterend in de lucht boven een hermelijn hangt.

*Plaatselijk is de bodem bedekt met cranberries of lepeltjesheide.
Daarnaast de kroosvaren.*

Door de eeuwen heen heeft dit land in de winter onder water gestaan (links). Hetzelfde land met vee in de zomer (boven).

Het Oostzanerveld is nog steeds rijk aan kemphanen (onder). De roerdomp, een weinig opvallende vogel (links).

In een geïnventariseerd gedeelte van circa 525 ha broedden 190 paar, dat is dus 0,38 per ha. In 1969 waren 290 paar aanwezig, 290 paar in 1970, 270 paar in 1971, 160 paar in 1972, 180 paar in 1973, 140 paar in 1974, 160 paar in 1975, 150 paar in 1976 en 190 paar in 1977.

De gruttostand is dus iets achteruitgegaan, hoewel in verhouding met andere gebieden de stand nog heel gunstig is. In de polder 'De Wijde Wormer', die circa 1620 ha groot is, hebben 688 paar gebroed in 1968 en in 1977 waren er nog maar 87 grutto's die daar hun jongen groot gekregen hebben. De reden van deze achteruitgang in 'De Wijde Wormer' is, zoals gezegd, de intensieve landbouw. In gebieden waar de gronden minder intensief bewerkt worden zal ook een fluctuatie blijven bestaan, waarschijnlijk door de structuur van de bodem.

In het Oostzanerveld, dat bedekt is met een hele laag veen, is de bodem altijd vochtig. Vooral vanaf half februari tot half april. In een gebied waar echter de bodem met een laag klei bedekt is zal, als de grondwaterstand beneden 50 cm onder het maaiveld is, die kleilaag niet meer onder invloed van de grondwaterspiegel staan. De bovenkant van de bodem droogt uit en de grutto kan niet meer zijn snavel in de bodem steken; deze is te hard geworden. Daarom is deze situatie als broedgebied niet aantrekkelijk voor de grutto. De grondwaterstand is voor een belangrijk deel van de regen afhankelijk. Het ene jaar valt er meer dan het andere en dit regenwater vult het grondwaterreservoir voor een belangrijk deel aan.

Kunstmest wordt weinig gebruikt, het land wordt regelmatig gegreppeld om het overtollige water te lozen.

Vooral in een veengebied mag de bodem niet te droog worden, want dan ontstaat er inklinking en oxidatie. Voor de boer en voor de vogels is het van belang dat de zodenlaag in relatie blijft met het grondwater. Als deze relatie goed is met daarnaast een extensief agrarisch beheer, blijft er een optimaal biotoop bestaan voor de weidevogels. Door het beheer dat door de jaren heen gevoerd is, is juist een optimaal biotoop bewaard gebleven voor een weidevogel als de grutto.

We horen in het Oostzanerveld ook de tureluur, een luidruchtige knaap die half april in het broedgebied aankomt. Men ontdekt hem meteen want hij maakt zich kenbaar door een door-dringend geroep van 'tju, tju, tjuuk, tjuuk'. Als hij door de lucht vliegt al roepend met zijn vleugels wijd uit: 'turelurelurelurelur', is het een prachtig gezicht.

Met zijn roodachtige snavel en rode poten lijkt hij erg veel op een soortgenoot, de zwarte ruiter,

wanneer deze in winterkleed is. De zwarte ruiter is een vogel die regelmatig in het Oostzanerveld fourageert en pleistert wanneer hij op doortrek is. De tureluur maakt het liefst zijn nest in een pol gras, meestal is het heel goed verborgen daar hij de grasjes over de eieren heentrekt. Opvallend vaak is het in de buurt van een kivietsnest. Een tureluur broedt ongeveer 23 dagen op de eieren en dat gebeurt om beurten door het mannetje en het vrouwtje. De tureluur zoekt op een andere wijze zijn voedsel dan de grutto. De laatste is eigenlijk een tastzoeker die zijn snavel in de grond steekt net als de scholekster. Een tureluur pakt zijn prooi wanneer hij die ziet en steekt zijn snavel niet in de bodem. Trouwens, zo lang is de snavel ook niet. Hij pikt de insecten tussen de rijke kruidenlaag vandaan en ook de jonge vogels doen dit zodra zij daar aan toe zijn. In vele gebieden gaat de stand van de tureluur snel achteruit. In Oostzaan ook, hoewel dit jaar in tegenstelling tot andere gebieden een lichte vooruitgang viel te bespeuren. In 1969 waren er 90 broedparen, 80 paar in 1972, 40 paar in 1974 en dit jaar hebben er 60 paar gebroed, dat is 0,11 per ha.

Het is mogelijk dat de verzoeting van het water mede schuldig is aan de achteruitgang. Zeker is wel, dat als de kruidenlaag zou verdwijnen er een eenzijdig gewas zou komen, bij voorbeeld alleen engels raaigras. Hierdoor verdwijnt de gevarieerdheid van het aantal insectensoorten, de rijke voedselbron voor de tureluur.

Beroemd waren vroeger de baltsplaatsen van de kemphanen. In het voorjaar houden de mannetjes zogenaamde schijngevechten, meestal op een vaste plaats, liefst één die wat hoog ligt. De mannetjes hebben daarbij prachtige kragen in allerlei kleuren. Er is niet één kemphaan die hetzelfde kleed heeft. De mannetjes hebben in het zomerkleed prachtige pronkveren die als een soort halskraag op de schouders en borst een mooi geheel vormen. Het gezicht is dan kaal en bedekt met kleine wratjes die met de herfsttrui verdwenen zijn.

Wanneer er tijdens een schijngevecht, waarbij iedere kemphaan zijn eigen plaats inneemt een vrouwtje in de buurt komt, neemt de drukte onder de mannen aanzienlijk toe. Het is een schitterend gezicht deze vogels door elkaar heen te zien dansen. De kempmannetjes die geen prachtkleed hebben staan er tijdens een schijngevecht wat onbenullig bij, totdat er een mannetje zich wat afzijdert en met een vrouwtje gaat paren. Voor mij is het nooit duidelijk geweest wie van tweeën hiervoor het initiatief neemt.

Het biotoop in het Oostzanerveld is uiterst geschikt voor kemphanen, wij kunnen wel zeggen uniek, omdat plaatsen die regelmatig overspoeld worden door het water datgene is waar de kemphaan zo van houdt om zijn voedsel in te

zoeken. Zulke plaatsen zijn er weinig meer in Noord-Holland. Bovendien zijn de verlande petgaten prachtige nestgelegenheden voor de kemphanen.

Als in mei de temperatuur wat stijgt zijn de veenmosdekens warm en vochtig en zijn er insecten waarmee de jonge vogels zich kunnen voeden. Dit jaar hebben er in het Oostzanerveld 70 paar gebroed.

Meeuwen kunnen wij het hele jaar door in het Oostzanerveld zien, onder andere de grote en kleine mantelmeeuw, de zilvermeeuw en de stormmeeuw. Al deze soorten broeden echter in de polder niet.

Wel de kokmeeuw die in de zomer een zwart kapje heeft; hiervan broedden er in het Oostzanerveld 150 paar. In de Twiskepolder is een kolonie van circa 5500 broedparen aanwezig.

Daar waar kokmeeuwen broeden kunnen wij vaak de nesten van de visdiefjes vinden. Deze stern is een prachtvogel en heeft een rode snavel met zwarte punt en rode poten.

Roeiend door de sloten van het veld zien wij soms een visdiefje vlak over ons heen vliegen. Plotseling stort hij zich omlaag en pakt een visje. Alleen in terreinen als het Oostzanerveld is er voor deze vogel nog mogelijkheid zijn soort voort te zetten.

Vroeger was de visdief een algemeen voorkomende vogel. Ik kan me herinneren dat ik op een akker stond te kijken naar een stelletje visdiefjes die aan het nestelen waren. Een man kwam naar me toe en zei: 'Zeg Eijerman, die witte dingen wat zijn dat eigenlijk voor vogels. Ze pikken naar je en als je niet oppast doen ze wat op je kop als je gaan melken.' Ik heb hem vriendelijk gevraagd wat begrip voor ze te hebben omdat weidegebieden als het Oostzanerveld de enige gebieden zijn waar ze kunnen broeden. Dat hij hieraan gedacht moet hebben blijkt wel uit het feit dat er in 1970 115 paar heeft gebroed en dit jaar 170 paar.

Enige jaren later voer ik met een groepje mensen, waaronder vechouders, door de Biesbosch. Na verloop van tijd zei dezelfde man:

'Hé Eijerman, dit is toch een natuurgebied?'

'Ja', zei ik, 'wat dan?'

'Nou ik zie hier geen vogel.'

Er waren natuurlijk wel vogels, maar door de vele bomen kon men ze niet zien.

Ook komen hier andere vogels voor. De man was gewend, als hij uit zijn melkjol stapte rondom hem de scholekster, kievit, grutto en onder andere ook de tureluur luidt roepend te zien vliegen. Wanneer je dit dagelijks hoort, valt het bijna niet meer op. Kom je in een ander gebied waar deze vogelsoorten niet zijn, dan mis je ze, of je vogelliefhebber bent of niet.

Een ander soort stern is de zwarte stern, waarvan er in Noord-Holland nog maar een paar honderd broeden. Hij is afhankelijk van slikachtige kanten en samengedreven plantenresten om er zijn nest op te bouwen. Op de randen van percelen die in de winter onder water hebben gestaan en langs de verlande oevers hebben er dit jaar nog 36 paar gebroed.

Een vogel die zich gemakkelijker aanpast is de kluut. Met water, zand en schelpen in de buurt redt hij het wel. In weilanden ook, mits er brak water is.

De kluut is een van de mooiste vogels die in Noord-Holland broeden; prachtig zwartwit getekend en een schuin omhoog gebogen snavel. Gracieus stapt hij door het water, buigt zijn kop voorover en met zijn snavel zeeft hij dan het voedsel uit het water. In het Oostzanerveld hebben dit jaar 4 paar en in de Twiskepolder 70 paar gebroed.

Verder broeden in het grasland nog de leeuwerik, wel 90 paar en de graspieper, zo'n 70 paar.

Naast al die weidevogels zien we nog de vogels die in het dorp broeden en fourageren, zoals de huiszwaluw, de boerenzwaluw, de witte en gele kwikstaart en de spotvogel die in de vlierstruiken langs de spoorlijn broedt. Tevens vinden we daar de bosrietzanger die er in de brandnetels zijn nest bouwt.

In het riet zijn ook de rietgors met zijn nest op de grond en de luidruchtige rietzanger, die zijn nest graag in een kruidenlaag met haagwinde bouwt. In het riet zelf kunnen wij de nestjes van de kleine karakiet zien hangen. Ze zijn er heel kunstig tussengevlochten. In mei zien we de koekoek, roepend maakt hij zich kenbaar. Vaak tracht het wijfje een ei in het nest van de kleine karakiet te deponeren.

Een vogel die door iedere weidevogel met argwaan bekeken wordt is de zwarte kraai en een andere figuur is de brutale eigenzinnige ekster, die met zijn zwartwitte pak het gebied stoffeert. Een minder luidruchtige broedvogel is de ransuil die in de bomen van het dorp broedt en zijn kleine neef de steenuil.

Sinds 1968 tracht Staatsbosbeheer met geld van CRM het Oostzanerveld deels aan te kopen met het doel dit rijke gebied te bewaren.

Wanneer men een gebied aankoopt moet men het ook beheren, weten welke vogelsoorten er voorkomen en hoeveel er van elk soort broeden. Daarnaast dient men te weten waar de broedvogels en ook de doortrekkende vogels, die in dit gebied regelmatig voedsel zoeken en pleisteren, in de winter heentrekken. Daarom is het ringen nodig.

Met jonge pullen is het wel gemakkelijk, maar een oudere vogel die kan vliegen, pak je zo maar niet! Daarom worden deze vogels met dunne mistnetten gevangen. Men is wel afhankelijk van verscheidene factoren, zoals welke wind er waait en 't moet in het donker gebeuren, er mag geen lichte maan zijn en je moet een plek hebben waar ongeveer een palm, dat is circa 10 cm water staat, liefst met een achtergrond van riet. Het net moet zo hangen dat er als het ware een zak in zit, dus niet strak. De vogel komt aanvliegen, wil op de ondergelopen akker gaan fourageren, vermindert snelheid en wil landen in het moeras. Dan is er kans dat hij tegen het net vliegt en in de zak valt. Dit alles gaat eigenlijk heel voorzichtig. Je pakt de vogel uit het net, doet hem een ring om en laat hem weer wegvliegen. Soms vang je dezelfde vogel wel drie keer in één nacht.

Het vangen is een hele kunst waarvoor je vergunning moet hebben. Die is alleen te krijgen na een examen bij het vogeltrekstation in Arnhem. Er worden alleen vogels gevangen ten behoeve van het wetenschappelijk onderzoek.

Op een nacht zat ik met Jan Schipper, opzichter bij Staatsbosbeheer bij onze netten in het veld. Het was prachtig weer. Om je heen hoorde je geluiden van kikkers, koeten, waterrallen en al wat er om je leeft. Onze stokken hadden we neergezet, een netje er tussen en maar wachten... Wel hoorden we vogels overvliegen, maar niet één landde in de plas waarbij wij waren. Toch zaten we op een flinke afstand van het netje. Nu gebeurt het wel meer dat je in een nacht geen vogel vangt, maar als je ze wel om je heen hoort vliegen is het vreemd dat geen in die plas neerstrijkt. Totdat we een scherp keffend geluid hoorden, 'kieuw, kieuw, kieuw'. Het kwam bij het net vandaan. Door het water wadend wij er op af, maar er was geen dier te zien. Het geluid dat wij hoorden was van een steenuil en elke keer als wij bij de stokken waaraan het net hing weggingen, ging hij op een stok zitten.

Begrijpelijk dat er geen vogel in de buurt kwam! Op het laatst hebben wij ons boeltje maar opgepakt en zijn naar huis gegaan. Later bleek dat de vogel een nest had in de weidewatermolen van Freek Vonk.

Het vogelvangen is in het belang van de vogel zelf daar wij graag willen weten waar onze vogels heen trekken. En langs welke routes. Wij kunnen dan trachten deze plaatsen te beschermen. Het is triest dat vogels die wij hier beschermen, zoals bij voorbeeld de grutto, in Senegal, waarheen ze gaan, te zien afmaken.

Onze grutto's die in Oostzaan broeden, trekken via Frankrijk naar Spanje. In het departement Gironde en in de Camarque pleisteren ze. Via de omgeving van Sevilla trekken ze naar Senegal waar vele overwinteren op de rijstvelden.

Onze tureluurs verblijven in de winter in Zuid-West-Europa en in het Middellandse Zeegebied tot in Afrika. De meeste terugmeldingen hiervan komen uit Frankrijk, van het departement Gironde en het departement Vendée. Uit Spanje komen de meeste terugmeldingen uit Los Palacios bij Sevilla. Al deze vogels zijn geschoten.

Onze kemphanen zwerven 'swinters in het Middellandse Zeegebied en in Afrika.

Veel vogels die in het Oostzanerveld geringd worden zijn exemplaren die op doortrek zijn. De meest oostelijke terugmelding die ooit is binnengekomen, was die van een kempiaan die door ons op 14 augustus 1970 gevangen was. Hij werd op 3 juni 1972 geschoten bij Charskii Ijakut in Rusland, dat is bij de Beringstraat. Andere terugmelding van kemphanen kwamen onder andere uit Ouistreham Cavador en La Tante sur Mer, beide uit Frankrijk.

Onze visdiefjes trekken naar Afrika. Er is onder andere een terugmelding uit M'Bour in Senegal. Een zwarte ruiter, een vogel die veel in ons gebied komt fourageren en pleisteren, werd op 30 juni 1969 door ons geringd en werd 1 maart 1973 geschoten in Oroschi op het eiland Sicilië in Italië.

Terugmeldingen van de slobend kwamen onder andere uit Condé sur Escant in Frankrijk.

Van de zomertaling uit Hautebut, departement Somme in Frankrijk. Van de wintertaling uit

SaintBonnet sur Gironde, departement Charente Maritieme in Frankrijk, maar ook van de wintertaling uit Ullavanjärvi, Ullava (Vaasa) in Finland. Natuurlijk zijn niet al deze vogels geschoten, vele zijn ook dood gevonden. Door het vogelringen weten wij ook welke gebieden belangrijk voor ze zijn en welke het kwetsbaarst. Enige jaren geleden bleken er in Senegal grote slachtingen onder de grutto's te hebben plaatsgevonden. Dit gebeurde door de inlanders die meenden schade van deze vogels te ondervinden. De Nederlandse regering nam contact op met Senegal en wist te bereiken dat deze slachtingen ophielden. Dit heeft er toe bijgedragen dat wij in Oostzaan nog zoveel grutto's hebben.

Al deze vogels kunnen wij niet missen, tenslotte is de vogelstand een onderdeel van onze levensgemeenschap en wij moeten hier erg zuinig op zijn. Wanneer wij een vogel vangen doen wij hem een aluminium ringetje om een pootje, hierop staat een nummer en het adres van het vogeltrekstation in Arnhem. Als men een dode vogel vindt en het ringetje naar dit adres stuurt, krijgt men bericht waar deze vogel geringd is.

Naast al deze broedvogels komen in het Oostzanerveld ook nog diverse vogels voor die hier fourageren zoals de goudplevieren, het bokje, de wulp, de regenwulp, het witgatje en de oeverloper. Verder de bosruiter, groenpootruiter, de kleine strandloper, de dwergmeeuw en ook vele kleinere soorten zoals de kramsvogel, de koperwiek en diverse mezen- en vinkensoorten.

Duidelijk is dat behalve vele vogelsoorten er ook andere dieren in de polder Oostzaan voorkomen: de bunzing, de wezel, de hermelijn en hoewel dat niet zeker is, de visotter. Deze leidt zo'n geheimzinnig leven dat het moeilijk aan te tonen is dat hij in dit gebied voorkomt.

Dat is met de bunzing zeker niet het geval. Dit dier zal in het Oostzanerveld altijd een rijk leven hebben gehad, want er zijn veel muizen, ratten en andere prooien in dit gebied aanwezig. Bovendien is er voor de bunzing volop gelegenheid tot nestelen. Bij voorkeur heeft hij een hooiklamp of een klamp met riet.

Ditzelfde geldt ook voor de hermelijn en de wezel, die hun nesten in holen en spleten maken, bij voorbeeld langs de spoorlijn.

Wanneer wij nu eens nagaan wat wij in de polder Oostzaan aan flora en fauna bezitten, door de eeuwen heen door onze voorouders in stand is gehouden, dan moeten wij toch duidelijk beseffen dat wat wij nu nog hebben bewaard dient te blijven. En dat is mogelijk! Bewezen is tot nu toe, dat de Oostzaners het willen. Oostzaners, houden zo!

De meest oostelijke terugmelding van een in het Oostzanerveld geringde kempiaan.

RING	ARNHEM 2.039.007
VOGELSOORT	Kempiaan <i>Philomagnus pugna</i> 2390
GESLACHT LEEFTIJD	1 volge/ full-grown M 14-08-1970
GERINGD	OOSTZANERVELD Noord Hobland Nederland 52.26 N 04.53 E
GEVONDEN	03-06-1972 SIBIRIË Yakut East USSR 58.51 N 101.22 E
BIJZONDER- HEDEN	Geschoten. Snape
RINGER	C. Eijerman
VINDER	via Moskva

Wilt U de gegevens vergelijken met Uw eigen aantekeningen en ons spoedig berichten wanneer iets niet klopt [ringnummer vermelden a.u.b.].

Middelen van bestaan

Van de middelen van bestaan, welke vele jaren lang als zodanig hebben gegolden, hebben de binnenvisserij en de jacht het wel zeer lang uitgehouden. Veel en goed viswater trok bovendien veel waterwild aan en verscheidene inwoners stonden dan ook als visser of als broodjager te boek. De vangst was niet alleen bestemd voor gebruik ter plaatse maar vond ook aftrek in 'de stad' (Amsterdam) en deels ook in het buitenland.

Van groter betekenis waren echter de veehouderij en veemesterij. De melk ging in hoofdzaak naar de stad, ook wel naar de Zaanstreek en werd daar bij particulieren uitgevent. Toen kon het ook nog gebeuren dat van de 15 getrokken melkmonsters er 5 tussen de 6,5 en 18 procent water bleken te bevatten. In 1921 verkregen de Gebr. Schaft een Hinderwetvergunning voor het in werking brengen van een benzinemotor van 2 PK ten behoeve van een melkontromer. Dat was het begin van de fabriek. Het mestvee ging met de boot of

Eén van de vele eendenhouderijen die het Oostzaaner gebied heeft gehad. De eenden werden met gemalen, later gestoomde mosselen gevoerd.

met de trein naar Amsterdam. Gerrit de Ridder had 's winters soms 50 man aan het werk om zijn mestvee te laten verzorgen.

Intussen is de melkfabriek, als gevolg van het streven naar concentratie, ter ziele en de veehandel en de melkveehouderij bevinden zich in een dalende lijn. Steeds meer landerijen worden benut voor het bouwen van woningen en het op geheel andere wijze in gebruiknemen van het Twiskegebied zijn oorzaak van de vermindering van het agrarisch terrein.

Daarbij is de bedrijfsvoering nogal veranderd. De tractor heeft haar intrede gedaan, evenals het elektrisch melken; het maaien geschiedt niet meer met de hand en de balen hooi laten zich gemakkelijk stapelen. Ruim honderd jaar geleden kwamen daarvoor de mensen uit de oostelijke provincies of zelfs uit Duitsland en werd hier door middel van premies en het houden van wedstrijden getracht de ingezetenen zelf tot het maaien aan te moedigen.

Mogelijk wèl zo belangrijk als de rundveehouderij was vele jaren lang de pluimveehouderij. De grote erven bij vele woningen leenden zich uitstekend voor het bouwen van de houten hokken en de kleine vis uit de sloten, later de puf en de mosselen uit IJmuiden, leverden een deel van het benodigde voer. Welhaast geen Oostzaaner of hij hield zich bezig met deze bedrijvigheid, waar ook de huisgenoten hun bijdrage aan konden leveren. Voor de eendenhouderij was de aanwezigheid van vele sloten een onmisbare voorwaarde.

In 1865 waren er blijkens meer of minder nauwkeurige tellingen 1576 kippen en 5216 eenden. In 1893 waren deze aantallen gegroeid tot respectievelijk 7070 en 10144. Weer 10 jaar later vermeldt de statistiek 15340 kippen en 18730 eenden. Jarenlang handhaafden de schattingen zich rondom 16500 en 20000. De eerste wereldoorlog, daarna de watersnood van 1916 en weer later de economische crisis rond de jaren 1930 hebben de pluimveestapels gedecimeerd en nadien hebben ze zich niet meer hersteld.

Een nevenactiviteit van de pluimveehouderij was uiteraard de groot- en kleinhandel in eieren, de poeliersbedrijven, de handel in voer.

De groothandel kocht de eieren, legde ze in kalkwater in de betonnen putten en zette ze af naarmate daaraan behoefte bestond. Voorheen kwamen de eieren bij wagons vol uit Hongarije. Sedert circa 1882 was er een toenemend aantal inwoners dat zich toelegde op de kleinhandel, venten in Amsterdam met eieren, boter, kaas en geslacht pluimvee. Na een periode van toenemende activiteit eiste echter de concurrentie zijn tol. Ook in de crisisjaren zijn er verscheidene middenstanders gesneuveld.

De poeliersbedrijven, eertijds in grote getale aanwezig en met de hand bedreven, werden gemechaniseerd en dus ook groter, waardoor ook deze tak van bedrijvigheid meer een industrieel karakter kreeg.

Nauw verbonden met de grond waren de warmoezerijen, 8 tuinders in 1909, 30 tuinders 10 jaar later. De grond leent zich goed voor het telen van groenten en de jaarlijks op de wal te trekken baggerspecie vormde een uitstekende bemesting. Die sterke toename na de eerste wereldoorlog houdt stellig verband met de behoefte, gevolg van het ontbreken van allerlei andere voedingsmiddelen en werd verder nog wel gestimuleerd door de onmiddellijke nabijheid van de hoofdstad. Van deze bedrijvigheid is weinig overgebleven.

Ook voor de teelt van tarwe leende de grondslag zich heel goed. Deze werd gebruikt als grondstof voor de stijfselfabrikage. Omstreeks 1855 waren er 5 stijfselfabrieken, die merendeels gestaan zullen hebben aan het Ooster- en het Westerstijfselfabrikatorspad. Er stond er ook een aan het Weerpad, welke op 23 februari 1872 verbrandde. De overige fabrieken waren van Jb. Brat, een van C. Avis en 2 van J. van Heijningen en Zoon.

De knechts genoten een dagloon van f0,90. De benodigde vaten werden geleverd door plaatselijke kuiperijen. De vaten werden ook benut als berging voor het afval van de stijfselfabrikage, namelijk de zogenaamde 'drank', die aan kocien en varkens werd gevoerd.

Ruim 100 jaar geleden begonnen de stijfselfabrieken zich van stoomkracht te bedienen. Latenstein schafte zich een motor aan van 4 PK. Avis volgde dit voorbeeld.

Op den duur was echter de vestiging aan onvoldoende vaarwater en aan het einde van een pad dat hoogstens met een handkar kon worden bereiden, ver van een spoorwegstation, niet te handhaven. Toen dan ook de fabriek van Latenstein & Co, 'De Arend' geheten – voorheen 'Het Varken' – op 4 januari 1925 verbrandde, betekende dat tevens het einde van deze vestiging.

Deze brand, die door de 3 Oostzaanse handspuiten onvoldoende kon worden bestreden, was mede aanleiding tot de oprichting van de Vrijwillige Brandweer en het aanschaffen van moderner materieel.

Omstreeks het midden der vorige eeuw telde Oostzaan nog 7 botters, die op de Zuiderzee en het IJ in het voor- en najaar visten op haring, 's zomers op bot en 's winters op spiering.

De handel in kaas, eieren, vis, konijnen en gevogelte strekte zich geruime tijd ook uit tot het buitenland. Kaas werd gekocht op de markten in Purmerend, Amsterdam en Zaandam, hier gesorteerd en gekleurd en dan verzonden naar België. Tijdens de jaren 1914-1918 was er uitvoer van konijnen en kippen naar Duitsland; later gingen er eieren naar Engeland. Parijs was het einddoel van zendingen baars, voorn en grondelingen.

Verschillende van deze activiteiten bevorderden de nijverheid op ander gebied: houthandel, kuiperijen, scheepstimmerwerfjes. Winkels waren ruim vertegenwoordigd, evenals de café's. Een voorbeeld: er waren 12 bakkers, minstens 7 slaggers en verscheidene kruideniers en venters. Langzaam maar zeker is deze verscheidenheid verminderd, mede als gevolg van het feit dat het steeds gemakkelijker werd buiten de gemeente het nodige in te kopen

In toenemende mate is Oostzaan woongemeente – om niet te zeggen – slaapgemeente geworden. Meer als curiositeit dan als middel van bestaan kan nog vermeld worden dat er in 1850 nog enkele gezinnen waren die zich met diamantslijpen bezighielden.

Familie de Boer uit de Kathoek in 1925. Het poeliersbedrijf had voor het vervoer een hondenkar in gebruik. De grote nivellering op kledinggebied moest nog komen.

Als het ijs hield werden de bruggetjes over de Weerpad-sloot omhoog gezet. Dan kon er ongehinderd geschaatst worden.

Van oudsher heeft Oostzaan een flink aantal arbeidskrachten geleverd voor grondwerk, fabrieksarbeid en in de bouw. Met wisselend succes probeerden velen zich op te werken tot kleine zelfstandige maar slechts weinigen handhaafden zich. Het feit dat de Amsterdamse Superfosfaatfabriek in 1909 een groot aantal arbeiders in dienst nam is dan ook het vermelden meer dan waard. Hetzelfde kan gezegd worden van het deelnemen aan werk in de Vogelwijkslanden. Ook het graven van het nieuwe dok van de Nederlandse Dokmaatschappij leverde vele ingezetenen een boterham op. Het gevolg van deze kwetsbare situatie was dat Oostzaan in de vooroorlogse jaren een groot aantal werklozen telde dat met moeite aan enig werk geholpen kon worden. Vele sloten zijn in die jaren met bijdragen van de overheid en van de polder Oostzaan extra gebaggerd. Een onuitputtelijke bron van bezigheid.

Waterbeheersing

Onder deze verzamelnaam valt te verstaan alles wat nodig is om de waterstand in het poldergebied, het peil, zo nauwkeurig mogelijk te handhaven. Dat is wel de allervoornaamste taak van het polderbestuur, een opdracht, welke uit verschillende onderdelen bestaat.

In de eerste plaats dienen er bemalingswerktuigen te zijn maar evenzeer sluizen om het overtollige water te kunnen laten wegvloeien. Daarnaast dienen diezelfde sluizen om water in te laten. Maar er zal eveneens gezorgd moeten worden voor vaarten en sloten van voldoende diepte en breedte om een vlotte toevvoer naar de bemalingsinrichtingen te verzekeren. En dan moet het voor de ingelanden ook nog mogelijk zijn om in de polder te varen om hun landerijen op redelijke wijze te bereiken. Eertijds deden drie molens het bemalingswerk. In de loop van het jaar 1905 werd de taak van de molens overgenomen door een dieselmemaal.

In toenemende mate werd het gebied van de polder in gebruik genomen voor de woningbouw. Er kwam dus steeds meer huishoudwater. Maar de bergingsmogelijkheid, de boezem, werd als gevolg van het dempen van sloten steeds kleiner. Voeg daarbij het feit dat het gemaal al tientallen jaren dienst had gedaan dan is het duidelijk dat aan een totale vernieuwing niet viel te ontkomen. Op 3 juni 1966 werd het nieuwe gemaal officieel in gebruik gesteld. Daarmee is de bedrijfszekerheid en een vlotte reactie op de omstandigheden weer voor vele jaren gewaarborgd. Het oude gemaal wordt nu gebruikt als jachtwerf.

In de Oostzanerzeedijk was jarenlang een sluis waardoor verbinding bestond tussen de polder en het IJ, later het zijkanaal 1. De melkschuitjes naar en van de stad maakten er dagelijks gebruik van. In september 1946 werd de doorvaart gestremd en in 1964 werd de sluis door Publieke Werken van Amsterdam gesloopt. De 2 meter dikke muren werden met behulp van springstoffen verwijderd. Als waterinlaat had de sluis een ondergeschikte functie, die echter wel gehandhaafd moest worden hetgeen geschiedde door de aanleg tegelijkertijd van een inlaatduiker. Niet alleen dat nu de weg ter plaatse met 3 meter kon worden verbreed maar het voordeel was bovendien dat een bouwvallig kunstwerk dat zeker in een waterkerende dijk als de Noorder IJ- en zeedijk niet thuis behoort, verwijderd kon worden.

Het bevaarbaar houden van de vaarten en sloten is een voorwerp van aanhoudende zorg voor de polder. Een onuitputtelijke voorraad baggerspecie mede aangevuld door het huishoudslib van vele woningen dient zich zonder ophouden aan. Was het vroeger nog mogelijk daaraan met de baggerbeugel iets te doen en bestond er bij vele ingelanden belangstelling voor de bagger als bemesting op het land, later verminderde dat. Het gevolg was uiteraard dat de sloten in toenemende mate vervuilden en het vervoer te water steeds moeilijker werd. Maatregelen welke het bestuur nam om middels de polderkeur de ingelanden de plicht tot baggeren en tot het ontvangen van de specie op hun aangrenzende gronden af te dwingen sorteerden onvoldoende effect. Op den duur moesten dan middelen tot mechanische zuivering van de wateren worden ingeschakeld om althans de voornaamste vaarten op peil te kunnen houden. Dat daarbij ook minder vitale waterlopen niet werden vergeten kan slechts worden uitgelegd als een uiterste poging van het polderbestuur om te redden wat te redden was.

De aansluiting van het gemeentelijk riool aan de waterzuiveringsinstallatie van de gemeente Zaandam zal mogelijk op den duur een blijvende gunstige invloed hebben op de kwaliteit van het oppervlaktewater.

Tenslotte, het streven van het gemeentebestuur om tegemoet te komen aan de eisen van het wegverkeer, maakte het nodig dat vele doorvaarten onder bruggen werden gedempt. Het polderbestuur stelde dan, bij het verlenen van zijn toestemming tot het dempen, als voorwaarde dat nieuwe vaarwegen werden gegraven ten einde de veehouders te verzekeren dat zij vanuit hun bedrijf hun dikwijls zeer verspreidliggende stukken land zouden kunnen blijven bereiken. Daarbij kwam het voor dat min of meer kostbare voorzieningen werden getroffen die na enkele jaren alweer

overbodig bleken omdat de bedrijfsuitoefening was veranderd of geheel gestopt. Zo zijn de problemen welke zich bewegen rond de waterbeheersing vele en velerlei.

Middelen van vervoer

In een zo waterrijk gebied als dat van de polder Oostzaan heeft het verkeer vele jaren lang vrijwel uitsluitend te water plaats gevonden. Zowel voor het vervoer van personen, naar de kerk, naar het gemeentehuis, voor bruiloften en begrafenissen, als voor dat van vee naar de landerijen of naar de markt in Purmerend, werd gebruikgemaakt van de 'plat', een platboomd vaartuig van circa 10,50 meter lang, uitlopend in een punt en met een grootste breedte van 2 meter. In het vrije veld kon een zeil worden opgezet, maar als regel moest worden geboomd.

Ook het binnenhalen van de hooioogst geschiedde met de plat. Daartoe was het nodig dat de bruggetjes over de wegsloot of beweegbaar waren of zo hoog dat er een geladen plat onder door kon. De Oostzaner jol, een wankel vaartuigje van circa 5,30 meter lang en met een breedte van 1,10 meter, diende voor het vervoer van één, hoogstens twee personen. De broodjagers voor wie snelheid en wendbaarheid van hun vaartuig van groot belang was, bedienden zich van nog rankere jollen.

Was het verkeer binnen de bebouwde kom dus grotendeels aangewezen op het water, in niet mindere mate gold dat voor in het bijzonder de verbinding met Amsterdam. Om van Oostzaan naar de hoofdstad te komen moest uiteraard het IJ worden overgestoken. Die oversteek begon eigenlijk al bij de Overtoom, waar in het zijkanaal 1

De schutsluis in de Luyendijk. Van 1590 tot 1834 was er een overtoom, daarna een houten sluis, die in 1907 door een van steen werd vervangen. Niet in onderhoud bij de polder Oostzaan.

Deze fabriek stond aan het einde van het Westerstijfelmakerspad. Op de achtergrond het pakhuis 'de Vriendschap', gelegen aan de Roemersloot, later overgebracht naar datzelfde pad. Zie ook de tekening op bladzijde 138. Het complex verbrandde op 4 januari 1925. Dit feit was mede aanleiding tot de oprichting van de vrijwillige brandweer.

de steiger was van de veerschuiten die, in het midden van de vorige eeuw, voorzagen in de behoefte aan verbinding met Amsterdam. Er was een veerschuit, die om 8 uur heen en om 4 uur terug ging. Dan was er een melkschuit, uitsluitend bedoeld voor het vervoer van de karren met bussen en de melkventers naar de Melkmarkt aan de Prins Hendrikkade. En tenslotte een veeschuit waarmee op maandag en woensdag naar de veemarkt in Amsterdam werd gevaren. Nu bestond er een begrijpelijke overeenkomst tussen de schipper van het veer voor de passagiers en die voor de melk dat laatstbedoelde alleen passagiers mocht vervoeren als hij de opbrengst

daarvan afdroeg aan de veerschipper. Aangezien echter ook toen elk dubbeltje er één was gebeurde dat niet altijd. De notulen van de vergadering van de gemeenteraad van Oostzaan van 24 november 1853 vermeldden dan ook het volgende: 'zijn opgeroepen de veer- en melkschipper dezer gemeente en welke ter dezer vergadering verschenen zijnde, beklagde de veerschipper zich, dat hem van af de maand Junij dezes jaars door den melkschipper ruim f40 tekort was gedaan, terzake van te weinige uitkeering van gevaarde passagiers en zulks in strijd met de deswege bestaande overeenkomst, tusschen de onderscheidene schippers van het Oostzaander Veer.

Uit de stoomboottijd: één boot op het water en één op de helling van de heer Bernhard.

De bedenkingen door den zoon van den melkschipper (thans de wed. Jb. Dil), in het midden gebracht waren onvoldoende en heeft men op de voldoening dier som alsnog moeten aandringen'.

Met de opkomst van de stoommachines werd het vervoer naar de hoofdstad aan de nieuwe krachtbron aangepast. Nadat de rederij Zur Mühlen de dienst een tijdlang had onderhouden kwam in mei 1884 de eerste boot van de Onderlinge Schroefstoombootmaatschappij Oostzaan in de vaart. Dagelijks maakte de boot 5 retourvaarten.

In 1886 waren er 2 boten, respectievelijk met machines van 10 en 16 PK in de vaart. Van 1 april tot 1 oktober werden dagelijks 12 reizen gemaakt en van 1 oktober tot 1 april 10. Daarbij was er nog een beurtschipper. 's Maandags werd een extra reis gemaakt naar de Nieuwe Veemarkt in de Rietlanden.

De Oostzaan 11 had al een vermogen van 20 PK. In totaal zijn er 5 boten geweest. Langzamerhand nam echter deze vervoersbehoefte af en in 1919 kon met 1 boot worden volstaan. Enkele jaren later, toen het Tuindorp Oostzaan meer en meer bevolkt raakte waren er weer 3 boten nodig. Maar daarna was het einde spoedig in zicht.

Van die laatste jaren kon echter wel gezegd worden 'lest best'. Er werd zelfs een dividend uitgekeerd van 48 procent. De oorspronkelijke aandelen van f25 werden verhandeld voor f100. Een enkele reis, derde klas, kostte 7½ cent. Een retour 12½ cent ofwel een stooter.

In 1921 werd het vervoer overgenomen door de ENHBO (Eerste Noordhollandse Autobus-onderneming), het volgend jaar gevolgd door een plaatsgenoot J. Onrust die, onder de naam EZACO (Eerste Zaanse Autocar Onderneming) met T-fords een ongeregelde dienst begon tussen

Zaandam en Amsterdam, met als eindpunt het Droogbak.

Het verkeer met Purmerend was niet gemakkelijk. Men kon lopend tot ver in de Haal komen en moest daar worden overgezet naar Purmerland. Daar aangekomen moest de reis eveneens lopend naar Purmerend worden voortgezet. Eind 1884 maakte de aanleg van de Nieuwe of Purmerlanderijweg het mogelijk met paard en rijtuig de marktstad te bereiken.

Het verkeer met Zaandam was tweërlei: of met de jol of over het Weerpad, maar wel lopend want de brug over de Watering liet geen ander vervoer toe.

Een geheel nieuwe mogelijkheid van vervoer diende zich aan toen de spoorlijn Amsterdam-Enkhuizen in 1885 tot stand kwam. Het station lag echter in het noordelijk deel van het dorp, derhalve voor het vervoer van personen wat ongunstig.

Eén van de eerste T-fords, waarmee Jan Onrust (EZACO) een ongeregelde dienst begon tussen de Zaanstreek en Amsterdam.

Voor het vervoer van rundvee naar de markt in Purmerend en naar Amsterdam was dat minder belangrijk.

In een adres dat burgemeester en wethouders op 12 december 1875 richtten tot de Tweede Kamer der Staten Generaal voerden zij aan dat 'zodanige richting (dus door of langs het dorp) zeer in het belang en tot bloei der gemeente zoude strekken, te meer wanneer in aanmerking mag worden gebracht dat het meerendeel der Ingezetenen zich op den Landbouw en den Veehandel toelegt, daarin geheel hun bestaan vinden en hoewel zoo nabij de marktplaats Purmerende liggende, den landman wil hij dien markt frequenteren, soms vier of vijf uren zoo loopende als varende, noodig heeft, om met zijne produkten en Vee aldaar te komen, ja zelfs bij besloten water of zeer onstuimig weer een nog veel langer omweg moet maken en wel langs Zaandam door geheel de Wijde Wormer'.

Op 15 mei 1938 werd het station voor het reizigersverkeer gesloten. Jaren nadien bleef het nog in gebruik als laad- en losplaats van huisbrand. Dat de Oostzanerboot in een grote behoefte voorzorg moge blijken uit enkele getallen: in 1886 werden 80 611 personen vervoerd, 43 649 emmers melk en 11 86 koeien. Over het jaar 1896 waren die getallen als volgt: 142 828 personen, 71 707 emmers melk en 1490 koeien. Daarbij dient wel te worden aangetekend dat de boten ook gebruikt werden door gezelschappen en voor schoolreisjes. De emmers waarin de melk vervoerd werd waren zogenaamde 'stadsemmers' welke van onder naar boven taps toeliepen. Teneinde het morsen met melk zoveel mogelijk te verminderen dreeven er houten deksels op, schommels genaamd. Verreweg het meeste vervoer geschiedde met de hondenkar. De honden werden in de buurt van de aanlegsteiger aan de Overtoom gestald.

De driesprong Noordeinde-Haal en Heul met de 'Hornbrug'. Welke voorouders hebben wanneer, hoe en waarom, juist hier voor een splitsing gezorgd? Een planologisch vraagje zonder antwoord.

Wegen

Het aanleggen en onderhouden van wegen is in Oostzaan, met zijn drassige ondergrond, een veenlaag van 3 tot 4 meter dik, altijd een moeilijke zaak geweest. Het valt dan ook niet te verwonderen dat het verkeer te water lange jaren veel belangrijker is geweest dan dat over de weg. Trouwens, langs de wegsloot, de Gouw, liep niet veel meer dan een gangweg, vanaf de Oostzaner Overtoom tot in de Kerkbuurt. Verder noordwaarts was weinig meer dan een voetpad. Eerst in 1859 werd de dorpsgangweg tot rijweg hervormd en in november 'ten algemenen gebruike' opgesteld. Dat dit deel het eerst werd verbeterd lag voor de hand als men weet dat de relaties met de hoofdstad van het grootste belang waren en dat dus voor een redelijke verbinding moest worden zorggedragen. Nochtans strekte de verbetering zich niet verder uit dan tot het aanbrenge van een puinfundering

De brug over de Dijkslot naar het Zuideinde. Veel bomen zijn gesneuveld. Eerst door het zoute water van de overstroming in 1916 en ook moesten later bomen het ontgelden ter wille van het verkeer.

Op de hoek van de Kerkbuurt en het Weerpad staat rechts de winkel van Albert Heijn, daarachter de winkel in kantoorbenodigdheden van van Wijk.

Tot 1 januari 1921 behoorde de Overtoom, een deel van de Noorder IJ- en Zeedijk, nog tot de gemeente Oostzaan. Rechts is de toegang tot de aanlegsteiger van de Oostzoner boot.

afgewerkt met een laag grind. Dertig jaren later werd een begin gemaakt met het aanbrengen van een paardepad in het midden van de weg, ter breedte van 55 cm. Daarvan kreeg het Zuideinde de primeur en wel ter lengte van 1126 meter. In 1900 was deze paardepadbestrating voltooid. Een verbetering was ook het gedeeltelijk bestraten van de Overtoom. In 1878 nam het polderbestuur dat voor zijn rekening. In het Zuideinde liep de weg vlak langs de Kolksloot, een breed water waar de golven bij de harde westen wind over de weg spoelden. Om de schade zoveel mogelijk te beperken werden gordingen aangelegd, de zogenaamde rijs- en kabelhoofden. Ook in de Heul en de Haal overspoelde het water de wegen op verschillende plaatsen. Het laat zich verklaren dat het onderhoud een kostbare zaak was en dat het dikwijls veel te wensen overliet.

Het toenemende verkeer over de weg maar niet minder de noodzaak om de breedte van de wegsloot op peil te houden leidde tot het slaan van beschoeiingen. In 1879 bijvoorbeeld kwam in de Kerkbuurt 175 meter tot stand, langs het Zuid-einde 71 meter en in de Noord 68 meter. In aanmerking nemend dat toen al sprake was van een bebouwing van enkele kilometers is het duidelijk dat nauwelijks van verbetering kon worden gesproken.

Het onderhoud van de weg vergde dus veel zorg. Verzakkingen moesten steeds worden hersteld. In 1882 werd vastgesteld dat de Kerkbuurt sterk afhelde. Drie jaar later werd de westelijke berm met zand opgehoogd en nog weer later ook de oostelijke berm. In 1888 werden de bermen van de Kerkbuurt beplant met stamiepen. Waarschijnlijk is dat het begin geweest van de bomenrijkdom welke voor een groot deel door de watersnood van 1916 teniet werd gedaan.

De verbinding met de Zuiddijk in Zaandam werd gevormd door het Weerpad, voorheen Saegselpad geheten, naar de grondstof welke voor aanleg en instandhouding gebezigd werd.

Ofschoon de grens tussen Oostzaan en Zaandam gevormd wordt door de Wating heeft Oostzaan sinds mensenheugenis moeten zorgen voor het onderhoud van het Weerpad ook voor zover het in de gemeente Zaandam lag. Op den duur was dat een niet na te komen last. Omstreeks 1930 zag de ondernemer van de autobusdienst zich genoodzaakt zelf de kuilen met wat puin te vullen om zijn dienst te kunnen blijven uitvoeren.

Tenslotte besloten de raden van de gemeenten Zaandam en Oostzaan in juli 1928 dat Zaandam het onderhoud over zou nemen tegen een betaling van f650 per jaar gedurende 10 jaar door Oostzaan aan Zaandam.

Bij dit besluit werd overeengekomen dat de onderhandse akte van 26 juli 1860, waarbij het onderhoud van het Weerpad in zijn geheel voor rekening van Oostzaan zou zijn, zou worden ingetrokken.

Een soortgelijke situatie deed zich voor bij de verbinding in de Haal met Purmerland. Ook daar was het belang van Oostzaan in een verbinding met de buitenwereld groter dan van de gemeente IJpendam om naar Oostzaan te komen. Derhalve zag Oostzaan zich verplicht op eigen kosten een uitvalsweg te maken. Daartoe moest ook het noordelijkste deel van de Haal worden verbeterd over een lengte van 2768 meter. In het bestek van de aanbesteding welke op 10 mei 1884 in Zaandam werd gehouden was een en ander als volgt omschreven: het maken van een verbindingsweg, walbeschoeiingen en afsluitingen, alsmede een houten duiker en het maken van 7 kleine balansbruggen en één over het Twiske.

Richting: vanaf het einde van de bestaande rijweg in de gemeente Oostzaan, oostwaarts volgende het looppad door de Haal tot aan het einde van dit pad, lengte 2768 meter; vanaf het einde van het looppad noordoostwaarts tot aan het land, genaamd het Leenland, dan met een lange bocht zuidoostwaarts tot op het midden van het Twiske, lengte 465 meter; de rest tot Purmerland (dus in de gemeente IJpendam) lengte 930 meter.

Op 19 december 1884 maakte het gemeentebestuur per advertentie bekend dat de aanleg was voltooid en de weg ten dienste van het openbaar verkeer was opengesteld. De totale uitbreiding was dus 4163 meter weg, ter breedte van 5 meter. De kosten bedroegen f47821.

Toen de spoorlijn Amsterdam-Enkhuizen in gebruik werd genomen moest Oostzaan zorgen voor een toegangsweg, de Stationsstraat, beter bekend als het spoorpad. In 1883 werd het benodigde land aangekocht en in mei 1884 werd de straat voltooid, 260 meter lang en 5 meter breed. De kosten van de aanleg bedroegen f5700. De niet voor de wegaanleg benutte percelen werden achtereenvolgens aan particulieren verkocht voor de bouw van woningen.

Een ogenschijnlijk onbelangrijke maar niettemin dicht bewoonde zijweg was indertijd de Heul. Heul is de naam voor een brug, inzonderheid een overwelfde opening in een dijk om gemeenschap te brengen tussen twee door die dijk gescheiden wateren. Of deze betekenis de naamgeving verklaart voor dit deel van ons dorp is niet bekend. Als buurtnaam komt 'Heul' in ons land op meer plaatsen voor.

Nu is het een doodlopend weggetje maar blijkens gevonden straatresten is het vroeger in elk geval langer geweest.

De namen van twee paden geven duidelijk aan waartoe ze certijds dienden: Wester- en Oosterslijfelmakerspad. Laatste bedoelde is herdoopt in Dr. Scharffstraat. Dr. Scharff was een zeer gezien genees-, heel- en verloskundige. Hij was ook jaren lang wethouder.

Naarmate de ruimte langs de hoofdwegen geen bebouwing meer toeliet – waarbij we wel moeten bedenken dat een geheide Oostzener graag wat ruimte om zich heen wil hebben – ontstonden er enkele zijwegen, aangelegd door grondeigenaren die daar of zelf bouwden of de perceltjes aan anderen verkochten. Bij gebrek aan een officiële naamgeving werden ze aangeduid met de namen van de eigenaren van de grond, bijvoorbeeld Gerrit Heijnstraat, aangelegd in 1912, thans Dr. Rutgers van der Loeffstraat, de Keizerstraat, in 1911 aangelegd, thans Hendrik Soeteboomstraat

en de Meijerstraat, in 1929 aangelegd, thans Jacob Honingstraat, beiden in het Zuideinde. En dan is er nog de Jacob Corneliszstraat, genoemd naar de in Oostzaan geboren kunstschilder Jacob Cornelisz van Oostanen, de straat waaraan in 1920 de eerste 20 woningen van de woningbouwvereniging 'Oostzaanse volkshuisvesting' verrezen. Latere uitbreidingen, als de burgemeestersbuurt, de doktersbuurt, de knollenbuurt (Dahlia, Begonia, Iris, Anemoon, enz.) zijn uitsluitend woongemeenschappen, evenals de jongste: Grashof, Rietschoot en Lisweg.

Was aan de verlangens van het vervoer met paard en wagen redelijk tegemoet gekomen door de aanleg van de paardepaden toen het autoverkeer zijn intrede deed bleek dat de grindwegen daartegen niet bestand waren. Bovendien waren de stofwolken bijzonder hinderlijk. In 1915 werd begonnen met het bestraten van de grindweg en

Het Zuideinde bij de Overtoom in 1932. Vergeleken met de ansicht op bladzijde 134 is er minder groen. De verbodsborden voor het verkeer en de afschuwlijke verdrading van het dorps- en landschapsbeeld zijn hun opmars begonnen...

Het Zuideinde, uitlopend op de Kolksloot. De weg is nog een grindweg met in het midden een paardepad van klinkers.

De gewelfde brug links leidt naar het Nederlands Hervormde Weeshuis. Op de plaats van de boerderij er recht tegenover werd in 1925 het polderhuis gesticht.

wel vanaf de brug bij de Overtoom over een lengte van 400 meter. Twee jaar later werd dit werk voortgezet tot de brug bij het Evangelisatiegebouw. Elk jaar kwam er een stuk bestrating bij. In 1924 was men er nog mee bezig. Al spoedig bleek dat ook een bestrate weg veel onderhoud vereiste en men zocht naar een andere oplossing. Deze leek te zijn gevonden in een goudalitewegbedekking, een soort koud asfalt. De Kathoek en het Weerpad werden er mee behandeld. De resultaten waren niet hoopgevend. De kuilen en plassen waren nog menigvuldiger en dieper dan voordien. Na verloop van een aantal jaren heeft men deze vorm van wegbedekking dan ook weer verlaten. Ook de nu toegepaste bestrating met betonkeien, klinkers van groter formaat en dus met meer draagvermogen, is onvoldoende om aan de eisen van het zware verkeer te voldoen.

Het dorp Oostzaan is een sprekend voorbeeld van lintbebouwing. Buiten de onmiddellijke nabijheid van de weg of wat daar in vroeger tijden voor door moest gaan, zal het wel moeilijk zijn geweest iets tot stand te brengen dat niet binnen afzienbare tijd in het veen zou zijn weggezakt.

Overigens was er wel ruimte, want het Zuideinde is 2900 meter lang, de Kerkbuurt 572 meter, het Noordeinde 1120 meter, de Heul 250 meter en het binnen de gemeentegrens gelegen deel van het Weerpad 1350 meter. Oorspronkelijk is de bebouwing dan ook zeer dun geweest. Aan het Weerpad stonden maar enkele huizen en alleen aan één zijde. Deze wijze van bebouwing heeft steeds grote offers gevraagd van de gemeentelijke middelen vooral in later tijd bij de aanleg en exploitatie van de nutsbedrijven: gas, water en elektriciteit.

J. Bulthuis zat in 1795 aan de Roemersloot en schetste een gezicht op Oostzaan dat hij vervolgens thuis of elders heeft uitgewerkt en aangevuld met vliegerende jongens en roeiende, vissende en zeilende volwassenen.

Een belangrijke weg, zij het niet voor het lokale verkeer, maar wel ingrijpend in het landschap en in de structuur van de landerijen is de Coentunnelweg. Deze, in de jaren 1967–1969 aangelegde, snelweg beheerst niet alleen het landschap en heeft de horizon vernauwd, hij heeft ook allerlei voorzieningen nodig gemaakt ten einde de ongestoorde toevloed van het polderwater naar het gemaal te waarborgen. Bovendien heeft hij het land nog meer versnipperd dan door de spoorlijn reeds gebeurd was.

Bruggen

De omstandigheid dat het vervoer te water eeuwenlang belangrijker was dan dat over de weg vereiste een groot aantal bruggen. De boeren die hun bedrijf aan de westzijde van de weg hadden

moesten hun landerijen en hun akkers aan de oostzijde met de plat en met de jol kunnen bereiken. En omgekeerd gold hetzelfde. Daarbij moesten de bruggen zijn aangepast aan de bedrijfsvoering en dat betekende dat een met hooi geladen plat er moest kunnen passeren.

Het grootste aantal bruggen voldeed aan deze eis doordat het dek bestond uit twee losse posten, vlonders, die, door middel van een tweetal verzonken ijzeren ringen, konden worden opgetild en weggeschoven.

Op enkele plaatsen vormde het brugdek één geheel met de balans- of basculebrug, hetgeen het verwijderen vergemakkelijkte. Waren ze eerst van hout gemaakt, later was ijzer het materiaal dat daartoe diende. Ideaal was ook dat niet want roestvorming en oxydatie door andere oorzaken, bijvoorbeeld de uitstoot van de Amsterdamse vuilverbranding, tastten het ijzer aan.

In later jaren, bij het toenemen van de omvang van de vrachtauto's en hun lading, heeft menige auto klemgezet in de hamei of zelfs de stijlen en al omver gereden.

In 1872 waren er 30 bruggen die in slechte staat verkeren, zo vermeldde de verslagen. Af en toe werd een aantal verbeterd, de opritten bestraat en de bruggen zelf verlaagd. Steeds meer concessies moesten aan het wegverkeer worden gedaan. Het aantal bruggen nam niettegenstaande dat steeds toe. In 1884 waren er 16 balansbruggen en 27 postbruggen; in 1898 waren er in totaal 46. Van deze waren er altijd 2 die van groot belang waren, namelijk de brug over de dijksloot bij de Overtoom en die in het Weerpad nabij de Zuidijk. Bij herhaling moesten ze geheel worden vernieuwd. Verreweg de meeste doorvaarten zijn langzamerhand gedempt, evenals de wegsloot. Er zijn er nu nog 12 over die, zowel voor het verkeer te water, nu ook voor recreatiedoeleinden, als ten behoeve van de waterbeheersing door de polder, wel gehandhaafd zullen blijven.

Straatverlichting

Wanneer we in het gemeenteverslag over 1873 de vermelding aantreffen dat er 5 petroleum straatlantaarns werden aangeschaft, dan kun je je afvragen of die lantaarns lang gebrand hebben. Te oordelen naar latere berichten stellig niet. Nochtans werden in de begrotingen van de jaren 1881 en 1882 de begrotingsposten voor de straatverlichting geschrapt. Blijkbaar was het te duur. Maar in 1886 stonden er 11 petroleumlampen in de Kerkbuurt alsmede 1 aan de Overtoom die bij donkere maan tussen 1 oktober en 1 april aangestoken werden. 5 Jaar later kwam er aan de

De Haal en omgeving: huisje, boompje, beestje, water en een brug.

Overtoom nog 1 bij en nog eens 5 jaar later verdubbelde dat aantal. In 1906 waren er 21 lantaarns, waaronder voor de eerste maal ook in de Heul.

In 1911 werd een commissie benoemd welke maatregelen moest voorbereiden voor een betere straatverlichting. Intussen was het aantal lantaarns al aangegroeid tot 12 aan de Overtoom en in het Zuideinde, 19 in de Kerkbuurt, aan het Weerpad en in de Kathoek en 12 in het Noordeinde, Heul, Haal en Stationsstraat.

In 1926 kwam de elektrificatie. Amsterdam ging Oostzaan helpen aan stroom en, naar men zou denken, ook aan een betere openbare verlichting. Maar... in 1913 was er een gasfabriek tot stand gekomen. In 1916 zorgde deze voor de voeding van 101 gaslantaarns die brandden van 1 september tot 1 mei, zij het alleen bij donkere maan en tot 10.30 uur. En het gasbedrijf kon deze inkomsten niet missen. Vandaar de strijd tussen gas en elektriciteit die slechts schoorvoetend ten gunste van het laatste uitviel.

Jarenlang heeft het geduurd voor en aler de verlichting gedurende de gehele nacht bleef branden.

Volksgezondheid

De toestand van de volksgezondheid in de 19de eeuw zal hier weinig hebben afgeweken van die in andere streken van ons land. Daaromtrent zijn weinig cijfers bekend. Wel staat vast dat zich in 1866 19 gevallen van kinderpokken voordeden, 1 cholera en 106 typhus.

Deze en andere gevallen van typhus vonden hun oorzaak in besmetting door het gebruik van geïnfecteerde, ongekookte melk. Op zijn beurt ontstond deze infectie door het wassen van het melkersgereedschap en het ompoelen van de bussen met slootwater, dat, ogenschijnlijk helder en goed te gebruiken, toch gevaarlijk bleek te zijn. Daarbij was het veelal niet gebruikelijk de handen te wassen en was de aanwezigheid bij elke woning van een 'huisje' op de sloot bepaald niet bevorderlijk voor een goede kwaliteit van het water. Ook de besmetting onderling speelde een grote rol.

Teneinde hier iets aan te doen bevatte de algemene politieverordening een verbod tot het wassen van melkemma's in sloten. Zij van wie kon worden aangetoond dat ze bacillendragers waren mochten gedurende al die tijd hun beroep bijvoorbeeld als melkslijter niet uitoefenen.

Aangezien veel melk werd uitgevent in Amsterdam of daar geleverd aan ziekenhuizen had de gezondheidsdienst van de hoofdstad grote belangstelling voor wat op het terrein van de

Oostzaan   Zuideinde

Het lommerrijke Zuideinde. Op de voorgrond één van de vele bruggetjes, met aan het einde een houten bak met stenen als tegenwicht bij het draaien.

Nogmaals de Oostzener Overtoom in een rustiger en minder lawaaijige tijd dan de onze.

Oostzaan.

De korenmolen 'Het Wapen van Oostzaan', gesticht in 1551, verbrand in 1573, opgebouwd en ten slotte gesloopt in 1920.

melkwinning in Oostzaan en ook in andere plaatsen gebeurde. Na nog aantallen gevallen van 21, 16 en 19 in de jaren 1917, 1924 en 1927 kwam de typus vrijwel niet meer voor. Daaraan werkten mee maatregelen tot verbetering van het drinkwater. In 1887 werd bijvoorbeeld voorgeschreven dat bij elk huis bergingsmogelijkheid moest zijn voor 1000 liter water. In 1915 en latere jaren werden hier en daar nortpompn geslagen. In 1916 werden, na de watersnood, alle regenwaterbakken van gemeentewege leeggepompt en schoongemaakt. In hetzelfde jaar werd in beginsel besloten tot aansluiting bij de Midden Noordhollandse waterleiding maatschappij. Het zou echter nog tot 1922 duren voor de waterleiding zijn intrede deed. Dat de melkslijters niet allen meewerkten aan de aflevering van een zuiver produkt moge blijken uit de vermelding dat de keuringsdienst in 1917 van de

De Nederlandse Hervormde Kerk werd op 6 september 1761 in gebruik genomen. Zij verving het gebouw dat in de jaren 1601-1630 werd gesticht. De foto werd genomen vanaf de Kerkbuurtschool.

15 getrokken monsters vaststelde dat er 5 waren waaraan tussen de 6,5 en 18 procent water was bijgevoegd... En dat kan dan geen leidingwater geweest zijn. Ook in 1894 werden nog 2 gevallen van Aziatische cholera geconstateerd, beide met dodelijke afloop. In 1892 kwamen in 236 gezinnen mazelen voor en 9 kinderen overleden aan deze ziekte. Ook hier is door allerlei oorzaken de kindersterfte vroeger niet onbelangrijk geweest. Maar doeltreffender hygiënische maatregelen, verbetering van de huisvesting, het werk van het Witte Kruis, later ook de schoolartsdienst, de diverse toepassingen van de doorlichting hebben een goede gezondheidszorg en dus een langer leven bevorderd.

In dit verband dient te worden genoemd de oprichting van de vereniging 'Het verpleeghuis voor zieken en ouden van dagen' welke, onder de stuwende leiding van de plaatselijk geneesheer dr. J. Taams van 1934 af een bejaardentehuis, tevens zieken- en kraamafdeling bevattende, heeft geëxploiteerd. Straks zal het gebouw in gebruik worden genomen als medisch dienstencentrum. Het bejaardenwerk wordt sinds een tweetal jaren voortgezet in een nieuwe accommodatie, de Lishof.

De Nederlandse Hervormde Kerk

Op de plaats van de Nederlandse Hervormde Kerk stond vroeger een parochiekerk aan St. Catharina toegewijd, met een S. S. Maria en Magdalenakapel te Oost-Zaandam.

De kerk werd in 1573, tijdens de 80-jarige oorlog, bijna geheel verwoest, tegelijk met een groot deel van het dorp.

In 1601 werd met de herbouw begonnen. Eerst in 1630 was het gebouw voltooid. Aan de voorzijde bouwde men een vierkante toren, echter zonder spits. Van deze toren zijn de fundamenten nog aanwezig.

Bouwwaligheid was aanleiding het gehele gebouw in 1759 te slopen en te vervangen door dat wat er nu staat. De toren werd niet herbouwd. Op 6 september 1761 werd de nieuwe kerk ingezegend door Ds. Michael Johan van Campen.

Het gebouw heeft de vorm van een kruis en is van gebakken steen. Boven de met pilasters en twee aanzetkrullen versierde westgevel staat een houten toren, gedragen door in de kerk staande zuilen. Het houten tongewelf, in Rococostijl versierd, dateert van circa 1875.

De eikenhouten preekstoel en het doophek vertonen de stijl van Lodewijk xv. De koperen predikstoellezenaar en de dito voorzangerslessenaar dragen het wapen en het jaartal 1717.

Armenzorg

Grote rijkdom tegenover bittere armoede, dat zijn de maatschappelijke verschijnselen die ook in Oostzaan geconstateerd konden worden. En ook hier de particuliere, de diaconale en de burgerlijke armenzorg die daaraan iets trachtten te doen.

Dat kan maar heel weinig geweest zijn want de middelen waarover kerkelijke en burgerlijke gemeente beschikten waren zeer bescheiden. Bij herhaling komen we dan ook de vermelding tegen dat andere instellingen of comité's gestreefd hebben naar het verstrekken van een tegemoetkoming in de kosten van het meest nodige levensonderhoud. In 1851 bijvoorbeeld hield het departement Oostzaan van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen een buitengewone uitdeling van brandstoffen en eetwaren aan ruim 30 nietbedeelde huisgezinnen.

Twee jaar later werd een vereniging tot werkverschaffing opgericht. Aan honderd personen werd voor het pluizen van touw en het vervaardigen van onderkieren f1100 loon uitbetaald.

Eerst in 1863 verleende de gemeente aan het Burgerlijk Armbestuur een subsidie van f500. Elk jaar was de subsidie welhaast de sluitpost van de begroting. Er kwamen dan ook evenzeer bijdragen van f100 of f625 uit de bus.

In 1882 werden 10 gezinshoofden onafgebroken bedeed en 5 'eenlopende' personen. Er was geen subsidie uit de gemeentekas verstrekt.

In 1885 werden voor de eerste maal aan het armbestuur nuttige handwerken verkocht welke in de scholen waren gemaakt. Gedurende de strenge winter in 1895 werden 4 uitdelingen van levensmiddelen en brandstoffen gehouden aan achtereenvolgens 125, 119, 104 en 95 hoofden van gezinnen. De kosten ad f700 waren door vrijwillige bijdragen verkregen.

Evenals in zovele andere plaatsen werd in Oostzaan in 1914 een plaatselijk steuncomité opgericht. In vijf jaar tijd werd aan 71 bedeeden een bedrag van f53 842,92½ uitgekeerd.

En nu? De begroting van de gemeentelijke sociale dienst voor 1978 wijst alleen al een tekort aan van f378 000... Daar is wel wat veranderd.

Scholen

Het lager onderwijs – een andere vorm van onderwijs kent Oostzaan tot nu toe niet – is sinds mensenheugenis gegeven in 3 scholen, waarvan de voornaamste, de Hoofdschool, in de Kerkbuurt stond, vele jaren naast de Nederlandse Hervormde

Rechts: Een klas van de Noorderschool, genomen in 1915? De namen van alle kinderen zijn nog bekend.

Oostzaan, in 1728 door C. Pronk getekend.

Kerk. De beide andere, bij- of bewaarscholen, stonden in het Noordeinde, tegenover de Heul en in het Zuideinde. Elk dezer scholen bestond uit 1 lokaal, met de volgende afmetingen:

<i>school</i>	<i>lengte in ellen</i>	<i>breedte in ellen</i>	<i>hoogte in ellen</i>	<i>maximum aantal leerlingen</i>
Kerkbuurt	13,9	5,7	3	120
Noordeinde	10,5	5,4	4,3	75
Zuideinde	10,3	5,5	4,25	70

Per kind moest 61 palmen oppervlakte aanwezig zijn.

Het gebouwte naast de kerk dateerde, blijkens een vermelding in de voorgevel, uit 1665. In 1862 constateerde de voorzitter van de gemeenteraad dat aan het schoollokaal nog veel te verbeteren zou zijn. Vooral een doelmatige ventilatie, verhoging der zoldering en zo mogelijk vergroting van het gebouw zouden zeer wenselijk zijn. Maar er werd bij gezegd dat de ongunstige toestand der geldmiddelen toe te schrijven is aan de 'verbaasde' kosten die het onderwijs vercost door de uitgebreidheid der gemeente. Drie jaar later kurde de districtsschoolopziener het lokaal in de Kerkbuurt niettemin af.

Tegenover de kerk werd een school gebouwd van 1 lokaal, echter onder te verdelen in 3 klassen. Op 21 februari 1867 werd begonnen met het graven van de funderingssleuven met behulp van 3 'aardewerkers'. Verder werkten er een 'heibaas' en 20 heiers.

Het werk aan de schoolwoning thans postkantoor werd tegelijkertijd begonnen. Op 2 april werden de eerste stenen van beide gebouwen gelegd door de dochters van burgemeester Jb. Brat Pzn. en wethouder K. Brat Kzn. Er werd tevens een tuin en boomgaard aangelegd.

In 1887 voegde men aan deze 3 klassen nog 3 klassen toe, alle achter elkaar gelegen. In 1929 werd het voorste lokaal gesloopt en vervangen door 4 lokalen, 2 beneden en 2 boven. In 1961 heeft een belangrijke restauratie van de lokalen en een vernieuwing van het gymnastieklokaal zijn beslag gekregen.

Op 18 juli 1851 werd de eerste steen gelegd voor een nieuwe Zuiderschool en reeds op 15 november van dat jaar werd het gebouw aan de onderwijzer ten gebruike afgestaan. In 1885 en 1899 werden er telkens 3 klassen aan toegevoegd. Als gevolg van daling van het aantal leerlingen kwamen 3 lokalen leeg te staan. Twee ervan werden omgebouwd tot gymnastieklokaal en het derde werd in gebruik genomen als kleuterklas.

Eveneens in 1851 werd, op de driesprong Noordeinde, Haal, Heul een 1-klassig schooltje gebouwd. Tegelijk met de Zuiderschool werd in de Haal een nieuwe, 3-klassige school gesticht, geschikt voor 144 leerlingen. Enkele jaren geleden werd ter plaatse ook een kleuterklas gesticht. Het gebouwte uit 1851 is nog als bergruimte in gebruik.

In 1908 stichtte de vereniging tot stichting en instandhouding van Christelijke scholen te Oostzaan in het Zuideinde een schoolgebouw dat omstreeks 1950 werd afgekeurd. In 1952 bouwde het bestuur een nieuwe school van 2 lokalen. Inmiddels zijn er een 3de en een 4de lokaal bijgekomen.

Zoals in het begin opgemerkt was de Kerkbuurt-school de hoofdschool. Het hoofd was ook hoofd van de andere scholen. De overige onderwijzers waren hulponderwijzers van de 2de of 3de rang. Soms waren ze niet meer dan kwekeling. De verhouding tussen plaatselijke overheid en onderwijzend personeel was trouwens een geheel andere dan tegenwoordig. In de notulen van de raadsvergadering van 23 juli 1852 valt bijvoorbeeld te lezen dat 'door den onderwijzer H. de Wit - hoofd van de Kerkbuurtschool - wordt ter kennis van het bestuur gebragt, dat eenige der schoolmeubelen in de 2 bijscholen aan hem in eigendom toebehooren, met verzoek dat daarvan aanteekening moge geschieden en aan hem bewijs daarvan worde ter hand gesteld. Is besloten het verzoek in te willigen en alhier in de Notulen te insereren dat in gezegde bijscholen de volgende schoolmeubelen aan genoemden onderwijzer toebehooren als: 12 schooltafels, gemerkt H. de Wit, waarvan 10 in de Noorder- en

2 in de Zuiderschool en het stel leestafels en de kachel in de Noorder- en Zuiderschool'.

En in de notulen van de raadsvergadering van 15 maart 1853 lezen we: 'Is met den onderwijzer dezer gemeente overeengekomen, dat de beide bijscholen eens 'sjaars voor rekening van het Bestuur zullen worden schoongemaakt, terwijl de onderwijzer dan ook van zijne zijde zal zorgen, dat dezelve scholen doorlopend beter worden reingehouden'.

Honderd jaar later was het nog gebruikelijk dat de gemeentewerklieden in de zomervakantie de openbare scholen schoonmaakten. Duidelijk was dat een overblijfsel van de in 1853 gemaakte afspraak.

De kleuterschool in de Kerkbuurt vond 25 jaar lang een onderkomen in een oud lokaal van de Kerkbuurtschool. In 1961 werd het nieuwe gebouw, 'Op de Bongerd' genaamd, in gebruik

gesteld. Op die plaats was namelijk een boomgaard geweest. De Zonedauwschool en de Irijschool completeren het aantal basisscholen dat nu in gebruik is.

De aantallen kinderen die bijvoorbeeld omstreeks 1850 de scholen bezochten waren naar verhouding groter dan die in de tegenwoordige tijd, gerekend naar de omvang der gezinnen. Het schoolbezoek werd echter nadelig beïnvloed door armoedige levensomstandigheden en ook doordat er geen leerplichtwet bestond. Vele kinderen gingen kosteloos naar school. In genoemd jaar gingen 30 kinderen naar school voor rekening van het departement van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen. Ook de duurte van de levensmiddelen speelde een negatieve rol bij het schoolbezoek. De schooltijden waren van 9-12 en van 2-4 uur. De vakanties waren zeer bescheiden: een week met Pinksteren en een week in het laatst van augustus.

Dit mooi gecalligrafeerde getuigschrift – in kleur – werd in 1842 ingevuld door het hoofd der school en uitgereikt aan de leerlingen die die school verlieten.

Het weeshuis, gebouwd in 1695 en gerestaureerd in 1978, staat recht tegenover het polderhuis.

In 1895 werd een avondcursus Frans aan de Kerkbuurtschool ingesteld, waarschijnlijk als voorbereiding voor degenen die 'hogerop' wilden. Na een mislukte poging in 1858 werd in 1902 besloten tot instelling van herhalingsonderwijs.

Het Nederlands Hervormd Weeshuis

Het enig overgebleven gebouw dat herinneringen oproept aan de vroegere welstand van Oostzaan is het Nederlands Hervormd Weeshuis, staande aan het Zuideinde, nr. 36, kenbaar aan het jaartal dat in Romeinse cijfers boven de ingang staat: MDCLXXXV (1695). Boven de gevel van het zijgebouwtje staat het wapen van Oostzaan, alsmede een man en een vrouw en het jaartal 1713.

Deze voorstelling (1713) van een jongen en een meisje die het weeshuis verlaten, staat boven het bijgebouw.

Geschiedschrijver Loosjes vermeldt in zijn 'Beschrijving van de Zaanlandse Dorpen' het volgende:

'In 1774 kocht men (dat zullen dus de regenten zijn geweest), in het Zuid-end, niet verre van de kerk, een deftig steenen huis van twee verdiepingen, bij het afloopen der vorige eeuw gebouwd en tot een Godshuis aangelegd, met geschikte kamers, zo voor Diakonen als Diakonessen, den binnen Vader en Moeder en de Bewoners van 't Zelve, die niet alleen Weezen zijn; maar ook Bestedingen der Diakonie.'

Uit dit laatste blijkt dat het tevens een functie vervulde als bejaardentehuis. Omstreeks 1942 zijn de laatste wezen vertrokken.

Thans doet het dienst als vergadergelegenheid voor kerkelijke instanties, maar ook als plaats van samenkomst voor hen die zich daartoe aanmelden. De hardstenen stoep, de zware deur met omlijsting, de marmere gang, zij alle getuigen van de tijd waarin en de degelijkheid waarmee dit gebouw gezet werd.

Kermis

Tot een van de meest opvallende jaarlijkse gebeurtenissen dient stellig de kermis te worden gerekend. Algemeen wordt aangenomen dat deze vermakelijkheden haar oorsprong vinden in de jaarmarkten welke in verschillende plaatsen werden gehouden. Tot 1854 hield men hier op Paasmaandag kermis. In 1865 was hier een meerdaagse kermis.

Dat de gang van zaken niet naar ieders zin was blijkt uit een voorstel van burgemeester en wethouders op 3 augustus 1882 aan de gemeenteraad gedaan om de kermis geheel af te schaffen. Zo gemakkelijk ging dit niet. Het voorstel werd

namelijk verworpen en vervangen door een besluit om de kermis te doen aanvangen op de eerste woensdag in oktober en te beëindigen op vrijdag.

In de vergadering van de raad van 11 januari 1886 werd, op verzoek van enkele belanghebbenden, besloten de kermis te verplaatsen naar de eerste woensdag in augustus tot en met de eerstvolgende vrijdag.

Nog maar ruim twee jaar later, in de raadsvergadering van 28 juni 1888, komt een verzoek ter tafel van 5 herbergiers om de kermis te verlengen tot en met zondag. Waarschijnlijk wel omdat de arbeiders op zaterdag hun geld vingen en dan op de zondag nog wat te verteren hadden. Met 5 tegen 1 stem werd daarop besloten de kermis te doen aanvangen op de eerste donderdag van augustus om te eindigen op zondag daaraan volgende. Tot op de huidige dag is dat zo gebleven.

Blijkens een raadsverordening van 21 juni 1899 'wordt de kermis gehouden in de Kerkbuurt op de aldaar aanwezige pleinen vóór de school en kerk en op de bermen langs de straat. Met uitzondering van de zondag – op welke zij om 4 uur 's middags aanvangt – wordt zij telken dage geopend om 9 uur voormiddags. Zij wordt op alle kermisdagen gesloten om 4 uur ná middernacht.'

Op grond van praktische bezwaren en daartoe in de gelegenheid gesteld door de aanleg van een nieuwe straat in de onmiddellijke nabijheid is de plaats van de kermis niet meer op het schoolplein en niet op de 'bermen' van de Kerkbuurt.

Gemeentehuis

Het gemeentehuis, staande aan het Kerkplein, werd op 21 maart 1860 in gebruik genomen. Vóór dien stond, daar vrijwel op dezelfde plaats, het zogenaamde 'Regthuis', uit 1617.

De raadsvergadering van 30 mei 1859 was de laatste, welke in dit gebouwtje werd gehouden. De notulen van die vergadering vermelden dat de voorzitter er bij die gelegenheid aan herinnerde dat het raadhuis vóór 240 jaar werd gebouwd in een tijd, dat onze voorvaders zuchtten onder Spanje's tyranny en een betrekkelijk slechts korte tijd van rust (het 12-jarig bestand) hen de gelegenheid had geschonken dit gebouw daar te stellen.

Enkele maanden tevoren had dezelfde voorzitter erop gewezen dat het gebouwtje zó bouwvallig was dat het 'bij daarstelling des rijwegs door het gedreun (van paarden en rijtuigen) volgens het oordeel van deskundigen in het gevaar zal lopen van in te storten'.

Plannen werden dan ook gemaakt tot het stichten van een gebouw, opgetrokken van steen, hetzelfde beneden zou moeten bevatten:

-
- herberg
  - stalling
  - gevangenbewaarpplaats
  - woning voor den kastelein
-

en boven:

- raadzaal
  - een kamer voor het polderbestuur
-

Tenslotte beneden de secretarie, zo mogelijk afgescheiden van de herberg

---

Uit deze opsomming en volgorde blijkt dat het er in de eerste plaats om ging een sluitende exploitatie te verkrijgen. De herberg en de stalling werden aan de kastelein verpacht en deze moest bovendien het gebouw gratis schoonhouden. Tijdens de kermis werd in de raadzaal gedanst.

Vele jaren heeft die toestand geduurd. Eerst in 1922 werd besloten tot opheffing van de herberg omdat die ruimte nodig was voor het huisvesten van de secretarie. In de stalling werd de brandspuit ondergebracht.

In 1953 werd een grondige restauratie uitgevoerd en in 1955 werd het kantoor van de sociale dienst toegevoegd. Begin 1973 kwam aan de achterzijde een flinke uitbreiding tot stand. Boven de dubbele deuren stond: 'raad-, trouw- en polderzaal'.

Het gemeentehuis van Oostzaan in 1932.

Aan het begin van het
Zuideinde, dus gerekend vanaf
de Overtoom, met de woning
van later kapper Koning en café
Schindeler.

Een noodbrug bood in 1916 de
mogelijkheid om vanaf de
Overtoom naar de Zuider-
school te lopen, waar de
kinderen onderwijs ontvingen,
voorzover de ouders op de
dijk gehuisvest waren of er
woonden.

Watersnood 1916

Een van de meest spectaculaire en ingrijpende gebeurtenissen in het bestaan van de polder is stellig de watersnood van 1916 geweest. Niet dat de vele voorafgaande overstromingsrampen minder leed zouden hebben berokkend en schade aan have en goed zouden hebben aangericht, maar het was al zó lang geleden en men had niet meer gerekend op de mogelijkheid. Men had verwacht dat het water wel voor het Luyendijkje halt zou houden. Het leek er ook wel even op maar het ging er toch over heen, met het gevolg dat de gehele polder onderliep.

'Het was vrijdagmorgen den 14den januari 1916. Twee, drie dagen had er een harde storm gewoed

uit het noord-westen en uit het noorden, doch nu was de wind gaan liggen... Ongelovig keek men elkaar aan: dijkendoorbraak in Noord-Holland, dat was ondenkbaar, dat was in honderd jaar niet gebeurd!... De dijken waren niet op één plaats, maar wel op drie plaatsen doorgebroken, met echt groote gaten.'

Zo gaat dit herdenkingsverslag uit 1936 verder. In de loop van de vrijdag kwam het water tegen de Luyendijk te staan, de waterscheiding tussen Waterland en Oostzaan, welke loopt vanaf de Oostzener Overtoom tot aan de spoordijk van Zaandam naar Purmerend. Het viel te verwachten dat dit dijkje, eigenlijk slechts een kade met een

hoogte van circa 50 cm – NAP het water niet zou tegenhouden. Dank zij echter de lage vloed van de zaterdag, die 's morgens te 7.30 uur een hoogte van slechts 18 cm boven NAP bereikte en het laagwater van 3.15 uur slechts 0,49 cm – NAP aangaf, kon het dijkje die dag nog standhouden. Er was dus in de polder Oostzaan ruimschoots tijd tot het treffen van maatregelen. Maar niet iedereen deed dat. Toen die nacht het water de polder binnenkwam en tot aan de Schinkeldijk, de Oostzijde, van Zaandam kwam moesten nog vele honderden koeien over het Weerpad naar Zaandam worden gedreven en aldaar ondergebracht in pakhuizen en in de houtloodsen van William Pont aan de Zuiddijk.

De meeste inwoners vertrokken 's zaterdags en 's zondags naar Amsterdam, Zaandam of elders. Enkelen bleven in hun huizen.

Ten einde hulp te kunnen bieden maar mede en vooral om toezicht te kunnen uitoefenen op de achtergebleven eigendommen der bewoners werden hier soldaten gelegerd die als gevolg van de mobilisatie gemakkelijk beschikbaar waren. De marine stelde sloepen beschikbaar waardoor zij en anderen zich op de wijde watervlakte konden verplaatsen.

In het Zuideinde werd, vanaf de Overtoom tot de Zuiderschool, een noodbrug aangelegd waardoor het mogelijk werd dat de jeugd, zover op de dijk ondergebracht, de school kon bezoeken. Als het maar even mogelijk was handhaafde men zijn huisvesting in het ondergelopen gebied of keerde spoedig terug.

Op 16 februari stond er weer een hevige noordwesterstorm die het water hier wegstuwde maar tevens het peil van de Zuiderzee opvoerde. De 17de keerde het water terug. De daarop volgende dag bereikte het zijn hoogste stand, namelijk 1,70 meter + NAP. Het stond toen gemiddeld 1,10 meter hoog in de huizen.

Op 24 maart werd met spuien begonnen. Op 1 april begon het uitmalen waardoor steeds meer landerijen droogvielen. Hoezeer dit verheugde, een grote last waren de aantallen muggen die slechts met een rokende pijp of sigaar op enige afstand waren te houden.

Op 1 mei lag het land bijna geheel boven water en op 7 mei waren de sloten op zomerpeil. De volgende dag woei de vaderlandse driekleur vanaf het watergemaal bij het Barndegat.

Voor de inwoners kwam toen pas het meeste werk. De regenwaterbakken werden van gemeentewege leeggemaakt en schoongemaakt. En zo viel er nog heel veel te doen. Een ding was, onder vele andere, te betreuren, namelijk het verlies van vele bomen.

Het gemeentehuis stond voldoende hoog om geen wateroverlast te ondervinden.

Links: H.M. Koningin
Wilhelmina met gevolg is na de
watersnood, op bezoek geweest
in de boerderij van Ald. Taams
in de Haal.

De walvisvangst stond in de 18de eeuw volop in de belangstelling van de Zaanse en Oostzaner bevolking. A. Salm en anderen maakten schilderijen waarop het vangen van de walvis werd weergegeven. De namen van de schepen verschillen, maar verder lijken ze sprekend op elkaar, echt bestelwerk en aangepast aan de wensen van de koper. Een schoorsteenstuk is op bladzijden 80-81 opgenomen. Een bijzonder voorwerp, ook bestelwerk, is hierboven weergegeven. Het is een waaijer, waaraan G. J. Honig een studie heeft gewijd. De namen van de schepen; Engel, Kuyper, Vier gebroeders en Neletta en ook het jaartal 1774 brachten hem op het spoor van de familie Kuyper. Klaas Kuyper bezat behalve een kuiperij, ook een aantal traankokerijen aan het Twiske. De zaken gingen op den duur slecht door achteruitgang van de walvisvangst en een niet aangepaste levensstijl. We zien de gebruikelijke schepen met volle tuigage, spuitende walvissen, de bemanning in de roeiboten bezig met aanvallen en een ontmoeting met een ijsbeer op het ijs. Het geheel maakt een romantische en fleurige indruk, wel in tegenstelling met de grimmige werkelijkheid zoals Jan Sijmensz Daalder die noteerde. Zie bladzijde 28.

Gas- en elektriciteitsvoorziening

Het plaatselijke gasbedrijf aan het toenmalige Weerpad begon zijn werkzaamheden op 27 januari 1913. De eerste wereldoorlog deed geen goed aan de bedrijfsuitkomsten. In 1916 kwam de watersnood er nog een schepje op doen en bovendien bleek het materiaal waaruit de buizen waren samengesteld niet bestand tegen de veenzuren. Lekken waren aan de orde van de dag. Hele delen van de leiding waren verteerd en het gasverlies was onrustbarend. Het gevolg was dat er water in de buizen kwam waardoor de vlammen van de comforen en van de lampen gingen dansen of zelfs helemaal verdwenen. De hele dag door was de pompeur aan het pompen, emmers vol. Na lange onderhandelingen nam het gemeentebestuur van Zaandam het kwijnende bedrijf over en begon op 6 september 1931 de gasvoorziening te verzorgen.

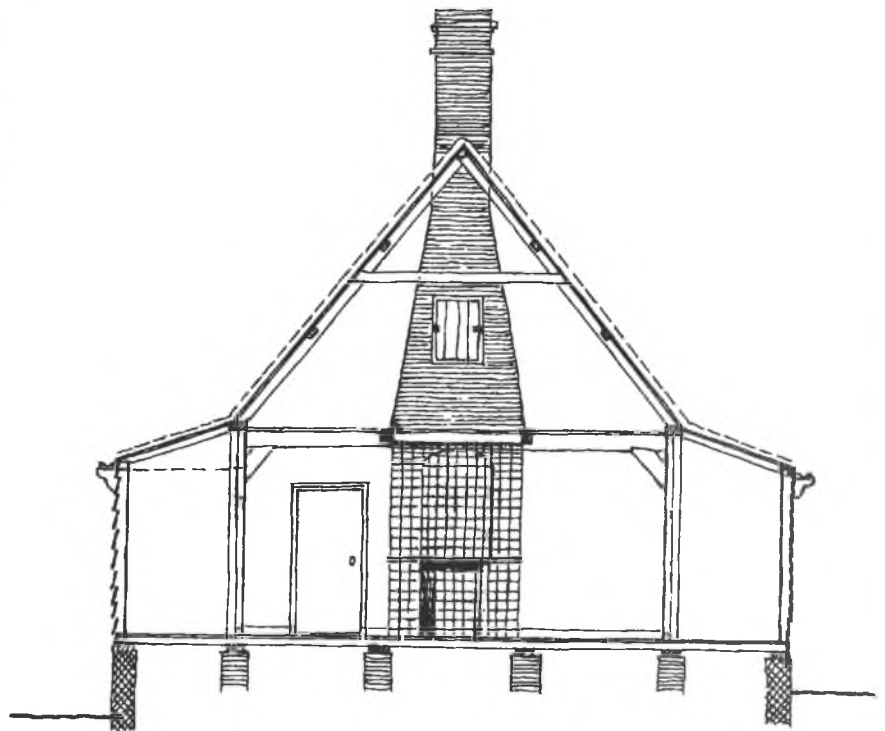
Mede omdat de aanwezigheid van elektrische stroom als een concurrentiefactor van het eigen gasbedrijf werd gezien, duurde het tot 1926 voor het elektriciteitsnet tot stand kwam. De stroomlevering wordt nu verzorgd door het GEB van de hoofdstad.

De aanvoer van de kolen voor de gasfabriek geschiedde langs de Weerpadslot; ook de kermisreizigers bevoeren dit water. Aan de overzijde stonden toen nog geen huizen. Bruggetjes waren er dus toen evenmin.

Eén van de weinige, door grondige restauraties bewaard gebleven oude boerderijen, Zuideinde 286. De tekening is van het gemeentebureau van de Monumentenzorg te Amsterdam. De boerderij is vrijwel de laatste in haar soort. Het is een driedelig hallenhuis met aangebouwde kaakeberg, wagenloods en stallen. Het huis dateert uit de tweede helft van de 17de eeuw. De houtbouw is op een bakstenen voeting geplaatst. Deze houtbouw omvat jukken waartegen de buitenbeschieping is bevestigd.

De bezetting

Gedurende de Tweede Wereldoorlog zijn er in Oostzaan geen spectaculaire dingen gebeurd. Natuurlijk, er was een ondergrondse, er werd zwarte handel bedreven, er zijn vliegtuigen neergeschoten, alles als overal elders, maar iets bijzonders, nee, dat niet.

Enige vorm van verzet ontstond er vanuit de verzetsgroep LO, LKP, OD en RVV. Langzamerhand breidden deze organisaties zich uit. Er werd deelgenomen aan wapendroppings, onderduikers werden ondergebracht en piloten vervoerd. Maar

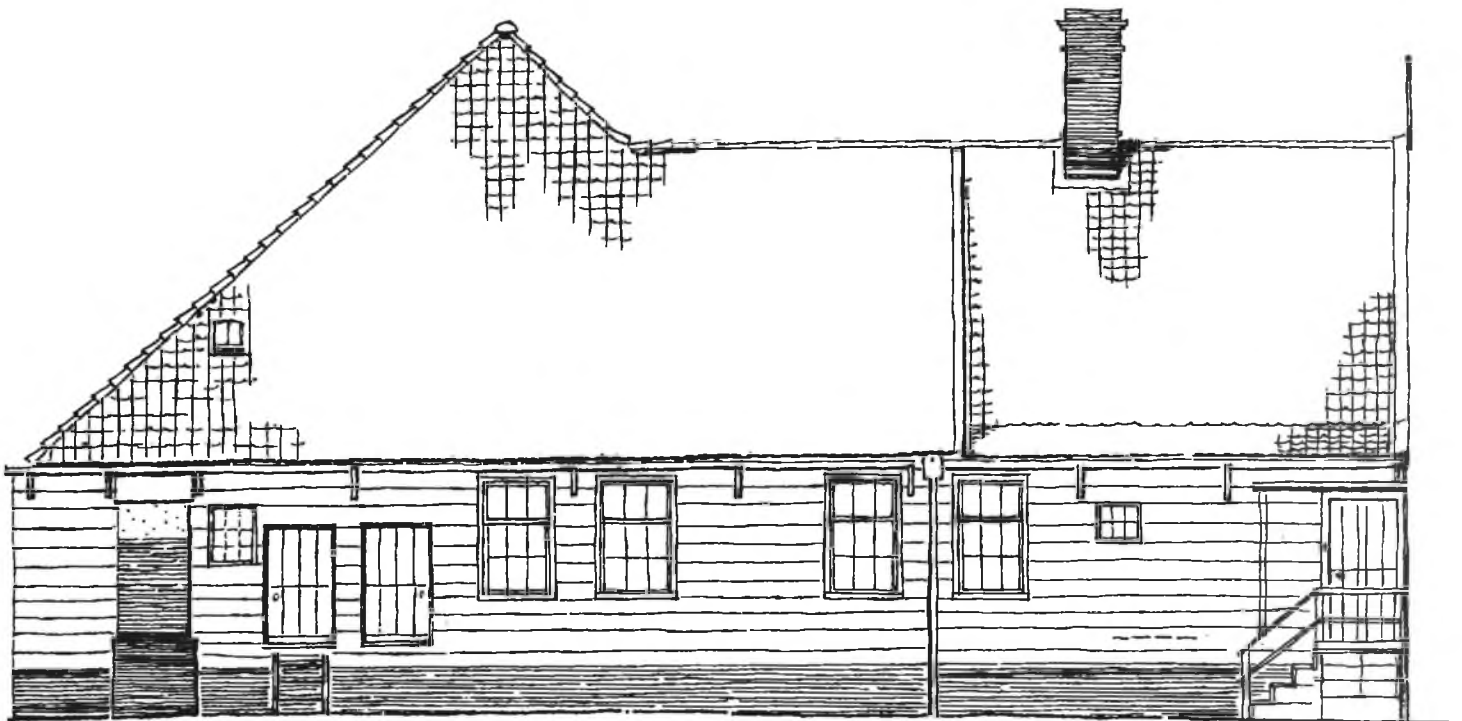
ook werd er geoefend in het gebruik van wapens. Dat geschiedde in de Twiskepolder, in de rimboe, zoals dit gebied in de wandeling werd genoemd. Het was geen ongevaarlijke bezigheid want het geluid van de schoten viel op grote afstand te horen.

Overigens was het een ideaal terrein want de bezetters hadden helemaal geen behoefte om zich in dit onbekende, ruige en moerassige gebied te begeven. Het was bovendien een prachtig terrein om er heen te vluchten. Achter menige woning lag wel een jol of ander vaartuig gereed waarvan in tijd van nood of bij dreigend gevaar gebruik kon worden gemaakt.

Als waterschap heeft de polder weinig last onderzonden. Wel moest er af en toe zuinig aan worden gedaan met de toegewezen brandstof voor het gemaal, maar enige vorm van inundatie is hier niet toegepast.

Het weeshuis staat links en het polderhuis rechts.

Wie zich zet tot het schrijven over de toekomst van een gebied weet, hoe glad het ijs is waarop hij zich begeeft en hoe gevaarlijk hij uit kan glijden. Het lezen van voorspellingen, in het verleden gedaan over de dag van vandaag, kan een bron van veel vermaak zijn, waarbij als enige waarheid schijnt over te blijven: het loopt altijd anders dan men denkt.

Dit was al zo in een tijd toen onze samenleving zich nog betrekkelijk rustig langs lijnen van geleidelijkheid ontwikkelde. Het geldt des te meer, nu de vernieuwingen op technisch, economisch en maatschappelijk gebied zó snel op elkaar volgen dat zij geen tijd meer krijgen om tot kristallisatie te

komen. Vooruitzien wordt moeilijk in een tijd waarin een pessimist verzuchtte: Zelfs de toekomst is niet meer wat hij vroeger was.

Juist de snelheid waarmee de ontwikkelingen plaats vinden en de grote invloed die zij in de samenleving uitoefenen, dwingen er echter toe, het inzicht in de plaatsgrijpende processen te verdiepen. Want ook al wil men niet komen tot een beschrijving van hoe een gebied er over 20 of 50 jaar uit zal zien, het heeft wél zin om na te gaan, welke waarden er aanwezig zijn, welke ontwikkelingen er op dit ogenblik redelijkerwijs te verwachten zijn en welke men daarvan bevorderen of juist tegengaan wil. Verder kan een opstel als dit niet gaan zonder in koffiedikkijkerij te vervallen. Met twee feiten kan in ieder geval rekening gehouden worden. Het eerste is, dat vrijwel alle landschappen in ons land ontstaan zijn in een eeuwenlang durend proces, waarbij de economische en de technische ontwikkelingen in de landbouw bepalend waren. En het tweede feit is, dat op dit ogenblik deze geleidelijkheid verstoord is doordat wij, door nieuwe technieken, in staat zijn, bijna alles waar te maken wat we willen, als we er het geld voor over hebben. En geld is veel meer beschikbaar dan ooit tevoren. Dit betekent dat veel ontwikkelingen, die vroeger begrensd werden door de technische en economische mogelijkheden, nu worden bepaald door politieke besluiten. Dit houdt weer in dat men, om een beleid uit te kunnen stippelen, moet weten wat men wil. En daarbij zal men toch altijd weer proberen, vooruit te zien.

Dat 'weten wat men wil' is iets dat, onder de druk der omstandigheden, snel kan veranderen. Er is een goed voorbeeld dicht bij de hand: het Twiske. Tot voor de Eerste Wereldoorlog gold voor dat gebied dat de economische en technische mogelijkheden zo beperkt waren dat het bleef liggen zoals het er lag, voor zover niet de wind, en mogelijk enige vervening, het wateroppervlak ten koste van het land vergrootten. Toen kwam de grote crisis, en het gebied werd bestemd om als werk-
verschaffingsobject te worden herontgonnen. Na

de oorlog werd het inmiddels begonnen werk voortgezet, maar nu met als belangrijk motief dat het niet verantwoord was, potentiële landbouwgrond braak te laten liggen. De hongerwinter lag toen nog vers in het geheugen.

Geleidelijk aan kwamen echter geheel andere aspecten naar voren. De na-oorlogse welvaart bracht meer vrije tijd en tevens de middelen om in die vrije tijd naar buiten te trekken. Men werd zich bewust dat open ruimte en frisse lucht schaars waren en om bescherming vroegen. Het toekomstbeeld van het Twiske als landbouwgebied werd vervangen door een van recreatie- en natuurgebied. Destijds werd deze overgang nog bevorderd doordat het daarbij tevens mogelijk werd gemaakt, zand te winnen voor de bouw van nieuwe stadswijken en de aanleg van grote wegen; op het ogenblik (1979) zou een dergelijk 'verkoopargument' al niet meer nodig zijn en zelfs averecht werken.

Dat het lot van een gebied als het Twiske afhankelijk is van politieke beslissingen is wel duidelijk. Het geldt echter niet alleen daar. Zoals gezegd zijn onze landschappen het resultaat van mensenwerk. Daarbij traden wel voortdurend veranderingen op, maar – vanuit onze afstand terug ziende – steeds langs lijnen van geleidelijkheid en binnen vrij nauwe grenzen van de praktische mogelijkheden.

Daarin is een volledige verandering gekomen. Hoog bouwen bleek, toen men er behoefte aan voelde, ook op onze slappe bodem mogelijk. Het verkeer bood nieuwe kansen aan waarvan gretig gebruik werd gemaakt. Ons leger werd – ondanks alle vroegere inzichten – evenzeer gemechaniseerd als in andere landen. Industrialisatie en verstedelijking traden op met geheel nieuwe verschijningsvormen. En dat alles riep, als reactie, in brede kringen een waardering op voor het nu van alle kanten bedreigde landschap, zoals dat uit het verleden aan ons was overgeleverd.

Ook in de landbouw traden vernieuwingen op die, hoe logisch ze achteraf bezien ook zijn, toch een breuk met het verleden betekenen. Nog in 1946 werd in een voorlichtende uitgave van het Agrarisch Fonds gezegd: '... Het kleine land en de dichte bevolking maken het nodig om wat wij missen aan ruimte terug te vinden in de diepte, dat wil zeggen in de intensiteit van het landbouwbedrijf. Wij kunnen het ons niet veroorloven om er uitgestrekte graangebieden op na te houden, waar met enorme gecombineerde maaidorsmachines, door enkele mensen bediend, het graan tegelijk gemaaid en gedorst wordt'. En verder: 'De motortractie heeft ook in het landbouwbedrijf en vooral in het grote bedrijf wel veld gewonnen, maar in ons land met zijn meestal kleine bedrijven

Grootschalige aanpak en moderne landbouwmethoden is in dit veenweidegebied niet mogelijk; de kosten zijn hoog en de baten veelal gering.

Een luchtfoto van zich uitdijend Oostzaan en het recreatiegebied 'het Twiske' in wording. Voor u ziet u veel land, veel water en veel problemen...

en de intensieve bedrijfsvoering blijft het paard toch als trekkraft in het bedrijf van grote waarde'.*

De hoofdgedachten over de toekomst van onze landbouw zijn in wezen nog gelijk gebleven, maar in de uitwerking zijn wel heel ingrijpende veranderingen opgetreden.

Wanneer we de toekomst van onze landelijke gebieden overzien, dan doen zich enige mogelijkheden voor. In de eerste plaats is er een niet onaanzienlijke oppervlakte aan terreinen waarop andere grondgebruikers dan de landbouw een beroep doen: de bouw van stads- en dorpswijken, de aanleg van wegen en industrieterreinen, het stichten van voorzieningen voor vrijetijdsbesteding. Op de polder Oostzaan is in dit opzicht al vroeg een beroep gedaan bij de aanleg van de spoorlijn Zaandam-Purmerend, die, zonder enige functie voor het doorsneden gebied te hebben, dwars door het land loopt.

Er zijn veel van dit soort occupaties gevolgd: de Coentunnelweg, de hoogspanningsleidingen en de nieuwe Zaanse stadswijken, om slechts enkele te noemen, terwijl de overgang van het zuidelijke deel van de gemeente Oostzaan naar Amsterdam ook

ten behoeve van dat soort ontwikkelingen plaats vond. En daarnaast vindt men, door het gebied verspreid, kleinere vestigingen ten behoeve van in wezen stedelijke doeleinden, zoals recreatievoorzieningen, vuilstortplaatsen, autosloperijen en rioolwaterzuiveringen, maar ook woningbouw die, letterlijk en figuurlijk naast de normale dorpsuitbreiding staat, ontwikkelingen die met de term 'suburbanisatie' worden samengevat.

In heel West-Europa ontmoet men ditzelfde verschijnsel: het op ongekende schaal in het platteland doordringen van elementen die niet voortkomen uit behoeften van de streek zelf, en overal tracht men een zo goed mogelijk antwoord te vinden op de vraag hoe zulke elementen zo min mogelijk storend in het landschap kunnen worden ingepast.

Het Hollandse landschap, met zijn bijna altijd zichtbare horizon, levert daarbij extra moeilijkheden op: wat ergens anders niet stoort doet het hier al gauw wel. Veel bouwsels die sinds kort ook bij een slappe grondslag mogelijk geworden zijn, vragen daarbij om een weloverwogen toepassing, waarbij dan verder moet worden afgevraagd of zij naast de al aanwezige bebouwing niet al te zeer uit de toon vallen. Naast de welvaart kreeg het welzijn gelukkig meer aandacht, maar ook de welstand (in de betekenis van: de schoonheid van stad en land) mag niet verwaarloosd worden.

Oud en nieuw in één foto verenigd, de horizontale lijnen van het ene en de verticale van het andere.

* Ir. D. J. Malta en C. Oorthuys, Landbouw, Amsterdam 1946, blz. 6 en 139.

Het is duidelijk dat ook voor het leven op het platteland de technische verworvenheden van onze tijd beschikbaar moeten zijn, maar het moet mogelijk zijn, daarbij vormen te vinden die de aanwezige harmonie niet verstoren.

Het gebruik van boombeplantingen als middel om stedenbouwkundige en architectonische fouten te verdoezelen kan, in onze houtarme landschappen, het kwaad nog verergeren.

Daarbij komt dat het gebrachte offer niet beperkt blijft tot grondafstand voor niet-agrarische doeleinden alleen. In onze lage landen nog meer dan elders is bebouwing over grote afstand zichtbaar en oefent daardoor haar invloed in wijde kring uit.

Er valt aan deze ontwikkelingen vaak niet te ontkomen, maar wel kunnen de nadelige kanten ervan meer dan tot nu toe worden beperkt. Vaak wordt landschappelijke schade toegebracht door gebrek aan inzicht in (of onvoldoende respect voor) het betrokken gebied.

Met deze van buiten komende gevaren voor wat ons aan platteland rest zijn we er helaas nog niet. Juist op het gebied van de uiterlijke welstand is de bedreiging door eigen ontwikkelingen groot. Voorbeelden van slechte materiaalkeuze, niet in de omgeving passende vormen en afmetingen, storend gebruik van kleuren zijn gemakkelijk te

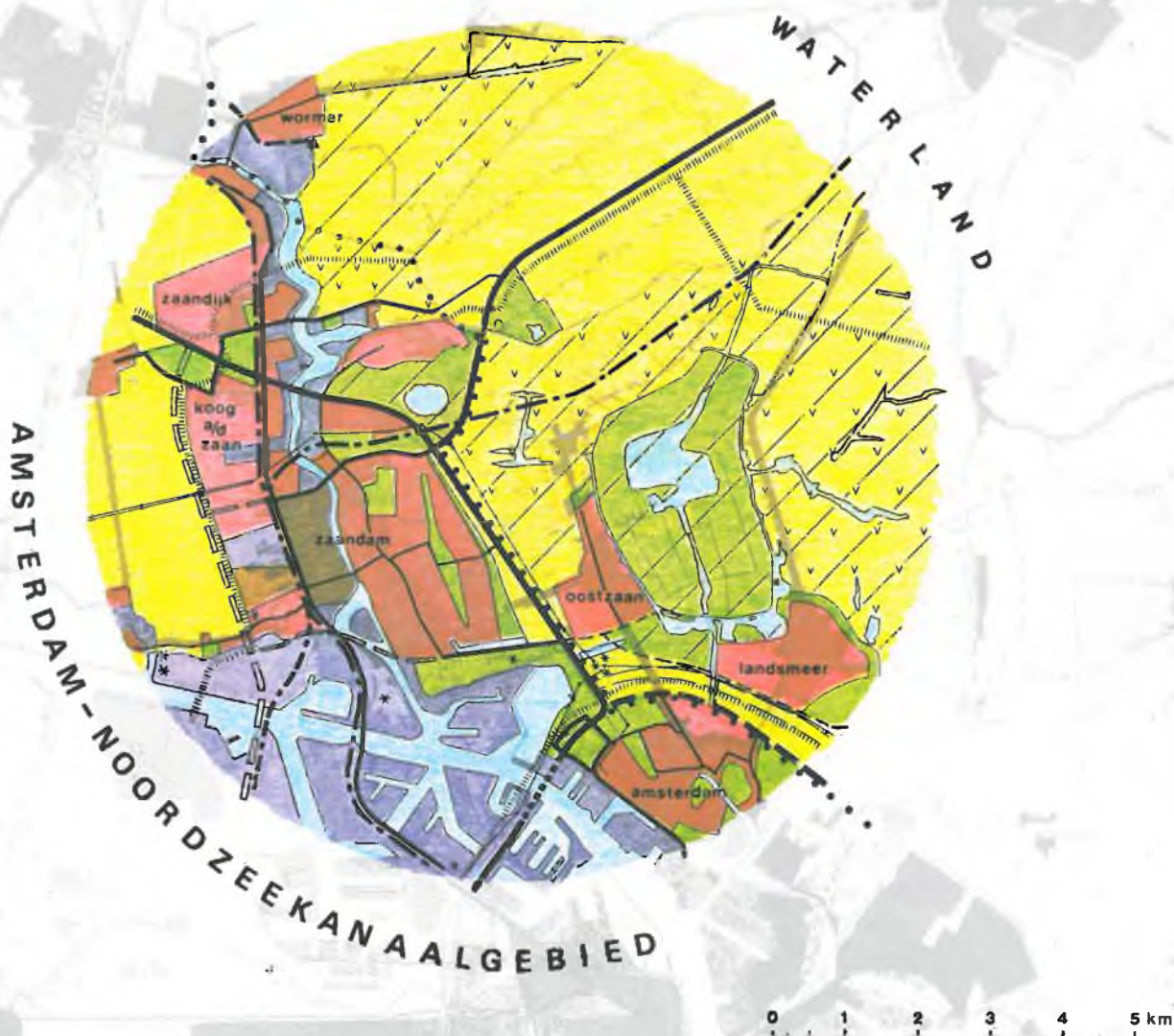
De verstedelijking van de polder Oostzaan. Het is een proces dat al eeuwen oud is, maar explosief is gegroeid na de tweede wereldoorlog.

IN KLEUR, DELEN VAN DE STREEKPLANNEN:

WATERLAND vastgesteld

AMSTERDAM-NOORDZEEKANAALGEBIED ontwerp

vinden. Gezien het vele dat reeds is bedorven zou men althans op dit punt voor de toekomst betere verwachtingen mogen hebben, erop vertrouwend dat men eindelijk zuinig zal worden met wat ons nog rest.

Er blijft echter nog een ernstiger en moeilijker te beheersen probleem op te lossen: dat van de gronden die – voor zover dat nu te overzien valt – blijvend tot het landelijk gebied zullen behoren, maar waar de landbouw in zijn traditionele vormen geen toekomst meer heeft. Het lot van het landschap, dat immers onder directe invloed van het agrarisch bedrijf is gevormd, hangt dan geheel af van het beleid dat in dit opzicht gevoerd zal worden.

Er zijn in principe twee mogelijkheden: of men geeft voorrang aan een economisch en maatschappelijk gezond landbouwbedrijf, waaraan het landschap zich zal moeten aanpassen, of men stelt het landschap voorop, en zal dan moeten nagaan hoe het bijbehorende grondgebruik ook in de toekomst kan worden voortgezet.

De tweede mogelijkheid heeft op dit ogenblik in de politieke meningsvorming een grotere aanhang dan ooit tevoren. Gelukkig is daarbij ingezien dat er aanzienlijke bedragen nodig zullen zijn om een dergelijk beleid te realiseren, omdat men vormen van grondgebruik toepast die niet meer rendabel zijn. De grens van het praktisch mogelijke wordt dan bepaald door het percentage van het nationale inkomen dat men voor dit doel besteden wil. Daarbij zal men wel beheersmethoden moeten ontwikkelen die, geplaatst naast andere beroepen, aantrekkelijk genoeg zijn om er voldoende beoefenaars voor te vinden. 'Museumboer' zijn is ook niet alles.

Deze theoretische uiteenzettingen zijn nodig om aan te tonen dat de landschappelijke waarden niet behouden kunnen blijven met een beleid, alleen gericht op het weren van storende elementen. Onze landschappen zijn mensenwerk en zij blijven alleen in stand door bepaalde vormen van grondgebruik, die dan ook voldoende afweerkracht moeten hebben om de steeds sterker wordende druk te weerstaan.

In deze gedachtengang zijn in Nederland, evenals trouwens in verschillende andere landen, ideeën gegroeid om te komen tot 'landschapsparken', gebieden waarin men door een systeem van maatregelen een grondgebruik mogelijk maakt dat tot de gewenste opbouw van het landschap moet leiden.

In het Streekplan voor Waterland (vastgesteld in mei 1974) wordt schetsmatig aangegeven hoe men zich het Nationaal Landschap Waterland voorstelt en wat men ermee wil bereiken. Er wordt op gewezen dat de nabijgelegen stedelijke gebieden –

Amsterdam-Noord en de Zaanstreek aan de zuid- en westkant, Purmerend in het noorden – een druk op Waterland leggen waartegen de economisch verzwakte landbouw onvoldoende afweermogelijkheden biedt. Daarom stelt men voor, door een complex van bijzondere maatregelen tot een doeltreffende afweer van de stedelijke randeffecten te komen en een gunstige ontwikkeling van dit gebied mogelijk te maken.

Aansluitend aan de hierboven ontwikkelde theorie maakt men onderscheid in:

-
- *natuurgebied-kerngebieden*, waar natuur- beschermingsbelangen primair gesteld worden, geen verandering in de waterhuishouding moet optreden, de aanleg van wegen moet worden vermeden en waar geen economisch sluitende agrarische bedrijfsuitoefening mogelijk zal zijn;
  - *natuurgebied-randgebieden*, die weliswaar landschappelijke en natuurwetenschappelijke waarde bezitten, maar waar de waterhuishouding aan de agrarische belangen kan worden aangepast, niet-doorgaande wegen ten behoeve van de landbouw kunnen worden aangelegd, maar waar toch bijzondere, financiële maatregelen ten behoeve van de in zijn bedrijfsmogelijkheden beperkte boeren nodig zullen zijn;
  - en voorts het *overige gebied*, waar de agrarische belangen, onder de uit welstandsoogpunt noodzakelijke voorwaarden, primair worden gesteld.

Het streekplan geeft daarbij nog een aantal aanwijzingen, zoals het zoveel mogelijk behouden van het huidige wegenpatroon, omdat dat een typerend onderdeel van het landschapsbeeld vormt. Het heeft weinig zin, hier met fantasieën over eventuele uitwerkingen te komen, omdat de werkelijke ontwikkelingen van de voor dit doel beschikbaar komende gelden zullen afhangen, maar minstens evenveel ook van wat men als maatschappelijk aanvaardbaar zal beschouwen op het ogenblik dat hierover beslissingen genomen worden, onder andere in de vorm van een nadere uitwerking van het streekplan, en in een landinrichtingsplan.

In de aanhef werd gezegd, dat het geven van een beeld van de in de polder Oostzaan te verwachten ontwikkeling moeilijk is. Zekerheden uit het verleden gelden op dit ogenblik niet meer, terwijl voor de toekomst niet vaststaat wat we eigenlijk precies willen (wel of geen economische groei, eigen auto of openbaar vervoer, stadshuis of buiten wonen, enz., enz.) en nog minder, wat we van onze wensen waar kunnen maken.

Er kan echter wel op een aantal feiten gewezen worden die de toekomst in hoge mate zullen bepalen en die ook in de op dit ogenblik voor dit gebied geldende streekplannen (Waterland, Zaanstreek, Noordzeekanaal-gebied) tot uitdrukking komen. Op de kaart op bladzijde 158 is daar een overzicht van gegeven.

Het ten westen van de Coentunnelweg en de weg Zaandam-Purmerend liggende deel van de polder werd in 1953, toen het streekplan voor de Zaanstreek werd vastgesteld, aangewezen voor de vorming van een groot woongebied, waar in de komende twintig jaar meer dan 25 000 woningen zouden worden gebouwd: de nieuwe stadswijken Poelenburg, Peldersveld, Hoornseveld, Kogerveld, Kalverveld en Kalf, met alles wat voor een zo grote bevolking aan groenvoorzieningen, bedrijfsterrainen enz. nodig werd geacht. Rondom de Jagersplas, een door zandwinning ontstaan meertje van bijna 30 ha grootte en een diepte van 30 meter, werd een recreatieterrain ontworpen, het Jagersveld, met een oppervlakte van 134 ha. Men wil aan dit gebied het karakter geven van een stuk woeste grond, een afwisseling van water en land, met ruigte, riet en bosjes, waar kleine watersport en oeverrecreatie een plaats vinden en waar fiets- en wandelpaden ontspanningsmogelijkheden zullen bieden die in de, op dit punt slecht bedeelde Zaanstreek heel welkom zullen zijn. De ligging naast

stadswijken met hoge torenflats en tussen de weglichamen van enige autowegen, maakt echter dat de nabijheid van de stad steeds merkbaar zal zijn.

Zoals de Coentunnelweg een duidelijk grens vormt tussen de sterk verstedelijkte Zaanstreek en het zo landelijk mogelijk te houden Waterland, zo is ook aan de zuidrand een scherpe afscheiding met Amsterdam-Noord gedacht. Hierdoor hoopt men het ontstaan te vermijden van een, vooral bij buitenlandse wereldsteden soms kilometersbrede overgangsstrook, met alles wat als lelijk en hinderlijk elders geweerd wordt.

Ook hier zal een grote weg komen: het noordelijk stuk van de ringweg om Amsterdam. In de plannen treft men, evenwijdig aan deze aan te leggen weg, ook een kanaal aan, het Boogkanaal of Kanaal om de Noord, dat gedacht is als een verbindingroute voor de binnenscheepvaart tussen het Amsterdam-Rijnkanaal en de westelijke havengebieden. Het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam projectceert, in aansluiting aan dit kanaal, een haven voor rijnaken in de Buiksloterpolder. Het is echter sterk te betwijfelen of deze gedachten ooit uitgevoerd zullen worden. Het streekplan geeft, als derde scheidend element in deze stadsbegrenzing, een leidingzone aan, een voor velen nog nieuw begrip dat enige toelichting vraagt.

Bekend is hoezeer het transportprobleem juist in landschappelijk kwetsbare streken moeilijkheden oproept. Het gaat daarbij niet alleen om het vervoer van personen en goederen, ook 'energie' moet, in zeer uiteenlopende vormen, worden verplaatst. Straalverbindingen vragen om vrije doorgangen boven de bebouwing en de begroeiing, en soms er tussendoor; elektrische hoogspanningsleidingen moeten op een zo aanvaardbaar mogelijke wijze door het landschap worden gevoerd en onder de grond komen steeds meer buizen- en kabelnetten voor het vervoer van gas, vloeistoffen en elektriciteit. In de laatste jaren hebben zich reeds een ongedacht aantal van dit soort elementen aangemeld en verwacht kan worden dat er in de toekomst weer nieuwe, nu nog onbekende zullen volgen.

Om nu de belangen zowel van het landschap als van deze nuttige maar lastige voorzieningen te dienen is een systeem van stroken ontworpen, waarin de noodzakelijke leidingen een plaats kunnen vinden. Ze staan op de kaart globaal aangegeven; bij de eventuele aanleg zal zo zorgvuldig mogelijk met de belangen van het landschap rekening moeten worden gehouden.

Aan de oostkant is sinds 1972 het recreatiegebied het Twiske in aanleg, in totaal 650 ha groot en

bestemd voor de dagrecreatie in veel vormen (zie de kaart). Centraal ligt een circa 80 ha grote plas, ontstaan door het winnen van zand voor de wegenbouw. In totaal is een wateroppervlakte van rond 200 ha gedacht, wat een vrij aanzienlijke uitbreiding betekent ten opzichte van de toestand na de ontginningswerken. Op die manier wordt de vroegere toestand min of meer hersteld, waardoor men tevens gunstige mogelijkheden voor de watersport kan scheppen. Verder zullen er stranden en speelweiden, terreinen voor velerlei sportbeoefening en een net van voet- en fietspaden komen. Het gebied is groot genoeg om ook voor de rustzoekenden aantrekkelijk te worden; met dit voor de Randstad zo belangrijke aspect is bij het maken van het ontwerp volop rekening gehouden. Het is de bedoeling dat het gebied beheerd gaat worden door een recreatieschap. Als voorloper daarvan is een Stichting Recreatiegebied Het Twiske gevormd. Het Rijk betaalt 75 procent van de, op f60 miljoen geraamde kosten, de rest komt van de provincie Noord-Holland en de gemeenten Amsterdam, IJpendam Landsmeer, Oostzaan, Purmerend en Zaanstad. Het werk zal in totaal ongeveer tien jaar duren.

Een opvallende bijzonderheid vormt de windmolen, die aan de zuid-zijde het gebied siert. Het is een, uit de Hooglandspolder bij Barsingerhorn afkomstige bovenkruier van typisch Noord-hollands model, die het op peil houden van de waterstand in het recreatiegebied tot taak heeft gekregen.

Het gebied, gelegen tussen het Twiske en de stadswijken van Zaandam-Oost en Amsterdam-Noord vormt een echt overgangsgebied, met alle problemen van dien: dreigende aantasting van het nu nog op vele plaatsen gawe landschap, en onvoldoende weerstandvermogen van dat landschap tegen die aantastingen. Het is niet voor niets dat de nieuwe gedachte van nationale landschapsparken juist voor Waterland met voorrang wordt uitgewerkt.

Het zou noch mogelijk, noch ook gewenst zijn, dit gebied van verdere ontwikkelingen vrij te houden. Alleen al de ligging tussen stadswijken en een aantrekkelijk recreatiegebied zal de druk verder vergroten, in de eerste plaats door de behoefte aan doorgaande wegverbindingen, maar vooral ook door een toenemende aantrekkelijkheid als woongebied.

Vooral voor het dorp Oostzaan dwingt dit tot het voeren van een wijs beleid. Eens, met Wormer, Jisp en Assendelft 'moederdorp' van de Zaanstreek, viel het terug tot randdorp, toen de bedrijvigheid zich naar de terreinen aan de Zaan verplaatste. Het is daardoor ook nooit tot een verzorgend centrum

geworden. Maar onder de omstandigheden van vandaag zou het in ongekende mate kunnen groeien, in strijd met de heersende inzichten over wat wenselijk is. Het is echter evenmin mogelijk, de ontwikkelingen te 'bevriezen'.

Het streekplan Waterland heeft daarom aan de westzijde van het dorp terreinen aangewezen voor verdere woningbouw in beperkte omvang. Over de wijze waarop deze uitbreiding zal plaats vinden bestaat tussen de betrokken overheden nog geen overeenstemming. Het streekplan wil de groei van de kernen Oostzaan en Landsmeer tezamen bezien, met een verdubbeling van de totale bevolking tot circa 22 500 tegen het eind van de eeuw.

Landsmeer zou daarbij de eerste groei opvangen, daarna door Oostzaan gevolgd. Oostzaan wil echter sneller van start.

Voor het nu nog in hoofdzaak landelijke gebied ten noorden van Oostzaan en van het Twiske denkt het streekplan aan 'agrarisch grondgebruik, met bijzondere zorg voor het natuurbehoud', en stelt als voorwaarden hiervoor:

- Handhaving van het huidige waterpeil.
- Verbetering van de kwaliteit van het water door beëindigen van het lozen van afvalwater en effluent.

- Voorkomen van een intensief recreatief gebruik.
- Handhaven van het bestaande gebruik van de aanwezige graslanden, waarbij in vele gevallen een extensieve vorm van veehouderij met bijzondere werkwijzen noodzakelijk is.

Concentreren van de noodzakelijke doorgaande verkeersverbindingen in één zône.

Hoe dit in het kader van het Nationale Landschap Waterland nader zal worden uitgewerkt zal de toekomst moeten leren. Uit het bovenstaande is wel gebleken dat daarbij nog op veel vragen een in de praktijk bruikbaar antwoord moet worden gevonden.

Het is de moeite waard, in alle ernst de poging daartoe te ondernemen. Het betreft hier een typisch Hollands veenlandschap, waarop we zuinig moeten zijn. Hier vinden we nog 'drijfland', dat misschien wel zo ongerept gebleven is omdat het, wat gebruikswaarde betreft, al vroeg weinig in aanzien was. Al in 1514 verklaarde een Landsmeerder, bij de vaststelling van de verponding (= grondbelasting), dat men het 'geven soude voor de ongeden en gelde toe' (geciteerd door A. Driessen in Ipendam, Landsmeer, Broeck, Ransdorp, Zunderdorp en Schellingwoude voor de hervorming, 1909). Maar onze tijd ziet andere waarden en belangen!

De jeugd van toen voor het station van toen. De treinen rijden nog, maar stoppen niet meer voor in- en uitstappende reizigers. De foto uit 1917. De kinderen als ze nog leven, zullen nu de 70 zijn gepasseerd.

Op de eerste goede topografische en militaire kaarten van het koninkrijk, (1850), heruitgegeven door de topografische dienst in Delft, is goed de structuur van het verversingsgebied te zien. Als het juist is dat het veenlandschap een gewelfde vorm had, zijn daaruit conclusies te trekken.

Recreatiegebied 'het Twiske'

- hoofdontsluiting
- parkeerplaats
- bromfietspad
- fietspad
- voetpad
- ruiterspad
- bos
- struikgewas
- 1 speelgebied
- 2 haven
- 3 restaurant
- 4 sportcomplex
- 5 stuw
- 6 heuvel
- 7 boerderij
- moeras/griend
- groenstrand
- speel-ligweide
- hooi-weiland
- in ontwerpfase

Om een indruk te krijgen van de veranderingen die zich in de laatste eeuw hebben voltrokken onder de werking van processen die nog steeds voortgaan, besluit deze blik in de toekomst met een kaart uit een vrij recent verleden: de Topografische Kaart van 1854 (zie blz. 164). Het toont ons een gebied waar het water de toegankelijkheid bepaalt: het IJ, nog net zonder de eerste voorbereidingen voor het Noordzeekanaal, als toegangsweg naar de Zaan, met stroken bebouwing langs die rivier en met het Oost- en Westzijderveld als één landelijk industrieterrein, waaraan nu nog enkele molens.

Ook de spoorbaan is er nog niet: de opening van de lijn was op 20 mei 1884, dus men zal in 1854 met het uitwerken van de plannen bezig zijn geweest. In die tijd werden spoorlijnen door de Staat aangelegd en in exploitatie aan particuliere maatschappijen uitgegeven, in dit geval de

Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij. Over de besluitvorming is weinig of niets terug te vinden en zo blijft het een raadsel waarom men juist door een onbewoond veenpakket is gegaan. Zou het zijn omdat hier de grond goedkoop en gemakkelijk te verwerven is geweest, of heeft vooral de plaats van de overbrugging van de Zaan het tracé bepaald? Hoe het zij, het ontbreken van gegevens is veelzeggend voor een geringe waardering.

Hetzelfde kaartje toont echter ook aan, van hoe groot belang dit gebied nu geworden is, wanneer men het met een recente kaart vergelijkt en men zich realiseert, hoeveel inmiddels verloren is gegaan. Op deze wijze en in dat tempo doorgaan is niet verantwoord, maar evenmin kan de klok stilgezet worden. Wél mogelijk moet het zijn, dit ook nu nog waardevolle gebied op verantwoorde wijze aan de komende generaties over te dragen.

Jaartallen

Enkele belangrijke en ook onbelangrijke jaartallen uit de geschiedenis van de banne

- 1361 Wouter van Heemskerk beslist in een geschil tussen die van de zuidzijde van Oostzaan en die van Hadel, nog eens door Albrecht in 1394 bevestigd en in 1407 door graaf Willem gewijzigd.
- 1398 Graaf Albrecht stelt het ambacht van Oostzaan als gevolg van een watersnood van 30 op 15 riemen. In 1411 worden het 8, waarvoor wel 56 notabelen moeten worden betaald.
- 1403 Graaf Albrecht geeft aan Simon van Zaenden, poorter van Haerlem de ambachtsheerschap van Oostzaan.
- 1404 Dijkdoorbraak tussen Oostzaan en Kadoelen. Een nieuwe inlaagdijk is nodig.
- 1407 Margreet en Willem van Beieren beslissen met veel moeite over het geschil betreffende die inlaagdijk. Oostzaan moet behalve het eigen dijkgedeelte nog 100 roc op Waterlands gebied onderhouden. Zie banpaal op de los bijgevoegde kaart. Het zuidervierendeel, het kerkvierendeel, het thornvierendeel en het haelrevierendeel zijn er bij betrokken.
- 1414 Graaf Willem beslist dat er 3 schouwdagen zullen zijn voor de Hoge Zeedijk en de Schinkeldijk, namelijk op Sinte Geertruidendag, Meiendag en Sint Jansdag, dat is op 17 maart, 1 mei en 29 augustus.
- 1421 Er is weer een dijkdoorbraak bij Oostzaan, de Sint Elisabethsvloed.
- 1422 Graaf Johan bevestigt nog eens de verstoelingen van de zeedijk. Het zuideinde betaalt 240 Franse kronen.
- 1444 Graaf Willem beslist dat de Schinkeldijk zal lopen tot de Claes Symens Otterdijk. De zuidzijde van de Braak zal gesloten zijn, er zullen 3 zijlen mogen worden gelegd, die alle mogen uitwateren, maar niet in, tenzij er geklaagd wordt. Dan 'uitwinden' er niet weer leggen. Elk 'zijl' moet 3 voet hoog zijn. In de Braakwating mag een valdeur komen.
- 1494 Het zijn slechte jaren. Er is sprake van het woeden van de pest, schade door natte jaargetijden, een muizenplaag en het vertrek van burgers naar steden. Er is veel landverlies. In 15 jaar tijd gingen wel 100 morgen verloren.
- 1499 Er is veel stormschade, toch moet Oostzaan meebetalen aan het herstel van de Hondsbosse.
- 1509 Oostzaan maakt hoge kosten voor het herstel van de zeedijk.
- 1514 In de bekende 'Informacie' staat Oostzanen genoteerd met 280 haardsteden en nog 70 voor arme gezinnen. De dijken, scheepvaart, haringvangst, landbouw en de blekerijen geven vele handen werk. Veel land is in handen van eigenaren buiten de banne. Er is sprake van een nieuwe inlaagdijk en het verlies van vele morgens land.
- 1573 Tijdens de troebelen verbrandt ook de kerk.
- 1575 De dijk bij het Barndegat wordt doorgestoken om de Spanjaarden te verdrijven.
- 1588 Octrooi verleend aan Waterland voor het leggen van de achterdichting, de Luyendijk langs het Twiske, met 2 overhalen.
- 1593 De Kleine Sluis in de Hogedam te Zaandam gelegd door die van Oostzaan en Oostzaandam, die van Wormer, Jisp en Neck.

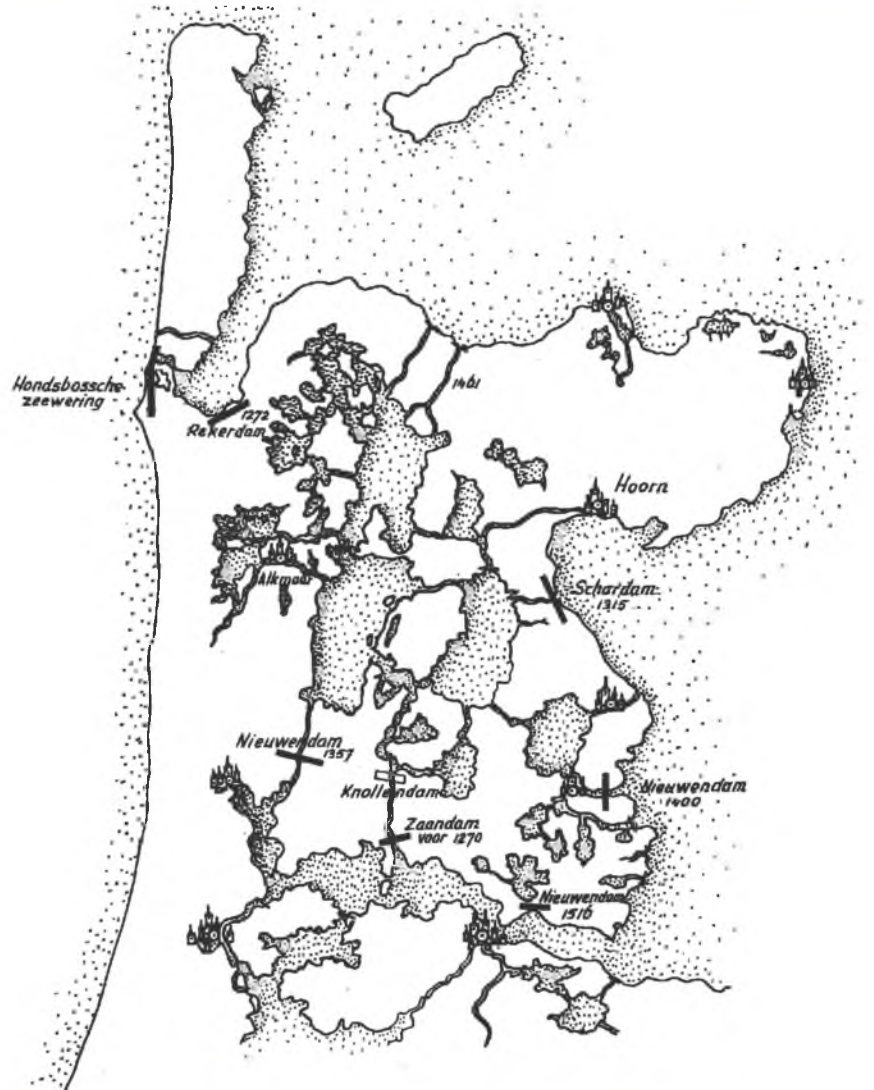
Tot 1814 is er geruzied over:

- het hangen van ebdeuren;
- het onderhoud en de kosten;
- het recht van voorschutten.

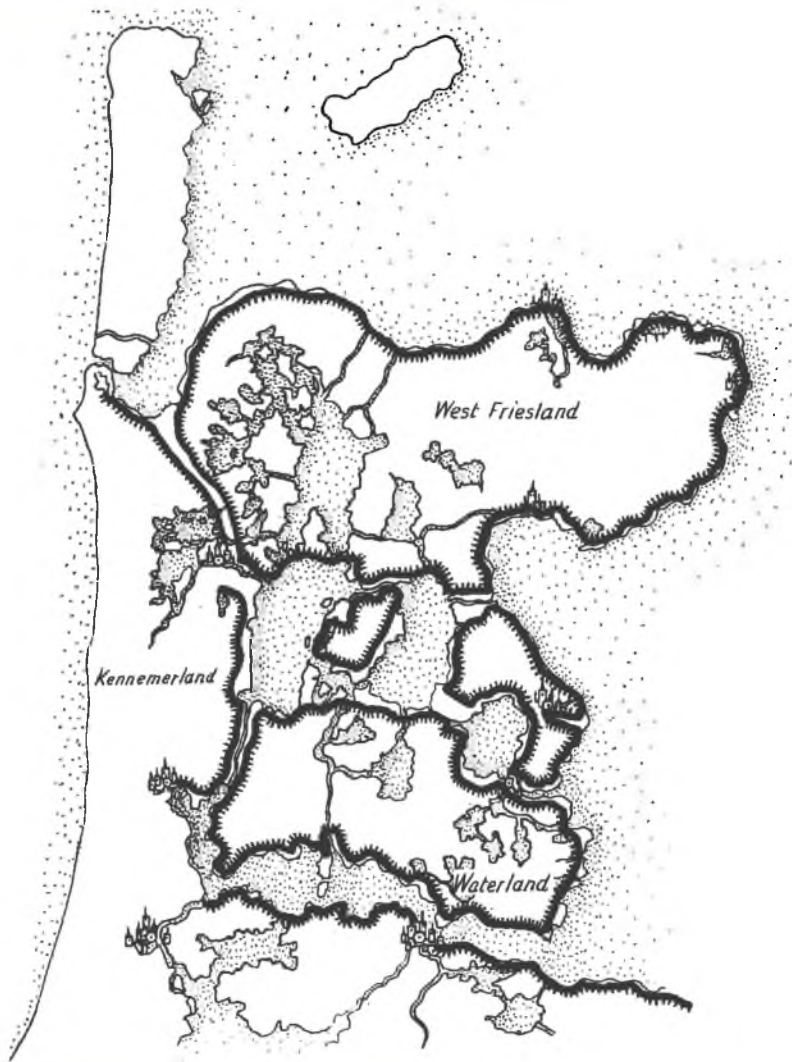
- 1600 De staten van Holland orderen dat herbergiers geen wijn mogen tappen, niet meer dan f2 mogen borgen; voor gasten van 25 en ouder is dat f3.
- 1605 Onderhands transport van de Waag te Oostzaan van Gerrit Ruyghaver op Johan Colterman, rentmeester van Kennemerland.
- 1607 Het recht- of raadhuis gebouwd.
- 1625 Het is nodig de polder Oostzaan een achterdichting te geven nu de Wijde Wormer bijna droog is en de ringvaart is gegraven. De plannen tot het leggen ervan zijn in 1633 door de staten bekrachtigd. Behalve de banne zelf, de Kalverpolder inbegrepen, zijn ook Purmerend en Purmerland erbij betrokken. Een deel van de polder tegen de Wijde Wormer aan en westelijk van het Twiske viel onder Purmerland, 100 deimt groot. De staten geven schout en schepenen, als dijkgraaf en heemraden, het recht de dijk te keuren en te schouwen.
- 1628 Aanstelling vanwege de grafelijkheid van Holland, van Jacob de Graeff tot secretaris van Oostzaan.
- 1631 De Staten van Holland decreteren dat onder kerktijd en 's avonds na 9 uur niet getapt mag worden.

Weeshuis te Oostzaan gebouwd.

- 1632 De regering is te groot; er zijn 31 vroedschappen, 7 schepenen en 4 schotvangers. Voortaan zal Oostzaan 8 vroedschappen leveren en Oostzaandam 7, allen de eed af te leggen in handen van de schout te Oostzaan, evenals de burgemeesters en de schepenen. Zij stellen ook de schoolmeesters aan volgens het privilege van Philips van Bourgondië van 12 maart 1455. Eveneens de kerkmeesters, weesmeesters, weesvaders, weesmoeders, armvoogden, poldermeesters, molenmeesters, hooistekers, korenmeesters, zettters van schepels, turfvolsters, nachtwakers, rollemeters, hooischatters, keurmeesters met toezicht op de bakkersovens en vuurstokers, dienders. De mastkeurders zijn van de lijst afgevoerd.

Het afdammen van de open verbindingen met de zee was de eerste stap de waterwolf buiten de deur te houden. Dat kon door de aanwezigheid van een sterk gezag, een goede werkverdeling en veel energie. Wie de werkzaamheden moesten verrichten werd bepaald door de oude regel, dat 'wie water deert, die water keert'. Van het leggen van de dam in de Zaan zijn helaas geen gegevens bewaard gebleven.

Eilandvorming was een tweede middel en noodzaak om de voeten droog te houden. De van de zee afgesloten binnenwateren vormden – althans deels – de nog bestaande Schermerboezem. De 'eilanden' hadden hun dijken steeds meer nodig, toen door verschillende oorzaken het verschil in hoogte tussen het land ervoor en het water erbuiten steeds groter werd.

1636 De Kalverpolder wordt een zelfstandige polder door het instellen van een bestuur, namelijk een dijkgraaf en 5 heemraden. Het volgende jaar mag de Kalverpolder haar ringdijk hechten aan die van de Enge Wormer bij de ringsloot van de Wijde Wormer aan de Zaankant. Dit kost f380.

De eerste watermolen wordt in dit jaar geplaatst bij het Barndegat.

1646 De pacht van het grasgewas van de Hoge Zeedijk – deze brengt soms f1000 op – is voor de armvoogden. Drie eeuwen onenigheid hierover zijn het gevolg van dit gegeven recht, dat volgens de banne nergens zwart op wit staat.

Uitwaterende Sluizen maakt bezwaar dat de Zaankanters hun erven vergroten, ten nadele van de Zaan als waterberging.

1651 'Door verzwaaring van de wateren' worden nog 2 watermolens geplaatst. Er zijn er nu 3 en er bleven 3. Er is, hoe kon het anders, onenigheid over de betaling. In 1654 is een en ander bij octrooi geregeld.

Op 7 februari 1651 komen de staten van Holland met een merkwaardig besluit. Oostzaandam is als van ouds, evenals Oostzaan, bestuurlijk in vieren gedeeld. De regeerders moeten de gereformeerde religie zijn toegedaan. De regels in 1632 vastgesteld en in 1645 nog eens bekrachtigd, worden niet nageleefd, zodat uit het Noord- en Zuideinde roomsen en mennonieten in de regering komen. Door het middelkwartier te verkleinen kan het kwaad worden bestreden. Het middelkwartier zal nu liggen tussen de huizen van Dirck Veen en de kinderen van Dirck Trijn Alids.

1652 De visserijrechten van Zaandam en de Schinkeldijk worden door de ridderschap, edelen van steden van Holland en West-Friesland, na de dood van Olphert Dirksz aan de kerkmeester van Oostzaan gegeven.

Het is nodig een extra diender aan te stellen wegens de overlast van bedelaars.

1653 De Schinkeldijk en de Braakdijk worden opgemaakt, verhoogd en verzwaard. Het onderhoud is voor de verhoefslaagden; bij breuk betaalt de gemene polder.

1654 In de resolutie van de Staten van Holland van 28 en 29 juli wordt bepaald dat ambtenaren de gereformeerde godsdienst moeten aanhangen, althans zijn toegedaan.

- Amsterdam vindt goed dat Oostzaner schuiten voortaan aan de Stadsherberg aanleggen.
- 1665 Dijkbreuk in Waterland en watersnood, ook in de banne Oostzaan. Drie maanden lang staat het zoute zeewater op de landen.
- 1669 Dijkbreuk en watersnood.
- 1672 De opbrengst van het 'not of gewas van de Hogedijk' is en blijft voor de kerk.
Uit het Gooi zijn velen naar Oostzaan gevlucht, uit vrees voor de Franse troepen.
- 1674 De schoolmeesters zullen door de burgemeesters worden benoemd op een tractement van f100 in plaats van f75. Per leerling krijgen ze er nog 4 stuiver per maand bij.
- 1674 Lijsten ten behoeve van de betaling van de 1805 100ste- en 200ste penning liggen in map 198 voor wie deze nu nog interesseert. In map 192 liggen de gegevens van de verpondingen en maatgelden in de periode 1788-1861.
Vele, vele rekeningen en haast evenvele namen van leveranciers en die aan hun arbeid verdienden bleven bewaard. Talloze voorouders van hen die nu nog in de polder wonen moeten daarbij voorkomen.
- 1675 Dijkbreuk en watersnood. Het college van dijkgraaf en heemraden, burgemeesters en de vroedschap vergaderen op de Hoge Zeedijk bij het ingebroken gat. Vijftig man, ieder met een schuit, worden voor werkzaamheden gevorderd, zodat vele handen aan de slag kunnen gaan.
Al voor 8-jarige ingezetenen worden lijfrentes gekocht tegen een rente van 7 procent.
De omroeper in Oostzaandam krijgt in deze jaren:
• voor het omroepen van een boelhuis in het hele dorp f1-4-:
• voor boter van iedere kaag f0-4-:
• voor vlees f0-3-:
• voor zee- of binnenvis f0-3-:
Dit gebeurt vanaf het Kattegat tot de Zuidervaldeur toe, en op de bruggen en van de paden als gebruikelijk.
- 1678 De omslagplichtigen betalen voor iedere mat f6-5-:
- 1683 Er wordt een lijfrente opgenomen 'ten lijve van' Pieter Dirxszn Swan en Grietje Claes ten bedrage van 900 caroliegulden.
- 1684 De kerk te Oostzaandam moet worden vergroot, mede 'wegens benauwde lucht en drang des volks'; f10000 aan lijfrenten en f5000 aan giften van de burgerij zullen de uitgaven dekken.
Het gebruik van de lijkbaar voor boven de 12-jarigen is f1-10-:, daar beneden f0-15-:
Een gedetailleerde berekening leert ons dat een morgen land bij vervening, dus aan turf-opbrengst, f3000 netto oplevert.
- 1686 Burgemeesters, schepenen en de vroedschap, dus ook als dijkgraaf en heemraden, geven een gebrandschilderd glas aan de kerk in Oostzaandam.
Het salaris van de dijkgraaf is f63 per jaar; van de heemraden tezamen is het f105 per jaar; de secretaris onvangt f163 per jaar; de bode f25 per jaar.
De rekening wordt op 1 mei in het raadhuis te Oostzaan gesloten, 'publiekelijk met open deuren en vensters'.
En wordt in deze jaren veel gecorrespondeerd over de verpondingen, de 100ste- en de 200ste penning, mede met het oog op de vrijdommen.
- 1697 De staten van Holland beslissen dat Oostzaan als veendorp beschouwd zal worden, dit in verband met de turfwinning en de betaling van de belastinggelden.
In de resoluties van de staten van dit jaar lezen we dat riet en stro niet meer als dakbedekking mag worden gebruikt. Anders 42 Kennemer schellingen boete.
- 1700 Vrijdom van de tollen van Geervliet en Gouda, maar niet die van Wassenaar, aan de regenten van de banne verleend.
- 1702 Ieder jaar en zo ook in dit jaar worden de verpondingen en de omslag bepaald en betaald. Hier is er één:
• omslag per mat binnenland f7-8-:
• braak land f5-16-:
• buitenland f3-2-:
- 1703 Onenigheid met de kerkeraad over de benoeming van de koster, de schoolmeester, de predikant en de 6 ouderlingen. Wij benoemen, zegt de burgerlijke overheid en

Wy Burgermeesteren ende Regeerders van den Banne

van Oostzanen, Doen te weten. Alloo by Burgermeesteren, Scheepenen, ende Vroerschappen van den Banne van Oostzanen volgens Resolutie in de generale Bars Vroerschap genomen den 13 November, deses Jaars 1745. Geconlenteert ende bewilligt is dat by Burgermeesteren en Regeerders voormelt sal wesen Genegorieert eenige Lyfrenten omme ten dienste van de voorz. Banne te werden geemployeert, En dat ingevolge van dien by

in handen van ons Burgermeesteren ende Regeerders voormelt, opgebracht en gestelt is ten Lyve van

De Hooft-somme van *lyf van 1745* bedragende de Renten van dien ter Somme van *lyf van 1745* van welke het Eerste Jaar verckenen sal wesen op den *Agsten Junij 1749* en soo voortaan. SOO IS 'T dat Burgermeesteren en Regeerders voormelt, belooft hebben en beloven by desen den voornoemde

of den Houder deses alle Jaren op den *Agsten Junij* te doen betalen de voorz. Lyfrente van *lyf van 1745* die lange ons by behoorlyke Atteitatie de Vita blyken sal dat de voormelde *Jacob Speciaal* nog in Levenden Lyve is, mits dat alle belastinge

die door haar Ed. Groot mogende de Heeren Staten van Holland en Westvriesland reets zyn of namaels op de Lyfrenten werden geemancert, die en sullen gekort werden. Behoudelyk dat na het Overlyden van de voorn: *Jacob Speciaal* de voorn: Lyfrente van *lyf van 1745*

met de Hooft-somme van dien Afgestorven, Doen en te niet de voormelde Burgermeesteren en Regeerders daar van ontiaft, bevryt en gequeten sullen syn, verbindende daar voor alle de Regten, Goederen en Inkomsten van den voorz. Banne. Stellende alle d'elven ten bedwang en executie van alle Regt en Regteren.

Gedaan tot Oostzanen op den Regthuys en by ons Burgermeesteren en Regeerders voormelt.

Geonderteeckent desen

In Kennis van my

Door de verkoop van lijfrentebrieven kwam de polder veelal aan benodigde extra geldmiddelen. In 1748 werd er één f800 groot, 'ten lijve gesteld' van Jacob Speciaal. Deze was toen 8 jaar oud. Zo lang hij leefde kreeg hij f35 per jaar uitgekeerd. Stierf een betrokkene op jonge leeftijd, dan was het voordeel voor de polder. Leefde hij lang dan was het een financiële strop.

1707 Turfproblemen. De pachter van de impost op turf klaagt dat de 'opgezetenen bij nacht en ontijd' turf inslaan. De gebrokenheid van het land maakt toezicht onmogelijk. De pachter moet in het dorp gedoogd worden. Drie jaar later wil hij huiszoeking doen, maar de overheid weigert medewerking.

1710 Pieter Ijsbrands Hop, regerend schepen, vindt zijn paard in de wei met opengesneden buik. Hij looft een premie van f50 uit voor het aanbrengen van de dader.

Het onderhoud van de sluizen, in beheer van de polder, kost teveel geld. Hoe er aan te komen? Zoals gewoonlijk wordt geld op lijfrente basis aangetrokken; 1-50-jarigen krijgen 9 procent rente, 50-60-jarigen krijgen 9½ procent, 60-70-jarigen krijgen 10 procent. Drie jaar later varieert de rente van 8-12 procent voor een lening van f7000. In 1742 wordt nog eens f20000 opgenomen.

1713 In mei van dit jaar komt Mennige Cornz. Nooy uit slavernij weer thuis.

1727 Voor liefhebbers van keuren is er voldoende lectuur in het archief aanwezig. Boek nummer 54 uit dit jaar geeft een aantal van 93 keuren. In de loop der jaren verandert maar weinig, hoogstens een kleine aanpassing aan nieuwe omstandigheden. Een overzicht dat in 1756 voor het publiek werd gedrukt, vindt u achterin. f50 beloning wordt uitgelooft door de blekers wegens diefstal van kleden van de bleekvelden. Ook lood en zeilen verdwenen.

1728 Een lijst van industriemolens, beginnend in dit jaar en eindigend in 1804, meldt het bestaan van 166 stuks, alle aan de oostkant van de Zaan gelegen. In het eind lopen het aantal en de vermelde belasting-opbrengst snel terug. Die opbrengst schommelde om de f1000 per jaar en was voortaan voor de acht heerlijkheids-ambachtsbewaarders bestemd, die er een inkomen aan hadden.

1729 In dit jaar wordt op 18 juni de heerlijkheid Oostzaan en Oostzaandam met alle rechten en voordelen van dien, van de staten van Holland overgenomen voor f100000.

1731 De oud-thesaurier en maatgeldgaarder of penningmeester heeft zijn papieren documenten 'zeer schandeleus getransponeerd en waar zijn de f11 300 gebleven'? Hij betaalt alles terug en daarmee is ook alles 'dood en teniet'. Dus ook hier geen naam.

1736 Slecht land mag niet aan onvermogenen worden verkocht. De banne vraagt aan gecommiteerde raden in Hoorn of zij 150 morgen en 465 roeden land, die zijn geabandonneerd dan wel weggespoeld of van geen waarde, mogen afschrijven van de lijst van de verpondingen en overbrengen naar domeinen. Dat mag.

1739 Er wordt weer verlov verleend voor 4 jaren om te venen en de impost te betalen bij quotatie evenals dat in vroeger jaren, zoals ook in 1707 en 1708 is toegestaan.

De geabandonneerde landen zijn dit jaar 78 morgen en 200 roeden groot. De polderlasten bedragen dit jaar f6-12-: per morgen.

1742 Het bestuur van de banne Oostzaan en Oostzaandam bestaat uit 1 schout, 4 burgemeesters, 8 vroedschappen uit Oostzaan en 7 uit Oostzaandam en 4 schepenen en 3 uit Oostzaandam, benevens 1 secretaris. De schout is tevens dijkgraaf en de schepenen zijn de heemraden.

1751 Er is een verzoek van vele in- en opgezetenen, gezien het verval van de banne, de heerlijkheid aan de Prins van Oranje aan te bieden.

1753 Milieuproblemen ook toen: vol- en papiermolens en ook andere fabrieken en stijfelmakerijen moeten hun vuile water in eigen sloten houden.

1756 De noorder molen heeft een nieuwe waterloop nodig. Nu van steen of weer van hout? Het wordt steen, 5 jaar later krijgt ook de middelste molen een stenen waterloop.

In geval van armenzorg ten aanzien van de 3 watermolenaars wordt besloten dat de noorder molen onder Oostzaandam valt en de beide andere onder Oostzaan.

Het salaris van de vroedvrouw is f50

1762 Een lijfrentebrief ten name van Gerrit Root van f1000 heeft de polder 35 jaar lang jaarlijks f70 rente gekost. De brief heeft dus Gerrit f2450 opgebracht.

1763 Het polderbestuur van de Kalverpolder of de Halerbroek krijgt f5000 subsidie voor verbetering van de dijken, vernieuwing van de molenkap en het maken van een nieuwe sluis.

De Kalverpolder protesteert tegen betaling van huishoudelijke kosten aan die van Oostzaan. Zij betalen toch al voor hun eigen dijk, de sluis en de watermolen. Daarbij komen nog de lasten voor Uitwaterende Sluizen, het maatgeld, de rooste penning en de kosten voor de eigen huishouding. De polder is maar 124½ morgen groot en bestaat uit 505 percelen.

1764 Dit jaar is weer begonnen met een molenboek, waarvan de notities eindigen in 1800. Er staan 13 soorten molens genoteerd, waaronder het eenzame loodwitmolentje.

Ze staan opgetekend met naam van de eigenaars en de betaalde windrechten, erfpacht geheten. Gevoegd bij de grote kaart van Oostwoud is dit boeiende leetuur voor molenliefhebbers.

1765 De Oostzaandammer heren waren eenmaal niet ter vergadering verschenen. Oostzaan liet zich altijd voorstaan op zijn recht van voorrang. Dit botste met de grotere economische belangen van Oostzaandam, dat bovendien 'volkrijker' was.

1767 Geen paarden op het Weerpad, bereden of onbereden. Ieder mag bekeuren en de helft van de boete, f2-10-. behouden. De brug over de Watering was trouwens een voetbrug.

Gildepenning van het roei-, steiger- en schuitenvoerdersgilde te Amsterdam. David van der Lely is de stamhouder van een Oostzoner geslacht geworden. Zijn handmerk was

Na Naarden gezonde van't Noot Schap
 van't Kalf
 3 Spontons 3 Balleb. 40 degen 3 Strammelt
 50 geweeere 50 Labels 50 patroontaste.
 van't ge. Noot Schap van't Noot Schap
 4 Spontons 5 Balleb. 40 degen 2 konn. m.
 35 geweeere 34 Labels 32 patroontaste.
 een vaandel
 van der Schutterij
 3 Spontons 7 Balleb. 40 degen 3 Strammelt
 een vaandel 0 geweeere 25 patroont.
 9 Labels
 63 geweeere van Naard.
 173 patroontaste
 van't Noot Schap
 van't genoot Schap, vande Dood
 1 Vaandel 1 Strammelt 32 geweeere
 25 patroontaste 25 Labels
 12 geweeere van Naarde
 10 patroontaste

In 1787 moesten de patriotten hun wapens inleveren en naar Naarden sturen. Gedurende een korte periode lag Oranje weer boven.

Het tractement van de 3 watermolenaars is f150 per jaar.

- 1769 De pacht van het Doodsluisje is f275 voor 3 jaar.
- 1770 Er is weer een verzoek ruim 78 morgen land aan Domeinen over te doen. Dit mag eerst na betaling van de ordinaire verpondingen, namelijk f293-17-10.
- 1775 Klaas Kuyper, afgevaardigde voor de Hondsbosse, is gedetineerd en in de stad Amsterdam in de boeien geslagen.
- Het scheelt niets of de polder raakt bij een extreem hoge waterstand onder water. Ook het volgende jaar.

1777 De gewezen schout tevens dijkgraaf Roothaar - zelfs Jan Pas zegt het -- heeft een kwade directie gevoerd.

In opdracht van de Staten van Holland wordt besloten de capaciteit van de schep-raderen van de 3 watermolens te vergroten. Ze zullen een middellijn van 22 voet bij een breedte van 2 voet krijgen. De kosten zijn f850 en die van de vernieuwing van het metselwerk f700. Voor de vergroting van de molenkolk komt er nog f1450 bij.

1778 Door gebrek aan licht zijn de meeste straten en wegen bij nacht onbegaanbaar. Er zullen daarom lantaarns worden geplaatst, te betalen door een omslag op 'gebouwd'.

Na stemming wordt besloten een nieuwe kaart te laten maken door Jacob Oostwoud en Jan van Heteren.

1780 Natuurlijk is er jaarlijks sprake van het heffen en betalen van polderlasten. Voor dit jaar zijn ze per morgen:

verpondingen	f2-10-
dijk- en slootkosten	f2-15-
watermolens en kolkdijken	f0-16-
Hondsbosse	f0- 6-
polder- en interne kosten	f1-10-
	<hr/>
	f7-17-

Als timmerman en opzichter wordt Arend Jan Latenstein aangesteld op een salaris van f420. Vanaf die tijd beschikt de polder over een technische dienst. Gezien zijn rapporten en werkzaamheden was Latenstein zijn tijd ver vooruit. Hij moet een krachtige persoonlijkheid zijn geweest.

1781 De verpondingen leveren veel geld op. De

1794 100ste penning geldt voor huizen, de heerlijkheid, de tienden en de visserij. De 200ste wordt op de landerijen geheven. Totaal f11659 ponden, 12 schellingen en 6 deniers.

1784 Op 27 november in dit jaar heeft schout Jan Loopwijk met Gerrit Noomen en Dirk Groot van het eind van de Zuiddijk af de namen van alle weerbare mannen opgeschreven. Jelis Spekham en secretaris Booker deden hetzelfde van het einde van het Kalf af.

Vele lijsten getuigen van geabandonneerde landen, waarvan de oude eigenaren maar één middel hadden om aan de voor hen onbetaalbare lasten te ontkomen; dat was

dus 'de spade steken'. Vooral 1739 schijnt een rampjaar te zijn geweest, maar de gegevens reiken ook tot ver in in de 19de eeuw.

1785 Het aantal vermogende ingezetenen in Oostzaan is 113, het aantal onvermogenen 164. Voor Oostzaandam zijn de getallen 424 en 936.

In juni van dit jaar zijn in Naarden 333 snaphanen gehaald.

Het verschil tussen eb en vloed aan de Voorzaan is $2\frac{1}{2}$ voet. Aan de Binnenzaan is het verschil tussen het hoogste winter- en het laagste zomerpeil 17 à 18 duim.

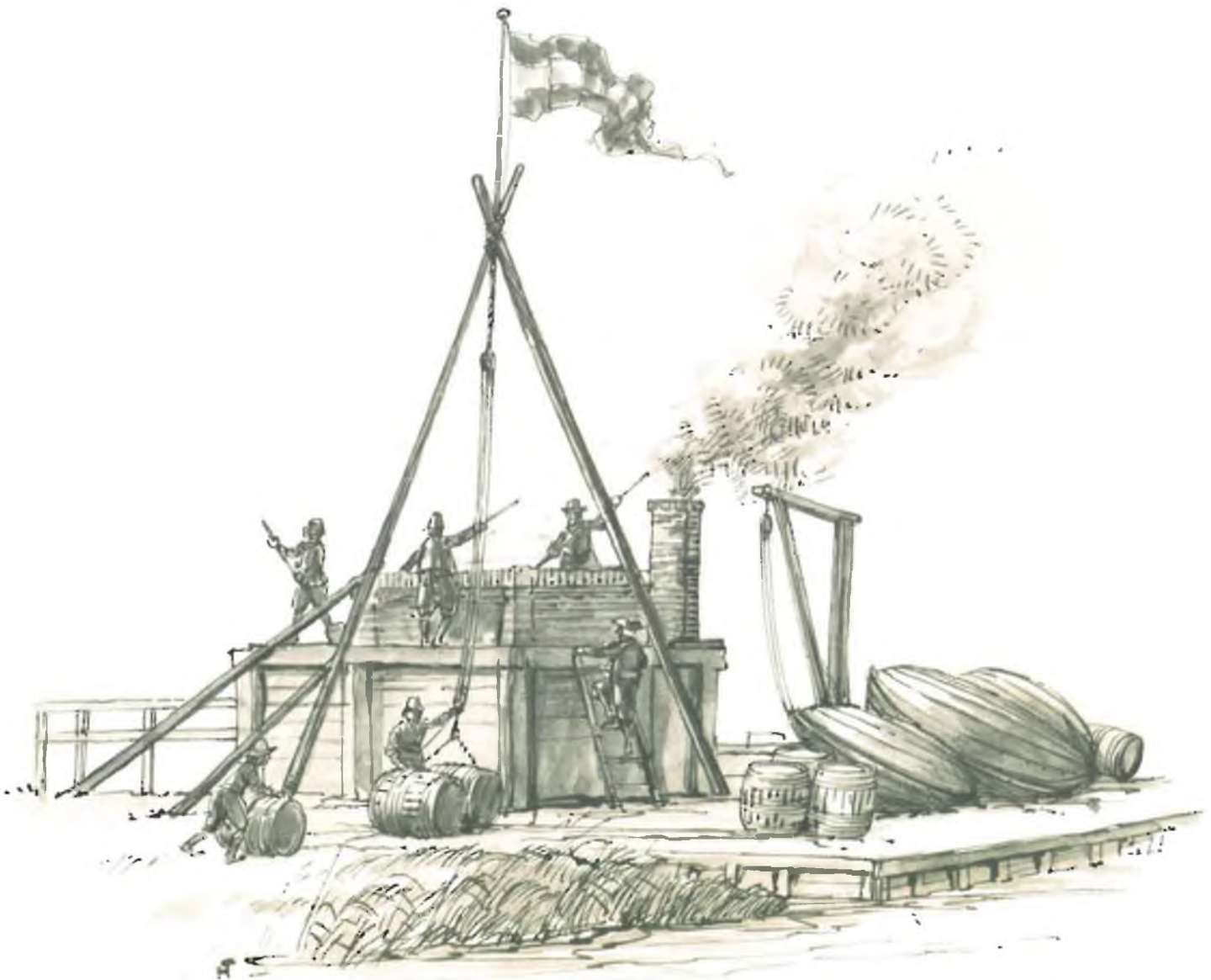
Hendrik Hondius is 'uit de regering gevallen' en moet dus zijn aandeel in de ambachtsheerlijkheid afstaan.

1786 De eed op de Prins van Oranje wordt afgeschaft en alles is weer als vanouds, maar lang zal dit niet duren. Na het incident van Goejanvervellesluis in het jaar erna lag de oranjepartij weer boven. Op 8 maart moet er geïllumineerd worden ter gelegenheid van de verjaardag van de Prins en zijn 'alle onderlinge haat, verdeeldheid en partij-schappen afgelegd'.

De achterdichting langs de Wijde Wormer bezwijkt door de hoge waterstand tussen paal 14 en 15. Met 2 dammen in de ringvaart wordt deze bij het gat in de dijk afgesloten en kan de reparatie beginnen. De hele banne staat onder water. In geld uitgedrukt is de schade f15649.

1787 In oktober wordt de zeedijk door met geweren en snaphanen gewapende man-

Een traankokerij aan het Twiske, tot de Franse tijd; toen was het uit met de walvisvangst en alle werkzaamheden die er verband mee hielden.

schappen dag en nacht bewaakt. 'Voor de veiligheid van de goede in- en opgezetenen ten plattelande in dit quartier en dezelve niet onverhoeds worde overvallen door omzwerfende personen'.

Hoe boeiend moet het verkeer over de Zaan geweest zijn. De schutgeldten in de Hanepad- of Zuiddijkersluis variëren van 3 stuiver tot 12 penningen voor: kraken, tjalken, dubbele en enkele damschuiten, turfpointen, barkhoutsjachten, boeiers, vloten hout, houtschepen of platgatters, grote en kleine pelschuiten en andere vaartuigen.

Het streven naar het verbeteren van bestaande wegen speelt in de Franse tijd een grote rol. Ook de Hoge Zeedijk komt in aanmerking en bepuinen is het antwoord. Meidert der Kinderen stelt vergeefs voor, om de plannen de nodige vaart te geven, f10000 renteloos voor te schieten.

1788 Tijdens de schouw giet de huisvrouw van Dirk Harmenszoon een brandemmer water over de heren uit, roepende: 'zo moeten de kezen varen en zijn niet te goed om opgehangen te worden'.

1791 De polderlasten zijn 15 jaar lang niet verhoogd, ze bedragen nog steeds f9 per morgen.

In map 192 liggen vele rapporten met gegevens van peilingen, het waterpassen van de dijken van dit jaar en bijna 50 komende jaren. Eén rapport is van Jacob Oostwoud, schoolmeester van Oostzaan die zich gaarne mathematicus noemde. Hij is ook de maker van de grote detailkaart van de banne. Een ander rapport is van Arend Latenstein, 'de generaal opzichter'. Hij concludeert dat het laagste deel van de Hoge Zeedijk 11 duim verschilt van het hoogste deel. Hij adviseert het aanleggen van opslagplaatsen voor 'steigeraarde' en het aanstellen van ploegendiensten in geval van nood. De les van 1775 en 1786 was geleerd, althans door hem.

1792 Het uitdiepen van de sloten staat centraal. Alle belanghebbenden betalen mee, dus ook de moleneigenaren, die van de timmerwerven, de lijnbanen en de traankokerijen. Bovendien de turf- en marktschippers. Per morgen land moeten 6 schuiten modder worden getrokken, dit alles met instemming van de Gecommitteerde Raden in Hoorn.

1794 In map 175 liet de thesaurier of penningmeester te Oostzaan vele rekeningen achter

voor de periode 1794-1862. Hierin komen weer talloze namen voor.

Peter Coetze, de kastelein, ziet in 1795 zijn werk beloond met f102-19-:

Aagje Zwingel, die het rechthuis schoonhield, beurt daar per kwartaal f8 voor.

Willem Maggielse, de smid, staat voor f19 genoteerd.

Jan de Leeuw, de verver, voor f27-12-:

Klaas Sopjes, ijzerkoopman, ontvangt f19-4-:

Jan van Heteren voor het lezen van de plakaten f2-10-:

En dan al die leveranciers van hout, puin, keisteen, spijkers, kaarsen, papier, teer, reuzel, enz. enz.

Klaas V. Fraai ontvangt voor een oude otter f3-3-: en Dirk Harmenszoon, net als Jan Rietvoort, voor een jonge otter f1-11-8.

1795 2 januari, de omwenteling vindt plaats en de oude tijden zouden nimmer terugkeren.

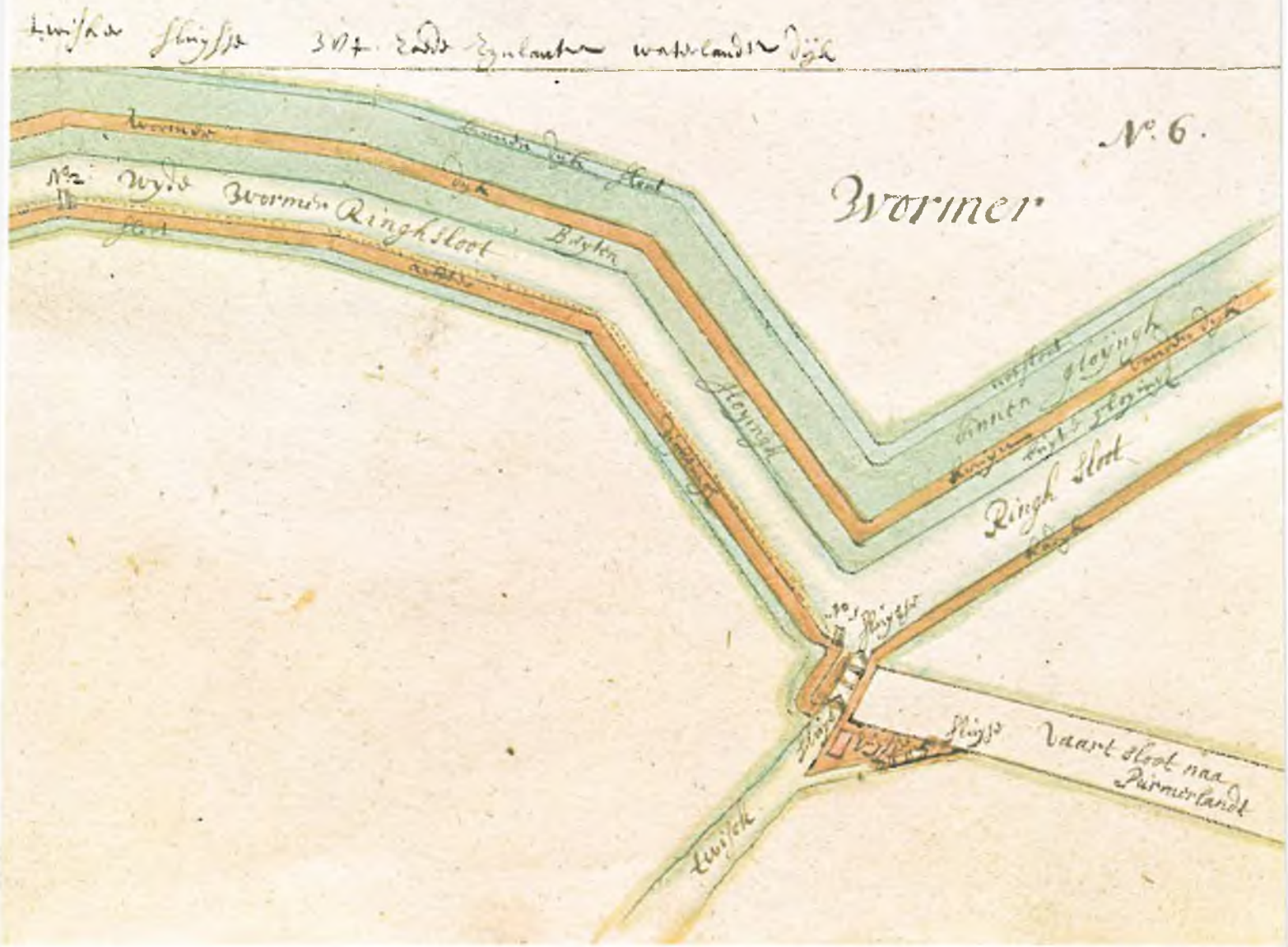
1796 In het tweede jaar van de Bataafse Republiek wordt het dijkcollege en polderbestuur gereorganiseerd. De schout is dijkgraaf, een titel die vanwege de adellijke klank tot het eind van de Franse tijd nu 'dijkrichter' wordt. De 8 heemraden, 4 uit beide dorpen, moeten 25 jaar of ouder zijn en 2 morgen land of meer bezitten. De splitsing tussen burgerlijk en polderbestuur is daarmee een feit, en 'herneemt de landman zijn recht op het bestuur van zijn landerijen'.

Door de Hanepadsluis varen dit jaar 108 kleischuiten. Het schutloon is één stuiver per schuit. Het loon van de dijkwerkers en baggeraars varieert in dit jaar van 13 tot 24 stuivers per dag. In map 176 bevinden zich heel wat gegevens van wat in de Franse tijd voor de molens en dijkwerken is uitgegeven. Het is interessant te lezen dat voor het schilderen van 3 bruggen de kleuren groen en zwart worden gebruikt.

1798 De overheid bemoeit zich met allerhande zaken die vroeger uitsluitend door de banne werden behandeld. Er zijn nieuwe deuren nodig voor de Kleine Sluis in de Dam en die kosten veel geld. De mede-eigenaren, die van Jisp, Neck en Wormer, willen wel hun aandeel betalen, mits ze dan van verdere bemoeienissen af zijn. Dit kwam dus neer op de wens de sluis te abandonneren.

De overheid vraagt kaarten voor militair gebruik. De landing van de Engelsen en de

- Russen hebben de les geleerd dat er aan kaarten een groot gebrek is. Dit opvragen van kaarten zou nog vele malen gebeuren tot onder Koning Willem I de kadasterkaarten tot stand kwamen.
- Groot geschreeuw: 'wij modderen niet meer als de eigenaren der fabrieken niet modderen', aldus roepen in de herberg stemmen, toen de banslanderijen verhuurd zouden worden. Er wordt geweigerd aan de verpachting mee te doen en er wordt geweigerd te vertrekken: 'wij zijn in een herberg waar ieder zijn eigen geld verteert'. Pas nadat de heemraden Klooker en Vleeshakker beloven de zaak te zullen regelen, bedaart het rumoer.
- 1800 Er zullen 6 lantaarns worden geplaatst: 3 in Oostzaan en 3 in Oostzaandam. Deze langs de dijk en te gebruiken in gevallen van nood.
- Het slopen van huizen in en aan de Hoge Zeedijk gelegen is gevaarlijk voor de sterkte van de dijk wegens de opvallende gaten. Het mag alleen met toestemming van het polderbestuur.
- 1802 Reeds verschenen en nog te verschijnen binnenbanse kosten mogen zonodig worden ingevorderd bij parate executie.
- 1804 Molens zijn duur in onderhoud: één as en 2 roeden vergen een uitgave van f1225, in een tijd dat een dagloon gemiddeld f1 is. Eén van de 3 watermolens door brand vernield.
- 1806 Van de watersnoodlening van 1775 is nu f23 000 van de f50 000 afgelost.
- Koning Lodewijk vindt dat er een nieuwe landmeting moet plaats vinden.
- 1809 De secretaris van de ambachtsheerlijkheid heeft zonder kennisgeving aan de ambachtsbewaarders zijn ontslag bij de koning aangevraagd.
- De zinsnede in brieven 'wij bevelen u in de bescherming Gods aan', mag niet meer gebruikt worden.
- De namen van de maanden moeten worden gewijzigd in: grasmaand, hooimaand, enzovoort.
- Te nemen maatregelen in geval van nadering van vijandelijke troepen wordt voor notificatie aangenomen.
- Heemraad Engel van de Stadt leent geld aan de banne 'vermits de kassen van de thesauriër niet genoegzaam zijn om de rekeningen te voldoen'.
- 1810 De stenen 'beer' in de Hoge Zeedijk bij de Couhorn geeft weer problemen. De constructie is misschien militair gezien voldoende, maar is een zwakke plek in de dijk als waterkering.
- De ambachtsheerlijkheid-rechten lopen ten einde. Door ruzies, afnemende baten en gewijzigde opvattingen wat betaling van belastingen betreft.
- Het gras van de Hoge Zeedijk zal nog éénmaal ten behoeven van de armen worden verpacht; tenminste, dat vindt het polderbestuur. Verder is dat gemeentezaak.
- Er is weer veel land door de eigenaren wegens de hoge lasten opgeven. Huurwaarde hebben ze niet en op veilingen wordt niet geboden. Er is een lijst waarin 66 stukken land worden genoemd, met elkaar 35 mat groot. Verwildering door biezen en riet zal het gevolg zijn. Enkele slachtoffers zijn dit keer Jan Harmensz Schipper, Jan Walst, de weduwe Sijmen van Zijl, Paulus Duyn...
- Het polderwapen zal alleen mogen worden gevoerd met toestemming van keizer Napoleon. De keizer zelf zal een tocht door Noord-Holland maken. Er is een commissie van receptie van de keizer gevormd, uit de dorpen van de Zaan. Hij zal vermoedelijk via het tolhuis langs de Ijdijk naar Zaandam komen, daarom moet die dijk behoorlijk worden gevlakt en grof puin moet fijn worden gestoten. De tocht ging evenwel van het tolhuis via Broek naar het noorden van de provincie, maar de wegverbetering bleef.
- 1812 Zaandam, Oost en West, worden volgens decreet van de keizer van 1811 samengevoegd tot de stad Zaandam. Daarom moet er nu eenheid komen in de schutgelden.
- Het polderbestuur wil twee bruggen naar en van het Schoolpad afstoten, omdat er 'gene de minste relatie bestaat en de landman de kosten niet langer wil contribueren'. Het polderbestuur meent, dat een en ander het gevolg is van de overeenkomst van 1795 en de latere splitsing tussen burgerlijk bestuur en polderbetuur.
- 1813 Purmerland heeft voor de zoveelste maal in twee eeuwen de achterdichting in die banne

Twee sluisjes, waarvan het rechter het Suzannasluisje was dat doorvaart gaf naar Purmerland. Dit sluisje is nu in 1968 met puin gevuld, maar de situatie is ter plaatse nog duidelijk te zien. Het is één van de mooiste plekjes van de polder. Toen in 1884 de spoorlijn Zaandam-Purmerend werd aangelegd, is het andere sluisje verdwenen. In dat jaar kwam ook de wegverbinding met Purmerland en Purmerend tot stand.

gelegen, verwaarloosd. Hetzelfde geldt voor de staat waarin het Suzannasluisje verkeert. Purmerend is de schuldlige! Het handvest van 5 augustus 1625 spreekt toch duidelijke taal.

- 1814 Uitwaterende Sluizen neemt de Kleine Sluis in Zaandam over. Koning Willem I beveelt het gebruik van cement aan van de firma Booy, Assenberg en de weduwe Casius en Zonen.

Een keur verbiedt de uitvoer van mest naar buiten de bame. De landdrost van Amsteland had dit verbod al indertijd ongedaan gemaakt. Den Haag beslist nu dat voor de tabaksteelt in Amersfoort en Nijkerk deze meststoffen niet gemist kunnen worden.

- 1819 Hoe wil Zijne Majesteit de benoeming van 2 nieuwe heemraden geregeld zien? 'Hierop het Welbehagen Uwer Majesteit inwachtende, hebben wij de ere met respect te tekenen' aldus het polderbestuur.

- 1821 Een bron van financiële ellende met Purmerland vormen de kosten voor 100 deimt land in de polder Oostzaan; kosten van de afwatering via de 3 molens aan het IJ.

Enige kooplieden aan de Zaan willen dat de Hoge Zeedijk zal worden beschulpt en berijdbaar gemaakt.

- 1822 42 Ingezetenen tekenen bezwaar aan tegen het betalen van opgelegde diepgelden.

- 1823 De nieuwe metrieke landmaten worden ingevoerd. De 3 molens worden voor f39000 verzekerd, nu er één verbrand is.

- 1824 Arie van de Berg heeft gezegd dat de dijkmagazijnen niet goed zijn voorzien. Bansbaas Latenstein is furieus; dat dit na 50 jaar trouwe dienst gezegd kan worden!

- 1825 Watersnood. De banne staat onder water dat via Waterland door een gat in de dijk bij Durgerdam is binnengestroomd. De stenen beer aldaar heeft het begeven. Vandaar ook dat men zich grote zorgen maakt over de andere beer bij Couhorn.

De financiële positie is door de watersnoodramp al bijzonder slecht. De schade van die van 1775 en 1786 is nog niet eens afbetaald. De jaarlijkse lasten zijn hoog en de revenuen laag. De opbrengst van het grasgewas van de Hoge Zeedijk is nog steeds voor de kerk, die nog steeds geen enkel bewijs van haar rechten kan aanvoeren.

Dirt Schouten REGLEMENT

Waarna die geenen, welke aan een der

BRAND-SPUITEN,

in de Gemeente

OOSTZAAN,

zijn geaffectueerd zich zullen
moeten gedragen.

Te ZAANDAM, bij
JAN JUKKERS DE ROODE.

MDCCCXXVI.

350 schapen en 192 runderen zijn door verdrinking omgekomen.

Later in het jaar zorgt hoog water op de Zaan grote ongerustheid langs de Schinkeldijk. Met kraggen en tuimeldijkjes moet ophogen plaatsvinden. Het komt allemaal door de aanleg van het nieuwe Noordhollands Kanaal is de algemene opinie.

- 1826 De provincie eist ter goedkeuring het indienen van de jaarlijkse rekening en begroting.

Alle mannelijke ingezetenen van Oostzaan van 16 jaar tot 60, waren indertijd brandspuitplichtig; vrijgesteld waren de dominee, de heelmeeester, de nachtwacht en lichamelijk gebrekkigen. Laatkomers werden behoet.

- Het niet of slecht functioneren van het polderbestuur houdt vaak verband met de ouderdom van de bestuurders. Er is geen leeftijdsgrens. Men blijft vaak zitten vanwege het inkomen, de status en de invloed. In dit jaar is een van de heemraden bejaard en blind. Hij behoort ontslagen te worden is de opvatting.
- In de nieuwe maat is de zeedijk lang 7350 ellen en breed 5 ellen. De Schinkeldijk is 949 ellen lang en 3 ellen breed.
- De gemeente Zaandam neemt het bouwvallige sluisje in de Schinkeldijk over. Zij krijgt uit de opbrengst van het grasgewas f303,06. De gemeente Oostzaan ontvangt elk jaar f387,62, een post die eerst in 1978 is afgekocht.
- 1827 Er moet voor de peilbemaling een noodsein komen, te geven door molenaars in de 4 windstreken van Schermerboezem. Door aanwaaiende wind kan het buitenwater plaatselijk zó hoog worden opgejaagd, dat wateroverlast of erger dreigt. Dit noodsein mag pas ghesen worden als het peil 8 duim nieuwe maat of 3 duim oude maat boven normaal staat.
- 1828 Dijkgraven komen en gaan. Dit jaar sterft M. van Orden. Hij wordt opgevolgd door A. Latenstein, een bekend man in de Oostzaanse polderzaken. Dit ging niet zonder een conflict tussen de heemraden bij het
- opstellen van de voordracht. Hondius
  - Spekham en Duyvis waren tegen.
- Wie zijn toch die 'onmedogende, meer vermogende, onmenslievende aanvoorders'? Dat men 6 eenden en 1 woerd mag houden! De schade in de zaai-, oogst-, bouw- en hooitijd is groot.
- De opbrengst van de boetes is niet langer voor de dijkgraaf maar voor de polderkas.
- 1831 Er bleef in het archief een brief bewaard van een zekere Japikse, gepost in Gilzen. Hij beschrijft zijn avonturen in de tiendaagse veldtocht, wil graag uit dienst en vraagt de dijkgraaf een goed woordje te doen.
- 1832 Willem van Bergen heeft zijn sloten niet uitgediept en een boete van f40 niet willen betalen. Zijn vee is in beslag genomen, waarbij de eerste koe al f120 opracht. Hij richt zich tot de Koning: 'Wensende van ganser harte dat wij nog lang als kinderen onder u als Vader mogen berust blijven'. Zijn klacht wordt afgewezen.
- 1833 Zaandam en de polder Oostzaan sluiten een overeenkomst over de Schinkeldijk. De noodzakelijke verbreding en verhoging en de demping van de dijksloot gaan veel geld kosten. Het laatste alleen al f10509. De polder heeft belang bij de dijk als waterkering, draagt ruim f7000 bij en jaarlijks nog een bedrag van f455. De dijk blijft het onvervreembare eigendom van de polder.
- 1834 De overhaal of overtoom over de Luyendijk aan het Twiske wordt een houten sluis, in 1907 vervangen door één van steen.
- 1835 Vele veranderingen in deze jaren doen modern aan: Er is sprake van kadastrale leggers, heffingen van buitengewone opcenten op de colieren der grondbelasting, 's rijks schatkist en huurwaarde van percelen.
- De Kalverpolder draagt voortaan f300 per jaar bij voor het onderhoud van de zeedijk en dergelijke. Is afgekocht in 1971.
- 1836 De schutgelden gaan met 25 procent omhoog om het op diepte houden van de toegangen tot de sluisen te betalen. Deze gaat de gemeente Zaandam heffen. In 1853 wordt dit f43 als vaste jaarlijkse bijdrage.
- Gedeputeerde staten komen met een reglement voor het onderhoud der wegen. De banne meldt dat zij geen wegen onderhoudt. De Hoge Zeedijk is sedert 1821 een schulpweg met een tol ter dekking van de kosten.
- 1841 De brugjes of zijlen van de algemene gangweg van Oostzaan moeten zo breed zijn dat de brandspuit er over kan.
- In de 19de eeuw komen voor de 3 watermolens de namen in zwang van waker, slaper en dromer. De waker wordt in februari 1910 afgebroken, de 2 andere in 1914.
- 1843 Het is de tijd van de grote wegverbeteringen, niet alleen in de banne maar overal in het land. Van de Overtoom tot aan de Haal en Heul is de weg nu behoorlijk bestraat en verderop bepuind en beschulpt.
- 1849 De buitendijks gelegen Oostzonerham zal worden ingepolderd. Dit zal veel arbeid verschaffen. Er worden aandelen van f2000 verkocht; er is f400000 nodig. Een prospectus belooft dat het nieuwe land zeer geschikt zal zijn voor koolzaad en warmoes.

Bezuurmeest van mijn
geliefde Groetvader.

Zou ik niet wel wouyt wren
Op dees' mijn' geboortedag!
En is er niet hartverwonden
Inlyt van ontmoeten wry?
Loof God mijner wenschen wil looren,
Wetste Hy uw' bestedyt,
Doe by's plimen uw' jansen,
Uopvaard' staet u' w'lyd!
Blyde hoop is u' looren,
Dit is uw' luke wry,
En doos' dyl en naarstig bren
Ook dwelbe waardig bren.

Uwe Vlegh: Pleinwonder
Fryntje Keyser.

Vertjaant April 1771.

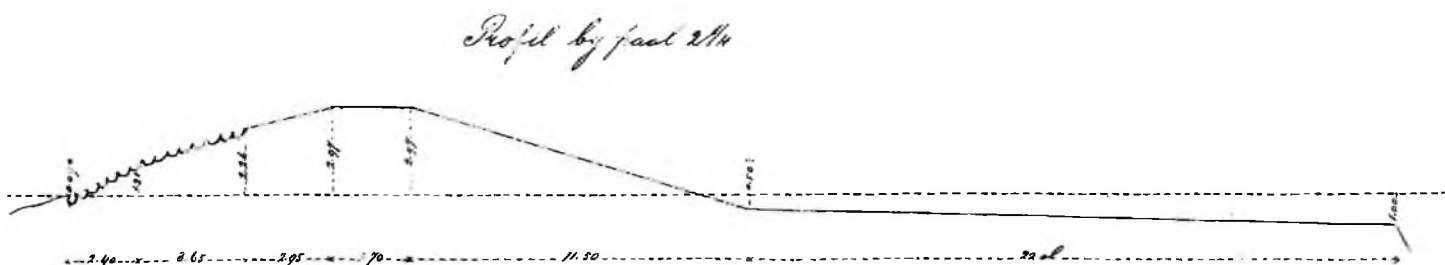
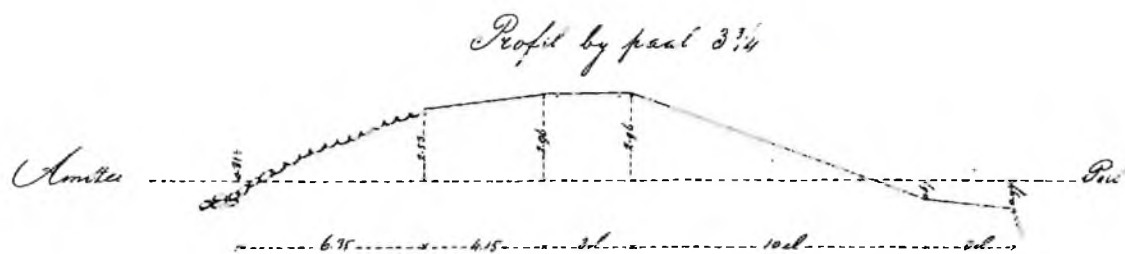

1771

- Ook de binnendijks gelegen Nieuwe braak en Oude braak zullen worden drooggelegd. De kosten hiervan worden geraamd op f20 116,85.
- 1850 7 botters waarmede op de Zuiderzee en het IJ gevist wordt: in voor- en najaar op haring, 's zomers op bot en 's winters op spiering.
- 1851 Het grasmaaien en hooien geschiedt door buitenlandse krachten. Door het geven van premies en het houden van wedstrijden tracht men de ingezetenen aan te moedigen dit werk zelf te doen.
- De verbinding met Amsterdam wordt onderhouden:
- met een veerschuit, om 8 uur heen en om 4 uur terug;
  - met een melkschuit;
  - met een veeschuit op maandag en woensdag naar de veemarkt.
- 1852 Er zijn nog 2 diamantslijperijen.
- Er worden in Oostzaan geen veemarkten meer gehouden.
- 1853 De haven aan de Overtoom wordt uitgediept tegen een daggeld van f1,60, de schuithuur daaronder begrepen.
- Opgericht wordt een vereniging tot werkverschaffing. Aan 100 personen werd voor het pluizen van touw en het vervaardigen van onderkleding f1100 loon uitbetaald.
- 1854 Er mogen geen mondelinge vergunningen worden gegeven aan dagloners of arbeiders om op kleine hoekjes land te bouwen. Dit kan niet in verband met het nieuwe kadaster, de belasting en vermenging van eigendomsrechten met eventuele successierechten.
- De broodzetting wordt afgeschaft. In plaats daarvan vrije concurrentie.
- Er gaan iets minder kinderen naar school door de duurte der levensmiddelen.
- 1857 De polder raakt de verantwoording kwijt voor het onderhoud van de Hoge Zeedijk. Een nieuw waterschap krijgt gestalte: 'De Noorder IJ- en Zeedijk'. Van de Aagtendijk bij Beverwijk af tot West-Friesland toe komt de zeedijk dus in één hand. De dijkgraaf, de 4 heemraden en 7 hoofd-ingelanden worden gekozen uit de 7 aanliggende polders.
- 1858 Het Suzannasluisje is weer in slechte staat en de verhouding met Purmerland is dit dus ook. De polder Oostzaan had zelf een onderzoek ingesteld. 'Op zijn zachtst genomen, zeer onvoegzaam', meent men aan de andere kant van het Twiske. Het peilverschil is 2 à 3 decimeter.
- Van Wormerveer naar Purmerend worden telegraafpalen geplaatst. De verdraging en verpaling van het landschap begint; een proces dat nog steeds aan de gang is en het landschap ontsiert.
- 1859 Er komt een rijweg over het Weerpad en door het dorp tot aan de Heul en Haal en de Overtoom. Verder blijft het een voetpad.
- Een hartstochtelijk pleidooi van de heer Kloppenburg voor het plan Noord-Holland op zijn smalst door te graven is door F. Beukman jr. ingezonden. Alle heil voor de toekomst hangt er vanaf en mee samen.
- De dorpsgangweg tot rijweg hervormd en in november ten algemene gebruike opengesteld.
- Volkstelling: 265 huizen en gebouwen
317 gezinnen
1794 inwoners
- 1868 De polder Oostzaan betaalt aan de gemeente Oostzaan jaarlijks f200 voor het onderhoud van wegen, bruggen, rees- en kabbelhoofden. Deze verplichting is in 1978 afgekocht.
- Dijkgraaf J. Prins en secretaris J. Dozy beantwoorden uitvoerig de vragen van het provinciaal bestuur over de grootte van de polder, de dijken, de molens en de sluizen.
- De vlucht van de 3 watermolens was 26,6 el of meter.
- 1861 De ijzergieterij 'de Prins van Oranje', van de weduwe Sterkman en Zonen in Den Haag stuurt een prijscourant van ijzeren schep-raderen (f700-f1200) en voor ijzeren assen (f300-f600). De gebroeders B. Pot in Elshout specialiseren zich in ijzeren molen-roeden, leverbaar in 43 lengtes van 60 Amsterdamse voeten tot 102. Ze kosten f235-f635.
- 1862 De eerste gedrukte berichten bereiken de polder over de plannen een kanaal te graven van Amsterdam naar zee. Aanvankelijk is dit een particuliere onderneming. 'Uitwaterende Sluizen' protesteert. Men voorziet problemen met het op peil houden

- van Schermerboezem en vooral het inlaten van redelijk zoet water bij Nauerna loopt gevaar.
- De Zeedijk heeft door storm veel schade geleden.
- Er solliciteren 8 gegadigden naar de positie van watermolenaar wegens het overlijden van Cornelis Bruin.
- De hele ringsloot van de Wijde Wormer tot het buitenboord toe behoort aan die polder.
- Het land om de banne dat verloren ging bij de ramp van 1825 is aan de Wijde Wormer overgedragen, die daarvoor jaarlijks een bijdrage betaalt.
- 1865 Concessie verleend aan Johannes Hofman, aannemer te Broek, om het Twiskegebied in te polderen.
- Rijdende snelpost van Krommenie naar Amsterdam, door Oostzaan, naar het Tolhuis.
- 1866 De Halerbroekpolder krijgt een nieuw reglement. Het salaris van de dijkgraaf wordt f15 per jaar, dat van de heemraden f2,50, de secretaris gaat f80 verdienen.
- Purmerland wil in de ringsloot een dam leggen vanaf het Suzannasluisje in de achterdichting.
- Er wordt turf gestoken op 7 bunders in noordwestelijk gedeelte door 5 arbeiders die f1,50 per dag verdienen.
- 1871 De Dromer, één van de watermolens, herbouwd.
- Stijfselabrieken: Wed. Joh. van Heijningen, K. en H. Brat, Corn. Avis en J. Leenhart Avis.
- 1 oliemolen van K. en H. Brat
- 1 pelmolen van A.L. van Noord
- 1 korenmolen, tevens gerstpeller, van C. Kater
- 1 grutmolen van G. de Ridder, door paarden bewogen.
- 1872 Er zijn 30 bruggen in de weg, die in slechte staat verkeren.
- 1873 De Zuiddijk wordt bestraat, tot de Hanepadsluis toe, later doorgetrokken tot de Overtoom. Dit deel is in 1971 aan de gemeente Amsterdam overgedragen.
- 1875 Er worden 5 petroleum straatlantaarns aangeschaft.
- 1876 Rijweg naar de Overtoom (Zuideinde) begrint.
- 1878 Eén van de watermolens, 'de Slaper', door de bliksem getroffen en afgebrand.
- 1879 Bouwland polder VIII (IJpolder) aan Oostzaan toegevoegd en voor de eerste maal bebouwd.
- 1881 Haven aan de Overtoom niet meer aan aanslibbing onderhevig.
- Het Zuideinde is nog een grintweg.
- Een wagensdienst langs de Zaan elke dinsdag naar de markt in Purmerend.
- 1882 De Polder weigert de wegsloot te baggeren.
- Brug naar de Heul vernieuwd.
- De Kerkbuurt verzakt en helt sterk af.
- Vele arbeiders leggen zich toe op kleinhandel in eieren, boter en pluimvee.
- 1883 Aankoop van land en water voor aanleg van de Nieuwe Rijweg en de Stationsstraat van gemeentewege.
- De Bell-telefoonmaatschappij plaatst telefoonpalen langs de Schinkeldijk.
- Een groot pakket oude perkamenten en papieren wordt van gemeentewege naar het (rijks)archief in Haarlem overgebracht.
- 1884 Eindelijk komt de wegverbinding Haal-Purmerland tot stand, 4163 meter lang en 5 meter breed.
- Opening van de spoorlijn Zaandam-Purmerend op 20 mei.
- Oprichting van de nv Onderlinge Schroefstoombootmaatschappij. De eerste boot in de vaart.
- 1885 Uitbreiding van de kaasexport naar Engeland en Amerika.
- 1886 11 petroleumlampen in de Kerkbuurt en 1 aan de Overtoom bij donkere maan van 1 oktober tot 1 april.
- In Polder VIII wordt turf gestoken, mede ter nivellering van het land.
- 1887 Bij elk huis moet bergingsmogelijkheid zijn voor 1000 liter regenwater.
- 's Maandags een extra-reis van de veeboot naar de Nieuwe Veemarkt in de Rietlanden.

Toen in 1857 het beheer van de IJ- en Zeedijken naar een nieuw waterschap overging, werden van de Oostzener Zeedijk profieltekeningen gemaakt. Die dijk is nu verlaagd en de weg erover verbreed.

1888 Strengte vorst en natte zomer. Bermen beplant met stamiepen. 1890 Vernieuwing van de Hornbrug, naar de Heul, door een basculebrug. Besluit tot het geleidelijk maken van een paardepad in de grintwegen. 1892 Braakpolder (bij de Overtoom) loopt onder door hoge waterstand. 1893 1000 meter paardepad op het Weepad aangebracht. 1895 Strengte winter; 4 uitdelingen van levensmiddelen en brandstoffen aan respectievelijk 125, 119, 104 en 95 hoofden van gezinnen. De kosten ad f700 werden bijeengebracht door vrijwillige bijdragen. 1896 Er zijn 3 sloopstimmerwerven, 2 kuiprijen, 3 smeden, 12 bakkers, 1 wagenmaker. Verzoek tot oprichting van een telegraafkantoor. 1897 Geen Zuiderzeevisserij meer.	Het vervoer per spoor neemt toe doordat de treinen doorrijden naar de Rietlanden. 1898 Inhuilingsfeesten Koningin Wilhelmina, maar zonder gemeente-subsidie. Wel f0,40 per kind. Er zijn nu 46 bruggen. Een rijwiel aangeschaft voor de gemeente-veldwachter. Zinkput en riool en bestating op deel van de berm in de Kerkbuurt. Paardepadbestrating voltooid. 1903 Het weekloon van de wegwerkers wordt verhoogd tot f9,50. 1911 Vereniging 'Draagt elkanders lasten' opgericht met 186 leden. Uitvoer van baars, voorn en grondelingen naar Parijs. Oostzenerboten III, IV en V in de vaart. 1912 Stichting van de gemeentelijke gasfabriek. 1914 Oprichting van een plaatselijk steuncomité.

- Grindwegen stoffig, vooral bij het passeren van automobielen.
- De Waker en de Dromer, 2 van de 3 watermolens, worden afgebroken.
- 1916 13 januari: de Waterlandse Zeedijk bezwijkt.
16 januari: het water stroomt over de Luidendijk. Honderden koeien worden naar Zaandam gedreven.
16 februari: noordwesterstorm.
17 februari: watervloed. Het water bereikt zijn hoogste stand, 1,70 meter + AP; Het staat 1,10 meter hoog in de huizen.
24 maart: er wordt begonnen met spuien.
1 april: begonnen met uitmalen.
7 mei: de sloten zijn op zomerpeil.
8 mei: de vlag waait van het gemaal van de polder.
- De regenwaterbakken worden van gemeentewege leeggepompt en schoongemaakt.
- 1917 Schaarste aan steenkool oorzaak van vermindering vervoer per boot.
- 1918 Jurloon van de losse gemeentewerklieden vastgesteld op f0,35.
Tijdelijke sluiting van de scholen wegens de spaanse griep.
- 1919 Invoering 8-urige arbeidsdag, de gemeentewerkman, A. Klapmuts, aangesteld, 14 vakantiedagen aan gemeentebambtenaren.
- 1920 4 bruggen in de Heul door dammen vervangen. Er zijn nog 35 bruggen over, een aantal dat steeds kleiner zou worden.
- 1921 Eerste autobusonderneming.
Noorder IJpolder VIII en de Overtoom worden aan Amsterdam toegevoegd.
Oostzaan vermindert met 649 inwoners.
Aanvoer van leidingwater uit Zaandam.
- 1922 Waterleidingnet aangelegd.
Herberg in het gemeentehuis verbouwd tot secretarie.
- 1924 Demping van de wegsloot in de Noorder Kerkbuurt tot de Roemersloot. Alle wegen thans in onderhoud bij de gemeente.
- 1925 Begin gemaakt met riolering in de Kerkbuurt.
- Stichting van het Polderhuis.
- 1926 Elektrificatie van de gemeente.
- 1929 Aanschaf van een zandstrooimachine tegen gladheid.
- 1930 Weerpad wordt overgenomen door gemeente Zaandam.
- 1932 Begonnen met het uitbaggeren van sloten. Totaal 45 000 kubieke meter.
Polderbestuur bereid met gemeente samen te werken tot het uitbaggeren van polder-sloten in werkverschaffing. Rijk verleent 100 procent subsidie.
Installatie van burgemeester J. W. Zigeler. Idem van J. de Boer als gemeentesecretaris.
- 1934 Voorstel van 4 raadsleden om een raadscommissie te benoemen welke met burgemeester en wethouders een conferentie zal aanvragen met het polderbestuur over het baggerwerk in werkverschaffing. De stemmen over dit voorstel staken.
Polder betaalt 25 procent van de kosten. Later f6 per week voor schuithuur en nog later niets meer.
Er zijn 228 werklozen.
- 1935 Er wordt opnieuw begonnen met baggerwerk, samen met de polder.
Gemeente neemt de Jb. Honigstraat over.
Demping wegsloot in de Kathoek in werkverschaffing.
Polder is bereid die sloot te verkopen aan de gemeente.
Vaarwegen zijn nu 1 meter diep.
- 1938 Het overgieten van de gebarsten torenklok van 1000 kg moet f800 kosten, vermeerderd met f100 voor het uitnemen en herplaatsen. Ministerie van Binnenlandse zaken vindt dat niet goed. De B.P. Mij. biedt aan het gratis te doen. De klok wordt tenslotte gelast door Js. Zimmer & Zonen te Amsterdam. f60 gegeven aan de arbeiders die het werk gedaan hebben.
Ingang eervol ontslag aan mevr. Gr. Onrust-Brouwer als vroedvrouw.
- 1939 Polderbestuur verklaart zich bereid bijdrage in baggerwerk te verhogen van 12½ naar 15 procent en het maximum van f2000 naar f3000.

De Overtoomsluis met 2 melkschuitjes, alles verleden tijd.

Wat een verschil met de Franse bezettingstijd, ruim anderhalve eeuw geleden en elders in dit boek besproken! Nu geen evenwicht tussen de pro's en contra's, maar een gering en steeds kleiner wordende aanhang van de bezettende macht en diens denkbeelden. Nu wèl een actief en steeds groeiend verzet met woord en daad en na afloop de bevrijding met wèl een veroordeling van hen die aan de andere kant hadden gestaan. Na ruim 30 jaar zijn gebeurtenissen uit de oorlogsjaren verbleekt en achterhaald door andere ontwikkelingen. Maar bij de oude garde leeft dit verleden, leeft bij de leden van het toenmalig polderbestuur nog de vrees die er toen was voor inundaties en de angst dat de brandstof voor de beide diesels in het gemaal zou opraken. Wind en windbemaling hebben soms hun voordelen!

1944–1945. De toestand werd steeds ernstiger. De oude olieleverancier moest de levering staken. Een firma in Uithoorn bracht uitkomst met een produkt dat wel veel stank verspreidde en een grote luchtvervuiling veroorzaakte, maar de motoren draaiende hield. De bevrijding kwam, wat dit aangaat, net op tijd. Nog ernstiger was het

inundatiegevaar. De toenmalige secretaris W. J. Wognum weet nog hoe hij en dijkgraaf D. Taams met diens collega Jac. Boer van Waterland in Landsmeer besprekingen moesten voeren over hoe tot onderwaterzetting te geraken. De rinketten in de sluis van Monnickendam werden opengezet, voor vriend en vijand duidelijk te zien. Alleen de eerste groep wist en zag dat dit water via de openstaande sluis in de Luyendijk werd afgevoerd naar de polder Oostzaan en daar in het Noordzeekanaal uitgemalen. Los hiervan werd het feit, dat het peil van dit kanaal hoog opgevoerd, er de oorzaak van dat de deuren in de Oostzander duiker bij het gemaal zwaar werden beschadigd. De kadijken rond de molenkolk moesten worden opgehoogd en de uitwatering stagneerde. Gevolg was dat Waterland, met de bevrijding in zicht, toch aanzienlijke wateroverlast heeft gehad. Ook hier kwam de bevrijding maar net op tijd.

Veel werkzaamheden stonden al die jaren stil. Als werkverschaffingsobject werd, onder leiding van ir. de Priester, onder andere om 'het Twiske' een ringvaart gegraven en een enkele maal bracht tarwe uit de Wieringermeer ook hier uitkomst voor de ondervoede arbeiders en ook hier kwam de bevrijding geen dag te vroeg.

1946 Benoemd tot burgemeester A. Hes.

1950 Demping doorvaart brug naar de Heul.

1951 Pseudo vogelpest. Vele kippen moeten worden vernietigd.

1952 Oostzaan sluit zich aan bij Bouwkas Noord-Nederlandse gemeenten.

Brug naar de Heul gesloopt.

1953 Eerste vergadering van de gemeenteraad in het Polderhuis.

Raadszaal wordt geheel gerestaureerd.

Belangrijker is dat in dit jaar het streekplan voor de Zaanstreek werd aangenomen. Het zou grote gevolgen voor de polder hebben.

1955 Bij onderzoek blijkt dat 60 woningen rijp zijn voor onbewoonbaarverklaring.

1961 Zaandam neemt 125 ha water over voor de woningbouw.

1964 De sluis bij de Overtoom wordt weggenomen en door een duiker vervangen.

1966 Het nieuwe gemaal in gebruik genomen. Er zijn 2 motoren met een capaciteit van 168 kubieke meter per minuut elk.

1963 De Coentunnel – rijksweg 8 – wordt aangelegd. Het streekplan voor de Zaanstreek voorzagt in een groot nieuw woongebied tussen die weg en de Zaan, ruimte gevend voor de bouw van 25000 woningen.

1972 Het recreatiegebied 'het Twiske', groot 650 ha, wordt aangelegd.

1976 De droge zomer van dit jaar berokkent veel schade aan het veen dat op diverse plaatsen grote scheuren gaat vertonen en sterk oxydeert.

1978 Provinciale Staten van Noord-Holland nemen het besluit 21 waterschappen boven het IJ samen te brengen in één waterschap: 'De Waterlanden' geheten. Dit met ingang van 1 januari 1980, onder groot protest van de polder Oostzaan.

het einde Door de
rijt Gedrupt en goetlykeuren
Door Dirk Koel en
Joob van Bergen
Lijt Gegroet van
mye Klaas fraay

Als lage overheid had het bannebestuur het recht keuren uit te vaardigen en de mogelijkheid er de hand aan te houden, maar ze moesten wèl bekend zijn: afgeroepen en aanplakken op een 4-tal plaatsen waren daarvoor de aangewezen middelen. En het uitgeven in 1756 in één samenvattend geheel.

Waterland deed ongeveer in dezelfde tijd hetzelfde met zijn generale keuren, ordonnanties en willekeuren. Zij lijken vaak op elkaar, zoals de keur tegen het roken, die ook in andere bannen in dezelfde periode werd afgekondigd.

Het is interessante lectuur voor wie zich een beeld wil vormen van het verleden zoals het gelezen kan worden uit wat toendertijd wèl en vooral wat nièt was toegestaan.

Keure op Nieuws gemaakt,
gearristeert ende geamplieerd by
Schout, en Scheepenen van Oost-
zanen ende Oostzaardam, wel-
ke van nu voortaan in allen dee-
len zullen moeten werden agter-
volgd en naargekomen, op poene
ende Boete daar inne uyt, ge-
drukt.

Art. I.

Erfstelyk dat niemant de Sluysen in dezen Banne zal mogen be-
visfen met cenig Visgereetschap, van wat naam het zelve ook
zoude mogen wezen, behoudende de Kerk haar recht, op de
Boete van 42. Kennemer Schellingen, ofte Twee- en- Vyftig
Stuyvers en een half.

Art. II.

Item. Zal niemant vermogen binnen Dyks Aal te Zeylen, op de Boeten als
Vooren.

Art. III.

Item. Zal niemant vermogen te Ellegeren in de Watering, van de Breg af
tot de Sluys toe, nog van de Koksfloot aff, tot de Sluys toe, de Dyksfloot ver-
sparren, off daar in te Ellegeren, op Peene en boete als voren, te verbeuren by
yder Mensch die in de Schuyt is.

Art. IV.

Item. Geene Oevers gelegen; aan off langs den Zeedyk, te mogen Rieden
voor den Eersten Maart, op boete als vooren.

Art. V.

Item. Zal hem niemant vervorderen eenige Aarden te Delven, op vier Roed-
den na aan Ty, op de verbeurte van ider Spit Twee Schellingen als vooren:
Ende op twee Roeden naar aan de buyten Zaan, of meer uytgezondert de Ka-
dyk, of in de Buytenpolder, genaamt de *Agter-Sluys*, op een halven Roede na
aan de kant, ook op een halve Roede na aan de Watering, en voorts alle Lan-
de op een en een halve Voet na, op de boete yder Spit twee Schellingen als vooren.

Art. VI.

Item. Zullen geen Beeften gebonden of ongebonden mogen gaan op de Hoo-
gen Zeedyk groot of kleyn, Koe, Os, Varkken, Veering, Schaap nog Lam,
op de boete van 42. Kennemer Schellinge de Schutter de eene helft, en de Dyk
Graaf de andere helft: Item die de Beeften toebehooren, zullen voor ider Beest
des Daags voor kost gelt betalen ses stuyvers, ende indien het Beest in geen drie
dage werden geloft, naar dat den Eygenaar de weet behooryk zal zyn gedaen,
zal 't Beest voor den Dyk Graaf zyn, ende oft gebeurde; dat het Beest en des-
zelfs

zeits Eygenaar niet konde bekend werden, zal den Dyk Graaf zoo tot Ooftzaane aan 't Rechthuys, en tot Ooftzaardam aan de Kerk doen aanslaan, dat het Beeft gefchut is, en naar verloop van veertien dagen, voor de Dyk Graaf zyn, alleenlyk, zoo imant van nooden hadden zyn Beeften over de Dyk te leyden, zal zulks vermogen te doen.

Art. VII.

Item. Zullen de Maakkers van de Dyk, niet vermogen uyt haar Hoobreete te Delyen op de boete van 42. Kennemer Schellingen.

Art. VIII.

Item. Zal niemant mogen Turven of Modderen uyt andere Luyden haar Wateren, of nevens een anders Landt, dan met Consent van den Eygenaar, op boete als vooren, en zal den Eygenaar wiens Klien of Turf wert getrokken, dezelve mogen Naaften, en daar over zyn Actie instituëeren.

Art. IX.

Item. Zal niemant mogen Modderen of Turven uyt de Watering, Kokfloot, Twisken en Braak, als nevens zyn eygen Landt, wie anders doet, zal een Roede van de Wal leggen, op de boete als vooren, ende zal niemand in de binnen of buyten Dykfloot mogen Modderen, nog ook op twintig Roeden na aan den Dyk te mogen Turven, op de boete als vooren voor yder Persoon, ten ware imandt daar toe speciaal content van Dyk Graaf en Heemraaden mogt hebben verkregen.

Art. X.

Item. Zal niemand op s' Heeren Weg Posten uytwerpen, Leenen breeken, Schutten slopen, of iets diergelyks dat uyt baldadigheyt geschiet, op de boete van 42. Kennemer Schellingen, ende zulle de Ouders voor haar Kinderen moeten inslaan en betalen, ende zoo ymant een bejaarde Perzoon weet aan te brengen, die zodanige baldadigheden mogt hebben bedreeven, zoo dat daar over in handen van de Hooge Vierschaar mogt kunnen geraaken, zal daar voor genieten een præmie van 25. Guldens, en zyn Naam werden gefecreteert.

Art. XI.

Item. Zal niemant nooit mogen Werpen, Balslaan, Schieten, Smakke, Gooyen, 't zy met Boschen, Boogen, Steenen, Kluysten, ofte iets van wat naam het zoude mogen wezen, op of om de Kerken zoo tot Ooftzanen als tot Ooftzaandam, nogte ook niet des Sondags loopen Dobbelen, Singen, Roepen, Schreeuwen, of ander onbehoorlyk geluyt maken, op boete van 42. Kennemer Schellingen, ende zullen de Ouders voor haar Kinderen moeten inslaan en betalen.

Art. XII.

Item. Zal hem niemant vervorderen in de Kerk of School of ook wel aan Burgers Huyzen of Schutten eenige moetwil te bedryven, of aan Banken of Leeningen te snyden of te kerven en diergelyke, of op de middag als de Meeſter niet in School is, op de Graave en Kerkhoven te loopen rasen, Boomen te schenden, &c. op boete als vooren, en zullen de Ouders voor haar Kinderen moeten inslaan.

Art. XIII.

Item. Niemand zal vermogen, op de Gouw van Ooftzanen op den Hogendyk of Schinkeldyk tot Zaardam, ofte eenigen s' Heeren Wegen op 't Ysch zoo in de
Voor,

Voor-, Agterzaan, of Kerkrak met de Kloot te Schieten of Werpen, of Kolven, of Balflaan langs de voorfz. Wegen, op de boete van 42. Kennemer Schellingen, by yder Perzoon te verbeuren van yder Bekeuring, en de zullen de Ouders voor haar Kinderen, en de Meesters voor haar Knechts moeten instaan en betalen.

Art. XIV.

-Item. Zal niemant eenige moetwil of baldadigheyt in Boomgaarde of Thuyne of Werven mogen bedryven, 't zy met Loopen, Rafen, de Vrughte daar uyt te halen, als anders. op peene van de hoogfte boeten, en zullen de Ouders en Meesters moeten instaan als vooren.

Art. XV.

Item. Zal niemant hem vervorderen in eenige Herbergen in dezen Banne te zitten of te staan drinken voor of onder de Predicatie, op Sondagen, Bededagen, 's Heere Hemelvaartsdag, of andere 's Heeren Dagen, dan alleen de reyfende Man een pintje voor den Dorst, op boete van 42. Kennemer Schellingen, zoo wel te verbeure by de Gasten als by de Waart.

Item. Zal niemant op de voorfz. Dagen, of Paasch en Pinxter, en Kermis dagen Veylingen mogen houde, of Verkoopding doen van eenige Goedaren, op boete als vooren, by den Verkooper te betalen, te behoeve van den Schout.

Item. Op de voorfz. Dagen en Tyden niet te mogen doen, of Hanteere eenigerley Profane Exerctie of Debauches, nogte ook te doen eenige ongeoorloofde Arbeyd, Hanteering of Neeringe, op de boete van 42. Kennemer Schellingen te verbeuren als vooren voor yder Perzoon, zoo dik- en menigmaal bevonden zal wezen, 't zelve gedaan te wezen, 't zy de Bekeuringe op der daadt geschiet, of dat namaals zulks werdt bekent gemaakt binnen veertien dagen.

Item. Dat geen Winkeliers ten zelve Dage, haar Winkels, of Vensters zullen mogen openfetten, op de boete als vooren.

Item. Dat geen Schippers of Schuyte Voerders ten zelve Dagen eenige Waren in of uyt haar Schuyten zullen mogen Laden ofte Losfen als by merkelyken nodigheyt, en naar voorgaande Consent van Schout en Schepenen, voorfz. op boeten als vooren.

Item. Dat ook niemant met eenigerhande Waren, 't zy Vifch, Boomgewas, Fruyten, Koek of Snoeperyen, of anderfints ten voorfz. Dagen zal mogen omvaren, of gaan om te Verkoopen, ook met geenerley Waaren, op de straat te mogen voorfitten om te Verkoopen, ook mede geen Kalveren te venten, op boeten als vooren, nogte mede niets te mogen Terkoop doen omroepen, op boeten als vooren.

Item. Dat den voorfz. Dagen geen Moolens als die by den Staat dezer Landen zyn geadmitteert, zullen mogen malen, of zullen de Huurdes, Bruykers of Eygenars 't elkens verbeuren de voorfz. boete, en voor haar Knechts moeten instaan en betalen.

Item. Dat mede de Steyfelmakers, Taanders en Baanders, mitsgaders alle anderen wie het zelve zoude mogen zyn, ten zelve dagen, generley Arbeyt of Hantwerk zullen mogen doen, ten zy met speciaal Consent van den Officier, of den Geregte by nootzakelykheyt de Eest te mogen stoken.

Item, Dat geen Chirugyns haar zullen onderwinden in hare Winkels ten voorfz. dagen, eenige Perzoonen te Barbieren, of den Baart te scheeren, op Peene dat 't telkens zoo 't zelve benkent werd, den Barrebiere en die Geenen die Gebar-

rebiert wert, ten Profyte van de Schout zal verbeuren 42. Kennemer Schellingen, en zal den zelve, ten dien eynde de Visitatie mogen doen.

Ende werdt Zondag genomen en de verstaan, in te gaan des nagts ten 12. Uuren, en wederom te eyndigen des nagts ten 12. Uuren daar aan volgende.

Art. XVI.

Item. Alle Bakkers en Baksters, zullen gehouden wezen, haar in 't bakken van Brood, te Reguleeren naar de setting van Amsterdam, en tot geen en anderen prys, ende zullen zoo wel de Huysluyden haar Brood, als haar eygen Brood moeten bakken op zyn behoorlyk Gewigt, zoo Heele, Halve, als Vierendeele, de Heele Roggenbrooden tot Twaalf Pond, de Halve tot Ses Pond, de Vierendeele tot Drie Pond.

Item. De Duyvekaters te bakken volgens 't Gewigt van de Schootjes Witte Brood, 't zy van Een, Twee, af meer Schootjes na advenant.

Dat alle het Brood, off Duyvekaters bevonde te ligt, te Huyze van de Bakker, zal verbeurt zyn voor den Armen, en daar en boven een Ryxdaalder boete voor den Officier, en zal den Bakker de Huysluyden haar Brood moeten vergoeden.

Item. Zullen ook geen Kraamers, Kraamsters, of Omloopers eenig te ligt Brood mogen Verkoopen, dat van buyten ingekoomen is, op boete als vooren, ende zoo 't zelve binnen gebakken is, zal 't zelve koomen ten lasten van den Bakker, die 't zelve heeft Gebakken, en dat by zoo menige Kraamster als het zelve gevonden werdt, te ligt te zyn.

Art. XVII.

Item. Zoo wie eenige Onroerende Goederen van Huyzen en Landen Gekogt en Verkogt hebben, zullen gehouden wezen binnen den tydt van veertien dagen naar de Verkoopung, dezelve ter Secretarie bekend te maken en aantegeven, en binnen zes weken den 40te Penning te betalen, en haar Brieven daar van te pasferen naar behooren, op peene van de hoogste boeten voor die geene die in gebreeke blyft te verbeuren.

Art. XVIII.

Dat van nu voortaan van alle Vaste Goederen die op Dagen of Termynen Verkogt werden, ende alzo voor den Gerechte werden opgedragen, zullen moeten worden gepasseert, Twee Brieve, namentlyk een Koopbriefende een Kustingbrief, op dat de Verkoopers alzo verzekert en alle schade en processen verhoed werden.

Art. XIX.

Item. Dat alle Renten van Scheepenen of Wees-Meesteren kennissen in Preferentie niet meer als met drie Jaren voor anderen zullen werden Geprefereert, behoudens de Concurrentie van de verdre verloope Jaren, dat alle Kustingen langer als drie Jaren verscheenen, niet zullen werden Geprefereert, maar alleen in Concurrentie komen, te waren daar van ten Protocolle aantekening was gedaan.

Item. Dat Arbeyds-Loon, en Leverantie tot nodige Reparatie na verloop van drie Jaren, mede niet zal werde Geprefereert, alles met dien verstaande, zoo dezelve Actien binnen drie Jaren in Regten waren geevyt en vervolgt, dat dezelve als dan in haar Recht van Preferentie niet zullen wezen Geprejudiceert, breder blykende by besondere Keuren, hier onder nader Geexpresseert en uytgedrukt.

Schout en Schepenen van Oostzanen en Oostzaardam, langs hoe meer voorgekomen zynde veele en verscheyde klagte ende ook bevindende dat in 't disponeren van Preferentie, over Onroerende Goederen die alhier, by Willige of te Onwillige Executie van Justitie Verkogt, ofte by Willige decreet geleverd werden de eenvoudige Luyde die hun op 't stuk van Justitie niet en verstaan, als mede de Weduwen en Weezen grootelyks werden verkort, uyt oorzaake dat eenige Crediteuren Recht van Speciaal verbandt hebbende, hare Renten niet en vorderen latende, die veele en verscheyden Jaren oploopen, welke Rente zoo doende dikwils zoo veel, en meer komen te bedragen als het Cappitaal, ten anderen dat ook eenige Kustinge ende Termynen van Verkogte Onroerende Goederen te ontfangen, staande op haar verscheyndagen, niet en werden geïnnet maar sommige van dien in 't geheel anderen, ten deelen op Intrest of Renten late loopen, dezelve meede alle tragelyk komen in gevordert te werden, gelyk ook de Betalinge van nodige Reparatie aan Vaste Goederen gedaan, uyt Consideratie dat die altyd Recht van Preferentie hebben bekomen, hoe lang die ook verlopen mochte zyn, welke zwaarigheden ende belastingen in de Registers ofte Protocollen van de belastinge niet kunnen werden gezien, menigmaal gebeurde dat het Recht van jonger verbandt, Brieven veel wert vermindert, ja somtyds zoo vernietigt, dat daar door, noch Hooft Somme noch Renten kunnen werden geconferueert hebben, daaromme tot voorkominge van de voorsz. swarigheden, Gekeurt ende Geordonneert, zoo zy Keuren en Ordonneren by dezen: het gene hier naar volgt:

Dat van nu voortaan alle Renten uit kragte van Rentebrieven, Kustinge ende Schuldbrieven ofte Obligatie, het zy voor Schepenen ofte Wees-Meesteren verleden, ende recht van Preferentie hebbende niet meer als drie Jaren zal werden Geprevereert in Juditio, voor anderen jonger van dato zynde.

Met zulke verstande, nochtans dat de vordere Renten van de voorsz. Brieven, Obligatiën ende Actien, ook naar drie Jaren haar Recht van Concurrentie behouden, midts de Deugdelykheyt van de meerder Jarige Renten ende Intreste, by Eede ist noodt te Assirmeren.

Item. Dat van alle Kustingen of paje van Termynen van Huyzen, Landen ofte andere Onroerende Goederen, ende Hypoteequen langer als drie Jaren verscheenen geweest zynde, en niet ingevordert het Recht van Preferentie dat in kragte van het speciaal verbandt der Brieven zouden kunnen werden gesustineert, van nu voortaan zal werden ontzeyt.

Uytgezondert; wanneer de Debiteuren van zodanige Kusting, ofte Pajen ende Termynen voor den Secretaris dezes Banne binnen de voorsz. drie Jaren bekende, dat zy dezelve Kustinge ofte Pajen ende Termynen op Intrest waren behoudende, ende zulks ten Protocollen lieten aanteykenen, behoudens in kas van versuymens nochtans haar Recht van Concurrentie.

Ende zangaande den Arbeydt ende de Materialen, gedaan ende geleverd tot noodzakelyke Reparatie ende onderhoud, van eenige Huyzen, Kamers, Schuure, Moolens, ende alle andere diergelyke Onroerende Goederen, dat dezelve mede in geen Preferentie zullen werden ontfangen naa den tydt van drie Jaren, na dat den Arbeydt gedaan ofte de Materialen geleverd zullen zyn, behoudens niet te min haar Recht van Concurrentie, nevens anderen Crediteuren, alles met dien verstande nochtans, indien de voorsz. Renten, midtsgaders Kusting Penningen, ende schulde van noodzakelyke Reparatie binnen de drie Jaren Rechtelyk waren ge-ëyscht, Continuelyk in Rechten vervolgt, doch voor den uytgang van drie Jaren niet ter Executie gebracht, ofte ingevordert hadden kunnen werden, dat dezelve als dan in haar Recht van Preferentie uyt kragte van haar Speciaal ofte Legaal verbandt ontftaande, daar door niet zullen wezen Geprejudiceert.

Art. XX.

Item. Zal niemant op Bruytsroosting, of Troostmalen, of Bruyloften, onge-
B
noodt

noodt mogen komen, of Bruydegoms te molefteren, op Peene van de Hoogfte boete te verbeuren, by ider daar van den Officier binnen 't Jaar kennis kan krygen.

Art. XXI.

Item. Zal hem niemant vervorderen het zy Buytenluyden, of Inwoonders te stellen eenige Kramen, Kisten, of diergelyken, van wat naam dezelve zoude mogen wezen, anders dan op de gewoonlyk Jaarmarkt van S^r. Maarten, op verbeurte van ieder Kraam die der gesteldt zoude mogen wezen, de boete van 42. Kennemer Schellinge, ende dat ten Tyde van de Jaarmarkt geen Kraam eerder zal werden gesteldt dan Saturdags, als het Zondags daar aan Markt zal wezen, en niet langer mogen staan, dan ten uystersten tot Saturdags 's Middags ten twaalf uren, op boete als vooren, ten waren by Schout en Scheepenen anders was toegeftaan.

Art. XXII.

Item. Zal niemant op de Kermis of andere Tyden, mogen maken of stellen sodanige gelegentheden; waar inne of daar mede eenige Speelen van Dobbelen of andere onbehoorlykheden zouden kunnen werden gepleegt, op Peene dat die geene kontrarie doet daar over zal verbeuren een boete van 50. stuyvers, en alle het genen tot uytvoering van de voorfz. Spelen zal wezen gebruykt of kunnen gebruykt werden.

Art. XXIII.

Item. Zal niemant eenige Googelaars, Spilspeelders, Dobbelaars, Tuyschers en Speelders en diergelyke mogen innemen, of Huysvesten, of in haar Huyzen of Werven laten spelen, op boete als voren.

Art. XXIV.

Item. Dat geen Waarden of Waardinnen eenigen Vlaggen van haar Huyzen of Werven zullen uytsteeken of doen uytsteeken, op Peene en boete als voren; ende zal ook niemant daar mede langs de weg mogen loopen, op gelyke boete.

Art. XXV.

Item. Zal niemant in een Herberg tot geenen tyden op de Fiool, Fluyt, of andere Instrument mogen spelen, of daar op te Dansen, noch zal in geen Herbergen naar de klok van negen uren mogen werden getapt, op verbeurte van ieder Hoofdt een Ryxdaalder, en de Waardt ses Guldens, zoo menigmaal op een dag of nagt, die van den Schout of iemant van zynent wegen Bekeurdt wordt volgens 't Ootrooy.

Art. XXVI.

Item. Zal niemant mogen Uytmeten of Verkopen, 't zy in of buytens Huys; in Winkels, of Schuyten, of Omloopers Gereetschap, dan met Geykte Kannen, Maten, Ellen en Gewigten, hebbende haar gewoonlyke zwaarte, groote en lengte, zoo als dezelve gebruykt werden, ende zullen geen Waarden of Waardinnen, Koopers of Verkoopers, van eenige Waren in haar Huyzen mogen hebben, Tapkannen, Maten, Ellen en Gewigten, dan die binnen den tydt van Een Jaar herwaarts Wettelyk by den Schout geeykt en geapprobeerdt zyn, op Peene van yder onbehoorlyk of ongeeykt stuk te verbeuren, een boete van 42. Kennemer Schellingen, en het stuk verbeurt.

Ende zullen ten dien eynde geen Waarden of Waardinnen vermogen in Glafen, of ongeeykte Kannen te Tappen, of aan de Luyden daar in te geven, Wyn, Bier, Brandewyn, of wat voor Drank het zoude mogen wezen, op gelyke boete.

Item.

Art. XXVII.

Item. Zal niemand eenige Superstitiënfen Begravinge van de Dooden te doen: zoo op den Sabbath des Heeren als op andere Dagen, zoo van Kruijzen, als Palm op de Kist te hangen, en op 't Graf in 't sand te knielen, op 't Kerkhof voor 't Graf, en niet met ongedekte Hoofde daar opentlyk te staan, op Peene voor yder Hoofd te betalen een Ryxdaalder boete.

Art. XXVIII.

Item. Zal niemand de Klok mogen luyden over Dooden, andersints dan met drie Mannen, of oude Perzoonen, en jonge Luyden naar advenant, en niet meerder telkens, op de Boete van 10 stuyvers by yder Perzoon te verbeuren, en de Bekeuring van dien zal mede mogen geschieden van den Schoolmeester, dewelke daar in volkomentlyk zal geloofd werden, zoo wel als of den Schout 't zelve hadde gedaan.

Art. XXIX.

Item. Zal niemand tot Oofteranen zyn Dooden op Sondagen of Bededagen mogen begraven, Exempt de vyf Maanden Mey, Juny, July, Augustus en September, des naar middags naar de Predicatie, op Boete van een Ryxdaalder,

Art. XXX.

Item. Zal niemand vermogen op eenige onbekwame plaatsen Vuur aan te leggen of te stooken, 't zy in Hutte, Hooy-Huyzen, Schuuren, of andere Ende, zal ook niemand hem vervordren, om eenige Potten met Vuur, 't zy veel of weynig te sette ter voorz. Plaatz, of buyten de Deur, op haar Werven, of waar het zelve ook zoude wezen, als alleenlyk op de ordinaris bekwaame Haardt of Vuurstede op de boete van een Ryxdaalder, en de zal tot vermydinge van alle ongeluk geen Ingegeten van dezen Banne, eenige Pik of Teer in haar Huyzen of Schuren mogen warmen, alleenlyk uytegezondert de Scheeps Timmerluyden en Schuytemakers, en alle Andre die zulks onvermydelyk tot haar Neering of Handtwerk moeten gebruyken, welke als dan zullen gehouden zyn te maaken yder een goede steene Vuyfter op haar Werf of Erf, verre van de huyze af, om alzo 't zelve buyten alle perykel te warmen, op boete als voren.

En zullen dezelve ook geen Planken mogen branden, anders als op een open Werf, wel verre van de huyzen af, op boete als vooren, ende zal ook niemand eenige Teer of Pik mogen heet maken of Warmen, in Schecpen of Vaartuygen, of ook 's nagts eenig vuur of licht in dezelve mogen gebruyke, en niet als alleen met een Lantaren daar in te gaan, op boete als voren, ende zal ook ieder Schip by vriesfndt weer, twee Byten ieder zes voeten vierkant moeten maken en ophouden voor 's Morgens ten negen uren, op boete van 10 stuyvers.

Art. XXXI.

Item. Dat niemand in den Banne van Oofteranen het zy oude of jonge Personen, met een Roer, Snaphaan of Pistool zal mogen gaan schieten, op Peene die Contrarie dezer komt te doen, zal verbeuren een boete van 42 Kennemer Schellingen, en zullen de Ouders voor hare Kinderen, en de Meesters voor hare Knechts moeten instaan en betalen, en zal alle en een ieder de Bekeuringe mogen doen, en daar in volkomen geloof meriteren.

Art. XXXII.

Item. Zal op alle Timmerwerven het Vuur moeten uytdaan zyn een uur voor heylig avondt, op Peene van de Hoogste boete by de Bafen of Meesters, van dezelve te verbeuren.

Art. XXXIII.

Item. Zal hem niemant vervorderen eenige Huyzen of Woningen te laten bewoonen, van imant buyten den Banne inkomende zonder het zelve alvorens aan den Geregte te verzoeken, met Wettclyken Certificatie van haar jongste woonplaats, hoe zy Luyden haar hebben gedragen, by nalatinge van dien, zoo zy zonder Consent van dezen Geregte hier komen Wonen, zal den Huurder en Verhuurder elk dagelyks verbeuren, zoo menigen dag zy zoo wonen de Hoogste boeten, de helft voor den Armen, en de anderen helft voor de Officier, welke Certificatie zal moeten inhouden, dat Eerlyk en buyten Last van andere haar Famielje hebben onderhouden.

Art. XXXIV.

Item. Wanneer imant Huurder is van een Huys of Landt in dezen Banne, zal den zelve voor Vrouwendag aan den Verhuurder moeten afvragen, of hy hem langer in de Huure wil Continueeren of niet; ende by nalatigheyt van dien, zal het den Verhuurder vry staan het zelve Huys of Landt aan een ander te Verhuuren, of den Huurder daar andersints in te laten blyven Continueeren, zoo als hy Verhuurder dan zal goedt vinden, zonder dat den Huurder daar tegens zal vermogen te Opposeren, op Peene van de Hoogste boeten.

Art. XXXV.

Item. Zal niemant eenige Landtloopers, Bedelaars, of die een argerlyk leven lyden, mogen Huysvesten 't zy by nagt of by dag, op Peene van yder Perzoon voor elke dag en nagt naar den eersten, te zullen verbeuren tien stuyvers.

Art. XXXVI.

Item. Dat niemant over de straten of planken binnen de Huyzen tot Oostzanen of Oostzaandam, zoo verre dezelve strekken, iets zal mogen laten sleepen, trekken of ryden met een Paert, dan by geslooten water, zoo iemant aldaar iets anders te Paarde te doen heeft, moet het Paert by de hand lyden, op peene van de Hoogste boete, en zal de Bekeuring by yder Inwoonder mogen werden gedaan, die daar van zal genieten de halve boeten.

Item. Zal niemant een Paert tot Oostzanen over de Gouw mogen doen gaan of lyden, op boeten als voren.

Art. XXXVII.

Item. Dat Geen Schippers of Schuytvoeders hare Schuyten buyten aan de Gouw zullen mogen leggen, of doen leggen, anders als om te losfen en de laden, op peene van yder etmaal te verbeuren twintig stuyvers.

Art. XXXVIII.

Item. Dat niemant eenige Damhouten zal mogen overhalen om daar door te mogen varen, of zullen gehouden wezen dezelve Houten aantonts wanneer dezelve daar door gevaren zyn, wederom over te schieten, uytgenomen Hooy en Saatschuyten, op peene van de Hoogste boeten, ende zullen alle Draijen in dezen Banne, door de Mcesters en Knechts en verdre Famielic, als dezelve daar over zyn gegaan; wederom overgedrayt moeten werden, op boete van tien stuyvers yder maal, en dat de Bekeuringe by een yder zal mogen werde gedaan, en zal dezelve volkome geloof geven by den Officier.

Item.

Art. XXXIX.

Item: Soo wanneer eenige Leenen van de Bruggen gebrooken werden, zal een ygelyk dezelve moeten maken voor de klok elf uren voor middags, op peene van te verbeuren drie stuyvers zoo menigmaal dezelve niet gemaakt zyn, en zy daar over bekeurd worden, en zal den Officier alle dagen na elf uren daar over Bekeuringe mogen doen, uytgezondert dat in de Hooy tydt alleen de boven Leenen zullen vry zyn: welke Hooy tydt werd verstaan te duren van den 15. Juny tot den 1ste. Augustus; en zal de Bekeuringe by yder Ingeseten mogen geschieden, midts genietende de helft van de boeten.

Art. XL.

Item. Zoo wie bevonden werd, eenige Pompen of Gooten in de Schinkeldyk te hebben, ofte gemaakt of doen maken, die zal verbeuren ten profyte van de Dyk Graaf een boete van Vyf- en- twintig Guldens, en de zullen dezelve niet te min weg genomen moeten werden, ende zoo iemandt eenige Pompen of Gooten in den voorfz. Schinkeldyk alrede gemaakt ofte nog te maken weet aan te wyzen, eer dat de Dyk Graaf en Heemraden daar van kennisfe hebben gekomen, zal daar voor genieten twee Ducatons tot een Præmie, en deszels naam werden gefecretteerd.

Art. XLI.

Item. Zal niemant het Sandt uyt de Sandtbakken of Hoopen aan de Weg leggende vermogen weg te nemen of weg te werpen, op peene van 50. stuyvers te verbeuren, en zullen de Ouders voor haar Kinderen moeten voldoen.

Art. XLII.

Item. Zal niemant eenige Stroo, of Ruygte, Afch, Turfmolm, en andere vuyligheyt werpen of doen werpen in de Dykfloot van 't endt van de Zuydyk af tot 't Kalf toe, nog in de Dobfloot, Kerk en Valdeurs Sloten. Mitsgaders de Wegfloot tot Ooftzanen, nog niet des Winters op 't Ysch, op de boeten 't elkens van tien stuyvers, en zullen de Ouders voor haar Kinderen, en de Meesters en Vrouwe voor haar Knechts en Meysjens moeten instaan en betalen.

Art. XLIII.

Item. Dat niemant hem zal vervorderen, zyn Wal aan de Zaan verder als zyn Eygendom te platen of uyt te fetten, 't zy dezelve Wal van nieuws gemaakt of vervallen zynde gerepareert werd, op dat alzo de Zaan niet vernauwd werd, op peene dat voor yder Paal die iemandt buyten zyn Eygendom, zonder Consent van Dyk Graaf en Heemraden ingeslagen heeft, zal verbeuren een Ryxdaalder, ter behoefte van den Schout als Dyk Graaf.

Art. XLIV.

Item. Zal niemant eenig gestorven Beest 't zy Koe, Kalv, Kat of Hondt, &c. in 't Water mogen smyten, maar zullen 't zelve in een Pitt ter Aarde moeten begraven, op peene als voren, en zal een yder die dezelve voor zyn Erf of Landt vindt dryven moeten begraven, of indien hy dezelve weet aan te brengen die dezelve weg geworpen heeft zal daar van vry zyn.

Art. XLV.

Item. Zal niemant Walvis Baarden aan de Huyzen of derzelter Werven schoon mogen maken, of doen schoen maken, maar alleen aan de Traankokery op boete als vooren.

Art. XLVI.

Item. Dat niemant zal doen stellen eenige Traan of Pruthuyzen, of Ketels of anders dienftig tot het kooiken van Groenlantfe Traan, zonder bekomen Consent van den Geregte, op peene van de Hoogfte boete, die by informatie bevonden wert, contrarie te hebben gedaan, en zal niet te min het gemaakten moeten afgebroken werden.

Art. XLVII.

Item. Dat niemant zal houden zoodanige Honden waar door eenige Menschen befchadigt konnen werden, maar zoodanige Honden willende houden tot bevrydingen van haren Huyzen of Woonplaatfen by nagte, zoo zullen zy gehouden zyn dezelve Honden by dage op hare eygen Werven te houden, ende aldaar dezelve aan een fterke yzeren ketting vafte te leggen, zonder dezelve anders dan by nagt alleenlyk op de voorfz. hare Werven te laten los loopen, onder wat pretext of voorgeven zulks zoude mogen zyn, op de boete van 50. ftuyvers, uytgezondert kleyne Huys Hontjes, welke los mogen loopen zonder aan een ketting te leggen, ende ingeval by den Schout over gemelte groote Honden Bekeuringe wierde gedaan, en daar uyt difpuyt ontftonde zal 't zelve by Schepenen gehoord zynde, daar op werden gedifponeert na behoren.

Item. Dat gene Honden los over de ftraat als gemelte kleyne Hontjes, nog in 't veldt nog eenige wegen in dezen Banne zullen mogen loopen, ten zy de Eygenaars of iemant harent wegen hare Honden met een Touw om den hals leyden en vafte houden, op peene van dat die gene die by Informatie bevonden werdt, contrarie dezese te hebben gedaan zal verbeuren een boete van 50. ftuyvers, en zal gehouden wezen de fchaden die door het los loopen van hunne Honden is komen te gefchieden te betalen; wyders wert by dezen alle ende een ieder in dezen Banne vry toegestaan, gemelte los loopende groote Honden buyten haar Meesters Huys of Werf zynde doodt te flaan of fchieten zonder enige vrees voor de Eygenaars der Honden te hebben.

Item. Zal de Veering Man, wanneer hy met zyn Veering langft de weg gaat, altyd moeten tuffchen zyn Veering en de Menschen ingaan, en altyd een ftrik om 't Oor van de Veering moeten hebben, op gelyke boete.

Art. XLVIII.

Item. Zal hem niemant vervorderen voor yder Huysgezin meerder Eenden te houden, om los te laten uytloopen of fwemmen dan zes Eenden en een Woord, op verbeurte van de overige Eenden, en tien ftuyvers voor yder Eend boven het getal, ende zullen de voorfz. Eenden in de Saytyd en Ooft in 't geheel niet mogen uytgelaten worden, op gelyke boete.

Art. XLIX.

Item. Zal niemant eenige Duyven mogen houden als op zyn eygen grond, zonder dezelve te mogen laten uytvliegen op een boete van een Ryxdaalder, zoo menigmaal daar over Bekeurt werden.

Art. L.

Item. Dat niemant eenige Koemift, Scharn, of Werfaarde zal verkoopen, om uyt dezen Banne uytgevoert te werden, onder wat pretext het zelve zoude mogen wezen, op peene dat die geene die by Informatie bevonden werden: Contrarie dezese te hebben gedaan, zal verbeuren een Ryxdaalder van yder Koefchuyt Mift, of Scharn,

Scharn, die by dezelve zullen hebben Verkogt en geleverd, gelyk ook de gene die dezelve Koopen met intentie om te vervoeren, op gelyke boete zullen verbeuren, dog zullen hier onder niet begreepen zyn; die haar Mist op haar eygen Land in een anderen Ban leggende willen vervoeren, aldus geapprobeert, den 17 Maart 1661.

Art. LI.

Item. Dat alle uytgedolven Sadelingen binnen den Zeedyk, binnen den tydt van een Jaar, naar dat zy uytgedolven zyn; zullen moeten wezen volgemodderd op peene dat die daar in gebreeke blyft, zal verbeuren een Ryxdaalder, gelyk ook alzulke boete verbeurt zal wezen op zoo menigen Scheudag als daar op volgen zal.

Art. LII.

Item. Zullen alle Dammen in de Gouw Sloot; Voeten wyt moeten wezen.

Art. LIII.

Item. Zal niemant vermogen buyten Consent van de Huurders of Pagters, eenig Gewas van den Dyk te mogen mayen of halen, op boete als voren.

Art. LIV.

Item. Zal niemant het alderminste Yzerwerk of Hout van den Platendyk, Sloovingen, of Krabben, Hoofden, mogen roven, haalen of stelen, op peene dat die bevonden zal werden zulks te hebben gedaan, daar over zal werden gestraft, als men zodanige behoort te doen, en den Aanbrenger van dien zal getieten 25. Guldens.

Art. LV.

Item. Zal men uyt het Rietlandt buyten en in den Hem verleyd geen Aarde mogen halen, als ten behoeve van den Hoogen Zeedyk, op de Boete van yder Spit twee Kennemer Schellingen.

Art. LVI.

Item. Zal hem niemant vervorderen eenige Meyboomen te haalen of Planten, ten zy alvorens de Luyden daar zy die Meyboomen van hebben daar van vol-daan en vernoegt zyn, op Boete van een Ryxdaalder die contrarie doet.

Art. LVII.

Item. Zal niemant den een op den anderen een Mes mogen trekken, op een Boete van 42. Kennemer Schellingen, nog zal den een met den ander niet mo-Plukharen, of met Vuyften slaan, op Boete volgens de Handvesten.

Art. LVIII.

Item. Die imant Quest, verbeurt van elke Wonde 42. Kennemer Schellingen 't welk by die gene die 't gedaan is, of by de Meesters den Schout aangegeven moeten worden, ser het tweeden Pleyster geleyd werd, op boete als voren.

Art. LIX.

Item. Zal niemant Gaaringe mogen doen voor Arme Luyden, zonder Consent van Arme Voogden of van de Magistraat, op boete als voren.

Art. LX.

Item. Zal niemant 't zy Koper of Verkoper eenige Vaste Goederen, konnen ontfangen of Transporteren voor en al eer zy beyde haar Dorpslasten en Gemene-lands Ongelden zullen hebben betaalt.

Art. LXI.

Item. Zullen ook de Wielen van de Meelmolenaars Wagens tot Ooftzaandam, met geen yzer mogen beflagen zyn, maar alleenlyk van Hout ter breete van vyf duym, op de Boete van 42. Kennemer Schellingen, en zal yder Wagen moeten hebben vier Wielen, op gelyke Boete.

Art. LXII.

Item. Zal niemant 't Twiske, Watering, Nagouw, Dyk- en Gouwfloot, Weer en Weerfloot, mitsgaders Kokfloot en Valdeursflooten, nog ook in de Nieuwe Braak, of Overtoom, Sluys, eenige versparrige mogen doen, 't zy met maken van Legers, Dammen of de Visferyen te bevisfen, met Korven, Fuyken, Netten of eenig ander staande Wandt dat tot de Aalvangst gebruykt werdt, op Peene zoo wie Contrarie doet, dat den Officier alle 't zelve zal doen uytroeyen, en den Eygenaar verbeuren 50. stuyvers.

Art. LXIII.

Item. Zal niemant een Schrobnet mogen Huyzen of Hoven, op de verbeurten van 't Schrobnet, en een Ryxdaalder daar boven, en zal den Schout de Schrobnet uyt de Huyzen mogen halen, zonder imandts tegen zeggen.

Art. LXIV.

Item. Zullen geen Hangelaars of andere mogen hangelen als in de Schuyt, zonder op eenig Landt te mogen staan als Grasland, op de Boete als vooren, en de Ouders voor haar Kinderen moeten instaan en betalen.

Art. LXV.

Item. Zal van nu voortaan niemant eenige Visch met de hand mogen grypen, en dezelve alzo op te Vangen, op Peene dat die geene die bevonden werdt, Contrarie te doen, zal verbeuren de Hoogste Boete.

Art. LXVI.

Item. Dat alle de Pagters van de Sluysen in de Ambagte van Ooftzanen gelegen, dezelve Sluysen niet anders mogen Bevisfen als met toe Klinketten, en dat op de Boete van 42. Kennemer Schellingen van yder Bekeuringe, en drie maal 's nagts mogen Bekeuren, ende het Wandt niet in de Sluysen te stellen anders dan met der Sonnen ondergank, en 's morgens wederom te ligten een uur voor Sonnen opgang, waar van de Bekeuringe gedaan zal werden by den Dyk Graaf ten profyte van hem: ende wanneer den Dyk Graaf eenige Bekeuringen gedaan heett, en 't zelve in Regten komende, hy Dyk Graaf met nog een Perzoon, nevens hem weet te bewyzen de Bekeuringe gedaan te hebben, zal hem op zyne Verklaringe en Getuyge en by staande Recht zyn Boete toegewezen werden.

Art. LXVII.

Item. Dat niemant zal vervorderen te Schutten tegens ordre van den Schutter,
nog

nog een Klinket te winden, voor alle de Deuren zyn toegehaald, nog de Sluyfen met geweld op te halen, trekken of breeken, alles op de Hoogfte Boete.

Item. Geen vuyligheyd binnen of buyten de Sluystogten te werpen, op de Boete van 26. stuyvers.

Item. Niet te Schutten als 't Water boven de Pyl is, maar als dan het Klinket by den Sluyswagter te fluyten, en zoo bevonden werd dat imant boven de Pyl schut, zal verbeuren de Hoogfte boete naar gelegentheid van zaaken.

Item. Dat hem niemant zal vervorderen met een Haak te steeken op de Deuren of Muuren van de Sluys, op Boete van 10. stuyvers.

Art. LXVIII.

Item. Niemant zal vermogen eenige Spiering, andere Vis, of vuyligheyd te drogen op de Sluy hoofden, Duykerhoofden, of de Wateringsbreg, en andre miente plaatsen, op Boete van 50. stuyvers.

Art. LXIX.

Item. Is Gekeurd dat zoo in imandts Boomen eenige Externeften zullen wezen, dat de Eygenaars van dezelve Boomen of de Huurders gehouden zullen zyn de Neften daar uyt te ftooten, zoo ras die hun vernoomen werden, op Peene dat indien op de eerste Mey, en Bloemschouw bevonden werd dat dezelve niet uytgeroeyt zyn, daar over voor yder Nest zal verbeurt zyn een halve Ryxdaalder.

Ende zal den Schout alle zyn Boetens binhen 's Jaars moeten innen.

Art. LXX.

Item. Is Gekeurd en Geordonneert dat yder Huys dat in den Dorpe van Ooftzanen bewoond wert, zal moeten doen leggen en houden van de Maand Augustus of tot de laaften Maart toe, een goede bekwaame hoop Sand voor of ontrent zyn Deur, nevens de Planken van de Gouw, ende daar dubbelde Huyzen staan, nevens open Vakken die niet betimmert zyn, zullen de geene die daar naast aan wonen, haar hoop Sand moeten leggen ontrent in 't midden van de voorz. Gouw, zoo als 't zelve in gevoeglykheyd best zal konnen geschieden, ende zoo iemand een Sandbak zal willen houden, zal dezelve ten minsten twee voet in 't vierkant moeten groot zyn, en zal den Officier met twee Schepenen ten allen tyden mogen Schouwen, of het Sand en behoorlyk is geschied, en zullen de gebreekinge verbeuren een Boete van drie stuyvers, zoo menigmaal zy bekeurd werden.

Art. LXXI.

Item. Is Gekeurd dat alle Waarden of Waardinnen in dezen Banne welke Truk Tafels ten haren Huyzen hebben, dezelve Truk Tafels zullen moeten weg doen, binnen den tydt van veertien dagen, op Peene dat na verloop van dien, den Officier dezelve zal mogen doen weghalen, of aan stukken slaan, en daar en boven de Waarden of Waardinnen verbeuren een Boete van een Ryxdaalder, zoo menigmaal zy daar over Bekurdt werden.

Art. LXXII.

Item. Zal niemant in de Ordinaris Veerschuyten varende van Ooftzaandam op Amsterdam, ofte van daar wederom Tabak mogen Rookten als alleen in het Vooronder, en voorste Vak, ende zoo imant in 't anderen Vak kwam te Rookten, en zulks op het Verbodt en Waarschouwinge van den Schipper of zyn Knecht, na gedane klagten, van eenige der Passagiers niet wilde laten, zoo zal den zelve Rooker daar over verbeuren de Hoogfte Boete, en zal den Schipper of zyn Knecht de

Bekuringe mogen doen, en daar in volkomen geloof hebben, even of het den Officier zelfs gedaan hadde.

Art. LXXIII.

Item. Dat niemant eenige Huyzen aan den Hoogen Zeedyk, op Dykervet staande zal vermogen af te breken zonder Consent van Dyk Graaf en Heemraden, op Peene van te verbeuren de Hoogste boete.

Art. LXXIV.

Item. Dat niemant eenige Ovens of Viersteeden zal mogen fonderen, op Turven of anderen brandbare stoffen en materien, op Peene dat zoodanige Ovens of Viersteeden wederom zullen moeten afgebrooken werden, ende de Eygenaars betalen de Hoogste boete.

Art. LXXV.

Item. Dat niemant eenige Aangeplakte Keuren, Ordonnantie of Placaten, zal mogen affcheuren van het Regthuys of de Kerk, op Peene van de Hoogste boete, en zullen de Ouders voor haar Kinderen moeten instaan en betalen, en zal de Bekeuringe door yder Ingefeten mogen geschieden.

Art. LXXVI.

Item. Dat niemant wie hy zy, niet zal vermogen met eenige Scheepen of Schuyten met Potten, Pannen, Boter, Yzerwerk, of anderen Koopmanschappen te komen leggen aan ofte ontrent den Dam, tot Ooftzaandam, ofte hun Waren of Koopmanschappen aldaar te koop stellen, venten ofte voordoen, op Peene van te verbeuren een boete van 42. Kennemer Schellingen, zoo menigmaal zy daar over Bekeurd werden.

Art. LXXVII.

Item. Dat niemant 't Kerkhof tot Ooftzaandam, of de Wallen of Poort van dien zal mogen beklimmen op het zelve, of de Paden en Boomen daar rontsom beschadigen of bederven, in eenigen maniere.

Item. Zal niemant daar op eenig Vee mogen Weyden, of daar op Bleeken, of op onbehoorlyke tyden daar op lopen, en het zelve vertrappen, op boete van 10. stuyvers, zoo menigmaal iemant daar over Bekeurd werd, en zal de Bekeuringe by den Doodgraver en alle anderen Ingefetenen mogen geschieden, die de helfte van de boete zullen genieten, en zullen de Ouders voor haar Kinderen moeten instaan en betalen.

Art. LXXVIII.

Item. Dat alle Perzoonen, welke buyten dezen Banne woonen, en tegens eenige Ingefeten alhier komen te Plyten, alvorens den eysch in te dienen, zullen moeten stellen Cautie voor de kosten, en te kiefen Domicilium citandi & Executandi in dezen Banne.

Art. LXXIX.

Item. Dat niemant aan zyn Vennen of Erven welke aan de Dyksflood tot Ooftzaandam komen, eenige reparatie zal mogen doen, 't zy met Platen, Schoeyen of Timmeren, in geender handen maniere, gelyk mede de Bruggen niet te mogen leggen, steeken of verandere, zonder alvorens Consent te hebben verkregen van
Dyk

Dyk Graaf en Heemraden, op Peene van te verbeuren de Hoogfte boete, en het gedane Werk daar en boven te moeten veranderen, na het goedvinden van Dyk Graaf en Heemraden.

Art. LXXX.

Wyders is Gekeurd dat alle de Leenen der Zeylen, welke in de Hooy of Saadt tydt afgenoomen moeten werden, door de geene welke dezelve afnemen daar wederom behoorlyk opgeleyt zullen moeten werden, dog zullen de Eygenaars der Zeylen moeten letten, wie de Leenen daar niet wederom behoorlyk opgeleyt, op boete als vooren van drie stuyvers.

Art. LXXXI.

Item. Dat alle Gorters Eeften tot Ooftzaandam zoodanig zullen moeten werden gemaakt, als de Keure dien aangaande blykende is.

Art. LXXXII.

Item. Dat geen Spekdrogerye binnen, by of ontrent de Huyzen tot Ooftzanen of Ooftzaandam zullen mogen werden gemaakt, ofte zulks aldaar geëxerceert; maar imant genegen zynde zoodanige Spekdrogerye te maken, of zig daar meede te geneeren, zullen gehouden zyn dezelve te doen setten in 't Veldt, verre van de Huyzen af, tot Keure van Schout en Brandmeesteren tot Ooftzanen en Ooftzaandam, en de zullen de voorfz Spekdrogerye moeten wezen geheel van fteen, van onder uyt de grondt op, tot boven toe met yferen Deysens, en voorts geen hout, als fpanten en latten onder de Pannen, en zoo imant zig mogt onderwinden om op eenige andere plaatsén Spek te drogen: (exempt Burgers in hun schoorstenen voor hun eygen Famielje, zal dezelve verbeuren zoo menigmaal hy bekeurd werd, voor yder Zyde Spek die alzo gedroogt werdt een Ryxdaalder boete, en zal den Schout met Scheepenen en Brandmeesteren daar op ten alle tyden mogen Schouwen, en dat zoo menigmaal op een dag als 't haar gelieft.

Art. LXXXIII.

Item. Dat niemant de Zuyder Valdeurfloot tot Ooftzaandam, zal mogen versparren met eenige Balken of Hout daar in te leggen, in geen der hande maniere, ten ware imandt die konde leggen, in- of op zyn eygen atgesteeken grondt, buyten de Rooying van de Sloot, ende zal zig niemant onderwinden mogen, aan de Zuyd of Noordt zyde van de Sloot eenige Reparatiën, Timmeringe of Vernieuwingen van Platingen, Stoepen, of anders te doen, zonder daar toe expres Consent van Dyk Graaf en Heemraden te hebben verkregen, op Peene van te verbeuren de Hoogfte boete, en tegens dezelve geprocedeert te werden volgens Dyk recht.

Art. LXXXIV.

Item. Dat gedurende het Winterfayfoen, ofte voor- of najaar, wanneer de ftraaten gladt worden, alle Inwoonders tot Ooftzaandam hun ftraaten met sandt zullen moeten bestroijen, zoo rasch als het begint gladt te werden, op Peene van te verbeuren een boete van drie stuyvers, zoo menigmaal zy bekeurd werden, en zal de Bekeuringe by yder Ingeseten mogen geschieden, dog zal zulks ten allen tyden telkens als 't gladt begint te worden, omgeroepen moeten werden.

Art. LXXXV.

Item. Dat alle Bakkers voortaan de Duyvekaters zullen moeten bakken volgens het gewigte van de schootjes Wittebrood, 't zy van Een, Twee, of meerder

fchootjes na advenant, op de boete van een Ryxdaalder, volgens Art. XVI. hier vooren gesteldt.

Art. LXXXVI.

Ordre van 't maken van de Eefsten, dat alle de Gorters Eefsten tot Ooftzaan- zullen moeten werden gemaakt op de volgende manieren.

Eerstelyk zal het stookgat ten minsten een voet boven de Vloer, van goede Leydsche Hartsteen moeten opgemetfelt werden.

Item. De Schoorsteen aan de Vierzyden een heele steen dik, tot op een half voet na aan de Solder toe.

En van daar of door de Solder heen, tot boven de Vloer van de Eest toe, twee dito steenen dik.

De Vloer een halfe steen dik, met een goeden Tegel overleydt.

De Syden van de Eefsten een heele steen dik, van de Solder af tot boven toe, en boven op een Rollag van Leydsche Hartsteen, daar in Yzere latten en deur- slagen van Yzer, binnen in de Eest een goede Ark, overdekt met een goede Yzere Haartplaat, en alle het verdre van de Arke te overleggen met dubbele Tegels, gelyk mede de Trademet Tegels te overleggen.

Voorts alles wat verders tot verbetering kan strekken, te maken tot Keure en genoegte van Schout en Brandmeesteren, zoo als die best zullen oordeelen, na gelegentheyd van yder Plaats.

Welke Eefsten zoodanig als vooren zullen moeten opgemaakt wezen, binnert zes weeken na dezen, op Peene dat ider dag daar na zal verbeurdt werden een Ryxdaalder boete, wanneer imant komt te stookken.

Art. LXXXVII.

Item. Dat gene Pakhuysen, Schuuren, Huyzen, Stallen of Stolpen, tot Ooftzaandam zullen mogen worden gedekt met Riet, ofte met Stroo, ofte zonder al- vorens daar toe te hebben Consent van Schout en Scheepenen voornoemt, te mogen werden gerepareerd, onder wat benaming het ook zoude mogen we- zen, maar zullen voortaan moeten worden gedekt met Pannen, op de boete van 42. Kennemer Schellingen, en daar en boven dadelyke Demolatie en afneming, der voorsz. Daaken, ten koste van de gebreekgige, en zal de Bekeuringe by een yder Opgezeetene dezer Banne mogen geschieden, midts trekkende een derde part der voorsz. boete, en deszelfs naam des begeerende werden gefecretteert.

Art. LXXXVIII.

Item. Dat geene Kaarfemakers of Smeersmelters, in den Banne van Ooftzanea reedts zynde, ofte die namaals zoude mogen komen opgeregt te werden, hare Knechts of Bediendens in of op hun werk in het Kaarshuys Tobak zullen ver- mogen te rooken, of doen rooken, anders dan by de gewoone Haart of Vier- stede, dat ook Zy nog hare Bediendens met geen Teer of Piktonnen, Balies of Kuypen, waar in Teer of Pik geweest is, onder haar Smeerketels zullen ver- mogen te stookken of doen stookken, telkens op de verbeurte van 50. stuyvers, ten behoeve van den Officier dezer Banne te verbeuren, en zullen de Baafen voor hare Knechts moeten betalen, dog de boeten van haar loon wederom vermogen af te houden, en zullen de Beuren daar omtrent de Bekeuringe mogen doen, en daarinne volkomen gelooft meriteren.

Art. LXXXIX.

Item. Dat gedurende het Vriesent weer ieder Huys, staande tot Ooftzaandam zal moeten hebben, ende openhouden twee Byten in he Ysch, daar zulks we- zen kan, een voor en den ander agter of ter zyden van 't Huys, na dat dezelve
Huy-

Huyzen aan ofte omtrent de Zaan, Dykfloot, Kerk- of Valdeursflooten, of andere Wateren mogen zyn gelegen, ende zal ieder Bydt in de Dykfloot lang moeten zyn zes voet, en breedt twee voet, en in de Kerk- of Valdeursflooten vier voeten in 't vierkant, en in de Zaan of andere Wateren, zes voeten in 't vierkant, welke voorfz. Byten als mede ook voor de Scheepen, alle des 'smorgens voor de klok negen uren zullen moeten werden opgehouden, ende opgeklaart zonder dat eenige fchotfen daar in zullen mogen zyn, op Peene van te verbeuren zoo menigmaal iemand daar over door den Schout bekeurt wert, een boete van 10 fluyvers.

Art. XC.

Item. Dat niemant wie het ook zoude mogen zyn, zal vermogen zyn Hout of Balken te leggen in de Gouw, Weerpadt of Valdeursflooten, maar het zelve moeten leggen in hun eygen flooten, of op hun eygen grondt, op peene van elke bekeuringe te verbeuren 10 fluyvers.

Art. XCI.

Item. Dat niemant wie het zoude mogen wezen, buyten die geene die by Burgermeesters en Regeerders voornoemt, daar toe zyn geadmitteert, hem zal hebben te vervorderen Herberg te houden, Drank met de groote of kleyne Maate te verkoopen, of om eenige Drank gelagen te fetten hoe het ook genaamt zoude mogen wezen, in geen der hande maniere, op peene zoo iemand Contrarie dezès komt te doen, het Huys door den Geregte zal werden uytgeroeyt, en te niete gedaan, waar na zig een ieder kan reguleren.

Art. XCII.

Item. Dat niemant wie het ook zoude mogen wezen, met zyn Schuyt agter om en aan de Kleyne Sluys tot Ooftzaandam zal vermogen te gaan leggen, om Zeevis van wat foorten het zoude mogen zyn, uyt hare Schuyten te verkoopen, maar die willende uytventen of verkoopen, gehouden zal zyn op de Ordinaris Markt de Nieuwendam te venten of verkoopen, op peene van de Hoogfte boete, die Contrarie dezès komt te doen, Edog uytgefondert die geene die met Vis langt de ftraat, of het Dorp gaan te venten.

Art. XCIII.

20 August
Item. Dat alle Boomen tot Ooftzaandam, van wat foorten of benaminge die ook zoude mogen zyn, ftaande op- en aan des Heeren weg, op de Suydyk, Schinkeldyk, geene uytgefondert, zullen moeten gefnoeyt en gefchoren werden, voor Sr. Jans onthoof, en vervolgens alle Jare voor Sr. Jans onthoof voornoemt, op Peene van 10 fluyvers voor ieder Huys, voor de eerfte maal, en agt dagen daar aan niet gedaan zynde 25 fluyvers voor de tweede maal, en weder agt dagen zynde 50 fluyvers voor de derde maal, en zoo vervolgens van agt dagen, tot agt dagen, te verbeuren, ten behoeve van den Schout, dewelke de calangie competeert.

Art. XCIV.

Item. Dat geene Vleeshouders, Slagters, geene In- en Opgefetenen, niemant in dezen Banne in der Dykfloot, ende andere vaarbare en onvaarbare Wateren,
E
ten,

zullen mogen goyen of doen brengen eenige Beeften, of Ingewanden van geflagte Beeften, het zy Ofsen, Koeyen, Schapen, Varkens, of ander Vce van wat benaming het ook foude mogen wezen; maar zullen dezelve Beeften of Ingewanden en Drek, moeten brengen op een afgefonderde plaats, blyvende 10 roeden van de Huyzen, Molens en Schuren, ende dezelve aldaar te brengen, op een boete van 42 Kennemer Schellingen te verbeuren, ten behoeve van den Schout, ende zal alle ende een iegelyk de Bekeuringe mogen doen, en daar in volkomen geloof meriteren, zonder dat eenig verder bewys nodig zal zyn, en zal den aanbrenger daar voor kunnen trekken de halve boete.

Art. XCV.

Item. Zal niemant by vriefent of doy weer, in de Voor- of Agter Saan, of Kerkrak, eenige Byte vermogen te hakken om daar in te Viffen, Elgeren of ftikken, op de verbeurte van 42 Kennemer Schellinge.

Art. XCVI.

Item. Dat van nu voortaan by het Transporteren der Vaste Goederen, door Kooper en Verkooper als de 100de Penning by haar Ed: Groot Mogende geconfecteert is, zullen moeten werden voldaan de 100de Penningen Verpondingen, Maatgelt, Prikfchot en andere Lasten, niet alleen van dat ftuk dat Getranperteert wert, maar van alle de Goederen die den Kooper en Verkooper in dezen Banne zyn hebbende, voor dat geheele Jaar uyt, en zullen Schout en Scheepenen niet eerder over dezelve Transporten mogen ftaan, voor dat die quitantien aan haar vertoont zyn.

Art. XCVII.

Item. Dat niemant hem zal hebben te vervorderen in dezen Banne, op Sondagen, Hoogtyden of eenige andere dagen en nagten in de Week, met Voetfoekers, Ziflers, Klappers, of diergelyke te goyen, waar het zelve zoude mogen zyn, of te loopen dobbelen, fpelen, rafen, of eenig geweld aan Huyzen, Molens, Schuurren, Pakhuyzen, of eenige andere Gebouwen, Schutten, Bruggen, of hoe het ook genaamt zoude mogen wezen, 't zy met breken, snyden, of andere onordentelyk geweld te plegen, op Peene van de Hoogfte boete, die de Ouders voor hare Kinderen, en de Meesters voor hare Knechts moeten betaalen.

Art. XCVIII.

Ordinaire KEUR van de Gouw, of Gangweg tot Ooftzanen.

Eerftelyk dat de Gouw, of Gangweg tot Ooftzanen zal moeten breed zyn thiert voeten, en van het eene eynde tot het ander, wel en behoorlyk moeten werden geplaat en opgemoddert.

De Planken of Deelen boven op dezelve Gouw zullen moeten wezen twee voet breed, en wel vast gemaakt, en behoorlyk gerepareert, en zullen de oude ver-nieuwt moeten werden.

De Straaten op dezelve Gouw, zullen mede ten minften breete moeten zyn twee voeten binnen werks, en wel en behoorlyk moeten werden gerepareert, de Kuylen verhoogt, de losse fteenen vast gemaakt, en voorts doorgaans regt gelegd moeten werden.

Item,

Item. Zal niemant Schalen op de Gouw mogen leggen, maar wel goede Eyken Planken van Slytcrs of anders nieuw hout.

Item. Zal niemant Afch op de Gouw mogen leggen, als met Sant daar over,

Item. Zal een ieder zyn Zyl, Postlenen, Stekers en Jukken, wel en behoorlyk moeten repareren, of vernieuwen na den eysch.

Item. Alle Posten die voortaan gemaakt werden, zullen breed moeten zyn $2\frac{1}{2}$ voet en de Seylhoofden ten minsten lang 7 voet, namentlyk het breedste of bovenste gedeelte, ten minsten breed $3\frac{1}{2}$ voet, en lang 4 voeten, en 't smalste of onderste gedeelte, lang 3 voet en breed ten minsten 2 voeten.

Item. Zullen de Jukken daar de Seylhoofden op leggen, vast, goet en sufficient moeten wezen, en de Seylhoofden behoorlyk geklampt, en zal aan ieder Zy van de Zeyl een behoorlyk Juk moeten wezen, daar de Zeylpost op rust, die niet meer als twee duym boven 't Zeylhoofd zullen moeten zyn, en zal de Post of Zeyl drie voeten hooger moeten leggen, en niet meer als de Peyl die aan D^{os}. Dam staat geslagen.

Item. Daar Slootjes zyn, de binnenkant behoorlyk te schoeyen en op te modderen.

Laastelyk het Gras boven op de Gouw geheel af te mayen.

De Schouw geschied in 't laast van April en October.

Art. CXIX.

Ordinaire KEUR van den Dyksloot tot Ooftzaandam.

Item. Den Dyksloot loopende tot Ooftzaandam, van 't ent van de Zuydyk tot het Kalf toe, zal moeten werden opgemodert $2\frac{1}{2}$ voet, beneden de onderkant van de geslagen Pyl, uytgefondert van Klaas Schakelaar tot het Boogaart Pat 3 voet diep, en de Slooten en Inhammen tusschen beyden mede 3 voet diep.

Item. De Pantepatter Dob en de Kerkfloot, van de Pakhuysen af vier voet diep.

Item. Alle Slooten en Dobben langs de gemene Paden, mitsgaders alle andere Slooten en Inhammen daar Huyzen by of omtrent staan, mede $2\frac{1}{2}$ voet.

De Pylen zyn te zien.

Aan de Weerpats Brug.

Aan de Wal van Jacob Graaff.

Aan de Kerkhofs Brug.

Zuyder en Noorder Valdeur.

Item. De Boomen die over de Sloot hangen op te snoeyen datter één geladen Koefchuyt met Hooy door kan varen.

Laastelyk zal de Diepinge moeten geschieden op deze maniere, dat zoo verre als 'er Huyzen staan, de Landeryen een derde part, en de Huyzen twee derde moeten betalen, en daar geen Huyzen staan, de Landeryen ieder de helft.

De Diepinge of Schouw geschiet Jaarlyks in 't begin van Augustus.

Art. C.

Ordinaire BESTEDING van den Hoogen Zeedyk.

Item. Als de binnen kant van den Dyk verhoogt wort is $1\frac{1}{2}$ voet boven de Peyl, 2. Roet Kruys en 24. voet Gloyens onder de Lyn aan, met specie uyt de buyten Onderdyk, het Saddeling Weer vol te modderen twee voet boven de Peyl.

De Buytenkant $1\frac{1}{2}$ voet boven de Peyl, 2 voet Kruyns, de Gloying op 2 voet na aan de kant van de Wal, in de midden van de Gloying een voet ronte, en met gefwepte speten te besetten.

Aldus gedaan Gekeurt Gerenoveert en Geampliciert op den Regtshuyze tot Oost-Zanen, den 3de April, 1756.

In kennisse van my

W. HONDIUS,

Secretaris.

Bestuursleden polder Oostzaan

Honderden waterschapsbestuurders hebben in de loop der eeuwen de belangen van hun gebied gediend. Zij kwamen en gingen weer en gaven de zorgen voor de polder aan hun opvolgers door. De hogere overheid heeft zich in het verleden er niet al te veel mee bemoeid en bezettende vreemde machten als Fransen en Duitsers hielden zich grotendeels afzijdig van wat zozeer bepaald werd door plaatselijke kennis van zaken, vrijwillige arbeid en plaatsgebonden gevoel van grote verantwoordelijkheid. Het resultaat van hun werk van hoofd en hand ligt nog dagelijks om ons heen en weerspiegelt zich in de archieven, waarin beslissingen en uitspraken jaar-in, jaar-uit werden genoteerd. Hoe

zagen die voorouders er uit? We hebben soms slechts hun handtekeningen die het persoonlijk karakter verraden dat gestaald moet zijn door de sobere levensstijl van vroeger en de strijd tegen de krachten van de natuur. Machten buiten de poldergrenzen hebben in Oostzaan natuurlijk toch een rol gespeeld en wettelijk gesproken is de afhankelijkheid van Provinciale Staten niet gering. In onze tijd blijkt dit uit de samenbundeling van grote en kleine waterschappen, een vorm van schaalvergroting die de polderbesturen onder ogen moeten zien.

Traditiegetrouw volgen in een boek als dit de namen van het zittend polderbestuur.

J. SMIT dijkgraaf

P. DE RIDDER heemraad (gepensioneerd)

K. DEBOER heemraad

P. BROUWER heemraad

G. FRAAIJ heemraad

J. BINDT heemraad

W. J. A. NIEUWENHUIJSE hoofdingeland

J. C. STUROP hoofdingeland

K. OLIE heemraad

J. KAKES heemraad

C. EIJERMAN hoofdingeland

A. R. VAN WIJK hoofdingeland

K. TAAMS hoofdingeland

R. VAN FUCHT secretaris-penningmeester

W. KRAAIJ hoofdingeland

N. M. MUL opzichter

G. S. R. TIEMSTRA hoofdingeland

A. BREEDVELD machinist

Verklaringen van enkele woorden en begrippen

Abandonneren. Het opgeven van land (en gebouwen), waarvan de eigenaar de kosten niet meer kan opbrengen. Van ouds heette dit 'de spade steken'.

Beer. Stenen onderbreking in een dijk, met een schuine bovenkant, ezelsrug genaamd. In de Hoge Zeedijk zat er een bij het Barndegat, daar geplaatst na de inval van de Engelsen en de Russen in 1799. Men veronderstelde dat de vijand daar het passeren van de dijk onmogelijk kon worden gemaakt.

Braaklanden. Ongebruikt, vaak geabandonneerd land dat snel in waarde achteruit ging en waarvan de jaarlijkse lasten dan ook minder waren dan die van gewoon in gebruik zijnd land.

Bintje. Langwerpige gevlochten mand voor Goudse pijpen.

Boezem. Stelsel van vaarten, plassen en meren buiten de polders gelegen, tijdelijk bergplaats van water.

Broodzetting. Vaststelling van de maximumprijs voor brood door de overheid.

Bruidstroosting. Een van de feestelijkheden bij een bruiloft.

Custebode of kustebode. Veiling van onroerende goederen.

Deimt. Zie: Oppervlakte maten.

Deisen. Balkjes in een schoorsteen, gebruikt bij het drogen van spek.

Deniers. Waarde van $\frac{1}{12}$ stuiver.

Droogmakerij. Ingepolderd meer of plas.

Dijkgraaf. Voorzitter van een waterschapsbestuur of polder.

Ebdeuren. Sluisdeuren die het binnenwater keren.

Eest. Haard in een molen om gort, enz. te drogen.

Elger. Palingsteker met weerhaakjes.

Gabelle. Belasting op zout, ook tol en zelfs tolhuis.

Gecommitteerde Raden van Holland en West-Friesland te Hoorn. Ingesteld in 1573 tijdens de opstand tegen Spanje toen Holland gedeeltelijk bezet was.

Tot de Franse tijd, toen dit college werd opgeheven, heeft het grote invloed gehad op het bestuur van het gebied boven het IJ, ook in waterstaatszaken.

Gehengen. Gedogen.

Gulden. f3-5-11 betekent 3 gulden, 5 stuiver, 11 penningen. Er gingen 20 stuivers in een gulden en 16 penningen in een stuiver. Een groot was 8 penningen, een duit 2 penningen, een oortje 4 penningen. Een penning bestond niet als munt, wel als waarde. Eén schelling was 6 stuivers.

Halmoes. Grenssloot tussen twee landerijen.

Heemraad. Lid van het dagelijks bestuur van een waterschap of polder.

Heul. Vaste brug en ook duiker. De Heul is een buurt en weg in noord Oostzaan.

Hobrede. Breedte van een stuk land, haaks tegen de dijk aan.

Hoofdingeland. Lid van het bestuur van een waterschap of polder.

Inlaagdijk. Dijk aangelegd achter een andere die gevaar liep te bezwijken.

Kaag. Van ouds buitendijks gelegen land, later ook bedijkt en van kaden voorzien. Het is ook een schip met platte bodem, zwaarden en sprietzeil.

Kaats. Schuurtje met schuin aflopend dak.

Keur. Politieverordening door een polder uitgevaardigd.

Klien. Veenspecie uit de sloten gebaggerd. Het werd na gedroogd te zijn als turf gebruikt.

Klinketten. Optrekbare schuif in een sluisdeur.

Krag. Rand van modder om een stuk land heen, hoog genoeg om water te keren. Ook wal van riet. Kraggen kunnen smalle stroken land zijn, door water omgeven.

Lasten steen. Een scheepsplast was 3600 pond of bijna 2000 kg.

Lengtematen. Roede, voor Oostzaan de Rijnlandse roede = 3,7674 m, de roede was 12 voeten = $12 \times 0,314$ m.

Mat of Mad. Zie: oppervlaktematen.

Mengel. Liter.

Mienteplaats. Plaats voor gereedschap.

Morgen. Zie: oppervlaktematen.

Oorgat. Niet geheel duidelijk. Een brug en een sluis heeft die naam gehad. Een gleuf in het midden kon een schip met staande mast laten passeren. Ook waternaam.

Oppervlaktematen. Morgen is voor Oostzaan de Rijnlandse morgen. 600 roeden = 0,85 ha, mat of deimt is $\frac{2}{3}$ morgen of 400 roeden = 0,57 ha. 1 bunder of ha = 703,6 Rijnlandse roeden.

Ongeld. Belasting.

Pene. Straf.

Polder. Door dijken of hoge gronden omgeven gebied waarbinnen de waterstand kunstmatig wordt beheerst.

Platendijk. Dijk met houten schoeiing als bescherming.

Plokgeld. Strijkgeld, premie voor inzet bij openbare verkopeningen.

Post of zijl. Brug van enkele planken die weggenomen kunnen worden. Zijl oorspronkelijk ook sluis of schuif.

Prik of prikschot. Deel van op te brengen belasting, aandeel in een hoofdelijke omslag. Ook riemtalen, vorm van belasting bedoeld als afkoop van een

aandeel in de levering van manschappen voor de sloot.

Riem. 480 of 550 vel papier.

Saddeling. Door vervening ontstane gaten, die weer moesten worden opgevuld.

Saggelen. Een weg met zaagsel beter begaanbaar maken zoals het Weerpad.

Schaardijk. Een dijk met weinig of geen voorland.

Scharn. Mest.

Schinkeldijk. Dijk, haaks aangelegd op een zwaardere (zee)dijk.

De Schinkeldijk is de weg- en waterkering aan de oostzijde van de Zaan.

Schouw. Schouw drijven is het regelmatig controleren door het polderbestuur of de keuren betreffende dijkage en onderhoud van sloten en dergelijke zijn nagekomen.

Schulpen. Het met schelpen beter begaanbaar maken van een weg of dijk.

Sinklanden. Naam van perceel land.

Sloving. Balk, aangebracht over de beschoeiing (zie ook platendijk).

Spilspelers. Verkwister.

Steigeraarde. Grond met stenen, puin en dergelijke, gebruikt voor dijkverzwaring.

Staaanders en baanders. Zij die netten tanen en zij die in een lijnbaan werken.

Ton. De turftonnen hadden een inhoud van 134 dm³, later ook 200 dm³

Troostmaal. Een van de maaltijden bij een bruiloft.

Truktafel. Soort biljardtafel.

Tuimeldijk. Is dijkverhoging. Ook de naam van een verhoogde dijk ten zuiden van de Hoge Dam in Zaandam.

Tuisers. Bedriegers of dobbelaars.

Vering. Stier.

Vingerling. Buurt achter de Oostzijder kerk. Ook dam rond sluis of duiker, om deze te kunnen droogleggen bij vernieuwing of reparatie.

Verstoelen of verhoefslagen. Het toewijzen van dijkgedeelten, parken genaamd, aan hen die de dijk moeten leggen of onderhouden, meest per dorp of banne.

Vroemer. Vroedvrouw.

Vuister. Gemetselde stenen vuurhaard van een oliemolen.

Weer. Land tussen twee sloten.

Literatuur

Een uitgebreid overzicht van velerlei bronnen treft u aan in 'de Zaanse Volkstaal', van T. G. J. Boekenbogen, 1971, uitgave J. Heijnis Tsz te Zaandijk.

Het vinden van tijdschriftartikelen is vaak moeilijk en tijdrovend. Een uitvoerige lijst, bijeengebracht door mr. J. H. Rombach treft u hieronder aan (tot en met 1969).

P. Boer, Windbrieven uit de Zaanstreek, in de banne van Oostzaan, z 5 (1950) 71-80.

D. Breebaart, De jongste droogmakerij in ons gewest, woon- en werkgelegenheid in de nieuwe Twiske-polder, Sp 8 (1953) 137-140.

D. Breebaart, Uit het leven van Claes Gerritszoon Compāen, z 1 (1946) 59-61, 75-79 ill.

D. Breebaart, Over armenzorg en grasgewas, z 5 (1950) 286-288.

J. van den Broek, Oostzoner molenvrienschap, Sp 7 (1952) 122-124 ill.; De molen 'de zorg en vlijt'.

J. van den Broek, 'Het wapen van Oostzaan', Sp 8 (1953) 232-239 ill.; de molen van Kater te Oostzaan.

J. Brouwer, Over het wapen der gemeente Oostzaan, Sp 9 (1954) 314-315 ill.

A. W. Francken, Hoe de Oostzaners aan hun dorpswapen kwamen, B 23 (1929) 307-309.

A. W. Francken, Van vijf Noordhollandse dorpswapens, Historia 9 (1943) 69-72 ill.

P. M. Grijpink, Uit de grafelijkheidsregisters van het rijksarchief te Haarlem; de kercke van Oostsaenen en de capel van Saenredam 1564, BBH 31 (1908) 380-381.

S. Hart, De personele quotisatie te Oostzaan zoals ze in 1742 is vastgesteld, z 3 (1948) 336-343.

Heraldicus, Het wapen van Oostzaan, Zaanl. Jb 1841 89-90.

W. J. Hofdijk, De kennemer avonturier, De Gids 4e S 6e Jg (1888) dl 3 325-353; Claes Gerritsz. Compāen, 1587 te Oostzaan geboren.

G. J. Honig, Wat een antieke waaier ons kan vertellen met betrekking tot de Nederlandse walvisvaart, Historia 8 (1942) 161-164; een waaier voor de kuiper en traankoker Klaas Pieters Kuiper en zijn vrouw te O. circa 1757.

Oostzaan, het Nederlands Genève, antwoord op een vraag door G. J. Honig, z 2 (1947) 158-160.

Honig, Knaap en grijsaard, Zaanl. Jb 1841 95-101; Claes Compāen.

Honig, Zaanlandse legenden; de jongeling van Oostzaanden, Zaanl. Jb 1843 117-127; Jan Ringel.

G. J. Honig, De andere meelmolens in de Zaanstreek. Het Oostzaander wapen (eertijds bijgenaamd De Bok) staande te Oostzaan benoorden het Weerpad, Zaanl. Jb 1934.

W. van der Knoop, De Twiske-polder als cultuurgrond, B & Sp 16 (1968) 178-188 ill.

W. Maas, Een droevig en opzienbarend drama te Oostzaan, z 6 (1951) 173-178 ill.

G. Hottentot door de veldwachter doodgeschoten, 1887.

C. Roodenburg, De eerste Franse oorlog van 1672 en de genealogie, GN 4 (1949) 383; Oostzaners.

P. van Rooyen, Het stenen vrouwtje, Sp 4 (1949) 39-41 ill.; vondst van een stenen beker in een oude Y-arm.

N. H. Slinger, Een uniek handschrift over Oostzaan, GN 24 (1969) 392-397 ill.

D. Vis, Oostzoner jaarmarkt (uit het oude keurboek van Oostzaan en Oostzaandam) z 1 (1946) 110, 154 (bruidskronen en rozenhoeden), z 2 (1947) 17, 128 (bruytsschotten), 147.

D. Vis, Oostzoner jaarmarkt (uit het oude keurboek van Oostzaan en Oostzaandam), z 1 (1946) 110, 154 (bruidskronen en rozenhoeden), z 2 (1947) 17, 128 (bruytsschotten), 147 (verkoop textielwaren 1895).

3 (1948) 160 (Meyendag), 256 (een mikpunt van baldadigheid).

D. Vis, Het wapen van Oostzaan, z 1 (1946) 104-110 ill.

G. Voet, Chronique scandaleuse te Oostzaan, z 5 (1950) 308-313; aantekeningen van Jan Simons Daalder (1655-1724).

G. Voet, Aantekeningen betreffende Oostzaanse families, z 6 (1951) 134-137.

G. Voet, Twee schouten van Oostzaan, 6 (1951) 360-364; Pieter en Jeronimus van Soutelande, 17de eeuw.

W. Zuidema, Oost-Zaans St. Maartensliedje, Nav. 61 (1912) 113-114.

Bevredigende demping te Oostzaan, Heemschut 31 (1954) 6-7 ill.

De familie Quick te Oostzaan, Mndbl Amst. 40 (1953) 15, 39, 80, 159-160.

Over een oude vlag en een verkeerd begrepen gemeentewapen, Sp 3 (1948) 241-242; de vlag van Enkhuizen, het wapen van Oostzaan.

- z De Zaende, 1 (1946) - 6 (1951)
- Sp De Speelwagen, 1 (1946) - 10 (1955)
- B Buiten, 1 (1907) - 30 (1936)
- BBH Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdome Haarlem (Haarlemse Bijdragen) 1 (1873) - 65 (1958)
- B & Sp Boor en Spade, 1 (1948) - 16 (1968)
- GN Gens Nostra, 1 (1945) - 24 (1969)
- Nav De Navorsers, 1 (1851) - 98 (1959)
- Mndbl Amst Maandblad Amstelodamum, 1 (1914) - 56 (1969)

'Tussen Zaan en Twiske', een schets van de polder Oostzaan, uitgave van de polder Oostzaan.

J. de Boer, vele artikelen in Christelijk maandblad, Oostzaan, (1973-...). Kerkelijk Centrum Oostzaan.

Bronvermeldingen bij hoofdstuk J. de Boer

WATERBEHEERSING

Sloop van een sluis aan de Oostzander Overtoom, artikel in *Ons Amsterdam*, januari 1966.

De zeekeringen en waterschappen van Noord-Holland door mr. G. de Vries Az., 2de uitgave bewerkt door jhr. mr. J. W. M. Schorer, Commissaris der Koningin in de provincie Noord-Holland, 1894.

VOLKSGEZONDHEID

De gegevens omtrent de typhusbesmetting zijn gedeeltelijk ontleend aan het proefschrift 'De historische ontwikkeling van het typhus-vraagstuk' op grond waarvan de arts J. Taams in 1932 de graad van doctor in de geneeskunde verkreeg.

DE NEDERLANDSE HERVORMDE KERK

Archieven van Zaanland.

Voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst (Rijkscommissie voor de Monumentenzorg), Utrecht, A. Oosthoek, 1921; Noord-hollandsche oudheden, beschreven en afgebeeld door G. van Arkel en A. W. Weissman, uitgegeven vanwege het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam, Ten Brink en de Vries, 1891.

WATERSNOOD

Een samenvatting door de heer Alb. Teer in 1948 gemaakt.

Een artikel in de *Zaanlander* van zaterdag 11 januari 1936; ontleend aan een boekje geschreven door de heer E. A. Veen.

Een krantenfeuilleton in de *Typhoon* van 4 april 1972: Zaanse kroniek der jaargetijden door Dick Kerssens.

Bronvermeldingen bij hoofdstuk dr. S. Hart

De *Zaende*, derde jaargang, 1948, Drukkerij Meijer, Wormerveer. Blz. 336 e.v.

De Personele Quotisatie te Oostzaan, zoals ze in 1742 is vastgesteld.

De *Zaende* vierde jaargang, 1949, blz. 305, 309.

De *Zaende* vijfde jaargang, 1950, blz. 296.

S. Hart, *Geschrift en Getal*, Hollandse Studiën 9, 1976.

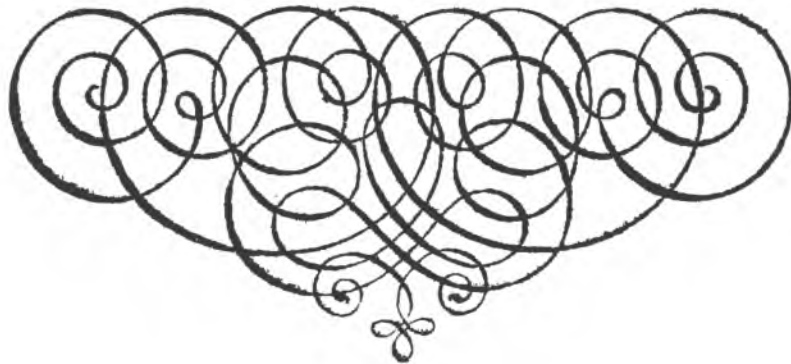
Uitgave van de Historische Vereniging Holland.

Zie index.

Johan Schreiner, Die Niederländer und die Norwegische Holzausfuhr im 17. Jahrhundert. Tijdschrift voor Geschiedenis, 49ste jaargang, Groningen 1934, blz. 303-328, betreffende 'Schotse coopluiden' blz. 318.

P. H. Winkelman, *Nederlandse Rekeningen in de Tolregisters van Koningsbergen 1588-1602*, ('s Gravenhage, 1971), RGP 133.

Gemeente Archief Amsterdam, Notariële Archieven. Algemeen Rijksarchief, 's Gravenhage, Archief Staten van Holland, No. 1383, rode penning van de banne Oostzaan van 1562.

VERANTWOORDING ILLUSTRATIES

bladzijde	13	Kaart, ontleend aan één van Staatsbosbeheer
	17	Sluizen te Zaanadam, kaartboek van de Zaan, collectie archief Zaanstad
	21	Kaart Oostzaandam, collectie archief Zaanstad
	23	Kaart Molenwijk, Publieke Werken Amsterdam
	24-25	Deel van een kaart van Gerrit Drogenham, uitgave van Nicolaus Visser, 18de eeuw
	29	Tekening J. Stellingwerf, collectie archief Zaanstad
	30	Kaartboek van Leupenius, collectie archief Zaanstad
	32	Kaartboek van Leupenius, collectie archief Zaanstad
	34	Tekening H. Tavenier, collectie Rijksarchief Haarlem
	35	Foto collectie archief gemeente Amsterdam
	41	Kaart, collectie Rijksarchief 's-Gravenhage
	44	Tekening H. de Wit, collectie archief Zaanstad
	49	Kaart collectie Bodel Nyenhuis, Leiden
	56	Deel van olieverfschilderij. Oostzijder kerk, Zaanstad
	58	Kaart collectie Rijksarchief 's-Gravenhage
	60	Tekening archief waterschap 'Westfriesland', Hoorn
	63	Tekening H. de Winter, collectie archief Zaanstad
	73	Kaartboek van de Zaan, collectie Rijksarchief Haarlem
	80-81	Museum Zaanlandse Oudheidkamer, Zaanwijk
	88	Kaartboek van Leupenius, collectie archief Zaanstad
	99	Kaart Beeldsnijder, collectie Rijksarchief Haarlem
	104-105	Luchtfoto genomen tijdens de Tweede Wereldoorlog
	106	Naar gegevens van de Rijks-Geologische Dienst te Haarlem, district Noordwest
	138	Tekening J. Bulthuis, collectie archief Zaanstad
	142	Tekening C. Pronk, collectie archief Zaanstad
	150	Tekening Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg Amsterdam
	155	Foto KLM Aerocarto, K.O. 6309
	168-169	Tekeningen uit 'Wie water deert', uitgave Uitwaterende Sluizen, Edam, 1969
	177	Kaartboek van Leupenius, collectie archief Zaanstad

BIJLAGEN

	Kaart van Leupenius, 1693, collectie Bodel Nyenhuis, Leiden
	Centsprent, collectie archief Zaanstad
	Molenaarsreglement, archief waterschap Oostzaan

